

تصنیف مولنا

محمد رضا صاحب ملتانی

حسب فرمائش

حاجی چراغ الدین سراج الدین تاجران کتب لاہور - بازار کشمیری

سنہ ۱۹۱۲ء

باہتمام حافظ محمد مظفر الدین مینجر مطبع اسلامی

در مطبع اسلامی واقع شہر لاہور زیور طبع یافت

مختصر فہرست کتب دکان حاجی چراغ الدین سراج الدین تاجران کتب لاہور بازار کشمیری

نام کتاب	قیمت	نام کتاب	قیمت	نام کتاب	
شرح کتب فارسی عربی		شرح پنج رقعہ	۵/	ایضاً جلد ششم ۵ پارہ	۸
گلدستہ جنان شرح گلستان اردو	عہ/	شرح سہ نثر ظہوری مع محسن صہبائی	۹/	قسطلانی شرح صحیح البخاری کامل	۱۳عا
ریاض التحقیق نادر اردو }		" " " خورد	۳/	صحیح البخاری کامل مصری	۲/
شرح سکندر نامہ بری }	۱عہ/	شرح قصاید عرفی	۴/	مشکوۃ شریف دہلی	۲ہے/
شرح گلستان محمد اکرم ملتانی فارسی	۸/	شرح نصاب الصبیان	۴/	موطا امام مالک	عہ/
بہار باران شرح گلستان	۱۱/	شرح مینا بازار	۳/	موطا امام محمد محشی عبدالحی لکھنو	عہ/
ریاض رضوان شرح گلستان	۷/	شرح شبنم شاداب	۶/	موضوعات امام شوکانی	۷/
خیابان شرح گلستان "	۴/	علق نفیس شرح سبعہ معلقہ		موضوعات علی قاری	۷/
شرح بوستان محمد گلھوی	۱۴/	شرح جوہر ترکیب	۱۰/	بدور المسافرہ احوال آخرت	۱۲/
شرح بوستان ٹیک چند	۱۴/	شرح ابو الفضل مولانا }		بلوغ المرام سعرا دہلی	۸/
شرح سکندر نامہ بری محمد گلھوی	۱۲/	غیاث الدین }	۱۲/	بستان المحدثین لاہوری	۵/
شرح سکندر نامہ فضلای کلکتہ	۱۲/	**کتب حدیث عربی فارسی**		مسند امام اعظم مع محشی جدید	۱/
شرح سکندر نامہ نصیر الدین	۶/			مسند امام اعظم متن	۱۴/
شرح دیوان متنبی مجتبائی	ہے/	صحیح ترمذی کامل مطبوعہ مجتبائی دہلی	۴ہے/	تقریب التہذیب لکھنو	عا/
شرح دیوان حماسہ "	ہے/	" نولکشوری	عا/	شمایل ترمذی لاہوری	۵/
شرح زلیخا محمد شاہ	۸/	تیسیر الوصول الی جامع الاصول }		موضوعات کبیر ملا علی قاری	۵/
شرح زلیخا جامی محمد گلھوی	۵/	کامل نولکشوری }	عہ/	صحیح نسائی مجتبائی دہلی	۸/
شرح زلیخا جامی بزبان اردو	۸/	سنن ابو داؤد کامل نولکشوری	۱۲عہ/	اکمال فی اسماء الرجال لاہوری	۵/
شرح تحفۃ احرار جامی	۵/	سنن ابو داؤد محشی اصح المطابع	۸للعہ	سفر السعادت فارسی "	۸/
شرح نام حق محمد گلھوی	۱/	صحیح مسلم عربی کامل نولکشوری	۸للعہ	شرح سفر السعادت شیخ }	
شرح تحفہ نصایح محمد گلھوی	۷/	ابن ماجہ	۱۲ہے/	عبد الحق دہلوی }	عا/
شرح کریما محمد اکرم ملتانی	۱/	تیسیر القاری شرح صحیح البخاری }		مدارج النبوت کامل	۱۲عہ/
دریکتا شرح کریما	۱/	جلد سیوم ۵ پارہ }	۸عا/	دقایق الاخبار مترجم فارسی	۴/

ماشاء اللہ لا قوۃ الا باللہ

الحمد للہ

کہ شرح فصاحت بیان و بلاغت نشان مسمی بہ

شرح تحفۃ الاحرار جامی

تصنیف مولنا

محمد رضا صاحب ملتانی

حسب فرمایش

حاجی چراغ الدین سراج الدین تاجران کتب لاہور بازار کشمیری

سنہ ۱۳۱۹ھ

باہتمام حافظ محمد مظفر الدین مہتمم مطبع اسلامی کے چھپا

مطبع اسلامیہ سٹیم پریس لاہور میں

بسم الله الرحمن الرحیم

الحمد لله علی الائه والصلوة علی محمد وآله بدانکه چون علت غائی ایجاد عالم وجود انسان است وغرض از وی بمقتضای وما خلقت الجن والانس الا لیعبدون ای لیعرفون معرفت ذات وصفات الٰهی است وفضل انسانی او جلشانه معرفت دیست پس حمد باریتعالی با جعل ذکر کرده وفرموده **قوله** حامداً لمن جعل جنان کل عارف مخزن اسرار کماله حامداً حال از فاعل ابتداء که محذوف است وعامل حال است وقرینه اوست لفظ حامداً که حال است جنان بالفتح دل مفعول اول جعل است ومخزن مفعول ثانی اسرار کماله عبارت از عرفان است چنانچه از عارف پیدا است یعنی حمد خداوندی راست که از فضل وکرم خویش خاک تاریک را از درجه اسفل بر داشته بمقام اعلی رسانیده عارف خود ساخته است وفانوس قلب را مخزن نور معرفت گردانیده **قوله** ولسان کل واصف مطلع انوار جماله عطف بر جنان انوار جمال عبارت از اوصاف جمالی است چنانچه از وصف می آید ای زبان هر واصف را مظهر صفات جمال خود ساخته چه اوصاف جلالی از انجا که هوش ربائی عارف است وخبر وزوال وصف خانه زبان کلک زبان را چه یارا که قدم در تحریر وتقریر گستا خانه زند **نظم** قلم اینجا رسید وسر بشکست **قوله** گنجینه اسرار کمالش مائیم آئینه انوار جمالش مائیم ترجمه ما قبل است اسرار کمال عبارت از معرفت مائیم ای عارفان آئینه مظهر انوار جمال کنایت از اوصاف جمالی است مائیم ای ما واصفان وچون انسان مظهر اسم الله که مستجمع جمیع صفات جلالی وجمالی است فرموده و دره افگن استاره بالش مائیم دستان زن انوار لوامش مائیم استاره بالفتح پرده ما جمع ستر بالکسر وتارها است ساتر جمع وبه معنی نفتحین زوال بالفتح وفنا ودره افگن استارها است ظاهر کننده استار دستان زن دست بطریق شادی چه جمع غیر ذوی العقول بالف وتون میکنند بلکه بهاد کنند چنانچه دستها وپاها دستان زن بای نوازنده **قوله**

ومصلیاً علی من نظم جواهر برّة ولوا اله ونشر صحائف منّته وافضا اله محمد وعترته و اله
عطف است بر حامداً نظم بهم پیوستن وکشیدن جواهر برشته برّ بالکسر بخشش ونیکی نشر
گستردن وپراگنده کردن منّ بالفتح وتشدید نعمت دادن افضال بالفتح بخششها عترت بالکسر
خویشان ونزدیکان وفرزندان محمد بدل است از من وعترت معطوف است بر محمد وآل معطوف
است بر عترت وعبارت از اصحاب وتابعین است یعنی ذات بابرکات آنحضرت صلعم آن ذاتی
است که جواهر جمیع نعمتها وعطاها ودرجات علیا از جناب الٰهی لجا لاکبد وثابت است تا نظم آن جواهر
نعمت وحسب افاده آنها بکونات تفصیلاً که بذات شریف قائم است ناشر صحائف نعمت قول
عالیقدران عالم عشق ووفا. صدر آرایان صفهٔ صدق وصفا. صفت عترت وآل ست. عالم
عشق ووفا همین عشق ووفا صفهٔ صدق وصفا همین صدق وصفا صُفّه بالضم وتشدید فا ایوانخانه
که بالایش پوشیده باشد صفا بالفتح پاک وبینش شدن یعنی در عشق ووفا ذات الٰهی وجناب
مصطفوی از همه عاشقان عالیقدر اند وبلند درجه ودر ایوان صدق وصفا بجناب باری تعالی
ذات سروری ودر طهارت ذاتی که کریمه قوله تعالی لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَ
يُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا مصداق آنست مسند آرا یند وبلند نشین رضی الله عنهم اجمعین قوله هر کس
کف زمانه در یا اسفی. رو بشان زده کف که حسبنا الله وکفی. هر کس غیر عترت وآل بکف زمانه اسیر
ودست ظلم زمانه یا اسفی مرکب بمعنی افسوس ست وآیشان اشارت به عترت وآل ست کف زدن مراد
است خوردن بمعنی خوشحالی کردن کاف که حسبنا الله بیان لفظ گفتند که محذوف ست یعنی هر کس در
دست ظلم زمانه گرفتار وکلمهٔ افسوس گفتار وایشان رضی الله تعالی عنهم از دست اندازی روزگار
فلوفی دریده قرار فراغ یافته از می عشق الٰهی مست وخوشحال اند وگفتند که بس است ما را الله تعالی وکفی
الکبد قوله ما بعد این صدف پاره چند از جهت جوی کارگاه سر انجامی گرد کرده شده. این اشارت
کتاب ست جستجوی تلاش کارگاه دل مولوی یا مجیب سر انجامی مفید حاصل مصدر ست ای بیسامانی
عبارت از کمیابی باشد مضمون است از سبب گفتن شعر متقدمین بی سر انجامی صفت
کارگاه است گرد کردن جمع نمودن یعنی صدف پاره چند از تلاش دکان بی سامانی دل جمع
کرده شده وصدف پاره گفتن اشارت بسوی سخنان ست نسبت بسخنان حضرت نظامی امیر
خسرو علیهما الرضوان چه مولوی مجیب سخنان ایشانست قوله وخزف ریزه چند از رفت وروب
کارگاه شکستهٔ جامی فراهم آورده. خزف ریزه هان آنها رفت وروب تلاش بزمگاه شکستهٔ دل مولوی

شکستہ جامی بیائی مصدری بمعنی جام شکستن و وجہ تعبیر رعایت فقرہ است و جام شکستن عبارت
از اندوہ است از سبب فقدان حریفان بادہ سخنوری و فکر پروری فراہم آوردن جمع نمودن یعنی
خذف ریزہ چند از نمائیش بزمگاہ اندوہ کہ دل مولوی باشد جمع نمودہ شد قولہ چہ قدر آں دارد کہ در
سلک جواہر شہوار مخزن اسرار حکیم گرامی شیخ نظامی انتظامش دہند کلمہ چہ برائے استفہام
انکاری ست و فاعل دارد و دریں فقرہ صدف پارہ است چہ صدف بجواہر مناسبتے دارد کاف بیان
آن ست سلک مضاف بجواہر شاہوار صفت جواہر ست جملہ سلک جواہر شاہوار صفت مقدم
مخزن اسرار است و مخزن اسرار مضاف بحکیم گرامی نظامی ست و حکیم گرامی صفت مقدم شیخ نظامی است
و حکیم ازاں فرمود کہ ان من الشعر لحکمۃ واقع است و اگر سلک جواہر شاہوار کنایہ از کتاب مخزن اسرار
باشد و مخزن اسرار صفت مقدم شیخ نظامی باشد وجہی دارد۔ قولہ یا در جنب جام زرنگار مطلع الانوار مورد
بدائع لفظی و معنوی امیر خسرو دہلوی نامش برند در جنب ای مقابل جام زرنگار صفت مقدم مطلع الانوار
ست مورد بدائع الخ صفت مؤخر مطلع انوار ست بدائع لفظی محسنات لفظی کہ در فن بدائع ثابت است و
بدائع معنوی محسنات معنوی کہ در فن معانی واقع است و فاعل دارد دریں فقرہ خذف ریزہ است
چہ خذف بجام نسبتے دارد و اگر جام زرنگار کنایت از کتاب مطلع باشد و مطلع انوار صفت مقدم امیر
خسرو باشد احتمال دارد و حاصل آنکہ کتاب من از بی رنگی و نارسائی یارای آن ندارد کہ مقابل
مخزن الاسرار و مطلع الانوار کہ بمرتبہ اعلی و بدرجہ اسنی مستخر اند گردد۔ قولہ چہ آں در جودت الفاظ و سلاست
عبارات بمنزلہ ایست کہ فصیح زبانان عجم در بیان اوصاف آں اعجمی اند کلمہ چہ برائے علت ست آں
اشارت بمخزن اسرار ست جودت بضم نیک گفتن ست و اینجا روانگی مراد ست سلاست آسانی عبارت
آسان چنانکہ گفتہ اند ۵ لفظ جہاں گشتہ و معنی غریب الخ منزلہ پایگاہ اعجمی منسوب باعجم و عجم آن کہ سخن
فصیح نگوید اگرچہ از عرب باشد و آنکہ بر سخن قادر نباشد و عجم اگرچہ فی التحقیق ملک ایران را گویند لیکن اینجا
ماسوائے عرب مراد ست ای جمیع عالم سوائے عرب و اگر فقط ہماں ملک ایران مراد باشد میتوان چہ حضرت شیخ رح
مسکن در ولایت عجم داشت یعنی در صفت مخزن اسرار منسوب بعجم اند ای کنگ زبان اند و اگر چنیں فرمودی کہ آں
در کثرت آیات و اشتعال براعت بمنزلہ ایست کہ جوہر شناسان عجم در بیان اوصاف آں اعجمی اند بکنایت جواہر مناسب
تر افتادے قولہ و ایں در دقت معانی و لطافت اشارات بمثابہ ایست کہ نادر گویان عالم در معرض
جواب آن معترف باعجمی ایں اشارت بمطلع است دقت بکسر دال و تشدید کاف باریکی و باریک
شدن لطافت نازکی و نازک بودن مثابہ بالفتح لے پایگاہ و بعجم گنگ عالم ہندوستان

خوان کریم عبارت از قرآن مجید و فرقان حمید ست که پر از اسرار الٰہی و مستفیض اہل ایمان و ایقان ست
صدلائے الخ ای صدائے کہ قلم در نوشتن سین از سبب زیر و بالا شدن مے بر آرد و صدلائے آواز
کوہی است کہ معنی ندارد چہ ہر چہ شخص پیش او گوید ہماں باز عاید گردد و صلا آواز داعی است مدعو
را برائے دعوت خوان کرم کہ پر از معانی در معانی و راز در راز ست * قوله ہست صلائے سر خوان کریم
بسم الله الرحمن الرحیم * مصرعۂ اول خبر مقدم است ـ مصرعۂ ثانی را کہ مبتدا است خوان کریم عبارت
از قرآن مجید است و بسمله را صلائے گفتن از قبیلۂ تسمیۂ ظرف باسم مظروف قوله فیض کرم خوان سخن
ساز کرده * پرده ز دستان کہن باز کرده * بیان صلا است فیض کرم اے فیض کرم الٰہی خوان سخن عبارت
از کلام الله است پرده ز دستان الخ معطوف بر خوان سخن الخ ست پرده باز کردن کنایت از
ظاہر کردن است کہن بمعنی سابق یعنی فیض کرم الٰہی نزول قرآن مجید فرموده و در وے وقائع امم
سابق اظہار نموده کہ از مطالعۂ آں عبرتے پیش گیری و از افعال ذمیمہ ایشاں کہ موجب تعذیب آنہا
بوده پرہیز کنی تا مطلع انوار ایمان و مشرق نیر ایقان گردی و اگر از دستاں او امر و نواہی کنایت باشد
کہن بمعنی قدیم باشد * قوله بانگ صریر از قلم سحر کار ـ خاست کہ بسم الله دستی بیار ـ تصریح معنے
سابق است صریر آواز قلم سحر کار بمعنی نادره کار صفت قلم ست و فاعل خاست بانگ ست کہ بسم الله
دستی بیار بیان بانگ است اے بانگ صریری کہ در نوشتن بسم الله از قلم می آید یعنی آں بانگ
ہمیں کہ بسم الله بگو و دست در اک برین برآر ـ قوله مائدۂ تازه برون آمده است * چاشنی گیر کہ چوں آمده است
مائده تازه عبارت از قرآن مجید است برون آمده اے از مکمن غیب بمنصۂ ظہور آمده ـ چاشنی گیر اے
کشف معانی کن یا چاشنی برائے عظمت است اے چاشنی عظیم ازیں مائده بگیر کہ چہ لذائذ اسرار و معانی
درین مستور است و مضمر است کہ خلق طعام بخشیدن نہ بدنداں بخص قوله ده بخشی نکہت آں لب ترا * بوئے
خوش شمۂ طعمۂ جاں لب ترا * نکہت عبارت از قرأت ظاہر عبارت است بوئے خوش ہماں قرأت فصیح
اوست اضافت طعمۂ جان لامیہ است یعنے اگر طاقت کشف معانی خفیۂ آں نمیتوانی قرأت ظاہر
عبارت او موجب صفائی جان تو بس است چنانچہ مضمون احادیث شریف بدین ناطق ست کہ قرأت
قرآن مجید مکالمہ بذات حمید است جلشانہ چوں مقرر شد کہ بوئے خوش ایں مائده طعمۂ جان ست خورده
قوله خاک ہا ہنجا ہمہ جانہائے پاک * بوکہ فتد ریزه ازیں خواں بخاک * خاک یعنی افتاده و ملازم
پاک صفت کاشفہ جان ست تو بمعنے احتمال است و کاف بیان او ریزه کنایت راز ہا و راز ہائے مائده
از فوائد او بخاک اے بر جان یعنے میباید کہ جانہائے مومناں بہر وجہ یا بوجہ ادراک یا بوجہ قرأت بلازم

این خوان پیرا لوان پر اسرار و ضمایر با خشند تا راز سے از رازہاے او بر ایشان منکشف گردد و فایده از فواید او حاصل و چون محل فتح بسم الله بود واز تقریب آن به ثنا گستری قرآن مشغول شد عنان بیان بعنوانی معطوف به ثنا پردازی بسمله فرمود **قوله** هر که بود بر سر این خوان رهش * به بود آغاز به بسم اللهش * شین رهش راجع بهر که است و شین بسم اللهش راجع بخوان و مضاف الیه آغاز یعنی آغاز این خوان از بسم الله باید نمود **قوله** دیو که غارت گر این مرحله است * بسملش از خنجر این بسمله است * علت آغاز نمودن این خوان از بسم الله است. غارتگر غارت کننده اعمال صالح و اقوال مطهره است کشتن آن از خنجر این بسمله است زیرا که مقرر است که شیطان در همه افعال و اقوال به مومن همراه میشود و غارت میکند برکات آنها مینماید پس وقتیکه مومن بسم الله خواند شیطان از همرهی آن باز ماند پس باید که آغاز این مایده به بسم الله نماید تا همراه نشود و برکات آن غارت نکند * **قوله** بے کہ ز بے سین بودش زین خطاب * چون سر پستانست ز ام الکتاب * آغاز بیان اسرار خفیه بسم الله است بے مبتداست چون سر پستان الخ خبر که ز بے سین الخ جمله صفت با وست. زین خطاب متعلق با دست لے بالک ثابت ست از خطاب شین بودش مضاف الیه بے ست یعنی بے که بس وے سین است ازین خطاب ای از کلام بسم الله ام الکتاب قرآن فاتحه چون سر پستان شباهت در سر بلندی با وست وایهام بدانکه با و سین سر لفظ پستانست **قوله** تا تو ز پستانش شوی طفل وش * بهر غذای دل و جان شیر کش * بلا تقریع بیت سابق است شین پستانش راجع با ام الکتاب یعنی ای دل و جان ای صفای ایشان شیر کش اے کشیده شیر یعنی مانند طفل برای صفای جان و دل از پستان ام الکتاب شیر کش شوی و پیداست که از ذکر اسم الله صفائی دل و جان حاصل میشود. **قوله** بسم شده هر که ز ترکیب میم * گفت بسم حرز تو از تیغ بیم * هر دو ای یا و سین فاعل گفت صورت بسم ست حرز پناه تیغ بیم مطلق ست از هر آفت و مضرت لذا ذکر بسم الله امان دنیوی و اخروی ست * **قوله** شکل چمن بین که برحمان درست * کز چمن خلد نشان آورست * شکل چمن ای صورت لفظ چمن که پیر چمن در است صفت شکل چمن ست کز چمن خلد الخ صفت ثانی چمن ست **قوله** مژده دهد خط عنبر سرشت * بسمله با شد چمنے از بهشت * فاعل مژده ست کاف که خط عنبر سرشت بیان مژده است از خط عنبر بیان بسمله است ای بسمله که خط عنبر سرشت ست و عنبر سرشت صفت خط ست و یای چمنی برای تعظیم است یعنی خط به سیاهی نوشته شده است یعنی شکل چمن از رحیم الرحمن هویدا است مژده دهد که بسمله چمنی بزرگ از بهشت است پس که ذکر این اسم است در چمن بهشت چمان باشد * **قوله** با که دو آمد دری آمد دو لخت * مدخل آن باغ سعادت درخت

چه او را از شش دانگ عالم چهارم حصه دانگ قرار داده اند معرض جائی عرض معترفان اقرار کننده و انجمی منسوب بانجم شخصی گنگ تو اگر این عبارت را چنین ادا نموده که درین صهبای علو کیفیت بمثابه ایست که باده پیمایان عالم در معرض صفات آں معترف بالکنی باستعارت جامی بلا تم ترا افتاده

قوله ایا امید داری چنانست که چوں ایں میوهٔ نیم خام از باغستان پستی و پستی رسیده امید داری مرکب است از امید و دار که مفید معنی لیاقت است و یائی مصدری بمعنی لایق امید بودن کاف که بیان چنان است چوں حرف شرط است و جملهٔ مدخولهٔ آں مشروطست و جزائی وے جملهٔ خود لے خوان الخ ست میوهٔ نیم خام مبتدا رسیده خبر و لیست میوهٔ نیم خام عبارت از کتاب ست باغستان پستی مولوی نیستی و پستی عبارت از همان بیابانی و نارسائی **قوله** دایں غنچهٔ ناتمام از خارستان فروتنی و زیردستی دمیده. ایں غنچهٔ ناتمام کنایت از کتاب و مبتدا است و خبر وے دمیده خارستان فروتنی و زیردستی قول مولوی که جائے فروتنی و زیردستی ست و خارستان فروتنی و زیردستی اضافت تشبیهی ست و فروتنی و زیردستی همان نارسائی دا اگر بقرینهٔ غنچه و باغستان یعنی خارستان گلستان باید نمود و فروتنی و زیردستی صفت او ساخته آید غالباً احتمال دارد **قوله** بحکم من تواضع لله رفعه الله بحکم متعلق امید داری بلله است یعنی غرض چوں ایں کتاب از نیستی و پستی موجود گشته واز فروتنی و زیردستی لباس جلوه گری در بر گرفته گویا متواضع است و چوں متواضع گردید رفعت بشان او ثابت شد چوں برفعت الٰهی سرافراز گردید نتیجهٔ آں که قبولیت است بوجود آمد لهذا فرموده خود اسے خوان کرم اخوان الصفا افتد خود لے بفتح خای معجمه و واو معدوله و لامی مهمله قوت لا یموت خوان کرم باضافت لامیه مضاف باخوان الصفا و خوان کرم مرادف خوان یغما ست که از دست هیچکس را منع نباشد پس خوان کرم اخوان الصفا عبارت از تعلیم ایشان ست که هر یک را بهرهٔ تمام حاصل میشود. حاصل آنکه ایں کتاب نیز از جملهٔ کتب تعلیم سازند **قوله**. نافه کشائی قبول مشام خلان الوفا گردد نافه کشائے قبول مشام لے کشاینده نافه قبول مشام اضافت نافه بقبول تشبیهی و اضافت مشام بخلان الوفا لامیه است و مشام عبارت از طبع است و وجه استعاره مناسب نافه است حاصل آنکه ایں کتاب قبول طبع خلان الوفا گردد **قوله** زدی جامی بر چنگ شکسته. بمضراب فنا تارش گسسته بر اعلائے مضمون شرارت به نظم باستعارت دیگر و التفات از غیبت بخطاب نفس خود چنگ شکسته ذات مولوی و مصرعهٔ ثانی صفت چنگ ست مضراب زخمه و مضراب فنا اضافت تشبیهی ست فنا عبارت از ضعف و پیریست تار عبارت از حواس و قوی است **قوله** نوائی از مقام بیقیاسی

بلند آوازه و ربی ننگ و نامی ٭ بنوائی مغفول زدی است نوا بر چنگ زدن بمعنی نواختن و سرود کردن ست
از مقام بیمقامی صفت نواست مقام بیمقامی ای اسلوب سرود خارج از آهنگ آن چه مقام
نوعی از اسالیب سرود را گویند و اصول اسالیب سرود دوازده است چنانکه در علم موسیقی مصحح است بلند آوازه
بمعنی مشهور منظوف بے ننگ و نامی است و پیدا است که نواز مقام بیمقامی زدن بیجایی و بی شرمی است
پس این مصرعه صفت نواست ٭ قوله درین وحشت سرائے پر علائق ٭ سماع این نوارا نیست لائق ٭
مصرعه اول صفت مصرعه ثانی است وحشت سرای دنیا علائق جمع علوق بمعنی بیختی و بلا سماع بالفتح شنیدن
درآ این نوارا بمعنی برائے است یعنی در دنیا برائے شنیدن این نوائے تو هیچکس لائق نیست
قوله جز آن کس کز نوائے بینوائی ٭ کند فهمی رموز آشنائی ٭ همان بیمقامی یدانکه اهل الله
در فهم کردن رموز آشنائی الٰهی احتیاج با اسالیب سرود نیست بلکه در هر آواز خارج آهنگ مثل
آواز سے پائے ستور وغیره که برآید رموز آشنائی می فهمند و بر آن وجد میکنند قوله بسمع مکرمت مسموع
باد ٭ بحسن مغفرت مشفوع باد ٭ این بیت دعائیه است سمع شنیدن و شنوائی و گوش مفرد و جمع آمده
مکرمت اعراض کردن از عیب مغفرت بخشش عیب نقصان مشفوع مشتق از شفیع بالفتح جفت و
جفت کردن و الف باد او دعائیه است یعنی از حسن مقام د اسالیب وه است بحسب مغفرت جفت باد
قوله ومن الله تکون العصمة والعون تکوین هست کردن تکون هست بودن عصمت بالکسر
باز داشتن و نگاه داشتن از گناه و خوف و عون یاری و پشتیبان جمع و مفرد آمده یاری کردن وغیره دعا
خواسته ام در حق این کتاب و خوفے دارم که مبادا قبول گردد یا رد شود پس باز داشتن ازین خوف و
یاری کردن باجابت این دعا از خداست جلشانه و عز برهانه میتوان که عصمت از رد کتاب و
عون در قبولیت کتاب از خداست اراده باید داشت فافهم و قرینه برای اراده این معنی این است
که خطبه الحاقیه نه ابتدائیه و اکثر عصمت و عون متعلق به تصنیف کتاب میباشد ٭ چون از بارگاه
مصطفوی و دربار نبوی خطاب مستطاب کل امر ذی بال لم یبدأ ببسم الله فهو ابتر
عز ورود یافته است لهذا امتثال امر شریف بوجهی نمود که مخبر باشد از سرائر خفیه و حرفاً حرفاً مشعر
بفضائل خطبیه و نجماً نجماً تعظیماً لامر رسول الله صلی الله علیه وسلم و ترغیباً برائے خلق الله بسمله فرمود
قوله فتح باب سخن به بسمله که دندانهٔ پایش کلید در گنج حکیم است و صلائے سینش سر خوان کریم فتح
کشادن به بسمله متعلق فتح که دندانه پایش الخ صفت بسمله است و دندانه برائے مشابهت است
بدندان چه اهل عرب ها در آخر اسمیکه مشابه باشد به چیزے دیگر آرند چون بان و زبانه گنج حکیم ٭

بامبتدا که دو آمده یعنی مشعر بعد دو دست صفت باست در آمده و لخت خبر و لخت صفت و مدخل
آن باغ معطوف ست خبر و لخت بتقدیر حرف عطف باغ عبارت از چمن بسمله است و تعبیر باغ
بجهت عظمت اوست سعادت و دخت به قلب اضافت لسے و دخت سعادت صفت باغ ست یعنی
حرف با با شعار عدد اثنین عدد لخت است و مدخل آن باغ است که در وے درخت سعادت ست
چه باغ را مدخل لازم ست و چون با مبتدا بسم الله ست گویا مدخل آنست قوله سین وی از باد پری
جبرئیل بسلسله بستی بر موج سلسبیل به سلسله موج سلسبیل چشمه آبست از بهشت یعنی سین بسم الله
موج ست که از باد پرے جبرئیل بر روی سلسبیل افتاده موج لازم سلسبیل ست پس فی کر لازم اراده ملزوم
دم است از سلسبیل درین بهشت موجود ست قوله چشم کشا چشمه هر میم بین چه جاری از ان چشمه تسنیم بین
تسنیم چشمه آبے است در بهشت که بر سر غرفها جاری است یعنی از هر چشمه میم او چشمه تسنیم جاری ست
بدانکه مولوی علیه الرحمة باشارت سلسبیل اراده کرده و یا بیایم تسنیم خواسته چه سین اول سلسبیل ست
میم آخر تسنیم شد آنکه حقیقت چهار جوئی چنانچه مقررست که از چهار چشمه یک از میم چهار جوئے در بهشت
جاریست بیان میفرماید بلکه تجدید عنوان و صنعت شعری در میان آورده مراد از سلسبیل و تسنیم کثرت
برکات و وفور فیوضات است چنانچه سیاق بر آن شاهد ست قوله هر الف از دے شجرے
میوه ناک و میوهٔ آن معرفت ذات پاک و هر الف مبتدا شجرے میوه ناک خبر میوه ناک صفت
شجر ست و وجه تشبیه الف بشجر استادگی اوست میوهٔ آن الخ بیان میوه است ذات پاک ذات
واحد باری تعالیٰ که پاک است یعنی هر الف وے اشجار اند از ان بهشت و چون الف ال بر عدد واحد بود
مشعر گردید بوحدت ذات پاک پس میوه آن معرفت ذات الٰهی ست جلشانه قوله طره حورست در و لامها
بهر دل دیده وران و امها ها که دو حلقه است پے صید دل و گشته ازان طره بهم متصل و حاء زلف
لامها یعنی لامهائے اسم الله و وجه تعبیر بطرهٔ زلف و رازی آنست دیده وران اے اہل بصیرت
و امها مستعد بر شکار دل کملا ما ء اسم الله که دو حلقه است یعنی دو چشمه است در اصل نوشتن میم اینجا
در اسم الله و این جمله صفت است بهید دل ای دل دیده وران ما ازان طره لفظ از ترجمه من ابتدائیه
ست ای ابتدا بر آمدن طره برای شکار بهم متصل شدن و احد و متفق شده حاصل آنکه ها اسم الله که
در اصل دو چشمی ست لے دو حلقه ست که ابتدائے صید گیری طره و لام برائے شکار کردن دل دیده وران
بهم گشته و بهر دو حلقه یکی شده و بعید است که در نوشتن ایک حلقه شده و یک شدن عبارت از کمال
استعداد برائے شکار دا گر از ترجمه من تبعضیه باید گفت معنی چنین باشد که ها که دو حلقه از آن

طره است با صید دل گشته بهم متصل چه طره را حلقه لازم ست وها نیز از اسم الله منفک نشد
و کالجزو گردید۔ قوله را که بود غایت سرور بسر دور۔ تا رسد دست بدامان حور۔ ها مبتدا
و مصرعهٔ ثانی خبر که بود الخ صفت وسیت سرود سر جملے کمال فرحت وایهام بدانکه آخر لفظ سر
سرور حرف را است دست بدامان رسیدن کنایت از حصول مطلوبست و تا رسد دست مضاف
الیه دست است ملے دست تو حاصل آنکه چو نیز درین ذکرست وایهام بدانکه را آخر حور است
قوله حا که بهشت است بشارت نما۔ بهر بهشت است بشارت بما۔ حا مبتدا که بهشت است
صفت حا است و مصرعهٔ ثانی خبر اوست یعنی عدد حا که بحساب جمله هشت است بشارت
میدهد بما که حصول هشت بهشت در ذکر کلام ست۔ قوله نون کالغش یا بود مهم فرق
ماهی کوثر که در آبست غرق۔ نون مبتدا کالغش الخ صفت نون است شین راجع بنون
مصرعهٔ ثانی خبر مبتدا است یعنی الرحمن که مابعد الف الرحیم و ماقبل میم الرحمن چون میم
با ترکیب کنی ما میشود و ما در عربی آب را گویند و نون بمعنی ماهی است گو یا ماهی در آب کو
غرق است و پیداست که کوثر لازم بهشت است چه کوثر جوئی است در بهشت و حوض کوثر بیرون
بهشت است در موقف که منبع آن کوثر است۔ قوله یا که ده باد زیا ے ندا۔ مژده
بانگ که این سو بیا۔ یا مبتدا که ده یا الخ صفت یا است مژده بانگ خبر که این سو
بیا بیان بانگ است مشار الیه این سو بسم الله است۔ قوله به تامل قدم اهتمام۔ خوش بگذر برحمن از
تنبیه است بر اطلاع اسرار دیگر بسمله قدم اهتمام مفعول است و اضافت قدم اهتمام تشبیهی است
گرنشش خوش بگذر ملے بشادی نه باکراه چه باکراه ادراک اسرار نشود و حمن این کلام باضافت
تشبیهی کنایت از بسم الله است حاصل آنکه سعی درین کلام بتامل کن و ادراک اسرار بنما قوله کا
آمده زسورهٔ مختصر درج در و بیت لیے از سوره علت بیت سابق است۔ قوله صورت یس که بود
سین و در رقش از همه بالانشین و بیان درج بودن اسمای بسیار سور از جهت یا و اشارت
یس خبر مقدم یا و سین است که در بسم الله من حیث الترغیب است در رقش الخ صفت یا و سین
است شین رقش راجع به بسم الله از همه ملے از همه حروف بالانشین مقدم یعنی یا سین که در بسم
الله از همه حروف مقدم ست چون یا سین میخوانند که ضمیر شین راجع به یا و سین باشد من حیث
یعنی در نوشتن خود از همه حروف مقدم ست و اراده مسمی بذکر تسمیه آن صورت ست و
هذا القیاس اشارة الاخیر قوله نعت حمٓ تنزیل بمژده بیان۔ میم مدار سورت رحمن نشان

نعت تخصیص ای اسم صفاتی اسم الله که از اسم صفاتی دیگر مقدم ست و آن اسم رحمٰن ست بجو شتر
بیان یعنی بایضاح نه بابهام فاعل میدید نعت ست و نشان مفعول او آن رحمٰن صله نشان قوله
کرده معلم گر تعلیم او فهم حوامیم ز حامیم او معلم استاد و تخصیص کاف تعلیم جهت غایت غوریت
حوامیم جمع حم ست ز حامیم اوای از حا و میم رحمٰن کرد قصت در بسم الله اشارت حامیم
جمع حوامیم بطریق ضبیت و مشاکلت ست قوله بر سر این قبیل الف لام را داده نشان از
دو الف لام یا آن را جنس مراد ست تا شامل باشد را الرحمٰن و الرحیم مراد الف لام
مرا علامت مفعولیت الف لام ست فاعل داده نشان هیئت مجموعی الف لام ست که اول
الرحمٰن الرحیم است داده و الف لام را ای از دو صورت الر قوله از پی نونش الف اندر رقم پرده
کشا گشته ز نون والقلم شین نونش راجع به بسمله است اندر رقم یعنی در نوشتن فاعل پرده کشا گشته
هیئت مجموعی نون و الف ست و الف مشابه بصورت قلم ست و از مسمی اسم اراده کرده ز نون والقلم
یعنی سورت ن والقلم که در قرآن ست قوله سطر حروفش ز بیاض و سواد داده ات از نور و دخان ست
یا داده سطر بالفتح خط کشیدن و نوشتن و سطور کتاب خبر آن شین حروفش راجع به بسمله است ز بیاض
و سواد بیان سطر ست ات ضمیر مخاطب مفعول داده است و همزه بیان داده ات خطاب برای
التقات ساکنین ست چنانچه قاعده فارسیان مقرر ست از نور و دخان یعنی از سورت نور و
سورت دخان واز بیاض آن سورت نور خواسته واز سواد آن از سورت دخان اراده کرده
چه نور و بیاض بیک معنی اند و تواند بود که نور و دخان مفعول ثانی داده باشد و واز ز بیاض و سواد
صله یا ست یعنی نور و دخان ترا یا داده هید اند از بیاض و سواد قوله فتحه آن فاتح گنج ازل کسره آن
کاسر کاس امل فتح کشادن و کشایش و حرکت زبر فاتح کشاینده گنج ازل معرفت ذات
آلهی کسره بالفتح شکستن و حرکت زیر دادن کاسر شکسته کاس بالفتح شراب و جام شراب
بمعنی مطلق جام کاس امل یعنی هولی نفسانی فتحه مبتدا گنج ازل خبر کسره آن مبتدا کاس امل
خبر حاصل آنکه فتح آن کشاینده معرفت ذات آلهی ست و کسره آن شکننده آرزوهای نفسانی ست
وچون آرزوهای شکسته شد معرفت آلهی حاصل گردید چنانچه صائب گفته نظم گذشتم از سر مطلب
تمام شد مطلب ۔ حجاب چهره مقصود بود مطلبها قوله صورت جزمش که بود حلقه دار
گوش خرد را ایم زد حلقه دار صورت جزمش مبتدا که بود حلقه دار صفت او گوش خرد لکم
خبر ست حلقه دار مزین یعنی عقل زیب خوبی از جزم آن بسم الله یافته است اسی از

تا بتایید اسم الله بزرگ اسرار گردید چنانچه مصنف علیه الرحمة فرمود. **نظیر** خرد بنازد و نمود و دمیدم روئی. هزاران نکتهٔ باریک چون موی. **قوله** شانه تشدید که بر لام وراست. تاج سر هدهد راه او راست. شانهٔ تشدید باضافت تشبیهی ای تشدید که مثل شانه دندانه دارست شانه تشدید مبتدا که بر لام ورا است صفت او تاج سر الخ خبرست لام اسم الله ای را الرحمن و الرحیم تاج سری موجب شرف و زیب هدهد کنایت از رهنما مطلق راه هدای هدایت سوئے ذات پاک باری تعالی حاصل آنکه هریک از اسم الٰهی که در راهِ هدایت ذاکر آن را هادی و رهنمائی سوئی ذات پاک باری تعالی ست مانند هدهد است و تشدید مثل تاج و هدهد مرغ ست که بر سر او تاج ست شاخ شاخ خنده دمیتوانند که از هدهد باراهه مظهر بند که ظاهر ذات اولیاء الله مراد باشد چه مقرر است اولیاء الله مقتدیان راه حق اند و راه نمایان مطلوب مطلق و شرف دنیا و عزت و عقبیٰ از تصرف اسماء الٰهی یافته و تعبیر هدهد بهادی بنا بر قصهٔ مشهورست که هدهد اوصاف سیمرغ و بزرگی آن در پیش مرغان بیان کرده به شوق و دیدار سیمرغ همه را مشتاق ساخت تا آنکه جماعت کثیر از مرغان همراه هدهد عازم دیدار سیمرغ شدند بعضی از انها در راه مُردند و بعضے نیم جان ماندند تا آنکه مثل سیمرغ بوده باقی ماندند چون به نظاره سیمرغ در آمدند هریک مرغ از انجا سیمرغ شد و جسیم و بزرگ گشت **قوله** نقطهٔ بانش که برارباب راز. تخم امید است بخاک نیاز. ارباب راز اهل معنی تخم امید باضافت لامیه ای باعث برائی حصول مقصود و بخاک نیاز همین نیاز باشد و بخاک اشارت به پستی نقطهٔ باست نیاز آرزو و حاجت و احتیاج **قوله** نقطهٔ نونش پئے دفع گزند. بر سر نارست نهاده سپند. ای دفع گزندلے برائے دفع چشم زخم انسانی و شیطانی سپندے ست بر سر نار و مقررست که برائی دفع چشم زخم سپند بر سر نار میسوزند و ایهام بدانکه نقطه بر سر لفظ نارست **قوله** و آن دوئی دیگر شده چون مردمک. نور دهِ دیدهٔ ملک و ملک و آن دوئی دیگرائے دو نقطه حرف یا چون مردمک وجه مماثلت در بودن آنها قریب یکدیگر نور دهِ دیده اضافت فاعل مفعول ست نور ده الخ بینائی بخش عالم علوی و سفلی و بیشتر بیشتر جا گفته باشد که این اشارات کنایت از تمام آیت کریمه نه همان حروف و نقطه مرادست پس درینجا نیز بتمام بسم الله مراد است و چون معنی الرحمن روزی دهندهٔ صالح و طالح ست در دنیا و معنی الرحیم بخشندهٔ مومنان است در دار عقبیٰ پس نور دهِ کونین ثابت شد و آن دوئی دیگر مبتدا شد چون مردمک خبر و مصرعهٔ ثانی تفسیر چون مردمک ست **قوله** نوزده حرف ست بوقت شمار. فیض رسانند به هژده هزار. فیض بسیار شدن میری و لبالب شدن رود و بسیار شدن آب چنانچه از اطراف بریزد و مراد اینجا بخشش است به هژده هزار

تمام عالم مراوست باعتبار کثرت اجناس مخلوقات و فیض رسانیدن باعتبار آنکہ عالم مظہر صفات اوست وصفات مظہر ذات یا دامی کہ صفات اللہ عکس انداز آئینہ اند وجود عالم موجود ست و الا ہیچ اثرے از وی نماند معدوم گردد۔ **قولہ** وصف رحیمیت بود ختم آں۔ صورت ختم آمدہ در دو عیاں این دو دلیل ست کہ از کردگار رفیض رحمت بود ختم کار + وصف اسم صفاتی رحیمیت ختم آن ای ختم تسمیہ صورت ختم آمدہ الخ عطف ست بر جملہ اوّل این دو دلیل الخ تفریعیست بر بیت اوّل کلمہ این دو مبتداء و لفظ دلیلست خبر یعنی این دو امر دلیلست براین کہ از کردگار فیض رحیم است بود ختم کار کردگار مرکبست از کرد و گار و لفظ گار مفید معنی فاعلیہ ست اے خداوند کردہ یعنی مفرد گفتہ اند بکسر حاصل آنکہ نعت اسم اللہ کہ الرحیم ست آخر بسم اللہ است و دیگر آنکہ صورت لفظ ختم بملاحظہ تجنیس لفظ رحیم و ختم در وی وصف ظاہرست پس این دو دلیلست برآں کہ بذکر بسم اللہ فیض رحیمی کہ مغفرت باشد ختم کار یعنی آخر عمر ترا شامل حال گردد و خاتمہ بالخیر خواہد شد چنانچہ در حدیث آمدہ است کہ مَنْ قرأ بسم اللہ الرحمٰن الرحیم دخل الجنۃ وقال ابن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہما بسم اللہ الرحمٰن الرحیم تسعۃ عشر حرفا وزبانیۃ النار تسعۃ عشر فمن قالھا امن منھم واللہ اعلم بالصواب

در ارداف تسمیہ تحمید کہ فاتحہ کتاب مجید و فاتحہ ابواب مزید ست ارداف از پس کسے در آمدن و در پس کسے سوار شدن تحمید نیک ستودن و حمد گفتن فاتحہ اوّل فتح کنندہ و کشایندہ یعنی این کلام در بیان آوردن حمد ست پس تسمیہ یعنی بعد بیان تسمیہ بیان حمد ست کہ آغاز قرآن مجید و فرقان حمید ست و کشایندہ ابواب مزید نعمت قولہ تعالیٰ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ الخ

قولہ آنچہ نگارندۂ این رقم۔ بر سر ہر نامہ دبیر قلم۔ حمد خدائی ست کہ از کلک کن۔ بر ورق باد نویسد سخن۔ این رقم رقم تسمیہ دبیر بفتح دال مہملہ وکسرہ یاء موحدہ و سکون تحتانی نویسندہ و منشی دبیر قلم اے قلم یا خدائی موصولہ کاف صلہ یا صفت اوّل کلک کن کن کہ امریست مر عیان ثابت را بوجود خارجی ورق باد و باد عبارت از دم کہ مظہر سخن ست یعنے ہر چہ بعد از تسمیہ قلم در آغاز ہر نامہ مینویسد حمد آں خداوندست کہ از کن بر دم انسان سخن موجود کردہ است و در فرہنگ رشیدی ورق باد بمعنی زبان ست و معنی بیت ظاہر ست۔ **قولہ** چوں رقم اوبود این تازہ حرف۔ لیک ثنائش نتوان کرد صرف + این تازہ حرف سخن کہ موجود ست بر باد ضمیر بود و مصرع راجع چہ است یعنے چوں سخن بر زبان موجود کردۂ اوست میبایدکہ آں را در ثنائے باری تعالیٰ عز اسمہ صرف تواں کرد۔ **قولہ** لیک ثنایش نہ بیان برتر است۔ ہر چہ زباں گویدزاں برترست چہ زیرا کہ ثنائی کمال محمود علت موصوف

بر انحصار محامد اوست چوں محامد او از احاطۂ بیان و اصف بیروں است ثنائے بکمال کے متصور گردد چنانچہ مقصود ہر کن و عالم علم من لدن صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ است کہ لَا اُحْصِیْ ثَنَاءً عَلَیْکَ اَنْتَ کَمَا اَثْنَیْتَ عَلٰی نَفْسِکَ شین ثنایش راجع بحق تعالیٰ و مشار الیہ از ان لفظ ہر صفات ۔ **قول** نطق ثنایش چہ تمناست این عقل تمناش چہ سود است این ۔ شین ثنائیش راجع بخدا تعالےٰ و شین تمناش راجع بہ ثنا یعنے نطق باوجود استطاعت بیان کہ تمنائے ثنائے حق تعالےٰ کند و عقل کہ بقدرت ادراک سودائے ثنا او نماید چہ تمنا خام و خیال باطل است ہر دو درین مطلب انتہا در گرداب حیرت و عجز افتادہ اند **قوله** نیست سخن جز گرہ چند سست ہر طبع سخن ور زدہ بر باد چست بیان عاجزی نطق از ثنا میدانکہ باد دم چوں خالی از سخن معانی باشد زیر و بالا نہ شود و چوں سخن ببا د در آید نیز باد دم با میزش مے زیر و بالا شود گویا کہ گرہ چند بیاں می افتد پس گرہے کہ بر باد باشد خالی از سستی نہ باشد و چوں این گرہ چند ناشی از طبع متکلم ست فرمود کہ طبع سخنور آنرا و چست زدن باعتبار آنکہ حل و عقد امور متکلم بآں منوط و مربوط ست ۔ **قوله** ہیچ کشادے نبود زاں گرہ ۔ گر نشود کار بآں بند بہ ۔ مصرعۂ اول معطوف بتقدیر حرف عطف بر جملۂ سابق و مصرعۂ ثانی تفریع است یعنے سخن گرہ سست ست و از ان ہیچ حصول نیست پس چوں ہیچ حصول نباشد بند بہتر ست **قوله** صد گرہ از رشتہ پر تاب ہیچ ۔ گر بگشاید در دو نیست ہیچ ۔ تمثیل بیت سابق ۔ **قوله** عقل درین رشتہ ز خود گشتہ گم ۔ کردہ درین فکر سر رشتہ گم ۔ بیان عجز عقل از ادراک ثنائی باری تعالیٰ ۔ و درین رشتہ رشتہ ثنا ز خود گشتہ گم اے سعی از حد خود زیادہ نمودہ و درین مردم بسیار حیران گردیدن است و درین فکر اے فکر حمد و ثنا ۔ سر رشتہ چارہ و تدبیر مطلب سر رشتہ گم کردن چارہ کار از دست دادن یعنی عقل و صفا در میدان فکر ثنا اسپ سعی بسیار راندہ اند آخر الامر چارہ کار از دست دادہ و حیرت زدہ ماند **قوله** رشتۂ فکرش کہ بود پر گہر ۔ پر بود اینجا ز گرہ سر بسر ۔ رشتۂ فکر شین راجع بہ عقل کہ بود پر گہر صفت فکر ست گہر عبارت از مضامین جلیہ و معانی دقیقہ اینجا ای در فکر حمد و ثنا یعنے رشتۂ فکر عقل کہ فی الحقیقت پر از گوہر دقائق و حقائق ست در ثنا جلشانہ پر گرہ گردید و بیکار ماند چہ مقرر ست کہ رشتہ وقتے کہ صاف باشد بکار می آید و چوں پر گرہ گردید بیکار و معطل مطلق گشت ۔ **قوله** سبحہ ہا این رشتہ سبحہ نشان ۔ صد گرہ افتاد در و مہرہ سان ۔ این رشتہ رشتۂ فکر عقل کہ پر گہر است سبحہ بالضم مہرہ کہ بعدد تسبیح بآن گیرند سان بمعنی مانند **قوله** عقل گرفتہ بکفش سبحہ وار ۔ عاجزی خویش کند زو شمار ۔ شین کفش راجع بر رشتہ پر گہر فکر زو راجع بسبحہ وار بمعنی مانند ۔ **قوله** آنکہ دم مہر زند از عجز چیست ۔ غایت این کار بجز عجز چیست

آنکه نه دم الخ استفهام ست ودم زدن از عجز اعتراف بعجز ست این کار ثنائے باری تعالی یعنی چه جائے
نطق وعقل ست بلکه ہر کس که ہست معترف بعجز ست آرے غایت ثنا کردن ہمین عاجزی ست
قوله عجز به از ہر لے دانا که ہست ۞ بہرہ آن حی که توانا تر ست ۞ که ہست بمعنی موجود در مصرعه اول صفت
دانائی ست ودر ثانی صفت حی توانا یعنی بہبودگی ہر عاقل وآگاه دل درین ست که بدرگاهِ لایزال
ذوالجلال در ادائے ثنائے وی انتہائے او عاجزی پیش کند ما للتراب ورب الارباب چون حدیث کل
امر ذی بال لم یبدا بحمد الله فهو اقطع مقتضی ایراد حمد بود تیمنًا وتبرکًا بعد اقتدا بآن پرداخت وفرمود
قوله مرسله بند گہرکان وجود ۞ سلسله پیوند نظامی وجود ۞ چون مطلق تبارک تعالی را کان تصور فرموده
جزئیات آنرا مرسله گہر بخیال آورده وبستن عبارت از انعام کردن ست بر مخلوقات وتقدیر کلام آن ست که تبارک
تعالی مرسله گہرکان جود خویش در گلوئے مخلوقات در خور استعداد ہر یک بسته است پس ظرف به لفظ بند محذوف
ست نظام وجود که عبارت از ائتلاف والتیام بایکدیگر ست سلسله تصور فرموده است سلسله پیوند سلسله ساز
اے سازنده سلسله نظام موجود ست او جلشانه ومیتواند بود که کان جود کنایت از تجلی ذات باشد
به جلوه اول باجمال وگوہر عبارت از شیون ذات وصور علمیه باشد. ومرسله مراد از تفاصیل آن شیونات
باشد یعنی آن شیونات اجمالی را بجلوه تفاصیل آورده ۞ قوله غره فروز سحر خاکیان ۞
مشعله سوز شب افلاکیان ۞ غره سحر کنایت از آفتاب ست اضافت سحر خاکیان لامیه ست
خاکیان آدمیان وغره فروز سحر اے فروزنده غره سحر یعنی روشن کننده آفتاب مشعله سوز فروزنده
مشعله مشعله شب عبارت از ذات ستارگان من حیث التنویر افلاکیان ستارگان من حیث
التعلق بالافلاک یعنی روشن کننده ذات ستارگان ست ۞ قوله خوان کرامت نه آئیندگان ۞
گنج سلامت ده پایندگان ۞ کرامت نوازش خوان کرامت کرامت خوان کرامت نه اے نوازش
کننده آئیندگان ضد پایندگان وقدیم یعنی حادث که عبارت از جمیع ممکنات است یعنی نوازش
کننده ممکنات ست بنعیم عمیم سلامت ببگزیندی از فنا گنج سلامت سلامت گنج. سلامت ده
اے سلامتی دہنده پایندگان ست از فنا پایندگان عبارت ست از عرش وکرسی ولوح وقلم
وبہشت ودوزخ وجمله ارواح وفرشتگان ۞ قوله چشمه کن قله قاف قدم ۞ نادره پرداز
شکاف قلم ۞ اے چشمه کن برآرنده قله بالضم وتشدید لام بالا ہر چیزے وکوہان شتر وسر کوه
قاف حرف معروف وکوه گرداگرد زمین وگفته اند که آن از زمرد ست وہیچ کوہے نیست که
ورد رگ آن نیست قدم بالکسر ذات حق تعالی اضافت قاف قدم تشبیہی ست وجه تشبیه معیت حق ست

بہمہ اشیا یعنی برآرندہ چشمہ است از قاف قدم چشمہ عبارت از تنزل ذات ست در تعینات چہ مبتداء تعینات ہماں تنزل ست حاصل آنکہ ظاہر کنندہ تعینات ست از ذات مطلق نائزہ بنون والف و کسر تحتانی و فتح زاء فارسی فی میانہ تہی چنانچہ جولاہگاں دارند پرداز بفتح با و فاء فارسی امر پرداختن و پروازند یعنی خالی شدہ و خالی گشتہ و آراستہ کن و آراستہ کنندہ نگار نقلم قلم نائزہ مضاف ست بقلم یعنی آراستہ کنندہ نائزہ قلم است لے ذات قلم را مثل نی ساختہ و چشمہ را نائزہ و نگار ست پس ہرگاہ چشمہ ایجاد جلاے شد پیش او نائزہ قلم نہاد تا بواسطۂ او جمیع مکوّنات در عرصۂ ظہور وجود جلوہ گر گردیدہ اند فافہم۔ **قولہ** روز برآرندہ شبہائے تار۔ کار گذارندہ مردان کار۔ تار بفوقانی و الف ضد نور و تاریک کار بکاف والف بمعنی فعل گذار بمعنی ادا وادا کنندہ حاصل آنکہ پیدا کنندہ روز ست از شب تار تیرہ تاریک و ادا کنندہ فعلست از صاحبان کار یعنی مردان بتوفیق او کار بانجام میرسانند۔ **قولہ** واہب ہر مایہ کہ سود ویش ہست۔ قبلہ ہر سر کہ سجود ویش ہست۔ واہب بخشندہ مایہ بمیم والف و فتح تحتانی مقدار و مادہ ہر چیز سود بضم سین و سکون واو بفتح و حسن و میز بانی و شادی۔ قبلہ بالکسر با توجہ بہ سجود بالضم سر بر زمین نہادن کشین سجودیش حاج بہ سر کہ سودیش ہست صفت مایہ یعنی بخشندہ ہر مقدار یست کہ نافع ست یعنی از ہر چیز و ہر نعمت آں مقدار دادہ است کہ مخلوقات را ازوے نفع ست نہ ضرر چہ ہر چہ از کریم ست ہمہ نافع ست چنانچہ گفتہ اند کہ طعام الکریم دوا۔ کہ سجود ویش ہست صفت ہر سر ست یعنی ہر سر کہ او را بر زمین نہادن ست و تضرع نمودن ست متوجہ او حق تعالیٰ ست کافرا کان اَوْ مُسْلِماً چنانچہ ارباب تصوف کہ قائل بوحدت ذات اند فرمودند **نظم** لے غیر ترا بسوئے تو اثرے نہ۔ خالی از تو مسجدے و دیرے نہ۔ دیدم ہمہ طالبان مطلوب را آنچہ توئی و در میاں غیرے نہ۔ **قولہ** دائرہ ساز سپر آفتاب۔ تیز گر بادو زرہ باف آب۔ اضافت سپر آفتاب تیز باد و زرہ آب تشبیہی ست یعنی آفتاب را مثل سپر مدور ساختہ است و باد را از سبب سرعت مثل تیر پیدا کردہ و آب را بجہت حلقہ موج مثل زرہ پرداختہ ایجاد سپر و تیر و زرہ از مخترعات شست۔ **قولہ** عجب نہاں دار ہنر پروراں۔ عذر پذیرندۂ عذر آوراں۔ عیب نہاندار یعنی لازمی مقبول و مروّج کنندہ ہنر پرور مطلق مراد ست چہ اہل باطن و چہ غیر آں عذر پوش سلے بہانہ بمعنی توبہ یعنی توبہ قبول کنندۂ تائباں ہست۔ قولہ تعالیٰ اِنَّهٗ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيْمُ **قولہ** آب زن آتش سودائے عقل۔ تاب دہ دست تمنائے عقل۔ آب بر آتش زدن کنایت از فرونشاندن فتنہ است آتش سودائی بمعنی دیوانگی و غصہ یعنی فتنہ نشانندہ دیوانگی عقل ست

اے عقل را از دیوانگی محفوظ داشته تاب بفتح فوقانی والف پرتو و پیچ و توانائی و حرارت و گرمی و محنت و مشقت و این جائی معنی پیچ خواسته یعنی پیچیده دست آرزوئے عقلست و آنچه خواسته عقل بر هم میزند

قوله صیرفی گنج پذیران خاک صیقلی صاف ضمیران پاک، صیرفی صراف و صراف بالفتح و تشدید را سره کننده صیقلی بالفتح زدائنده زنگ از آئینه و جز آن و تیز کننده شمشیر صیاقل و صیاقله جمع و صاحب کنز اللغات گوید که صیقل بمعنی آلت زدودن نیز آمده است و تحقیق آن ست که صیقله صفت ست بمعنی زدائیدن زنگ توان گفت چنانچه کارد را قاطع گویند و ازین جهت صیقل کننده را صیقلی نیز گویند و صیاقله نیز میباید که جمع صیقلے باشد نه صیقل کذا فی منتخب اللغات صیرفی اینجا بمعنے لازمی مراد است یعنے صاحب گنج اے گنج پذیران اہل زمین را صاحب گنج نما ست و گنج اندوختی یافته اند و میتوانند بود که گنج مضاف الیه خاک باشد یعنی پذیرندگان گنج خاک و گنج خاک کنایت از خاکساری ست و صیرفی بمعنی خواهد باید داشت حاصل آنکه سره کننده و مقبول سازنده خاکساران ست یعنے اہل الله را خاکساری پسند ایشان ست مختار و مقبول از همه خلق نموده است صاف ضمیران بمعنی روشن دلان و پاک و صفت صاف ضمیران ست یعنی صیقل کننده و زنگ زدائیده آئینه روشندلان پاک ست۔

قوله سر شکن خامهٔ تدبیر ها، خامه کش نامهٔ تدبیر ها، سرشکن اے شکننده سر خامهٔ تدبیر ها و اضافت تشبیهی ست خامه کشیدن مرادف قلم در کشیدن بمعنی محو کردن خامه کش محو کن یعنے شکننده سر خامهٔ تدبیر ها چنانچه عرفت ربی بفسخ العزائم مصداق اوست و محو کننده نامهٔ تقصیر ها ست اے عفو کننده گناها است لقوله تعالیٰ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا قوله ایمنی وقت هراسندگان، روشنی حال شناسندگان، ایمن بکسر میم ایمنی ترس و یاء ایمنی مصدری و اینجا ئی مصدر بمعنی فاعلست اے امن و اضافت ایمنی وقت اضافت بمعنی فی ست و مضاف الیه وقت محذوف ست بقرینه هراسندگان ای وقت هراس و هراسندگان مفعول ست ایمنی را روشنی مصدر ست بمعنی فاعل اے روشن ساز یعنے ظاهر کننده حال نزد ارباب تصوف داردی ست که بر دل سالک محض موهبت الٰهی بیدخل عمل پیدا آید شناسندگان اہل معرفت یعنے در وقت هراس هراسندگان را امن دهنده است و ظاهر کننده اراده ست بر دل اہل معرفت پس دریں تقدیر حال مضاف شناسندگان خواهد بود و اگر حال شناسندگان بمعنی کیاست شناسان باشد معنی اینچنیں خواهد بود که روشنی ده قیافه شناسان ست۔ پس حال در یںوقت موقوف باید خواند مضاف الیه شناسندگان ست، قوله تازه کن جان نسیم حیات کارگر کارگه کائنات، تازه کن سیراب و تازه کن جان اضافت اسم فاعل بمفعول ست نسیم باد

نرم عادل باد کردو زیدن گردو اضافت نسیم حیات تشبیہی است کارگر مرکب ست کار و گرکہ مفید معنی فاعلی ست کارگہ کائنات کائنات یعنی گلبن جان را بہ نسیم حیات زندگی سرسبز گردانیدہ است و کارکن کارگہ کائنات ست ای فاعل حقیقی کائنات اوست جلشانہ وعز برہانہ وچون کارگر کارگہ کائنات بیان کردہ فاعل حقیقی باری تعالی را ثابت کرد بہ بیان کارگری او پرداخت فرمود **قولہ** ساخت چو صنعش قلم از کاف و نون * شد بہزاران رقمش رہنمون ۔ چو شرط مصرعہ ثانی جزائے اوست و لفظ ساخت مربوط باخر مصرع ست لے چون صنعش قلم از کاف و نون ساخت و شین صنعش راجع بحق تعالی قلم قلم ازلی کہ نوشت بان بر لوح محفوظ و طول ما بین السماء والارض و آن از نور ست از کاف و نون یعنی از امر کن شین رقمش راجع بہ قلم ست چون صنع باری تعالی از امر کن وجود قلم موجود ساخت بارقام ہزاران رقم کائنات او را رہنمون کرد و قلم بر لوح محفوظ نوشتن گرفت و ہمہ مخلوقات بر لوح محفوظ ثبت نمود **قولہ** سطر نخست از ورق این سواد ۔ قدس نژادان تجرد نہاد * بیان تسوید قلم میکند سواد آنچہ اول تصنیف سودہ کنند کذا فی العجائب ورق این سواد لوح محفوظ نژاد بفتح نون و زائے فارسی و الف اصیل و خداوند نسبت و اصل لپشت نہاد بکسر نون و ہاء و الف سرشت و خلقت قدس بالضم و بضمتین پاکی و پاک شدن قدس نژادان فرشتگان سطر نخست مبتدا و مصرعہ ثانی خبر اوست یعنے سطر اول از ان تسوید قلم فرشتگان اند کہ سرشت ایشان مجرد از ہیولی و صورت ست چنانچہ در بیت لاحق پیداست **قولہ** مایۂ ایشان ز ہیولے بری ۔ پایۂ ایشان ز صور برتری * مایہ اصل و حقیقت آیشان ملائک پایۂ مبتدا ز صور برتری خبر اوست لے پایۂ ایشان برتر بودن ست از صورت لے صورت اصلی ندارند وقتے کہ در دنیا آیند برائے وحی رسانیدن وغیرہ در عالم مثال متصور بصورت میشوند چنانچہ حضرت جبرائیلؑ بصورت دحیہ کلبی متصور می شد **قولہ** جیب بقا شان ز فنا سودہ نے ۔ دامن شان ز آب و گل آلودہ نے * جیب بفتح جیم و دال و گریبان و پیراہن بقا ماندن و باقی شدن فنا بالکسر سپری شدن و نیست شدن و اثبات جیب بقا تخییل ست یعنی گریبان بقا شان از فنا سودہ نیست لے ملائک را فنا نیست و دامن پیراہن ایشان از آب و گل آلودہ نیست چنانچہ موالید سگانہ لے خلقت ایشان از آب و گل نیست بلکہ از نور ست ۔ **قولہ** جنبش ایشان بہ ہنرہائے خاص ۔ از کشش چنگ طبیعت خلاص * جنبش تحرک ہنرہائے خاص ای کارہائے خاص یعنی تحرک ایشان بکارہائے مخصوص ست چنانچہ حضرت جبرئیلؑ بکار احیاء وحی مشغول ست و عزرائیلؑ بکار موت و میکائیلؑ خازن ارزاق خلق ست

واسرافیل موکل باد وعلی هذا القیاس از کشش آن ها لے حرکت طبعی ندارند بلکه بحکم خدائے تعالی جنبش دارند
قوله ناشده اقلیم دوام وثبات ـ تنگ بر ایشان ز حدود جهات . یعنی ولایت همیشگی باشد اضافت
بیانیه است یعنی آں همیشه و قدیم بودن وجهات ابدی که لهٰذا از جناب او سبحانه وتعالی حاصل
ومیسر ست تنگ بر ایشان ای تمام وزوال بر ایشان باعتبار مرگ وموت نه شده ز حدود جهات
لے گردش حدود جهات وجهان و آسمان . باقلیم دوام وثبات عبارت از جوانی یعنی جوانی ایشان
دو احد حال ایشان تنگ نه شده لے مبدل ومتغیر نه شده به پیری وضعیفی از گردش روزگار
تنگ نه شده لے زائل نه شده وحلول نه گردیده از گردش حدود جهات دنیا و آسمان یعنی بر آں
حال که خدائے تعالی ایشان را موجود کرده بر همان حال در عبادت خدائے تعالی مشغول اند
قوله سطر دوم نه فلک لاجورد ـ گرد یکے نقطه همه تیز گرد . نه فلک لاجورد آسمان چنانچه نیلی دو ائره نه
حصار مینا و نیلگون خیام نه فلک را گویند نقطه مرکز زمین یعنی سطر دوم از اں صدق مرقومه قلم
نه فلک است که گرد مرکز زمین دائره اند ـ قوله کوشش ایشان به پیام و سروش ـ گردش
ایشان ز سر عقل و هوش . کوشش سعی در گردش پیام بالفتح با پارسی وتحتانی الف پیغام سروش
بضم سین مهمله و راء مهمله و واو مجهول فرشته هوش بالضم هائے و واو مجهول خرد و زیرکی ترجمه عقل یعنی
گردش افلاک بعقل و هوش ست که پیغام و وحی خدائے تعالی را که با ایشان رسیده است
انقیاد نموده یا امتثال امر آں ساعی گردیده اند پس در گردش مجبور نیستند چنانچه در بیت لاحق مبیّن است.
قوله ـ هر چه بچوگان ارادت همه ـ گوی ز میدان سعادت همه . چوگان ارادت گوی بردن سبقت
نمودن میدان سعادت یعنے بارادت خویش امر الٰهی را منقاد گردیده مثال آں میکوشند
و در حضور سعادت که نتیجه انقیاد وامتثال ست سبقت برده پس مفعول برده گوی ست و فاعل او
همه لے افلاک . قوله بلکه بر قص آمده صوفی وشند ـ دائم ازیں رقص چه صوفی خوش شند . ترقی ست
از ما قبل یعنے در امتثال مجبور نیستند و مکره الخ نه بلکه مثل صوفی در رقص اند اے در گردش مست و
خوشحال اند چه صوفی در وجد سماع مستی و خوشحالی میکند ـ قوله داده بهر دور ز ادوار شان ـ نور دگر واهب
انوار شان . فاعل داده واهب انوار ست نور دگر مفعول ولیست بهر دور ظرف دور گردش ادوار جمع
شان مفعول ثانی داده ـ نور عبارت از تاثیرات ست که حق تعالی وسبحانه در ایشان را عطا
فرموده ادوار دانوار بهر دو موقوف باید که خوانند . قوله سطر سوم نیست بجز چار حرف ـ درج
بهر چار رموزے شگرف . سطر سوم از اں سواد قلم چار حرف عناصر اربعه رموز

اسرار شگرف بکسر شین معجمہ و فتح کاف فارسی و سکون راء مہملہ بزرگ و نیکو و محتشم و سبط و زیبا
و باشکوہ کذا فی نور الدین مصرعہ ثانی صفت چار حرف ست ❊ **قولہ** ہرچہ بود در خم طاق سپہر
جملہ ازیں چار نمودہ است چہر ❊ بیان رموز شگرف ہرچہ مبتدا، در خم طاق سپہر ظرف بودہ است
مصرعہ ثانی خبر اوست ازیں چار لے عناصر اربعہ چہرہ نمودن ظاہر شدن **قولہ** قدرت شان را
بہم آمیختہ ❊ ہر دو از ان نقش نو انگیختہ ❊ تفسیر بیت سابق ست قدرت حق فاعل آمیختہ شان
مفعول آمیختہ راجع بہ عناصر بہم آمیختہ لے امتزاج دادہ از ان لے از آمیختن ملقبات نقش
لے مو الید یگانہ کہ ہر دم موجود میشوند ❊ **قولہ** نقش نخستین چہ بود زان جماد ❊ کز حرکت بیکجائی
او ایستاد ❊ آغاز تفسیر مصرعہ ثانی بیت سابق زاں از بہم آمیختگی عناصر جماد یعنی کہ در دو باراں ہنبارد
و سالیکہ پے باراں باشد و چیز یکہ او را نشو نما باشد کذا فی الرشیدی کہ حرکت الخ صفت جماد ست
او راجع بحق تعالی یعنے جماد کہ متحرک نیست و بیکجائے استادہ توجہ بر در خالق خود دارد ❊
قولہ کوہ نشستہ بمقام وقار ❊ یافتہ در قعدہ طاعت قرار ❊ تفسیر جماد ست وقار آہستگی و آہستگی
کردن اضافت مقام و قار لامیہ است کوہ مبتدا نشستہ بمقام وقار صفت او و مصرعہ ثانی
خبر مبتدا است یعنے کوہ کہ باہستگی نشستہ است و قعدہ طاعت قرار یافتہ است و طاعت
او مشغول ست لقولہ تعالی وَاِنْ مِّنْ شَیْءٍ اِلَّا یُسَبِّحُ بِحَمْدِہٖ ❊ و اضافت قعدہ طاعت لامیہ است
لے نشستن کہ برائے طاعت باشد ❊ **قولہ** کان کہ بود خازن گنجینہ اش ❊ ساختہ پر لعل و گہر سینہ اش ❊
ضمیر گنجینہ اش و سینہ اش راجع بہ کوہ است و فاعل ساختہ کان ست یعنے کان کہ خازن گنجینہ کوہ است
سینۂ او پر لعل و گوہر نمودہ پس این تمثیل ست در بودن کان میان کوہ ❊ **قولہ** ہر گہر دیدہ رواج
دگر ❊ گشتہ فروزیدۂ تاج دگر ❊ گوہر بفتح کاف فارسی و سکون واو و بفتح ہا در لغت اول و ضم
کاف فارسی و فتح ہا در لغت ثانی اصل و نژاد و جوہر و عرض و بسل کذا فی نور الدین رواج
ارزش ❊ **قولہ** نوبت ازیں پس بہ نبات آمدہ ❊ چابک و شیریں حرکات آمدہ ❊ اے نوبت
نوبت ایجاد ازیں پس لے پس از جماد نبات بالفتح اشجار و رویدن مصرعہ ثانی صفت نبات ست
تا بیت دیگر آیندہ ❊ **قولہ** بر زدہ از روزنۂ خاک سر ❊ بردہ بیک چند بر افلاک سر ❊ روزنہ
خاک عبارت از سوراخ ست کہ ہنگام بر آمدن نبات بر خاک می افتد ـ سر بر زدن ظاہر شدن و
پیدا کردن بیک چند لے باندک مدت سر بر افلاک بردن سر بلند شدن ❊ **قولہ** چتر بر افراختہ
از برگ و شاخ ❊ ساختہ بر ساختہ جائے فراخ ـ از برگ و شاخ بیان چتر ست جائے اے

ے الصواب فی الجمود الفتح بمراۃ اول فی کل الکتاب ۱۲

جائے نشستن فاعل ساختہ و برافراختہ نبات ست ۔ قولہ گاہ فشاندہ ز شگوفہ درم۔ گاہ ز میوہ شدہ خوان کرم ۔ ز شگوفہ بیان درم ست و وجہ تشبیہ سفیدی آن ست چہ درم از نقرہ باشد ز میوہ بیان خوان ست و اضافت کرم لامیہ است ۔ قولہ جنبش حیوان شدہ بعد از نبات ۔ گشتہ رواں در گلش آب حیات ۔ جنبش ای جنبش ایجادی بعد از نبات اے بعد از جنبش ہا نبات گلش و شین گلشن راجع بحیوان آب حیات روح و زندگانی ۔ قولہ از رہ حس بردہ بمقصود گوے ۔ پو یہ کناں بردہ بہ مقصود روے ۔ حس بالکسر دانستن و آگاہ شدن و در یافتن پو یہ بضم باء پارسی و واو مجہول و فتح تحتانی رفتار میانہ گوئے مفعول بردہ و ضمیر کہ در روے مسکن ست راجع بہ حیوان کہ فاعل وے ست ۔ پو یہ کناں حال و مصرعۂ ثانی تفسیر بردہ مقصود پوئی ست و روے مفعول بردہ ثانی ۔ قولہ ۔ باد ل خواہندہ زجا خاستہ ۔ رفتہ بہر جا کہ دلش خاستہ ۔ خواہندہ صفت دل ست و شین راجع بہ حیوان کہ دلش خواستہ صفت بہ ہر جائے ست اے با رادہ دل از یکجائی برخاستہ و در جائے دیگر کہ دل آرزو کردہ رفتہ است ۔ قولہ ۔ خاتمہ این ہمہ ہست آدمی ۔ یافتہ زو کار جہاں محکمی ۔ خاتمۂ این ہمہای خاتمۂ ایجاد ہمہ موجودات آدمی و مصرعۂ ثانی صفت آدمی ست محکمی انتظام ۔ قولہ اول فکر آخر کار آمدہ ۔ فکر کن و کار گذار آمدہ اول فکر اے اول ایجاد آخر کار اے آخر کار ایجاد اے آدمی علت غائی ایجاد موجودات ست فاعل فکر کن و کار گذار آمدہ آدمی ست اے ہر چہ ایجاد یافتہ بہماں طریق امور خود را بانجام رسانند ۔ قولہ بر کفش از عقل نہادہ چراغ ۔ دادہ ز شمع و چراغش فراغ ۔ ضمیر کفش راجع با آدمی ست بر کف نہادن عبارت از حصول ست و موجود عقل بالفتح خرد و دانش و تمیز میان نیکی و بدی و خیرو شر گفتہ اند قوتے ست نفس را کہ بداں تمیز اشیا کند و اغراض و مصالح بداند و آغاز آنوقت ختنہ کردن طفل است تا وقت بلوغ قوت گیرد کذا فی الرشیدی از عقل بیان چراغست فاعل دادہ و نہادہ صانع مطلق ست شین چراغش راجع با آدمی مفعول اول دادہ است و فراغ مفعول ثانی دادہ است ۔ قولہ کار کناں دادہ بہ عقل از حواس ۔ گشتہ بہ مقصد زاں رہ شناس ۔ کار کن خادم کار کناں جمع او حواس جمع حس و آنہا عشرہ ظاہری و باطنی فاعل دادہ حقتعالے ست و فاعل گشتہ عقلست زاں اشارت بحواس ست ۔ قولہ باصرہ را داد ز بینش نوید ۔ راہ نمودہ بہ سیاہ و سفید ۔ بیان حواس پنجگانہ ظاہری ست ۔ باصرہ قوتیست کہ موجود ست در تقاطع صلیبی کہ میان دو عصب واقع شدہ است و از مقدم دماغ بعینین می آید ۔ باصرہ مفعول اول دادہ است و را علامت مفعولیت نوید مفعول ثانئے دادہ است

وضمیر مستکن که در داده است راجع بحق تعالی فاعل اوست تو یده به بینش دادن بینائی دادن راه نمودن
اعمیا زدادن یعنی قوت باصره را بینائی بخشنده و اعمیا سفید و سیاه عطا فرموده ❊ **قوله** سامعه را
داده به بیرون و درون تاز چپ و راست نیوشد خبر ❊ سامعه قوتیست در عصبیکه در صماخ مفروش
شده موجود است تا بواسطه وصول هوا ادراک تصوّرات کند به بیرون لے در ظاهر و درون گوش
مصرعهٔ ثانی علت دو در دادن است ❊ **قوله** ذائقه را داده بروئے زبان ❊ کام ز شیرینی و شور جهان
ذائقه قوتیست که بواسطهٔ عصبی که بر زبان مفروش است بمعونت لعاب ادراک طعام مے کند
برروئے زبان لے بالائے زبان صفت ذائقه است و ذائقه مفعول اول داده است و را
علامت مفعولیت کام شیرینی الخ مفعول ثانی داده است ❊ **قوله** لامسه را نقد نهاده به مشت
گنج شناسائی نرم و درشت ❊ لامسه قوتیست که موجودست در لیقات و شظایا عصاب که در
جمیع بدن منتشر است لامسه مضاف الیه مشت است و را لامسه را علامت اضافت لے بمشت
لامسه نقد مشت نهادن نقد دادن گنج بدل از نقد است گنج شناسای یعنے قوت لامسه گنج
شناسائی نرم و درشت داده است ❊ **قوله** شامه را از گل و ریحان باغ ❊ ساخته چون غنچه
معطر دماغ ❊ شامه قوتے است که بواسطه روح جاری میگردد بحکمتی آلهی ست که مقدم دماغ
رسته ادراک رائحه مشمومات میکند ریحان گیاہے ست خوشبو دار که آنرا اسپرغم گویند و هر گیاهی
خوشبوئے را نیز گویند کذا فی الرشیدی شامه را مضاف الیه دماغ ست و را علامت اضافت اے
دماغ را از گل و ریحان لے از رائحه گل و ریحان فاعل ساخته باریتعالی ست و دماغ شامه مفعول اوست
یعنے دماغ شامه را از رائحه گل و ریحان باغ معطر ساخته پس شامه را شخصی قرار داده و دماغ که لازم
ذات ست برائے او اثبات نموده ❊ **قوله** بے تنش این پنج حس ظاهر اند ❊ پنج دگر کار گر اندر سر انده
شین تنش راجع بآدمی این پنج حس ای پنج حس مذکور ظاهر صفت حس است و بیان حس باطنی چنین نموده
که اوّل حس مشترک و آن قوتے ست که هر چه بحواس ظاهر مدرک میشود موّدی بدو می گردد و ازین جهت
او را حس مشترک گویند و محل او مقدم بطن اول دماغ است دوم خیال و آن را خزانه حس مشترک گویند
زیرا که هر چه یابد بدو سپارد و محل او در خر این بطن است سوم متخیله و آن را متصرفه گویند باعتبار آنکه
تصرف کند در تصور محسوسه که در خیال موجود و این تصور بترکیب بود همچون انسان دو سر و بتفصیل بود و
همچون صورتے که نصف او انسان و نصف او فرس باشد و انسان بے سر و آن را متفکره گویند
چون مطیع عقل باشد و متخیله است چون تابع وهم باشد چهارم متوهمه و آن قوتیست که ادراک

معانی جزئیه کند که بمحسوسات متعلق ست چوں صداقت و عدالت و محل ہر دو بطن اوسط ست پنجم
حافظ و آں قوتیست که معانی متوہمه یا متفکره آں را ادراک کرده باشد نگہدارد و آنرا متذکره نیز
گویند باعتبار آنکه چیزہائے فراموش بیاد آرد و حفظ دارد و محل او بطن ثالث ست **ابیات**
سه تجویف دارد دماغ بشر که ز حواس باطن دہندت خبر ٭ مقدم ز تجویف اوّل بدان ٭ بود حاسه
مشترک را مقر ٭ مؤخر از و شد محل خیال ٭ کنایه بر واز تصوّر اثر ٭ پس اندر نخستین اوسط بود ٭ تخییل
ز حیوان و فکر از بشر ٭ آخر وسط جائے حفظ ست و وہم ٭٭ نباشد ز تجویف آخر بدر ٭ کذا فی
فتحات الفنون ٭٭ **قوله** کارکنان خرد ند ایں ہمه - بہر خرد نام زدند ایں ہمه - ایں ہمه حواس
عشره نامزد خواص ٭ **قوله** تا بمدد کاری ایشاں خرد - پے بشناسائی مبدع برد ٭ علت کارکنان
بودنست ایشاں حواس بشناسائی معرفت مبدع صانع مطلق فاعل برد خرد ست و لفظ پے مربوط ست
بلفظ برد و پے بردن بمعنی راه بردن بشناسائی صانع مطلق برد یعنی حواس عشره خادمان عقل اند
برائے آنکه بامداد ایشاں از مصنوعات دریافت صانع مطلق میکند و از اثر بسوئے مؤثر پے برده
عارف اجل شانه گردد ٭ **قوله** چیست به بند کمر بندگی - بندگی اش مایه صد زندگی ٭ تتمه علت است
مصرعه ثانی صفت بندگی ست کمر بستن آماده و مهیا بکارے شدن صد زندگی کمال بقا یعنی عارف
حقتعالی گردید بعد بندگی شود چناں اصل زندگی ست ٭ **قوله** زندگی بدت آں لایزال - در کنف
عاطفت ذوالجلال ٭ صفت زندگی که حصول آں در بندگی ست تتمت آں الخ اے تتمه زندگی
لایزال ست یعنی جاودانی ست که ہرگز فنا را بر و دست نباشد کنف بفتحتین پناه عاطفت
مہر و خوشی و محبت عواطف جمع در کنف ظرف زندگی ست چوں فایده مرتبه بر بندگی حقتعالی
معلوم کرد تنبیها للنفس فرموده ٭ **قوله** جامی اگر زنده دلی بنده باش ٭ بنده آں زنده پاینده باش ٭
بنده باش اے طاعت کننده باش بنده اے بندگی کننده آں زنده آنکه باریتعالی ٭٭ **قوله**
بندگیش زندگی آمد تمام - زندگی ایں باشد بس والسلام ٭ علت سابق ست شین راجع بر زنده
پاینده زندگی آمد - اے موجب زندگی آمد تمام صفت زندگی زندگی ایں باشد زندگی جاودانی که
فنا پذیر نه شود ایں ست که در بندگی حق تعالی حاصل آید بس والسلام کلمه ایست که برای خاتمه کلام گویند ٭
مناجات اوّل متضمن اشارت بشواہد جود و دلایل وجود حقتعالی ما اعلی شانه و ما اجل
برهانه - ما اعلی و ما اجل کلمه تعجب ست **قوله** - اے صفت خاص تو واجب بذات - لیته بتو سلسله
ممکنات ٭ خاصة الشئ ما یوجد فیه ولا یوجد فی غیره ای حرف ندا و منادی حق تعالی است

محذوف است صفت خاص الخ صفت منادی ست مصرعۂ ثانی مقصود بالغہ راست یعنی ای باری تعالی سلسلۂ ممکنات بتو بستہ شدہ است ای بفیض مستمر تو موجود ست و بذاتہ ہیچ وجودے ندارد چنانچہ میفرماید۔ قولہ گر نرسد قافلہ بر قافلہ۔ فیض تو برہم رود این سلسلہ۔ گر نرسد الخ شرط برہم رود این سلسلہ خبر ست فاعل نرسد فیض تو قافلہ بر قافلہ یعنی بسیار یا استمرار صفت مقدم فیض ست یعنے اگر فیض تو مستمر بر ممکنات نباشد برہم رود و معدوم گردد سلسلہ موجودات پس وجود کائنات شاہد وجود تو و مثبت ذات تست چنانچہ میفرماید۔ قولہ کون و مکان شاہد جودے تواند۔ حجت اثبات وجودے تواند۔ کون و مکان عبارت از ممکنات اضافت حجت اثبات لامیہ است جود فیض وجود ذات۔ قولہ دائرۂ چرخ مدار از تو یافت۔ مرحلۂ خاک قرار از تو یافت۔ بیان شاہد بودن کون و مکان است دائرۂ چرخ چرخ مدار جائے دور گردش کہ دو قطب جنوبی و شمالی ست و آسمان درمیان ایشان گردش می نمایند و اگر مدار مصدر میمی باشد بمعنی گردش مقابلہ قرار انسب میشود مرحلہ خاک قرار آرام یعنے آسمان گردش و زمین آرام از تو یافتہ است۔ قولہ کیسہ پر لعل و زر کان کہ ہست۔ قدرت تو بر کمر کوہ بست۔ کیسۂ کان پر لعل و گہر صفت کیسۂ کان ست تقدیر کلام چنین ست کہ کیسۂ کان کہ پر لعل و زر است قدرت تو بر کمر کوہ بستہ پس تشبیہ کوہ بہ شخصے استعارت بالکنایت ست و اثبات کمر بہ کوہ مشبہ کہ لازم مشبہ بہ ست تخییل است و اثبات کیسہ کہ ملایم مشبہ بہ است ترشیح ست حاصل آنکہ کان لعل و زر متعلق کوہ قدرت تو نمودہ پس این ہم شاہد جود تو حجت اثبات وجود تست قولہ دُرِّ سخن را کہ گران کردہ۔ در صدف سینہ تو پروردہ۔ ذکر دُرِّ سخن بتقریب لعل و زر ست دُرِّ سخن سخن و بعد علامت اضافت ست گران قیمتی گران کردہ جملہ صفت دُرِّ سخن ست صدف سینہ سینۂ شاعر۔ قولہ عرصۂ گیتی کہ بود باغ سان۔ تربیت لطف تو اش باغبان۔ عرصہ بالفتح کشادگی میان خانۂ گیتی بکسر کاف فارسی و سکون تحتانی و کسر تا دنیا کہ بود باغ سان صفت عرصہ است۔ تربیت پرورش شین تو اش مضاف الیہ باغبان ست راجع بہ عرصہ و تشبیہ عرصہ بباغ و تربیت باغبان استعارہ مصرحہ است و ذکر گل و شگوفہ و نرگس وغیرہ در ابیات آئندہ کہ از لوازم باغست تخییلست یعنے عالم بجمیع اجناس و انواع باغیست کہ باغبان او پرورش لطف تست پس عالم تماما شاہد جود و حجت اثبات وجود تو آمد قولہ چشمۂ مہر است گل اصفرش۔ گوئی فلک غنچۂ نیلوفرش۔ بیان باغ بودن عرصۂ گیتی ست چشمۂ مہر کہ مبتدا ست گل اصفر خبر او و ضمیر شین ہر دو راجع بہ باغ گیتی و وجہ

تشبیہ بہ چشمہ تدویر و آبداری و درخشانی و فیض دہی اوست و تشبیہ بہ گل اصفر زردی او کوئی فلک
مبتدا غنچۂ نیلوفر خبر او وجہ تشبیہ بکوئی تدویر اوست و بہ غنچۂ نیلوفر سبزی او **قولہ** طاسچۂ نرگس از
دور باہ۔ جلوہ گہ نسترنش صبح گاہ ٭ طاسچہ نرگس خبر مقدم و دور باہ مبتدا جلوہ گہ نسترنش بمعنی چمن نسترن
خبر مقدم صبحگاہ مبتدا **قولہ** شاخ شگوفہ است ثریا در و ٭ سرخ شفق لالۂ حمرا در و ٭ شاخ شگوفہ خبر
مقدم ثریا مبتدا سرخ شفق مبتدا لالۂ حمرا خبر در و ہر دو راجع بہ عرصۂ گیتی ست **قولہ** سوسن
آزادہ وی آزادگاں۔ سبزہ بزیر قدم افتادگاں ٭ آزادگاں مردمان آزاد چہ مقدم آزادگان ست
و سبزہ خبر مقدم بزیر قدم افتادگان ست۔ **قولہ** سرو ے آن سایہ در سر بلند۔ کامدہ از دست تہی بہرہ مند
سایہ ور من ینفع الناس بلند بمعنے عالیقدر صفت او و مصرعۂ ثانی صفت ثانی سر خبر مقدم
سایہ ور سر بلند ست۔ **قولہ** آنست بنفشہ کہ ز چرخ درشت۔ جامہ کبود آمدہ و گوزہ پشت ٭ آں
بمعنی آنکس مبتدا بنفشہ خبر کہ ز چرخ درشت الخ بیان آنست بنفشہ جامۂ کبود و ماتم زدہ و گوزہ پشت
از تحمل بار غم و اندوہ۔ **قولہ** شاخ گلش قامت شوخان شنگ غنچۂ آں خون شدہ دلہائی تنگ ٭
شوخان بمعنی معشوقاں شنگ بفتح شین معجمہ و بخفاء نون بمعنی شوخ صفت شوخان ست شاخ گلش خبر
مقدم قامت شوخان شنگ ست شین گلش راجع بہ عرصہ خون شدہ صفت مقدم دلہاست
تنگ بمعنی ملال آگین و غمگین صفت ثانی دلہاست غنچہ خبر مقدم دلہا تنگ ست **قولہ** بلبل آں
طبع سخن پروراں۔ در چمن نطق زباں آوراں ٭ بلبل مبتدا طبع خبر آں راجع بہ عرصۂ گیتی مصرعۂ
ثانی صفت سخن پروراں وجود مصنوعات و آثار دال بر وجود صانع و مؤثر مے فرماید۔ **قولہ**
ایں ہمہ آثار کہ نادر نماست۔ بر صفت ہستی قادر گواہ ست۔ ایں ہمہ آثار ے جمیع کائنات
نادر نماست بمعنے خوشنماست صفت آثار ست ایں مبتدا است و مصرعۂ ثانی خبر صفت
اے بر صفت صانع و خالق بودن و موجود بودن آں جلشانہ ہستی قادر یعنی وجود قادر چوں
از دلالت اثر بر مؤثر معرفت استدلالی پے بردہ عنان بیان بہ خطاب تافتہ فرمود کہ
قولہ رو بتو آریم کہ قادر توئی۔ ناظم این سلک نوادر توئی ٭ اے متوجہ بتو شیم صانع و خالق
بالصدق و الیقین ترا دانیم کہ قادر مطلق صنعت مصنوعات و خلقت مخلوقات الحق توئی۔
و غیر ادیں امر دخل نیست مصرعۂ ثانی تفسیر قادر توئی ست۔ **قولہ** باغ نشاں گرندہ
زیب باغ۔ باغ شود بر دل نظارہ داغ ٭ تمثیل ماسبق باغ نشان باغبان نظارہ اہل نظارہ
اے تماشائے داغ اے موجب رنج و الم پس آرایش باغ مثبت بہ وجود باغبان ست

چه باغ خزان وجود و آرایش ندارد چنانچه فرماید **قوله** ورد وهش جلوه به هر زیورے ۔ هر ورقے باشد زان دفترے ۔ ثبت ور وقاعده هستیش ۔ در هنر خویش سبک وستیش ۔ ورد وهش الخ شد هر ورقے الخ جزاء بیت ثانی صفت دفترے ست ضمیر شین وازان راجع بباغ ست وشین هستیش وسبکدستیش راجع بباغبان هر زیورے لے هر نوع آرایش هر ورقے همه برگ یعنی اگر باغبان بهر نوع آرایش باغ را بیارایده هر برگ ازان یک فهرست لے کتاب عظیم بفصول وابواب است که قانون موجود بودن وجود باغبان وقاعده کامل بودن وی در صفت خود روے مرقوم ست وثابت **قوله** رنگرز باغ توی باغ ما ۔ کار گر صنعت صباغ ما ۔ رنگرز باغ مرکب بمعنی باغبان ودر آخر باغ ما لفظ محذوف ست لے باغ مارا کارگر صنعت صباغ مرکب بمعنے رنگریز چه صنعت صباغ رنگریزی ست وکارگر رنگریزی البته رنگریز خواهد بود ۔ حاصل آن که باغبان ما توئی و ما جمله آرایش وجود ورنگ نمود از تو یافته ایم وبیان آن ترتیب ورنگریزی تو میکنیم چنانچه میگو **قوله** هیچه کلیم از تو شده سرخرو ۔ رنگریز بهار ترا شرح گو ۔ مقرر ست که وجود الوان والوان احوال آن مبین وجود صانع مطلق است ۔ **قوله** تیغ زبان آخته چون سوسنیم ۔ دم بثنا سائیے تو میزنیم تیغ زبان زبان آخته برکشیده درین بیت اداء مضمون سابق است بعنوان دیگر چون دلیل ثبت ومعرفت مدلول ست نه موجد ومبدع او میفرماید ۔ **قوله** بودی واین باغ دل افروز نے باشی ومیدان شب وروز نے ۔ یعنی بودن تو موقوف بر مخلوقات ومصنوعات نیست چه خداوندی تو از امور اضافی نیست وظاهر ست که وجود آثار مثبت وجود مؤثر ست ۔ وانتفاء آن انتفاے وجود مؤثر نیست ۔ **قوله** بحر بقاے تو وعالم برآب ۔ منک المبدء والیک المآب ۔ یعنی وجود تو محض بقاے ست ازلاً وابداً اولاً وآخراً وباقی که مظاهر باشند نمود بے بود اند وهیچ وجود حقیقت ندارند زیرا آمیدا مظاهر از وجود ظاهر ست وبازگشت ایشان بسوئے تو مانند امواج بحر که چون بحر زخار در جذر ومد در آید وجود میگیرند وچون از حرکت ساکن گردد منتفی شوند پس مصرعه ثانی علت مصرعه اول ست ۔ مناجات دوم متضمن اشارت بآنکه حقیقت ذات وجود صرف ست وهستی مطلق جل ذکره وعم عزته بدانکه ذات عبارت ست از وجود مطلق بسقوط جمیع اعتبارات واضافات ونسبت ووجوهات چنانکه این نسب واضافات وغیره از ذات خارج اند بلکه جمیع نسب واضافات من جمله وجود مطلق اند ودر وجود مطلق مستهلک اند ومحو ذات بدرجه لاتعین ست پس باین حیثیت

وجود مطلق و وجود مطلق و ذات بحت و ہستی صرف و غیبت ہویت واحدیت ذاتیه گویند
و درین وقت وے ازاں بلندتر ست که مدرک علم و کشف شهود توانند شد نه بدست علم و
دانش دامن ادراک او توان گرفت و نه بدیده کشف و شهود پرتو جمال او توان یافت
امّا آن ذات را مراتب تنزّلات ست که باعتبار آن مطلق ادراک کشف و شهود میگردد مرتبه
اوّل تنزّل ذات ست علما و آن این ست که ذات حق از درجهٔ نبوّت که بشرط لاشیئ و
لاتعیّن متصف تنزّل فرمود بشان کلی جامع مرجمیع شیون اولیه و کونیه ازلیه و ابدیه بآن طریق که
خود را بایں شان کلی جامع دانست۔ و صور علمیه در ذات بطریق اجمال یعنے بے امتیاز شیون و
صور از یکدیگر حاصل شدند و آن ذات سارنج را باین اعتبار که تقیید و تلبیس باین شان کلی پیدا
شد تعیّن اوّل حقیقت محمّدی گویند پس اگر آن ذات صرف را بانتفائے اعتبارات ملاحظه کنند
احدیت و اگر باثبات اعتبارات ملاحظه کنند واحدیت گویند آفرین بر شارح رحمه که چه سمند عقل بر عرصه
رموز معانی بر حقایق محبوب سبحانی دوانید و باعتبار صلاحیت اعتبارین را یعنی انتفائے
واثبات پس وحدت و برزخیت اولی گویند یعنے محمد رسول الله ۱۲ امتیاز میان این اعتبارات در مرتبه علم ست و اگر
نه ظاهر وجود که ذات ست در مرتبه عین همچنان بر صرافت و اطلاق ست و هیچ تعینے و تعددے
بوے راه نیافته است مرتبهٔ ثانی تنزّل ذات ست به تفاصیل این شان کلی و این را تعین
ثانی گویند و این مرتبه ایست که صور علمیه را که در مرتبه اوّل بطریق اجمال بودند به تفصیل بدند پس
حقائق ممکنات صور معلومیه ذات ست بجائیکه متلبس باشد به شیون و صفات بنا بر آنکه
علم حق سبحانه و تعالی بذات خویش اگر مقید بیک شان ست ازاں صورت علمیه حاصل شود و
پس آن صورت حقیقت ممکنی ست از ممکنات و چون علم بذات خویش بشیون کشیده بود صور
علمیه حاصل خواهند شد و حقایق ممکنات ثابت پس علم حق تعالی بحقایق ممکنات عین علم خویش
باشد بذات مع شیون والصفات و این معنی آن که میگویند علم حق تعالی بعالم عین علم ولیست
بذات خود و بدانکه این حقایق که مسمی نسبت و اعتبارات مندرج اند در ذات اندراج اللوازم
فی ملزوماتها نه اندراج اجزا در کل و نه اندراج مظروف در ظرف و مراد از اندراج آنها در ذات
مثل اندراج با و تا و جیم و غیرهم در ذات الف بحیثیتے که هنوز از قوة بالفعل نیامده اند و چون این
نسب و اعتبارات مندرجه از قوة بالفعل آیند آنرا احکام و آثار خارجیه گویند مثل تعین و
تشخص با و تا و جیم الخ که بعینه همان اعتبارات مندرجه الف اند که بظاهر ظهور یافته اند

پس وجود خارجی ممکنات عبارت از ظهور وجود حق ست در حقایق ایشاں که صور علمیه اند وجود
خارج با و تا و جیم به ظهور وجود الف در تعینات ایشاں پس مظهر هر شئے صورت اوست وصورت
شئے عبارت از امرے ست که آں شئے بوے معقول یا محسوس شود وظهور شئے تمیز و تعین و نسبت
چنانچه ظهور جنس مثلاً در مرتبه انواع تمیز و تعین و نسبت بمتنوعات وظهور نوع در مرتبه اشخاص
تعین و تمیز و نسبت بمشخصات ازیں جائے معلوم میشود که معیت حق تعالیٰ با اشیاء چوں معیت
جوهرست بجوهر یا عرض بعرض یا جوهر بعرض یا عرض بجوهر بلکه معیت وجودست بماهیت
من حیث هی که آں معیت ماهیت موجود میگردد و دوام وجود و بقائے وے بدوام آں معیت
ست بلشے من حیث هی لا من حیث الوجود پس علت بقائے ماهیت نیز معیت حق ست
سبحانه باوی من حیث هی و ورائے ایں معیت دیگر نیست بحسب ذات با اشیاء و شک نیست که
ماهیات را من غیر اتصافها بالوجود تقذر و تلوث از احکام خارجیه ایشاں باشد بلا لبث وی لقا
فهو قذرات لازم نیاید بنا بر آنکه قذرات امر نسبیت پس هرچه مستقذر ست بغلبه به بعضی طبایع مستقذرست
نه نسبت بهمه چنانچه فضله حیوانات مثلاً نسبت بطبیعت ایشاں مستقذر ست نه نسبت به طبیعت
جعل و ایضاً تلطخ بقاذورات و تلوث بآں از خواص اجسام کثیف ست نمی بینی که انوار والوان را از ملابست
اجسام مستقذره هیچ تلطخ و تلوثے لاحق نمیشود. **قوله** اے علم هستی ما با تو پست نیست بخود
هست بتو هرچه هست. عبارت از جمیع ممکنات ست با تو پست اے هستی جمیع ممکنات پیش
هستی تو هیچ ست نیست بخود هست علت مصرعه اول ست یعنے جمیع موجودات پیش هستی تو
هیچ نیست زیرا که هرچه موجود ست در هستی محتاج به تست و بذاته موجود نیست چه ممکنات
مظهر ذات اند و مظهر در تحقیق وجود و در ظهور خود تابع ظاهر و بذاته وجودے ندارند **قوله** ذات تو
هم هستی و هم هست کن هست کن عالم نو و کهن. هستی وجود صرف و ذات ساذج هست کن اے
هست کن جمیع ممکنات باعتبار تنزل ذات بحت در تعینات و شیون مصرعه ثانی تفسیر کن است
واز نو و کهن تقسیم خواسته چه ذکر ضدین مفید معنی تعمیم ست عالم نو و کهن یعنی تمام ممکنات. **قول**
هست توئی هستی مطلق توئی. هست که مطلق بود الحق توئی. هستی مطلق تفسیر هست توئی ست
هستی مطلق عبارت از ذات بحت ست بسقوط نسبت و اضافات مصرعه ثانی حصر ست یعنے
هست که بصفت اطلاق هست تحقیق توئی غیرے را دریں گنجایش نیست چه جائے گنجائی بلکه موجود
هم نیست نه بصفت اطلاق و نه بصفت تقدیم. **قوله** هرچه نه هستی به سرای مجاز. باشدش البته به هستی نیاز

اثبات عدم وجود غیریت وتحقیق ذات موجود مطلق ہر چہ نہ ہستی لے ہر چہ نہ ہستی مطلق است۔ بلکہ ہست اضافی است یعنے ممکن سرائے مجاز کنایت از عالم ست چہ عالم را وجود مجاز آاست وحقیقت موجود واحد مطلق است شین راجع بسوئی ہر چہ بیناز احتیاج بہستی نیاز لے ممکن را بہ ہستی مطلق کہ ذات واجب الوجود است احتیاج است چہ ممکن معلول است بعلت وآں علت خالی نیست ممکن است یا واجب اگر واجب است تم الکلام واگر ممکن است باز آں ممکن را احتیاج باشد بعلت پس اگر آں علت واجب است فہو المراد والّا اگر ہماں ممکن است دور لازم است واگر ممکن دیگر است تسلسل لازم آید ور کلاہما

قولہ آنچہ نہ محتاج بکس ہستیش + بر ہمہ کس زانست زبر دستیش + آنچہ لے ہر موجودی وشین ہستیش و زبردستیش راجع با آنچہ آنچہ نہ محتاج بکس ہستیش مبتدا و خبر محذوف است یعنی آں موجود یکہ ہستی او بکس محتاج نیست ذات واجب الوجود ست پس بر ہمہ ممکنات غالب ست چہ واجب الوجود وجودے ست کہ ذات اقتضائے ہستی خود کند ومحتاج بہ ہستی دیگرے نیست پس مصرعہ ثانی تفریع خواہد بود + **قولہ** نام ونشان نہ ودامن کشاں۔ میگذری بر ہمہ نام ونشاں + از نام ونشان شیون وصفات خواستہ دامن کشان خراماں واحاطہ کناں نام ونشانت نہ اشارت بمرتبہ احدیت واللاتعین ست ومیگذری بر ہمہ نام ونشان اشارت بمرتبہ واحدیت وتعین است پس ازیں بیت مرتبہ وحدت خواستہ کہ جامع است ہر دو اعتبار را + **قولہ** پست وبلند از کرمت بہرہ مند۔ باتو یکے نسبت پست وبلند + پست وبلند تمام عالم کہ مظہر ذات است از کرمت بہرہ مند لے تجلی وجود بحث علماً وعیاناً تمام عالم وجود گرفتہ چہ مظاہر با وجود بظہور ظاہر ست نہ بجود باتو یکے نسبت پست وبلند یعنے در سریان معیت بہمہ مظاہر یکساں ہستی پوشیدہ نماند کہ دریں سریان ومعیت ہمہ ماہیات چہ شریفہ وچہ خبیثہ برابر اند ومیان ایشاں ہیچ تفاوت نیست وتفاوت دریں ست کہ بعضی ماہیات در تحقق وجود خارجی باین مسبوق اند بہ تحقیق بعضی ماہیات دیگر یاں معیت وبعضی ماہیات از ان قبیل اند کہ دریں تحقیق بر ہمہ ماہیات سابق اند چوں قلم اعلیٰ کہ دیرا نسبتی است خاص با وجود حق تعالیٰ کہ مقتضائے معیت ولیست بالوحدۃ الحق تعالیٰ بے اشتراط بادی دیگر بخلاف ماہیت لوح مثلاً کہ وی دریں معیت مشروط بمعیت ماہیت قلم اعلیٰ بالموجود الحق سبحانہ وہمچنیں بعضی ماہیات دیگرہ مشروط است بمعیت قلم ولوح معا بالموجود الحق سبحانہ وہکذا الی ماشاء اللہ تعالیٰ + **قولہ** باہمہ چوں جان بتن سازناک + پاک نہ ز آلایش ناپاک وپاک۔ باہمہ الخ باہمہ اعیان ثابتہ مثلاً جان بتن سازی ہستی باعتبار درجہ تقیید وتعین پاک اے انہمہ منزہ ہستی بحسب درجہ اطلاق واللاتعین پس اطلاق وسریان بذات حق تعالیٰ لے

فی آں دانشا ثابت ست نه در وقتین مثل روح که آمیختگی او بتن و اطلاق وی بیک آن موجود است بدانکه من حیثیت جوہره و تجرده و کونه من عالم الارواح مغایر بدن ست و متعلق ست بوے بتعلق تدبیر تصرف و قائم است بذاته و غیر محتاج ست بوے و قوام خود و ازیں حیثیت که بدن مظہر کمالات اوست در عالم شہادت محتاج اوست چه ظاہر در ظہور محتاج ست بمظہر و غیر منفک است از وجود دوم سریان دارد در بدن نه سریان حلول و اتحاد بلکه مثل سریان وجود مطلق در جمیع تخیلات و ظاہر است که در مظہر و ظاہر مغایرت به ہیچ وجه متصور نیست چه مظہر وجود از ظہور ظاہر یافته و عین اوست و فی الحقیقت وجود نه دارد و حلول و اتحاد در ذوات صورت بندد و در ہمه وجود به حقیقت جز یک فی ات مشہود نیست و شاہد و مشہود یک است **شعر** فالعین واحدة والحکم مختلفٌ ۞ و ذاك سرٌّ لاهل العلم ینکشف ۞ حلول و اتحاد اینجا محال است که در وحدت دوئی عین ضلال ست ۞ پس از ہمه کثرت مجازی ـ بر جز و در وحدت حقیقی ۞ بیاموز لیس فی الوجود الا ہو ۞ سایه شخص مے نماید درو ۞ **قوله** چشم مشبه ز جمال تو کور ۞ عقل منزه ز کمال تو دور ۞ بدانکه مشبه طائفه اند که قائل اند بدانکه حق تعالی مانند جسمی و بجہت فوق است و مماس عرش و میگویند که حقتعالی در ذات یا صفات و یا ہر دو مانند اجسام است و ذات و صفات اشیاء غیر ذات و صفات حق ہست پس مطلق در ذات و صفات و تشبیه و تنزیه توحید حق ندیده است لہذا مشبه را کور گفته و منزه است از صفات ممکنات مطلقا فاما از حیثیت ظہور آں در مظاہر ندیده و ندانسته و مشبه تنہا و منزه تنہا بحقیقت از معرفت الله قاصر است و آنکه از میان تشبیه و تنزیه جمع میکنند میگویند که حق تعالی از جمیع تعینات بحقیقت واحده که ذات معرا است از صفات منزه است چه در آں مرتبه غیریت و اثنینیت ملاحظه نیست و حق مشبه تعینات است از اں رو که اوست که ظاہر بصورت ہر شئ گردید تجلی بنقش ہر متعین کرده است **شعر** فان قلت بالتنزیه کنت مقیدا ـ و ان قلت بالتشبیه کنت محددا ـ و ان کنت بالامرین کنت مسددا ـ و کنت اماما فی المعارف سیدا ۞ **قوله** ناقه تنزیه چو تنہا فتاد ۞ پاے ز معموره به صحرا نہاد ۞ ناقه تنزیه لے عقل اہل تنزیه چنانچه در بیت سابق است و اہل تنزیه منزه که قایل تقدیس و تنزیه ذات حقتعالی است بفقط چو تنہا فتاد از ذات باری تعالی که بذاته منزه است و در مظاہر ظہور یافته بکناره مانده در دشت ضلالت آواره گردیده معموره عبارت از سریان و معیت ذات حق بمظاہر صحرا عبارت از تنزیه ذات حق تعالی مصرعه ثانی جز

چون یعنی چون منزه از دریافت حقیقت ذات حق وامانده آواره کوی جهالت گردید قایل به تنزیه فقط شد ** قوله حاوی تشبیه چو محمل براند. رفت بمعموره و در گل بماند ** حاوی تشبیه ای عقل اهل تشبیه اهل تشبیه که قائل است بسریان و معیت ذات بمظاهر فقط چو محمل براند ای عازم دریافت حق تعالی گردید رفت بمعموره الخ قایل بسریان و معیت فقط گردید و همان جا پای بند گشت و قایل بتقدیس ذات حق تعالی نه شد. قوله ای ز تو معموره و صحرا همه. بود و تو هم بی همه و با همه ** ز تو ای تجلی ذاتی تو معموره و صحرا بالواقع ای تمام عالم بود تو ای هستی تو بی همه باعتبار تقدیس با همه باعتبار معیت و سریان و منادی درین بیت محذوف است که باری تعالی ست ز تو معموره الخ صفت اوست و مصرعهٔ ثانی مقصود بالذات است ** قوله در تو نه بینند این دو صفت جز بهم. چون بنمایند تجاوز ز هم ** علت منادی مصرعهٔ ثانی بیت سابق ست این دو صفت اطلاق و تقیید چون ای چگونه بنمایند. تجاوز ز هم ای انقطاع از یکدیگر نماید یعنی نیست که گاهی اطلاق باشد و گاهی سریان بلکه در یک آن متحد اند مثل عکس در آئینه که ساری است در آئینه از روی ظهور و معیت و مطلق ست باعتبار ذات فی آن واحد ** قوله هست ز تنزیه تو تشبیه تو. نسبت جز این غایت تنزیه تو ** انتقال است بسوی حقیقت ذات و هستی مطلق و وجود صرف یعنی صرافت و سذاجت ذاتی به رتبه ایست که موصوف به صفت تنزیه هم نموده آید و آن نیز تعین و تقیید پیدا میشود چنانچه ارباب کشف و مشاهده ثبت نموده ** قوله نور بسیطی و غباریت نی. بحر محیطی و کناریت نی ** نور بسیطی ای هستی مطلق و وجود ساذج غباریت نی ای تعین و تقیید هیچ تعینی از تعینات نیست بحر محیطی الخ وجود و صرف ای مقید بلا تعین و تعین نباشد چه درین مراد از صرافت و سذاجت تنزل است و بحر محیط دریا ایست که کناره ندارد ** قوله نیست کناریت ولی صد هزار. گوهرت از موج فتد بر کنار ** نیست کناریت باعتبار اطلاق ذاتی خویش کنار عبارت از مجالی مظاهر ست که بحسب ظاهر مغایرت باعتبار دارند قوله موج تو بود آنکه شدی جلوه گر. در خود و بر خود بهزاران صور ** تفسیر بیت سابق در خود باعتبار تنزل ذات بمرتبهٔ وحدت که در وی علم بخودش بود بشیون و صفات و ظهور صور علمیه که حقائق ممکنات اند و اندراج آنها در ذات و عدم ظهور ایشان از قوت بفعل بر خود باعتبار ظهور صور علمیه مندرجه از قوت بفعل که آنرا آثار خارجیت گویند ** قوله در تتق ذات تو بیرانه سر که بود. روی در آئینهٔ ظلمت نموده ** صورت شان عکس نما شد ز ذات. ذات ز تکرار صور شد ز ذات ** تفسیر جلوه گر شدن است به هزاران صور در خود و بر خود به سر عبارت از نسب اضافات است که در پردهٔ ذات نجست

مستهلک و محو بفضل روشن در آئینه علمت نمود یعنی نسب و اضافات بصور علمیه که حقایق ممکنات اند در علم
ظهور یافتند صورت شان ای صورت نسب و اضافت عکس نما شد زذات لے از ذات صور علمیه
عکس انداز شده گردیده واز قوة بفعل آمدند وظاهر بآثار خارجیه شدند ذات لے ذات واحد
مطلق زتکرار صور الخ یعنی ذات بحت که بدرجه احدیت و لا تعین بود به ظهور صور علمیه اعیان
ثابته کثرت اعتباریه پیدا کرده کثرت شیون حجبت ذات واحد گردیدند بدانکه مولانائے عارف
جامی رحمة الله علیه میگویند که الف بلفوظ نزد اصحاب علم الحروف صوت مطلق ممتاز را گویند بے تقیید بضد و
از مخرج خاص و بعدم صدور مازان والف مکتوبه امتداد خطی غیر مقید بشکل خصوص از اشکال مختلف
حرفیه و بعدم آن پس الف لفظی حقیقت حروف لفظ است والف خطی حقیقت حروف رقمیه است
متشکل شده است باشکال مختلفه بهر تقدیر مماثل وجود مطلق است که اصل مقیدات موجود است
و در وے هیچ قیدے نیست اما مطلق ظهور نیست مگر در ضمن وجود مقیده و حقیقت مقید همان
مطلق است بانضمام قیدے ومقیدات باعتبار خصوصیات قیود مغایر یکدیگر و باعتبار حقیقت
مطلق عین یکدیگر پس حقیقت جمیع اجزای وجود وجودی است واحد که ظاهر شده است بسبب احتجاب بصورت
تعینات موجودات و محتجب گشته است بواسطهٔ ظهور در تلابس تنوعات ایشان همچون ظهور الف بحروف
و احتجاب و بکیفیات و اشکال ایشان و این تمثیل بر مشرب آنهاست که حق تعالی را متعین به تعین هو عین الف
گویند الف عبارت از خط ممتد راست ست و همان خط با انحنا و اعوجاج با و تا و ثا میشود و چون
آن خط منحنی را باز درست کنی همان الف راست و درست می شود درین تقدیر نیز چه آن الف
خبرے در حروف دیگر نیست لیکن تبدیل شکل اصلی نامی دیگر گرفته است که سبب حجاب
عوام است از تسمیه شے و رسیلغ بالف ** **قوله** انجمن جمع همه عالم ست . رونق آن انجمن از
آدم ست ** انجمن الخ اے جائے شدن تمام صور علمیه عالم است چه هر یک از اشیاء کونیه مظهر
آن هر یک صور علمیه است که حقایق آنها اند پس عالم من حیث المجموع انجمن جمیع اعیان ثابته است
و من حیث الافراد تفصیل آن رونق آن الخ اے رونق آن عالم من حیث الظاهر والباطن از آدم ست
چه آدم مظهر اسم الله است که جامع است به جمیع شیون ذات و صفات پس آدم عارف باسم
بجمیع و عالم من حیث الافراد عارف آن اسم است که مظهر آن ست چنانکه ملائکه مظهر اسم سبوح و قدوس
اند لهذا میگویند وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ و شیطان مظهر اسم جبار و لهذا آبیٰ
وَاسْتَكْبَرَ گفت و نیز نوشته اند که میان دو چیز مناسبتے نباشد بینهما معرفت متصور نیست

پس میان عارف و معروف مناسبتے البتہ میباید کہ باشد و چون معروف کہ حق ست واحد الذات و
کثیر الصفات ست مقتضائے حکمت الٰہی آن بود کہ بموجب خلق اللہ تعالیٰ آدم علی صورتہ انسان
نیز کہ عارف حقیقی ست واحد بہ تشخص و کثیر الصفات و افعال و قوائے باشد تا بحکم جامعیت معرفت
کاملہ کہ علت غائی ایجاد ممکنات ست در شان بحصول موصول گردد و آنکہ در عبارت عرفا آمدہ
است کہ الکثرۃ بین الواحدتین اشارت بوحدت حقیقی حق و وحدت تشخص انسان ست نظیر
وجہ آدم آئینہ اسما کند۔ عکس خود و صورتش پیدا کند۔ نقش آدم را رقم لوحے زند۔ کہ دو عالم را
در و اختفا کند۔ قولہ با تو خود آدم کہ و عالم کدام۔ نیست ز غیر تو نشان جز بنام۔ چون مقرر
شد کہ اشیاء کونیہ ہمہ شیونات ذات اند کہ مظہر ذات گردیدہ و وجود اعتباری گرفتہ اند
پس معلوم شد کہ موجود حقیقۃً جز واحد حقیقی نیست و غیر او را بجز وجود اعتباری بیش نیست
نظیر ہو الظاہر ہو الباطن یقین ست و ہو الاول ہو الآخر مبین ست۔ قولہ گرچہ نماید بسے غیر تو
نیست درین عرصہ کسے غیر تو۔ یعنی نمود غیریت کثیرات ناشے از وہم و خیال ست۔ و الا
فی الحقیقت یک نقطہ وحدت ست کہ از سرعت انقیات جسمی حرکت متصور شدہ و از کثرت
تعینات بموافقت زمان در وہم آن نقطہ اکثرات موہومہ غیر متناہیہ نمود گرفتہ فی الواقع
چون نظر کنی غیر از نقطہ نیست نظیر این نقطہ ز سرعت تحرک۔ صد دائرہ ہر زمان نماید۔
و نقطہ آتشین بگردان۔ تا دائرہ روان نماید۔ این دائرہ غیر نقطہ نیست لیکن بنظر
چنان نماید۔ قولہ نیست بہ پیدائی تو در جہان۔ ماندہ ز پیدائی خود در نہان۔ مصرعہ ثانی
صفت توست پنہان شدن مید و قسم ست یکی بہ عدم ظہور و آن ظاہر ست دوم بہ کثرت ظہور
چنانچہ وجود خورشید در نصف النہار بکثرت شعاع متصور نیست۔ قولہ ای ہمہ جا حاضر و من جا بجا
میزنم اندر طلبت دست و پا۔ یعنی تو از کثرت ظہور پنہان و ہر جا حاضر ہستی و من از عدم نظر
شہودی کثرت را مغایر دانستہ در طلب تو دست و پا میزنم و سعی بلیغ مے نمایم چون کثرت دور
افتادگان ست فرمود کہ قولہ چون قدم از پائے مراد دستگیر۔ انت نصیری و الیک المصیر
چون کثرت موہومہ را موجود دانستن و واحد حقیقی ندیدن از راہ مستقیم مشاہدہ ذات واحد
وجود کثرت دور افتادن ست فرمود کہ چون قدم از پائے مراد دستگیر۔ انت نصیری و الیک المصیر
چون قدم از پائی الٰہی وقتیکہ از مشاہدہ ذات واحد در تردد و کثرت بیفتم در آن آوان دستگیر
فرما و بمشاہدہ ذات خود مشرف گردان۔ زیرا کہ انت نصیری لے یاری کنندہ در ہر امور

توئی والیک المصیر و در استدعاء حوائج ظاہری و باطنی بازگشت ہمہ مخلوقات بہ تست جل جلالک و عم نوالک مناجات سوم اشارت بآنکہ موجب غفلت آدمی از نور شہود اوست و دوام فیض و استمرار جود او و اگر فرضاً یک لحظہ آں فیض منقطع شدی ہمہ کس بر اں مطلع شدی۔ قولہ اے ز وجودے تو نمودے ہمہ۔ جود تو سرمایہ بودے ہمہ + ز وجود تو اے از ظہور وجود تو نمودہ ہمہ اے نمودار ہمہ تعینات کہ ممکنات است جود تو اے فیض تو سرمایہ بودے ہمہ اے ساماں ہستی ہمہ ممکنات و مقررست کہ وجود مظاہر موقوف بر ظہور ظاہرست۔ قولہ مبدع نو و کہن ما توئی + ہست کن نیست کن ما توئی + تفسیر بیت سابق ست از نو و کہن تعمیم ارادہ کردہ و از ما جمیع مظاہر مرادات ہست کن باعتبار تجلی ذات و ظہور آں بیک تعین و نیست کن باعتبار تجلی در تعین دیگر چہ دریں مادہ انتفاء تعین اول خواہد بود۔ قولہ کارگراند دریں کارگاہ + ز آتش لا سوختہ در لا آلہ + کارگران آلہ باطلہ دریں کارگاہ عالم آتش لا اے نفی کہ ناشی از کلمہ لاست در لا آلہ صفت لا اے کلمہ لا کہ در لا الہ الا اللہ ست۔ قولہ نیست و لا مخلص الا ترا + حکم تبارک و تعالیٰ ترا + ای تبارک اللہ عن النفی وتعالی عنہ فہو ثابت بصفات الکمال ونعوت الجلال والجلال من الازل الی الابد + و از ای وجود تو نمودے ہمہ تا اینجا صفت منادی ست و کلام لاحق مقصود بالنداء قولہ فیض نوالت چو پیاپے رسد۔ کس بشناسائی آں کے رسد۔ اے موجب عدم شناسائی فیض حق تعالیٰ پیاپے رسیدن اوست آناً فاناً پس اگر استمرار نباشد آنگاہ معروف گردد زیرا کہ قولہ در خم ایں دائرہ ہزل و جد + ضد متبین نشود جز بضد + ہزل بیہودگی وجد بالکسر کوشش در کار و درشتی ایں دائرہ ہزل و جد آسمان ضد متبین الخ اے معرفت یک ضد تبین او موقوف ست بر ضد دیگر چنانچہ روز و شب و حر و برد چنانچہ گفتہ اند انما تتبین الاشیاء باضدادہا قولہ از عدم انوار قدم باز گیر + و از رقم لوح قلم باز گیر + اضافت رقم لوح اضافت بصدر مفعول است بدانکہ ہر گاہ بود اثر مناسب مؤثر پس اول اثر کہ از مؤثر حقیقی صادر گشتہ موجود لیست کہ پیدا کردہ است او را بصورت خود صاحب اسماء و صفات و گردانیدن او را بواسطہ درمیان وجود و عدم و رابطہ تعلق حدوث بقدم پس آں موجود را روح اعظم و خلیفۃ اللہ الاکبر دانند و آں جوہرست نورانی جوہریت او مظہرے ست برائے ذات متجلیہ در عالم ظہور و نورانیت او مظہریست مر علم ازلی آنتنات پس آں روح اعظم را قلم گویند زیرا کہ او واسطہ ست کہ بوی بر آوردہ نقوش کلمات الٰہیہ را

ازذات ازلیه بسوی محل تفصیل آن رالوح خوانند وذات متجلیه در هر نفسے متجلی ست به تجلی دیگر در محل
متجلی اصلاً او تکرار نیست یعنی در دو آن بیک تعین و یک شان متجلی نمیشود بلکه در هر نفسے به تعینے
دیگر ظاهر میشود و در هر آنے بشان دیگر تجلی میکند. **نظم** هستی که عیان نیست در آن در شانے
در شان جلوه کند هر آنے ٭ این نکته بجو ز کُلَّ یَوْمٍ هُوَ فِیْ شَاْنٍ. اگر باید ت از کلام حق برهانے ٭
سر درین آن ست که حضرت حق تعالی را اسماء متقابله هست بعضے لطیفه و بعضے قهریه و همه ایشان بر کار اند
تعطیل هیچ یک جائز نیست پس چون حقیقی از حقایق امکانیه بواسطه حصول شرائط و ارتفاع موانع
مستحق وجود گردد و رحمت رحمانیه او دریابد و بروی افاضه یعنی وجود کند و ظاهر وجود بواسطه تلبس آثار و
احکام آن حقیقت متعین خاص متجلی شود و بحسب آن تعین بعد از آن بسبب قهر احدیت حقیقی که مقتضی اضمحلال
تعینات و آثار کثرت صوریست از آن منسلخ گردد و در همان آن انسلاخ بر مقتضی رحمت رحمانیه بتعین دیگر
خاص که مماثل تعین باشد متعین گردد و در آن ثانی بقهر احدیت مضمحل و بتعینی دیگر برحمت رحمانیه حاصل شود
هکذا الی ماشاء الله پس در هیچ دو آن بیک تعین تجلی واقع نه شود پس در هر آنے عالمی بعدم میرود و دیگر مثل
آن بوجود می آید اما محجوب بواسطه تعاقب امثال و تناسب احوال می پندارد که وجود عالم یک حال ست
و در از متوالیه بیک منوال ٭ **نظم** سبحان الله زهی خداوند ودود ٭ مستمع فضل و کرم راحت بجود
در هر نفسے برد جهانے بعدم ٭ داد و گرے چون آن بهمان دم در وجود هکذا قال المولوی علیه الرحمة
فی اللوائح و چون ثابت گردید که ذات متجلیه متعینات لا نهایه بحسب عدم تعطیل صفات متقابله در هر آنے
بتعین خاص متجلی گردد و پس قلم که واسطه خروج کلمات الٰهیه به محل تفصیل که مسمی به لوح ست معطل نیست
و نمیشود و هر آنے بمقتضائے کریمه یَمْحُوا اللّٰهُ مَا یَشَآءُ وَیُثْبِتُ مثبت کلمه وماحی آن میگردد و باز مثبت
کلمه دیگر و ماحی آن الی لانهایة فلهذا افزود از عدم انوار قدم باز گیر الخ یعنے تجلیات ذات که انوار قدم اند
از تعینات که ممکن و عدم اند باز گیرد قلم را که مخرج آن انوار ست بلوح و را قم آنها در آن باز دارد و جفت
قلم که از خبر خیر البشر صلی الله علیه وسلم مے آید نه جفت ست که مطلق از نوشتن خشک شده است بلکه
جفت او از کلمه ماحیه است نه از کلمه مثبته چه تکرار در تجلیات نیست و مقرر ست که قلم کلمه مینویسد بانه
بروی برجوع نکند فافهم پس این بیت اجمال ست و ابیات لاحقه تفصیل آن **قوله** سبحه بکش از کف
روحانیان ٭ رخنه فکن در صف نورانیان ٭ سبحه بالضم ذکر حق و مهره ئی که عدد تسبیح بآن میگیرند
پس مصرعه اول موافق یعنی اول چنانست که ذکر خود باز گیرد و بر وفق معنی ثانی از ایراد لازم ملزوم اراده
کرده آید سالے قوت سبحه از کف فرشتگان محو کن و مقرر ست که زندگی ملائکه بذکر ست وقتیکه ذکر نماند

معدوم خواهند شد و از نورانیان یقین شعریه ملائکه مراد اند چه خلقت ملائکه از نور ست و رخنه افگندن
عبارت از شکستن ست پس مصرعهٔ ثانی تفسیر مصرعهٔ اول و میتواند که از نورانیان مراد ستارگان باشد
قوله از سر کرسی بیفگن عرش را - خوان بنه کرسی بنهش فرش را ؛ تا عرش را علامت مفعول ست
همچنین فرش را ضمیر بنهش راجع بعرش یعنی از بالاے کرسی بیندازد و بجاے کرسی نهادن و فرش
را بجاے زمین کرسی عرش شود بلے عرش بر زمین افتد ؛ **قوله** پایهٔ کرسی بزیر کن فرو - گرد ذلت
بنشین گو بره ؛ یعنے کرسی را زیر زمین انداز باید که گرد ذلت برو نشیند و معدوم گردد ؛ **قوله** ز لرزه
گنبد اخضر فگن - یک دو سه قاروره بهم در شکن ؛ گنبد اخضر آسمان و درینجا جنس آسمان مراد ست تا
شامل گردد جمیع افلاک را چنانچه از مصرعهٔ ثانی می آید - یک دو سه قاروره که عبارت از هفت افلاک
ست و اطلاق یک دو سه بر عددے که کم از ده باشد میکنند پس مصرعهٔ ثانی تفسیر مصرعهٔ اول ست و وجه
تسمیه بقاروره صفائی ایشان ست ؛ **قوله** منطقه بکشا ز میان فلک - تیر بیفگن ز کمان فلک ؛
منطقه بکسر کربند و اینجا لازم معنے مراد ست ای نظام و استحکام میان فلک فلک و از فلک مراد ست
چنانچه از بیت سابق می آید ای نظام و استحکام از افلاک دور کن تا معدوم شوند تیر عطارد و کمان فلک
فلک و از ذکر عطارد جمیع ستاره مراد ست چنانچه از ذکر بعضے بروج اراده کل بروج جست و میتواند که از تیر
تاثیرات فلکی اراده کرده باشد و میتواند که تیر بملازمه کمان بمعنی خدنگ باشد و کنایت از جمیع ستارگان باشد
پر ستارگان مثل پیکان تیر مینمایند و ایراد منطقه و میان و تیر و کمان از محسنات ست ؛ **قوله** باز کش عقد
ثریا ز هم - ساز جدا پیکر جوزا ز هم ؛ جوزا برجے بصورت دو شخص ست که هر یک بکتف دیگر ست لهذا
او را دو پیکر نامند و عقد کشادن و جدا ساختن کنایت از بی انتظامی ساختن و معدوم گردانیدن
آنهاست ؛ **قوله** گاو چرا خوارهٔ این مرغزار - شیر جهان خوار فنا را سپار ؛ گاو برج ثور چرا بالفتح چریدن و
چرنده خوره بالضم خاء معجمه و سکون را مهمله و فتح دال مهمله خس و خاشاک مرغزار با غین موقوف جائیکه
بسیار رسته باشد و این کلمه مرکب ست از مرغ بالفتح میم بمعنی سبزه رستنی و زار بمعنی بسیار و انبوه است و این مرغزار
آسمان چراخورده این مرغزار صفت گاو و جهان خوار بمعنی خورنده جهان صفت شیر فنا ست و در میان
درمیان مضاف و مضاف الیه فصل واقع شده است و اضافت شیر فنا تشبیهی ست حاصل آنکه گاو که
چرنده گاه مرغزار آسمان ست ای سیر در آسمان دارد بشیر فنا که جهان خوار ست بسپار ای فانی و معدوم ساز ؛ **قوله**
قطع کن از دم اجل خوشه اش - ساز تهی راه فنا توشه اش ؛ دم اجل اجل خوشه برج سنبله و ضمیر در هر دو
مصرعه راجع به فلک و سنبله است ؛ **قوله** باغ عناصر که زمینش خوش ست - آب گوارنده هوا دلکش ست ؛

باغ عناصر عبارت از آسمان اول تا زمین است تا اسطقات و موالید سگانه در آن داخل باشد که زمینش الخ صفت باغ و متضمن بیان عناصر ثلثه و ذکر عنصر رابعه در بیت لاحق ست .، **قوله** هست گلے رسته در و آتشین ، غنچه آن گلبن چرخ برین ، گلے آتشین کره ناری غنچه آں اے مکان آں گل محاطه غنچه است چنانچه کره ناری محاط فلک ست گلبن چرخ ذات چرخ .، **قوله** بار برین باغ ز انجم تگرگ .، وز هم برهم شکنش شاخ و برگ ، تگرگ بفتحتین با دوم پارسی ژاله ز انجم بیان تگرگ ست شین شکنش راجع و مضاف الیه شاخ و برگ و شاخ کنایت از اسطقات ست و برگ عبارت از موالید ثلثه **قوله** خاصه ترین میوه او کا دمیست ۔ لذتش از چاشنی محرمی ست .، کا دمی ست بیان میوه مصرعه ثانی صفت میوه لذتش اے شرف و عزت او یعنے آدمی که خاصه میوه آں باغ ست و عزت و شرف او از محرمی و معرفت حق ست .، **قوله** پخته و خامش همه بر خاک ریز .، بر سر شان باد اجل خاک بیز .، از پخته و خام تعمیم خواسته خاک بر سر ریختن خوار و ذلیل کردن و معدوم ساختن مصرعه ثانی تفسیر خاک بر سر ریختن ست .، **قوله** تا همه دانند که صانع توئی مبدع این جمله بدائع توئی همه اے ممکنات که غیر عارف وجود تو که صانع ست و فیض تو که مظهر ایشان ست دانند اے عالم و شناسند آن فیض مستمر توجه و جود تو کردند حالا اگرچه غفلت ایشاں از ان مشاهده استمرار فیض وجود تو ست پس آن استمرار چوں منقطع شد غفلت از حال ایشان دور گشت و هر که عارف ست و اهل مشاهده در حین استمرار بے انقطاع آں شاهدان فیض ست .، **قوله** هستی و پایندگی از تست و بس .، مردگی و زندگی از تست و بس .، این معطوف ست بر جمله مبدع این الخ که معطوف ست بر جمله که صانع توئی یعنی بدانند که صانع و مبدع این مصنوعات توئی و بدانند که هستی و پایندگی ایشاں و مردگی و زندگی آنها از تست و بگویند .، **قوله** جز تو کسے نیست سمالک قدم ۔ کز لمن الملک فرازد علم .، اے دعوی ملک کند چوں از ما سبق معلوم شد که مشاهده ذات و صفات فیضان الٰهی موقوف بر فناست و آں فنا عین فقر ست چنانچه گفته اند که الفقر اذا تم هو الله فلهذا فرموده که **قوله** جامی اگر نیست ز بخت نژند ۔ چوں علم خسرویش سر بلند ۔ از علم فقر بلند لیش بخش ۔ زیر علم سایه لپسند لیش بخش نژند بفتح نون و زاء پارسی و خفائی نون اندوهگین و افسرده و پست و نشیب و خشمگین و شین خسرویش مضاف الیه سر است و راجع بجامی شین هر دو بیت ثانی راجع بجامی علم ثانی بیت ثانی بقرینه علم اول به حذف مضاف الیه ست اے علم فقر سایه لپسند اے آرام و ثبات حاصل آں که اگر سر جامی در علم شاهی از بخت اندوهگین و افسرده مثل علم خسروی نیست پس

اورا از علم فقر بلندی دہ و زیر علم فقر آرام و ثبات عنایت فرما تا بدولت مشاہدہ مشرف گردد

مناجات چہارم در التجا و اعتصام بذی الجلال و الاکرام و طلب توفیق

در تحقیق این مقصد و مرام۔ التجا پناہ آوردن اعتصام چنگ زدن بذی الجلال اے بدرگاہ ذی الجلال این مقصد و مرام اشارت بہ تصنیف کتاب و تحقیق سخن در آن۔ قولہ اے زکرم چارہ گری کارہا۔ مرہم راحت بہ آزارہا۔ اے حرف ندا منادی کہ ذو الجلال و الاکرام ست محذوف ست و ازینجا تا این بیت کہ قولہ روئے عبادت بتو آریم و بس۔ صفت منادی است و ازین بیت کہ قولہ در کفِ ما مشعلِ توفیق دہ۔ راہ بنہاں خانہ توفیق دہ۔ الخ مقصود بالذات است۔ مرہم راحت الخ اے دافع امراض ظاہری و باطنی۔ قولہ۔ روشنی دیدۂ بینندگاں۔ پردگی پردہ نشینندگاں۔ روشنی اے روشنی بخش و از بینندگان اہل بصیرت مراد باشد یا مطلق بینندگان۔ پردگی مقصود پردہ نشینندگان گوشہ نشینان خالصًا لوجہ اللہ تعالیٰ قولہ عقدہ کشائندۂ ہر مشکلے۔ قبلہ نمایندۂ ہر مقبلے۔ عقد بالضم گرہ عقدہ کشایندہ الخ اے کشائندۂ گرہ ہر مشکل از قبلہ قبلہ واقعی مراد ست یا ہدایت کہ لازم اوست مقبل روی آرندہ قبلہ نمایندہ اے نمایندہ متوجہ ہر متوجہ ہستی یا نمایندہ ہدایت ہر سالک قولہ توشہ دہ گوشہ نشینان پاک خوشہ دہ دانہ فشانان خاک۔ توشہ توشہ ملے ساماں گوشہ نشینی گوشہ نشینان پاک اے مخلص خرمائی دانہ فشانان کارندگاں۔ قولہ بازوئے تائید ہنر پیشگاں۔ قبلۂ توحید یک اندیشگاں اضافت بازوئے تائید و قبلۂ توحید اضافت لامیہ است یک اندیشگاں موحدان ہنر پیشگان مطلق ظاہری باشد یا باطنی تائید در اصطلاح صوفیہ عبارت ست از مدد فرستادن از غیب در باطن بہ تیزی بصیرت در ظاہر بقوت بطش و حرکت چنانچہ در قرآن مجید میفرماید وَ اَیَّدْنٰهُ بِرُوْحِ الْقُدُسِ و عصمت نزدیک ست نقل در نفحات فنون بدین توحید چہار مرتبہ دارد اوّل توحید ایمان و آن آنست کہ بندہ بہ تفرد حقیقت الوہیت و یگانگی و استحقاق معبودیت حق تعالیٰ بر مقتضائے اشارات آیات و اخبار تصدیق کند و اقرار کند آں بر زباں۔ دوم توحید علمی و آں آنست کہ بندہ در ہدایت طریق تصوف از سر یقین بداند کہ موجود حقیقی و مؤثر مطلق نیست الّا خداوند عالم جلّ جلالہ و جملہ ذات و صفات و افعال را در ذات و صفات و افعال او محو و ناچیز داند۔ سوم توحید حالی و آں آنست کہ حال توحید وصف لازم ذات موحد گردد و جملہ ظلمات رسوم وجود او در جملہ اشراق تو توحید مضمحل شود۔ چہارم توحید الٰہی و آں آنست کہ حق تعالیٰ در

ازل ازان بنفس خود به توحید و یگر ہمیشہ بوصف واحدانیت و نعت و فردانیت موصوف بود
کان الله ولم یکن معه شیٔ واکنون ہمچنانست الآن کما کان کذا فی رشحات العنون
قوله شانه زن زلف عروس بہار ۔ مرسله بند گلوئے شاخسار ۔ شانه زدن آراستن عروس
بہار نباتات و زلف کنایت از شاخ مرسله بند مرادف مرسله پیوند یعنی زیب و زینت دہنده
اضافه گلوئی شاخسار تشبیہی ست یعنی آرایش و زینت دہنده نباتات ست ۔ قوله از نم
لطفت که ہوا ریخته ۔ عقد در از گوش گل آویخته ۔ از نم بیان عقد درست نم لطف نم لطیف گوش
گل گل که بصورت گوش است یعنی از نم لطیف عقد در بگوش گل انداخته زیب و زینت بخشیده
قوله در دل محرم ز جمالت چراغ ۔ سینه محروم ز تو داغ داغ ۔ ز جمالت بیان چراغ ست چراغ
یعنی لازم روشنی و نور داغ داغ سوخته ۔ قوله طاعت تو نغز ترین پیشه ۔ فکرت تو مغز ہر اندیشه ۔
نغز ترین صفت مقدم پیشه است فکرت تو لے فکر صفات تو چنانچه تفکروا فی الآء الله ولا تفکروا فی ذاته
مصداق اوست نغز خاصه قوله پائے طلب ۔ رہگذر از تو یافت ۔ دست توان قوت کار از تو یافت
پائے طلب لے پائے اہل طلب راه گذر ہا موقوف و کاف پارسی یعنی راه اسے راه ہدایت
ست توان لے دست اہل توان کار مراد از مطلق کار ست قوله بلکه توئی کارگر آستین
ست ہمه دست ترا آستین ۔ ترقی است از بیت سابق قوله تا نه کنی تو نتوانیم ما ۔ گر نه دہی
چه ستانیم ما ۔ تفسیر بیت سابق تا نکنی تو اگر تو کار نکنی نتوانیم لے نتوانیم کردن کار گر تا ندہی
اگر قوت گرفتن نه دہی چه ستانیم لے چه گیریم پس اوّل گرفتن و کردن از تست آنگاه از ما صادر
شود و تا تو سابق نباشی از ما ہیچکار بوقوع نمی آید چنانچه آستین اوّل متحرک میشود و بعده حرکت دست
اصلا نخواہد شد ۔ قوله نیست درین کارگه گیر و دار ۔ جز تو کسی کاید ازو ہیچکار ۔ علت بیت سابق
گیر و دار فرماندہی کارگه الخ دنیا چون در عالم ہیچکار کن جز تو نیست پس تو رو بتو آریم که قادر توئی چشم
عنایت ز تو داریم و بس چشم عنایت لے امید عنایت چون چنین ست پس قوله در کف ما مشعل
تحقیق نه ۔ رو به نہان خانه تحقیق نه ۔ توفیق جعل الاسباب موافق المطلوب مشعل توفیق توفیق
لے تحقیق حقایق قوله اہل دل از نظم چو محفل نہند ۔ باده راز از قدح دل دہند ۔
نہند لے محفل افاده سازند باده راز لے اسرار و حقایق قدح دل دل و خم او عالم معنوی ست
صاحب دل چون از نظم در معانی محفل آرایند رازہائے که از عالم معنی در دل ایشان در رواد انمایند
به ظہور آورده مفید طالبان معانی میشوند پس قوله رشحه ز ان باده به جامی رسان ۔

رونق نطقش بہ نظامی رسان ، رشحہ آبی کہ از جامی تراوش کند وچکید جرعہ از آں بادہ راز ومعانی بہ نظامی

لے نظم نظامی چہ این در جواب نظم نظامی ست کہ مخزن اسرار باشد چنانچہ در دیباچہ فرمودہ ،

قولہ نیست چو خاکست بریز از نوش ، جرعۂ از بزمگہ خسرو نوش ، نیست عاجز و ناتوان سبب عدم

سامان گذارش نظم بزمگہ خسرو لے نظم خسرو وجرعہ از بزمگاہ خسرو راہ ریختن جامی را سامان نظم

خسرو دادن چہ این نظم در جواب نظم امیر خسرو ورود یافتہ چنانچہ در دیباچہ مستفاد میشود ،

قولہ قافیہ آنجا کہ نظامی نواست ، برگذرہ قافیہ جامی سزاست ، ترقی ست از مقصد اول بدانکہ

ہر چہ آخر مصرعۂ اول بغیر استقلال تکرار یابد قافیہ گویند ومقابل اورا در آخر مصرعۂ ثانی رگذر قافیہ

گویند نوا بالفتح بمعنی نواختن وانجا مصدر بمعنی فاعل ست لے نوازندہ نظامی یعنی ہر جا کہ قافیہ

نظامی ست و در فرہنگ نور الدین حکیم نوا بمعنی بزرگ وبہتر آمدہ پس بدین معنی صفت نظامی ست لے

ہر جا کہ قافیہ نظامی بزرگ ست حاصل آنکہ وقتیکہ از خمخانہ صبوحی پرستان عالم معانی جرعہ بجامی رسید

بہ شیخ نظامی علیہ الرحمۃ سزاوار ترین آں محفل فیض منزلت ہمراہ او خواہد گردید وایہام آنکہ اگر نظامی

جامی قافیہ باشند زد ارباب قوافی سزاوار واحسن افتند ، **قولہ** بر سر خسرو کہ بلند افسرست ، انکف

در دلش گلی درخورست ، جملہ کہ بلند افسرست صفت خسرو ست وبلند افسر بسبب بلندگی سخن ودلش

جامی درخور باوا معدولہ بمعنے لایق وزیبا وزیبندہ باشد بہ سر ظرف متعلق درخورست وگل

عبارت از نظم جامی حاصل آنکہ بر سر خسرو از کف در دلش گل می زیبد ومقررست کہ گل با فسر در بر سر

آمدن مناسبتے دارند ، **قولہ** این نفس از ہمت دون من ست ، واین ہوس از طبع زبون من ست

ترقی ست از مطلب ثانی این نفس واین ہوس استدعائے ہمسری حضرت شیخ نظامی وامیر خسرو رحمہما اللہ

تعالی **قولہ** ورنہ از آنجا کہ کرم ہائے تست ، کے بودم رشتۂ امیدست ، کاف کہ کرمہائے بیانیہ

از انجاست ومیم بودم مضاف الیہ امیدست ، رشتۂ امید امید بلک ، **قولہ** صد چو نظامی وچو

خسرو ہزار ، شایدم از جام سخن جرعہ خوار ، صد چو نظامی اے صد کس مثل نظامی صاحب کمال چو خسرو ہزار

اے ہزار کس اہل بلاغت مثل خسرو و دو صد وہزار گفتن اشارت ست بکمی خسرو ونسبت بشیخ نظامی

ومیم شایدم مضاف الیہ جام سخن ست لے جام سخن من ، **قولہ** بر ہمہ در شعر بلندیم بخش ، مرتبۂ شعر

پسندیم بخش ، بر ہمہ لے بر ہمہ شعرا سابق دال ومیم بلندیم وپسندیم مفعول بخش ست ویا بلندی

مصدری ست ویا پسندی یا نسبت ست وپسند بمعنی خوب وزیبا صفت شعر ست لے مرتبہ کہ نسبت

بشعر بہتر وخوب ست ہماں عنایت کن مرا **قولہ** پایۂ نظم زہمہ بگذران ، خاصہ بہ نعت سر پیغمبران ، پایۂ نظم

دوشنبہ پنجم ... آغاز درس اول ... ۱۲۰۰

مفعول بگذران سیم نظم مضاف الیه است لے نظم من سر پیغمبران سید المرسلین و خاتم النبیین صلی الله علیه وسلم

نعت اول بمعنی از تقدم حقیقت وی بر ہمه حقایق امکانی بحسب مرتبه وجود روحانی صلی الله علیه وسلم ـ بدانکه حکم سلطنت ازلیه و صفات علیه خواست که بستر کند ممالکت الوہیت را و منتشر سازد لوائے ربوبیت را باظهار خلایق و تسخیر آن و با مضائے امور و تدبیر آن و بحفظ مراتب وجود و بر ہم مناسبت بود و برائے عدم مناسبت در مناسبت درمیان عزلت و ذلت حدوث و جواین امراز ذات قدیم بغیر واسطه العبد بود فلهذا حکیم مطلق پیدا کرد نائبے که نیابت کند وی در تصرف و ولایت و حفظ و رعایت و آن حقیقت محمدی ست صلی الله علیه وسلم که مقدم ست بر جمیع حقایق و مستفید ست از حق و مفیض بخلق پس گردیدن نائب و خلیفه از خود و تصرف و پوشانید او را تشریف جمیع اسما و صفات حق و متمکن گردانید او را بر مسند خلافت و حواله کرد با و مفاتیح قلاع امور مملکت و حکم جمہور خلقت و جاری کرد تصرف او در خزاین ملک و ملکوت و مسخر گردانید خلق در عالم ناسوت برائے جنسیت و انس درمیان خلق و او را بخطاب مستطاب انسان سرافراز فرمود پس گردانید او را بحکم اسم ہو الظاہر صورت ظاہر ست و بحکم ہو الباطن حقیقت باطنه تا بتصرف آن ہر دو اسم مستقر الخلافت باشد در ولایت ملک و در ممالکت ملکوت از حقیقت باطنه او روح اعظم ست که بوی مستحق گردید عقل اول وزیر او ست و نفس کلیه خازن او و طبیعت کلیه عامل او و صورت ظاہر او عالم ست از عرش تا فرش و آنچه درمیان آنها ست از بسائط و مرکبات پس وی انسان کبیر ست چنانچه محققین فرموده انه العالم انسان کبیر ـ فاما قول ایشان الانسان عالم صغیر مراد ایشان ازین نوع بشر ست که خلیفة الله ست در زمین و انسان کبیر خلیفة الله ست در آسمان و زمین فلهذا حق تعالی در حق نوع بشر که آدم ست إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً فرمود و انسان صغیر نسخه ایست منتخبه از کتاب انسان کبیر بمنزله ولد از والد چنانچه صاحب مقام محمود از زبان ترجمان الرحمان بیان فرموده که گفتم و آدم ابصورت پدر و من پسرم ـ آنم که بدیده حقیقت نگرم صد گونه گواه آید زد و رنظرم ـ او به حقیقت پسر من پدرم ـ و نیز ہموارہ با عالمیان لسان او بدین ترانه در تبیان ؏ خطبه احکام شریعت ہمه اقوال من ست ـ اسرار طریقت ہمه احوال من ست بیرون از من حقیقتی دیگری نیست ـ عالم تفصیل آدم اجمال من ست صلی الله علیه وسلم و آله المقتبسین انوار جماله من مشکوة کماله پس انسان صغیر را نیز حقیقت باطنه است و صورت ظاہره اما حقیقت باطن او روح جزئی است که منفوخ ست در وی از روح اعظم و عقل جزئی و نفس جزئی و طبیعت جزئی

آدم ۱۲

دمیده شده ۱۲

وصورت ظاهره او نسخه ایست منتخبه از صورت عالم که صورت انسان کبیر ست کذا استفاد من
شرح قصیدة التائیة للشیخ عز الدین محمود الکاشی رحمة الله تعالی علیه **قوله**
اختر برج شرف کائنات ۔ گوهر درج صدف ممکنات ۔ بدانکه شرف کائنات از ارواح طیبه و
ملائکه تا لعرش ست پس عرش برج آن شرف ست و نور این برج بذات آنحضرت ؐ مصرعهٔ ثانی ترقیست که صدف
ممکنات عرش ست که محیط ست بجمیع ممکنات مثل صدف و همه موجودات در وی محاط مثل گوهر ست
و درج این صدف امکان ست و گوهر لامکان و آرایش آن ذات آن سرور ست صلی الله علیه وسلم حاصل بیت
آنکه ذات گرامی آنحضرت صلی الله علیه وسلم نور عرش ست بل آرایش لامکان است بسبب سیر
معراج **قوله** جنبش اول ز محیط قدم ۔ سلسله جنبان وجود از عدم ۔ جنبش اول تجلی اول که مرتبه وحدت
است محیط قدم ذات سازج و مطلق از تعینات که احدیت سلسله جنبان وجود باعث وجود ای موجودات
ای باعث ایجاد موجودات هست از عدم چه پیش از وحدت که حقیقت محمدی ست صلی الله علیه وسلم
همه تعینات در دائره احدیت مضمحل و محو بودند و بعد از ین ظهور بطریق اجمال و تفصیل نمودند **قوله** کلک
عنایت چو رقم ساز کرد ۔ از همه پیش این رقم آغاز کرد ۔ کلک عنایت از فیض رحمانی چو رقم ساز کرد
یعنی چون نوشتن شروع نمود یعنی آغاز ایجاد کرد و همه نسبت و اضافات از پردهٔ احدیت در عرصه
واحدیت ظاهر سازد از همه ای از همه حقایق امکانیه این رقم یعنی حقیقت محمدی صلی الله علیه وسلم
واسطه هست درمیان قدم و حدوث و خلیفة الله هست مستفید از قدم و مفید بحدوث **قوله** مطلع
دیباچه این ابجد ست ۔ پیشترین حرف که در احمد ست ۔ مطلع جای بر آمدن و موجب وجود که تجلی اولی حدوث
باشد دیباچه عبارت از تجلی ثانی و واحدیت که محل ظهور حقایق ممکنات بطریق اجمال این ابجد عبارت از
حقایق ممکنات متلبس باثار خارجیه پیشترین حرف الخ بدانکه مراد از احمد ذات مبارک ست صلی الله علیه وسلم
نه لفظ چنانچه از بیت پیدا است پس پیشترین حرف عبارت از نور محمدی چنانچه اول ما خلق الله
نوری مصداق اوست و از حرف ثانی مراد روح وی صلی الله علیه وسلم و دور نیست که حرف حا که در
احمد ست و آخر حرف روح ست اشارت فرموده باشد و از حرف ثالث مراد از خلقت مثالی آنحضرت
صلی الله علیه وسلم ست و حرف میم که در احمد ست اول لفظ مثال ست اشارتی تواند بود و از حرف رابع
خلقت اجسادی مراد ست و حرف دال که آخر دال احمد ست و انتها ست لفظ جسد را بیان او تواند بود
از بدیع لفظی ست که حرف نخستین لفظ احمد که الف ست ابتداء ابجد ست و پیدا ست که منبع اشخاص
حروف ابجد و تعینات ایشان الف ست چنانچه در علم الحروف ثابت نموده اند فافهم حاصل آنکه حقیقت

محمدی صلی اللہ علیہ وسلم مقدم بر جمیع حقایق امکانیہ است پیشتر حرف مبتدا و جملہ کہ در احمدیت صفت او و مصرعہ اول خبر مقدم ۔ **قوله** نقطہ وحدت چو درافراختہ ۔ از پے احمد الفے ساختہ ۔ کرد چو قطران الفے مستقیم ۔ دایرہ ہاے ہویت دو نیم ۔ نیم ازاں قوس جہلنے قدم ۔ قوس دگر ممکن رو در عدم ۔ بدانکہ اول کہ ہنوز حکم ظہور و بطون و واحدیت در احدیت مندرج بود و نہر دو در سطوتیت احدیت مندرج تام غیبیت و غیریت و اسم و رسم و نعت و صفت وجود و ظہور و بطون و کثرت و وحدت و وجوب و امکان منتفی بود و نشان ظاہریت و باطنیت و اولیت و آخریت متحقق بود شاہد خلوتخانہ غیب خواست کہ خود را بر خود جلوہ دہد اول جلوہ کرد بصفت وحدت بود پس اول تعینی کہ از غیب ہویت ظاہر گشت وحدتے بود کہ اصل جمیع قابلیات ست و او را ظہور و بطون متساوی بود باعتبار آنکہ قابل ظہور و بطون نیز بود احدیت و واحدیت را مظہر آمدہ چہ احدیت و واحدیت کہ منتفیین اند ظاہر نمیشوند الا بنسبتی کہ رابطہ باشد و بینہما و آں نسبت وحدت است پس احدیت از واحدیت منتفی شدند چنانچہ محبیت و محبوبیت از محبت و عاشقیت و معشوقیت از عشق و باعتبار وسطیت او ہر دو طرف اسم را برزخیت بروی اطلاق کردہ میشود و ایں برزخیت عین احدیت و واحدیت ست چنانچہ عالمیت و معلومیت و عین ست در مرتبہ ذات زیرا کہ در آں مرتبہ عالم خود است و علم خود است اما چوں نظر بر عالمیت و معلومیت و علم کنیم میگوییم کہ علم نسبتے ست بین العالم والمعلوم احدیت و واحدیت را نیز براں قیاس کنیم زیرا کہ وحدت را نیز دو اعتبار ذاتی ست یکی من حیث انتفاء التعدد و انسبتہ کہ ذات را باین اعتبار واحد گویند و لہذا فرمود **قوله** دایرہ ہاے ہویت دو نیم یعنی ذات را بدو صفت گردانید پس وحدت حکم وسطیت دارد بین الاعتبارین باوجود آنکہ عین طرفین خود ست و از براے تحقیق و تفہیم ایں مرتبہ و استقرار آں در ذہن دایرہ انشا کردہ میشود چنانچہ میبینی صورت

دایرہ انیست ۔ و ایں دایرہ بواسطہ خطے کہ تا راست و در وسط او مقوس کردہ مے شود بدو قوس کہ قوس ازاں مسمی ست باحدیت و قوسے دیگر بواحدیت وآں خط وسطانیکہ کہ برزخ ست بینہما بوحدت و قاب قوسین قوس واحدیت و باعتبار آنکہ حاصل تجلی اوست مسمی بحقیقت محمدی صلی اللہ علیہ وسلم و لہذا از پے احمد الف ساختہ قوس احدیت منقسم کردہ شد بچہار قسم و اعتبار است از ینجہ کہ وجود و علم و نور و شہود ست در قوس احدیت ثبت کردہ شد زیرا کہ حق تعالی بآں تعین اول کہ وحدت است خود را ظاہر ساختہ و بر خود تجلی کرد و خود را یافت باخودی خودش حضور

بودی توہم تقدم و استقصار و تعداد ان و غیبت و ایں یافت و پیدائی پیدا کنندگی و شہود کہ کثرت اعتبار حق اند و در قوس واحدیت ثبت کردن انسب است از قوس احدیت از بہر آنکہ ایں اعتبارات در آں حضرت احدیت از یکدیگر ممتاز نیستند بلکہ عین یکدیگر اند فافہم پس نقطۂ وحدیت عبارت از وحدت ذات ست و وجہ تشبیہ بنا برآں ست کہ چنانچہ نقطہ تعین ہمہ حروف تہجی محو و مضمحل است ہمچناں در وحدت ہمہ کثرت نسب و اضافات محو اند و را فراختہ اے متجلی شدہ بہ تجلی تعین اوّل از پے احمد الفے ساختہ الف عبارت از حقیقت محمدی ست کہ حامل تجلی اوست و وجہ تشبیہ بالف اشتمال اوست مجملاً بر حقایق و تعینات و نسب و اضافات چنانچہ الف مشتملست بر حقایق و تعینات حروف تہجی یعنی حقیقت محمدی او واسطہ گردانیدن و ہمبان ظہور و بطون کرد چو قطر آں الفے مستقیم الخ قطر بالضم کرانہ چیزے و قطر دائرہ خط میانۂ دائرہ کہ کرانۂ قوسین اوست ہا ہویت ہویت و ہویت عبارت ست از مرتبۂ اطلاق باعتبار لاتعین دو نیم اے موصوف بدو صفت یکے صفت لاتعین کہ احدیت باشد و دیگر صفت تعین واحدیت یعنے الف وحدیت کہ حقیقت محمدی باشد صلی اللہ علیہ وسلم درمیان دائرہ ہویت احدیت و واحدیت منتقش شد چنانچہ عاشقیت و معشوقیت از عشق **قولہ** یمی ازاں قوس جہان قدم ٭ کہ قوس احدیت باشد چہ دریں تعینات کہ ساتر ذات از محو مستہلک اند **قولہ** قوس دگر ممکن رو در عدم ٭ کہ قوس وحدیت باشد چہ دریں مرتبہ جمیع تعینات و نسب اضافات ظہور یافتہ اند مجملاً و تفصیلاً ممکن رو در عدم اعلم ان الممکن ھو الوجود المعین فامکانہ من حیث تعینہ و وجودہ من حیث حقیقتہ و ذلک ان التعین نسبۃ عقلیۃ فھی بالنسبۃ الی المرجح واجبۃ المتعین او التعین ھو الحدوث ظہور الوجود من وجہ معین بعینہ القابل المعین الوجود بحسب خصوصیتہ الذاتی فیمکن بالنظر الی اصل التعین حادث الوجود ان ینسلخ الوجود عنہ و لعین تعینا اخر و بعدم تعین الاوّل اذ نفس التعین ھو الواجب الوجود الحق الساری فی الحقایق لا تتعین المتعین الیس کل تعین معین واجب لہ التعین لوجیاتہ فیمکن ان ینعدم و یتعین الوجود تعینا اخر فالوجود المتعین لا ینقلب عنہ نابل یتبدل تعینات اخر غیر تعینات قبلھا فحقق من ھذہ الحقیقۃ الامکان التعین المعین و ھو یستبعد منہ فی الوجود و ھو بین عدم و وجود بھما یجی الحق اما فتنۃ سترد الوجود علی ذلک الوجہ العین یبقی موجوداً و اکشف لیقتضی بالتبدل مع الانات و ان عمن من التجلی الوجود و العدم و حادا لیحملہ ھذا اصل المکان قال المولوی فی المقدمۃ لنقد الصلوۃ ٭ **قولہ** بر ہدف انداختہ از دست پاک ٭ زیر و کماں تیر زہی شصت پاک ٭ تیر عبارت ست از استفادہ و افادہ و دو کمان عبارت

است از قوس قوم وقوس یعنی استفادۂ فیض از قدم بوجہ کمال کردہ وافادۂ آں بر حادث بوجہ اتم نمودہ
میتوان گفت کہ تیر کمان قدم عبارت از احکام الٰہی باشد وتیر کمان حادث عبارت از ادعاء جہانیان باشد
دست پاک مراد از ذات بے عرض آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم یعنے حکم الٰہی کہ بذات گرامی نفاذ
یافتہ باحسن وجہ ابلاغ نمودہ وادا کنانیدہ وہر مدعا کہ جہانیاں بوساطت آں سرور علیہ السلام بغرض الٰہی
رسانیدند بہ نیکوترین وجہ از خدائے تعالیٰ سرانجام دہانیدہ مطالب آنہا برآوردہ پس ہدف عبارت
از قبول ست **قولہ** صدرنشین اوست دریں بارگاہ * کُنْتُ نَبِيًّا بود او گواہ * صدرنشین اوست
تقدم وجود دریں بارگاہ بارگاہ حقائق ممکنات کُنْتُ نَبِيًّا وَّآدَمُ بَيْنَ الْمَاءِ وَالطِّيْنِ وفی روایۃ
بَيْنَ الرُّوْحِ وَالْجَسَدِ لَا رُوْحًا وَّلَا جَسَدًا بود او را ای تقدم او را **قولہ** بود نرخ شمع نبوۃ فرخندہ
آب نخواہ گل آدم ہنوز * ایں بیت تفسیر مصرعہ ثانی بیت اوّل ست بدانکہ نبوّت یعنے انبیاست یعنی خبر
دہندہ وپی ست کہ از ذات وصفات الٰہی خبر میدہد واخبار حقیقی پیش تحقیق اوّلاً بالذات از آں عقل کل
کہ مبعوث ہست بجہت انبیاء بے واسطہ بجانب نفس کل وبواسطہ بسوئے نفوس جزویہ وہر نبی از زمان آدم
تا زمان نبی خاتم مظہر یست از مظاہر نبوت روح اعظم کہ عقل اوست پس نبوۃ عقل کل دائمی ذاتی باشد ونبوۃ
مظاہر زائل عرض وحقیقت محمدی صلی اللہ علیہ وسلم عقل اوّل ست وروح اعظم کہ اوّل ما خلق اللہ العقل
واوّل ما خلق اللہ نوری مصداق اوست وصورت محمد صلی اللہ علیہ وسلم صورتیست کہ روح اعظم بتمامتر
اسماء وصفات در وظاہر شدہ وہمچنانکہ نبوّت ذاتی کہ اخبار از ذات وصفات حضرت الٰہی ست اوّلاً
بالذات ثابت بروح اعظم ست کہ حقیقت آنحضرت ست در آخر نیز ختم نبوۃ عرضی بر صورت معنی
آں حضرت گشت پس اوّل بحقیقت وآخر بصورت دریں کار نبوّت اخبار واعلام ست آں حضرت بود
علیہ السلام وباقی انبیاء علیہم السلام ہر یکی مظاہر بعضی از کمالات حقیقت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اند چنانچہ
فرمودہ **قولہ** منصب احیا بمسیحا رسید * ونیز فرمودہ **قولہ** برق وی از وادی موسیٰ بجست * لمعۂ نور
آمد وز آتش بدست * وچوں حقیقت محمدی صلی اللہ علیہ وسلم باصطلاح ایں طائفہ عبارت از ذات احدیت
است باعتبار تعین اوّل ومظہر اسم جامع ست واللہ اسم ذات ہست باعتبار جمیع اسماء وصفات ومجموع اسماء وصفات
در تحت اسم اللہ مندرج ست چہ ہر اسمی از اسماء عبارت از ذات مسمیٰ است باعتبار صفتی کالعلیم باعتبار علم
والقدیر بالقدرۃ وعلیٰ ہذا القیاس بخلاف اسم اللہ کہ ذات مسمیٰ ہست باعتبار جمیع صفات وہم عظمت ست
واللہ اکبر بدیں معنی ناطق ست پس چنانچہ اللہ بحقیقت ومرتبہ مقدم ست بر جمیع اسماء وظہور وتجلی بر جمیع اسما
نمودہ حقیقت صلی اللہ علیہ وسلم کہ مظہر اسم جامع اللہ ست بایدکہ بذات ومرتبہ بر جمیع مظاہر

مقدم باشد بنابر اتحاد مظهر و ظاهر پس جمیع مراتب موجودات که مظاہر اسماء الله‌اند مظهر حقیقت محمدی باشد و حقیقت محمدی صلی الله علیه وسلم مشتمل باشد بر جمیع اشیاء اشتمال الکل علی الاجزاء چنانچه صاحب گلشن راز فرموده **نظیر** ز احمد تا احد یک میم فرق ست * جهانے کاندران یک میم غرق ست * حرف میم در عدد چهل ست و مراتب موجودات اگرچه از روئے جزوئیت لاتحصی اند از روئے کلیه چهل اند و مجموع این چهل مراتب مجلّا و مظهر حقیقت محمدی اند صلی الله علیه وسلم و آنحضرت من حیث الحقیقة ظاهر و متجلی بر همه است و میم احمد ازین جهت فرموده که جمیع مراتب کونیه اجزائے حقیقت محمدی اند صلی الله علیه وسلم و در همه صورت معینے آن حضرت ست که ظهور یافته و چهل مرتبه کلیه انست عقل که روح اعظم و تعین اوّل و ام الکتاب میخوانند نفس کل که لوح محفوظ و کتاب مبین میگویند. هیولی که کتاب مسطور و رق منشوری نامند طبیعت کلیه که مبداء آثار اسماء و افعال است فلک اطلس که عرش ست. کرسی که فلک ثوابت است فلک هفتم فلک ششم فلک پنجم فلک چهارم. فلک سوم فلک دوم فلک اوّل زحل که کیوان نیز گویند مشتری که برجیس میگویند مریخ که بهرام است آفتاب که نیر اعظم ناهید که زهره است تیر که عطارد قمر که نیر اصغر ست حمل ثور جوزا سرطان اسد سنبله میزان عقرب قوس جدی دلو حوت کره نار کره هوا کره خاک جماد نباتات حیوان انسان پس درین دائره موجودات که مذکور گشت اول که عقل کل ست چون آخر که انسان ست شد یعنی حقیقت عقل بصورت انسان کامل تمام ظاهر گشت و مظهر ظاهر یکے آمد و نقطه آخر باول متصل شد و کمال تمام در نشاء انسان کامل و اصل بظهور آمد بنابران که مولوی رح عام در ابیات او حقه همین مضمون رابیان فرموده. **قوله** رفعت زده منبر افلاک را. رونق زد خطبهٔ لولاک را. از وے از ظهور او چه افلاک نیز مظهر آن حقیقت اند منبر افلاک باضافت تشبیهی افلاک و وجه تشبیه پایه بودن آنهاست خطبهٔ لولاک منطوق لازم الوثوق لَوْلَاكَ لَمَا خَلَقْتُ الْأَفْلَاكَ **قوله** جنبیئے آن شاه رسالت مآب. چرخ نزد خیمهٔ زرین طناب معنی بیت سابق به تخییل شعری خیمهٔ زرین طناب فات فلک و زرین طناب باعتبار خطوط شعاعی آفتاب. **قوله** جنبیئے آن شاه هدایت پناه * ماه نشد قبهٔ این بارگاه * ضمیر آن درین بیت و سابق ضمیر شان مثل قل هو الله احد شمع هدایت پناه آن حضرت صلی الله علیه وسلم این بارگاه فلک و مقرر ست که بر بارگاه شاهان قبه زرین مثل عماری وغیره وصل میکنند یعنے بی تقدم حقیقت محمدی صلی الله علیه وسلم ماه بوجود نیامدے **قوله** تا نفروغ از رخش افروختند * مشعلهٔ مهر نیفروختند * تا حرف شرط و مصرعهٔ ثانی جزا. **قوله** تا نه نظر بر قدش انداختند الخ اے ذات او را موجود نه کردند. قایمه عرش را ایراد او لازم اراده ملزوم ست پس عرش مظهر قد اوست

قوله خندهٔ او جان بجهان در دمید ۰ منصب احیا بمسیحا رسید ۰ شگفتن لب پیدا شدن جان بجهان
در دمیدن جهان را زندگی بخشید چه جهان مظهر ذات اوست و مظهر پیش ظهور ظاهر وجود میگیرد و از ذات او
صلعم مرتبهٔ زنده گردانیدن بحضرت عیسیٰ علیه السلام حاصل شد چه انبیاء مظاهر نبوت حقیقی او یند چنانچه
در بیت لاحق نیز میفرماید ۰ قوله برق وی از وادی موسیٰ بجست ۰ لمعهٔ نور آمد و ز آتش بدست ۰
برق وی ای نور وی و وادی موسیٰ ذات موسیٰ علیه السلام لمعهٔ نور ید بیضا قال الله تعالیٰ
وَاضْمُمْ يَدَكَ إِلَى جَنَاحِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ آيَةً أُخْرَىٰ قوله قامت طوبیٰ ز قدش
سایهٔ ۰ سدره ز شاخ کرمش پایهٔ ۰ قامت طوبیٰ طوبیٰ و طوبیٰ نام درخت ست در بهشت سایه
لب یک سایه و وحدت ناشی از همزه است لب طوبیٰ مظهر قدم مبارک اوست صلی الله علیه وسلم سدرة المنتهیٰ
درختیست که عظمت او کسے نمیداند مگر آفریدگار جل جلاله پیغمبر گفت علیه السلام که آں درخت را دیدم که
هر برگے ازاں چنداں دراز بود که دنیا را بپوشد و در هر قصرے از بهشت شاخیست از سدره شاخ
شرف آں حضرت صلی الله علیه وسلم پایهٔ یک پایه ۰ قوله رشحه ز جام کرمش سلسبیل ۰
مرغ هوائے حرمش جبرئیل ۰ جام کرم کرم لب فیض او هوائے حرم لب عرصهٔ حرم یعنے سلسبیل از فیض او
یک قطره است و جبرئیل مرغ هوائے حرم اوست ۰ قوله نور مبین ناصیهٔ پاک او ۰ حبل متین حلقهٔ
فتراک او ۰ نور اسم من اسماء الله تعالیٰ و هو تجلیة باسمه الظاهر فی صورة الامکان
کون ناصیهٔ پاک عبارت از صورت مبارک است صلی الله علیه وسلم یعنے صورت ظاهر او تجلی ذات است
باسم الظاهر و پیداست که حقیقت محمدی صلی الله علیه وسلم تجلی ذات ست باسم الباطن و صورت محمدی
صلی الله علیه وسلم تجلی ذات ست باسم الظاهر پس درین وقت مبین صفت کاشفهٔ نور ست و نور مبین هر دو
اسم اند از تو دو نه نام آنحضرت صلی الله علیه وسلم حبل متین رسن محکم فتراک دوال زین که رستا و چپا باشد
پس کونه زین آویخته باشد یعنی حلقهٔ فتراک آں حضرت در بزرگی و عظمت و استحکام حبل متین هر کسے که
بداں اعتصام نموده بلغزش نخواهد افتاد و میتوانند که حبل متین مراد از قرآن مجید باشد که مبلغ معجزه
عظیم الاقتدار ست و یک معجزه از معجزات اوست ۰ قوله تا زندش در خم فتراک دست ۰ عرش برین
بر سر کرسی نشست ۰ انتقال ست ازاں که در بیت سابق ست فتراک او در آں مخلوقست که عرش بلند
برائے چنگ زدن بر کرسی نشسته و مقرر است که وقتیکه دست بخیر بلند بر مسند کرسی استاده دست
بداں فتراک اندازند ۰ قوله او چو خور صبح وی ست آفتاب ۰ صبح ز خورشید بود نور یاب ۰
باز آمد در بیان تقدم حقیقت وے صلی الله علیه وسلم یعنے ذات او مثل خورشید ست خورشید فلک چهارم

صبح اوست لے اقتباس از وے نمودہ و مقرر ست کہ صبح از خورشید نور یافت ۰۰ **قوله** گر بفروغی نه زرخش تافتی ۰ صبح وے این نور کجا یافتی ۰۰ اے صبح خورشید فلک چہارم ۰۰ **قوله** ہست دریں دائرہ رسم درست ۰۰ تابش مہر از پس و صبح از نخست ۰ صبح اے تابش بدانکہ ذات مبارک آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم علت غائی عالم ست و علت غائی آں ست کہ ما تقدم فی الذہن و تاخر فی الوجود پس حقیقت آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم تخم نہال عالم ست و صورت ظاہری ثمرہ آں نہال ست و ظاہر ست کہ وجود ثمر متوخر از وجود نہال ست چنانچہ خود مصنف می باید ۰۰ **قوله** نور فشان اوست چہ پیش و چہ پس ۰ منبع انوار ہمہ اوست و بس ۰۰ پیش باعتبار حقیقت و پس باعتبار صورت **قوله** جامی از آلائش خود دور باش ۰۰ ذرہ صفت غرقہ آں نور باش ۰۰ اے آں نور نور آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم چوں بیان نور آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باتمام رسانید از راہ کمال اشتیاق خود را تاصح گردیدہ می فرماید کہ اے جامی از اخلاق ذمیمہ بشریت خود دور شو و درجہ فنا فی الرسول حاصل کن ۰۰ **نعت دوم**

در معراج کہ از آسمان رسالت او پایہ ایست بس بلند و از آفتاب جلالت وے یک سایہ ایست بس ارجمند آسمان رسالت رسالت آفتاب جلالت جلالت سایہ اے نور چہ سایہ آفتاب تابش ست یعنے معراج آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم باوجود ایں بزرگی از رسالت آں یک پایہ است و از جلال بسیار وے یک تابش ستلے رسالت وے و جلال او بصفت معراج منحصر نیست بلکہ یک نشان رسالت و جلالت اوست و ظاہر ست کہ معراج یک معجزہ ایست از معجزات وے صلی اللہ علیہ وسلم ۰۰ **قوله** یک شبے از صبح دل افروز تر ۰۰ از شب و روز ہمہ فیروز تر ۰۰ دل افروز اے پسندیدہ و خوش آئندہ تر از سبب نزول رحمت و سعادت و از شب و روز ہمہ لے از ہمہ شب و روز فیروز تر بود ۰۰ **قوله** طرۂ او نافہ دولت کشا ۰ غرۂ او نور سعادت فزا ۰۰ طرہ سیاہی نافہ دولت و دولت و دولت مطلق دولت نافہ کشا اے ظاہر کنندہ آں غرہ سفیدی او نور سعادت سعادت افزائے فزائندہ نور چہ فارسیان مفعول امر را چوں مقدم کنند بامر بمعنے اسم فاعل میشود پس نافہ کشائے و نور فزائے بمعنی کشائندہ نور ست و دولت و سعادت در میان ایشاں فصل واقع شدہ و ایں جائز نیست چنانچہ حضرت شیخ سعدی علیہ الرحمۃ فرمودہ ۰۰ **نظیر** سپیمے سخن بر زباں آفریں ۰۰ معنی بیت آنکہ سیاہی آں شب ظاہر کنندہ دولت بخت بود و سفیدی آں شب سعادت افزا بود ۰۰ **قوله** بارقہ لطف درخشاں درو ۰ ابر عنایت گہر افشاں درو ۰۰ بارقہ لطف لطف الٰہی ابر عنایت عنایت ایزدی گہر افشان

ای متقاطر چه گوهر ابر قطره ایست از عنایت ایزدی متقاطر و ریزان بود **قوله** خواجه که آمد دو جهان بنده اش - گرد مدد دولت پاینده اش • دولت پاینده عشق الهی فاعل گرد مدد دولت پاینده شین راجع به خواجه است مفعول او آمده و ران شب فتح وارجمند دولت پاینده مدد گرد آن خواجه را که هر دو جهان بنده او آمده است و تابع او صلی الله علیه وسلم اند • **قوله** عشق رگ جانش کشیدن گرفت ای عشق الهی رگ جان ذات جان چه رگ بمعنی اصل و ذات آمده رگ جان کشیدن جاذب جان شدن ای عشق الهی جاذب جان او گردیده یا جانان حق تعالی و شین مضاف الیه دل ست تپیدن بفتح فوقانی و کسر بای فارسی و سکون تحتانی و فتح دال مهمله اضطراب کردن و بی آرام شدن بطای مهمله غلط ست چه طای مهمله از حروف شش‌گانه است که در فارسی نمی آید ای دل او برای محبوب حقیقی اضطرابی و بی آرامی گرفت • **قوله** هر مژه از اشک ره خواب زد - راه طلب را ز سر شک آب زد • فاعل زد و رهرو مصرعه آن حضرت ست صلی الله علیه وسلم و مصرعه ثانی تخییل ست • **قوله** چون نم آن ابر کرامت نثار - باز نشاند از ره مقصد غبار • نم اشک آن ابر کرامت نثار آنحضرت صلی الله علیه وسلم فاعل نشاند نم ست راه مقصد شوق الهی غبار خیال • **قوله** قاصدی از کشور نورانیان پاک از آلایش ظلمانیان • این بیت جزای چون ست که در بیت سابق ست قاصد جبرائیل کشور نورانیان عالم ملکوت ظلمانیان ای اهل جسم مصرعه ثانی صفت قاصد ست • **قوله** آمد و آورد براق چو برق - پیکری از نور قدم تا بفرق • فاعل آمد قاصد است که در بیت سابق ست براق بالضم مرکبی که حضرت رسالت پناه صلی الله تعالی علیه وسلم شب معراج بر آن سوار شده اند و آن کلان تر از خر و خرد تر از استر بود و مصرعه ثانی تفسیر چو برق ست • **قوله** اوج سپهر چو شهاب اشهبی چرخ مر هیچو قمر مرکبی • سپر مشتق از سپردن بکسر سین مهمله و ضم بای فارسی و سکون رای مهمله و فتح دال مهمله طی کردن و نوردیدن اوج سپر طی کننده اوج شهاب ستاره که به شب دود و اشهب بالفتح چیزی که سیاه و سفیدی غالب باشد و از ینجا گویند عنبر اشهب و فرس اشهب یعنی بر رنگ مر بفتحتین و تشدید راء رهگذر و جای گذشتن یعنی اشهبی بود که همچون شهاب اوج نورد بود و مرکبی بود که همچون قمر چرخ جای گذشتن او بود ای رونده بر هوا و به چرخ • **قوله** جستن او جستن تیر از کمان • جستن او جهت طی مکان • طی مکان مرتبه ایست که روح انسانی بهدایت آنحضرت علیه السلام مدام در مجاهدات ریاضت قوت گیرد و تواند که قالب کثیف را به مکان جسمانیان لطیف کند و نشانش آن ست که بیک ساعت دو سه ماه راه رود آن که شنیده

که زمین را از مهر فلان پی در پی نوردیدند و یا آنکه بایزید رحمة الله علیه از بسطام تا شب یک رفت درین مرتبه
باشد و اگر قوتش بیش شود تواند که قالب را بمکان جسمانیان الطف کشد و نشانش آن باشد که بر آب رود و
قدمش تر نه شود حاصل آنکه رفتن آن براق مثل جستن تیر از کمان بود و جستن او دلیل مرتبه طی مکان بود
لے بدان اثبات مرتبه طی مکان میتوان کرد یعنی در اندک زمان راه سالهائی نوردید **قوله**
پیش رفته نظر از گام او - بود بهم جنبش و آرام او + پیش رفته الخ ای هر جا که نظر میفگند از سرعت گام
شود بد انجا می نهاد و بهم جنبش الخ چون در رفتن او مضائے زمانه نبود و همچنین جنبش و آرام او در یک زمان
میبود **قوله** گفت اے ساقی ابرار خیز + جرعه برین گنبد دوار ریز + فاعل گفت قاصد یکه در ما سبق
ذکر یافته که اے سابق ابرار بیان گفت ست ساقی ابرار رسول کریم صلی الله علیه وسلم که مفیض ابرار
است جرعه ریختن بر آسمان عبارت از تشریف بردن ست بر آسمان + **قوله** ساخته عرش برین فرش را
فرش قدم کن چو زمین عرش را + اضافت ساخته برائے خطاب ست چنانچه یا برائے خطاب میباشد
فرش برین و زمین عرش برین ساختن بسبب نزول مبارک زمین + **قوله** راه روی راست روی
ماغوی - رهبر روشن نظر ماطغی + راه رو بمعنی رونده راه مضاف ست ماغوی راست رو صفت راه رو
است همچنین رهبر مضاف ست بماطغی روشن نظر صفت راهبر راهرو و رهبر مراد از حضرت صلی الله علیه وسلم
است ماغوی و ماطغی بمعنی عدم التفات بما سوی الله حاصل آنکه رونده راه ماغوی ست راست رو و طی
کننده راه ماطغی ست روشن نظر **قوله** خلعت اسری بر انداخته + جامه شب رفتن زان ساخته +
این بیت حال واقع شده از راه رو و رهبر که فاعل انداخته و ساخته است خلعت اسری آیت اسری و اسری
عزم سیر شب کردن از ان ای از خلعت اسری **قوله** پائی برآورد به پشت براق + خواند بآفاق که الفراق
فاعل برآورد همان راه رو و راهبر پائی برآوردن به پشت براق کنایت از سوار شدن جمله که الفراق بمعنی
ترک جهان فرمودن بیان خواند ست **قوله** تافت ز بیت الحرم اورا لگام - زد بطواف حرم قدس گام +
فاعل تافت راه رو و بیت الحرم بیت الله را و را علامت اضافت لگام ست بافزائی لگام اورا و ضمیر او
را راجع بفراق حرم قدس بیت المقدس این ست تفسیر آیه کریمه سُبْحٰنَ الَّذِیْٓ اَسْرٰی بِعَبْدِهٖ
لَیْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اِلَی الْمَسْجِدِ الْاَقْصَی الخ **قوله** بود از و گام گشادن همان - در
حرم قدس ستادن همان + گام گشادن روان شدن یعنی مجرد روان شدن از بیت الله در بیت المقدس
استادن ای زمان درمیان نیامد **قوله** باز از انجا که عزم چیست + روی سفر کرد بقصر نخست + از انجا ای از
بیت المقدس که عزم چیست حالست از فاعل کرد که در مصرعه ثانیست اضافت روی سفر لامیه است روی بمعنی توجه قصر

نخست آسمان اوّل **قوله** شد بدر خانه ماه آفتاب + یافت بیک حلقه زدن فتح باب + خانه ماه فلک اوّل
آفتاب عبارت از حضرت علیه السلام حلقه بر در زدن یعنی طلب کشودن در کردن. **قوله** رفت در آن
خانه بصد عز و ناز + خانه نشینان بهزاران نیاز + خانه نشینان ملائکه فلک اوّل بهزاران نیاز صفت
خانه نشینان ست. **قوله** سجده کنان بوسه بپایش زدند + طبل دعا کوس ثنایش زدند + سجده کنان حال است
از خانه نشینان فاعل زدند خانه نشینان مصرعهٔ ثانی معطوف ست بر بوسه بپایش زدند یعنی بوسه بپای
آنحضرت علیه السلام زدند و طبل دعا و کوس ثنای آنحضرت زدند گفتند. **قوله** کای بدرت ملک ملک
ملتجی. جئت الینا و لنعم المجتبی + ملک و ملک بالضم اوّل و فتح اوّل و ثانی هر دو جهان و منادی محذوف ست ا
که آنحضرت علیه السلام مصرعهٔ ثانی مقصود بالندا است. **قوله** آمدنت آمدنت بس خوش ست. دیدن
روی تو عجب دلکش ست + تفسیر مصرعهٔ ثانی بیت سابق عجب بمعنی بسیار **قوله** خاک رهت بر
سر ما تاج باد + هر شب عمرت شب معراج باد + خانه بخانه به همین رسم و راه + سایه طوبی شدش آرامگاه
خانه بخانه فلک بفلک شین شدش مضاف الیه آرامگاه است و راجع به آنحضرت علیه السلام در آخر مرتبه
اوّل کلام محذوف ست تقدیر کلام چنین ست که خانه بخانه به همین رسم و راه رفت تا آنکه سایه
طوبی شدش آرامگاه **قوله** باز برافراخت از آنجا لوا + زد به سراپردهٔ ثم استوی. از آنجا یعنی از طوبی
لوا علم لوا برافراختن روانه شدن لفظ زد معطوف ست به برافراخت فاعل برافراخت و زد آن حضرت
است علیه السلام و مفعول لواست سراپرده ثم استوی علی العرش اقتباس است از آیهٔ کریمه حاصل آن که
بالای عرش رسیدند. **قوله** همنفسی همنفس او در نوت. زد شرف همنفسی گشت فوت + همنفس جبرائیل
علیه السلام یا مطلق ملائکه و ارواح انبیا علیهم السلام و براق ضمیر شین راجع بآن حضرت صلی الله علیه وسلم
فاعل زد همنفس نفس او د نوت بقدر انمله لا احترقت بالی زد راجع بهم نفس. **قوله** پای از آن
پایه فراتر نهاد + عرش بزیر قدمش سر نهاد + از آن پایه از عرش فراتر بمعنی بلند عرش بزیر قدمش سر نهاد
سر عرش پائین ماند. **قوله** خرقهٔ تن راز بر جان بکند. بر کتفش خلعت احسان فکند. خرقهٔ تن تن به
بمعنی آغوش است از آغوش جان خرقهٔ تن دور کرد شین کتفش راجع به عرش خلعت احسان تن مبارک
آن حضرت صلی الله علیه وسلم کاز هیولای احسان الٰهی پذیرفته و بعضی گفته اند که راجع به جان است و
خلعت احسان احسان الٰهی است وقتیکه جان از لباس تن معرا شد بر کتف او لباس احسان الٰهی شامل شد
قوله آنکه از این خرقه مجرد شده. جاذبهٔ شوق بیکسو صد شده + آنکه یعنی جان آنحضرت صلی الله علیه وسلم
از ر خرقه [illegible] شوق [illegible] شوق الٰهی بیکسو [illegible] شده [illegible] گردیده و ضمیر که راجع [illegible]

آخر مصرعۂ ثانی محذوف ست یعنی جاذبۂ شوق الٰہی لبیار رشد او را ❊ قولہ خیمہ بروں زد ز حدود و جہات ❊ پردۂ او شد تتق نور ذات ❊ تصریح ست برائے بیت سابق خیمہ بروں زد ز حدود و جہات یعنی در لامکان رسید فاعل روح آں حضرت علیہ السلام پردۂ او شد یعنی محیط او شد وضمیر او راجع بجان ❊ قولہ تیرگی ہستی از و دور گشت ❊ پردگی پردۂ آں نور گشت ❊ تیرگی ہستی ہستی و تعین محمد صلی اللہ علیہ وسلم از و یعنی از جان پردگی پردہ نشین آں نور یعنی نور ذات ❊ قولہ کیست کزاں پردہ شود پردہ ساز ❊ زمزمۂ گوید ازاں پردہ باز ❊ ازاں پردہ یعنی پردۂ نور ذات پردہ ساز یعنی بیان کنندہ و مصرعۂ ثانی تفسیر پردہ ساز ست ❊ قولہ ہست ز پردہ بدر ایں گفتگو ❊ بہ کہ شود مختصر ایں گفتگو ❊ پردہ بمعنی سرود آمدے بیان ❊ قولہ خواجہ در آں پردہ بدید آنچہ دید ❊ و آنچہ نیاید بزباں ہم شنید ❊ پردہ یعنی پردۂ نور و آنچہ نیاید بزبان ای بگفتن در نیاید ❊ قولہ یافت اجازت کز اقلیم راز ❊ راحلہ راند بحریم مجاز ❊ لفظ ایں از پیش لفظ کہ محذوفست یعنی یافت اجازت اینکہ اقلیم راز عالم حقیقت حریم مجاز ایں جہان ❊ قولہ کرد گذر بر سر افلاکیان ❊ شد ز تواضع شرف خاکیان ❊ افلاکیاں ملائکہ وغیرہم کہ ساکن افلاک اند تواضع ای از فرود آمدن خاکیان ساکن خاک فاعل کرد و شد خواجہ ❊ قولہ آمدہ بر رنگ حرم بسترش ❊ گرم ہنوز از تن جاں پرورش ❊ فاعل آمد خواجہ علیہ السلام بر رنگ حرم بسترش الخ حال از فاعل آمد از تن یعنی از گرمی تن جان پرور صفت تن وضمیر ہر دو شین راجع بخواجہ ❊ قولہ چوں طلبیدند ازاں گنج پاک ❊ بہرۂ خود خانہ خرابان خاک ❊ گنج پاک خواجہ علیہ السلام خانہ خرابان خاک صحابہ رضی اللہ عنہم کہ خانہ تن خود کہ از خاک بود خراب ساختہ بودند بسبب ترک فاعل طلبیدند خانہ خرابان ❊ قولہ در دل ہر خانہ خرابی کہ خواست ❊ ریخت نصیبے ز نصابی کہ خواست ❊ جملۂ کہ خواست در مصرعۂ اول صفت ہر خانہ خراب و در مصرعۂ ثانی صفت فاعل ریخت کہ خواجہ باشد ❊ قولہ بود بیک لحظہ دراں نیم شب ❊ آمدن و رفتن او لے عجب ❊ عجب بمعنی دانا ❊ قولہ بود بلی نور زمین آسمان ❊ و ز سفر نور نہ گنجد زمان ❊ تمثیل مضمون سابق آسمان معطوفست بر زمین بتقدیر حرف عطف ❊ قولہ عالم ازاں نور بود مستنیر ❊ دست بزن جامی و دامانش گیر ❊ مصرعۂ اول علت مصرعۂ ثانی مستنیر روشن ❊ قولہ بو کہ ازانجا بہ تمنائے رسی ❊ راہ بیابی و بجائے رسی ❊ ازانجا یعنی از نور محمدی صلی اللہ علیہ وسلم راہ بیابی بسوی حق تعالیٰ بجائی رسی ای بقرب حق رسی ❊ **نعت سوم مبنی از بعض معجزات وے صلی اللہ علیہ وسلم کہ از حد و عد متجاوز ست و نطاق نطق از احاطۂ آں عاجز نطاق بکسر کمر و میان بند مردان و جامہ ایست کہ زنان پوشند و نطاق نطق نطق** ❊ قولہ اے ز تو شق شقۂ ماہ منیر ❊ پیش تو مہر آمدہ قرباں پذیر ❊ اے حرف ندست و منادی محذوف ست از تو شق الخ بیت صفت

منادی ست وایراد دو معجزه در بیت اوّل تقریبی ست ومقصود بالذات بیت ثانی ست پس وارد نشد
آنکه گوئی که معجزۂ ولادت که مقدّم ست مؤخر آورد و معجزۂ شق ماه و خروج مهر که مؤخر ست مقدم آورد و پیش
تو مهر آمد الخ اشارت ست بمعجزه بر آمدن آفتاب بفرمان آنحضرت صلی الله علیه وسلم هنگام تنگیٔ
وقت عصر ٭ **قوله** قصر نبوّت بتو چون شد بلند ٭ کسر مقصورۂ کسریٰ فگند ٭ قصر کوشک قصر نبوت
نبوت بتو اے بذات تو چون شد بلند باعتبار تولد شدن ذات تو کسر شکستن وانیجا حاصل
مرادوست لے شکست مقصوره ایوان کسریٰ بکسر نوشیروان ونیز همه پادشاهان پارس را گویند
کذا فی ابراهیم شاهی واین بیت مشتمل ست بر صنعت اشتقاق وتجنیس **قوله** چتر فرازندۂ فرقت
سحاب ٭ سایه نشین چتر ترا آفتاب ٭ چتر فرازنده سایه فگن را تر را علامت اضافت چتر است بسوئے
حرف خطاب واز چتر ثانی چتر معنوی خواسته ٭ **قوله** سایه ندیدست بزمین هیچکس ٭ نور بود سایه
خورشید وبس ٭ بیان معجزۂ دیگر ست وتائے ندیدت مضاف الیه سایه ست لے سایۂ تو مصرعۂ ثانی
اثبات مضمون مصرعۂ اول ست یعنی آرے سایۂ خورشید نور ست نه سایه ظلمانی ٭ **قوله** جانت
ز آلایش تن پاک بود ٭ سایه نینداخت بر این خاک تو ٭ این بیت نیز در اثبات مضمون سابق ست جانت
اے وجود نورانی تو از جسم خاکی ظلمانی پاک بود ولهذا سایه نینداخت بر این خاک بود و تو بمعنی فسرده
قوله دیدۂ تو هم زپس وهم زپیش ٭ دیده چو چشم همه عالم زپیش ٭ دیدۂ تو چشم تو فاعل دیده دیدۂ تو پس وپیش
بیان مهر نبوت ست که مابین کتفین مبارک بود صلی الله علیه وسلم وبآن احوال پس معائنه میکردند
چنانچه اهل عالم بچشم پیشین معائنه میکنند ٭ **قوله** روحی وغائب نه ز تو هیچ سوئے ٭ در نظرت هست
هیچ پشت و روئے ٭ اثبات مضمون سابق ست ویائے معروف روحی برائے خطاب ست
هیچ پشت و روئے یعنی برابر هست در دیدن آنچه در پشت ست وآنچه در روی ست وپیداست که
روح پشت و روی ندارد بلکه همه روی ست ٭ **قوله** شمعی ونور از تو رسد جمع را ٭ پشتی و روی نبود
شمع را ٭ یائے شمعی برائے خطاب ست رائی جمع را علامت مفعولیت ست جمع همه عالم یائے پشتی و
روے برائے تنکیر ست رائے شمع را علامت اضافت پشت و روی ست لے پشت و روئے شمع واین
بیت تخییل بیت سابق ست ٭ **قوله** سنگ سیه در کف تو سبحه سنج ٭ دل سیهان راشده از ان
سبحه رنج ٭ بیان معجزه که سنگ پیش او تسبیح گفتی سیه صفت کاشفه سنگ ست در کف بمعنے در پیش سبحه
سنج تسبیح گو دل سیهان کفار رائی سیهان را علامت دل ست بسیهان یعنی کفار از ان تسبیح گفتن سنگ
آزرده شد چنانچه قصه سنگ در دست ابوجهل و تسبیح گفتن سنگ و آزرده شدن وی از ان معروف ست یا از تسبیح

گفتن خود دل شان ملال اندوز بودی و هرگز تسبیح نشد یعنی سنگ پیش آنحضرت صلی الله علیه وسلم
تسبیح میگفت و دل کفار هرگز تسبیح نگفت. **قوله** بحر کرم موجزن از مشت تو، مقسم آن فرجهٔ انگشت تو
بحر کرم کرم مقسم بالفتح و کسر شین جای بخش کردن. **قوله** گرسنه و تشنه هزاران هزار، گشته از آن
جرعه کش و لقمه خوار، از آن لب از بحر کرم جرعه کش آب خوار درین دو بیت اشارت معجزه ایست
که روزی آن حضرت علیه السلام با لشکر اسلام در جایی رسیدند که آب و طعام بهم نه رسیده و تمام
لشکر از گرسنگی و تشنگی بجان آمدند آخر الامر بفرمان آنحضرت یک قدح آب یافتند و آن حضرت
صلی الله علیه وسلم دست مبارک خود در آن قدح نهادند و از فرجهٔ انگشت چندان آب جاری شد
که همه لشکر سیراب گشتند. **قوله** نخل که بودش بزمین سخت پای، جست بفرمودهٔ امرت ز جای،
شین بودش مضاف الیه پای ست که بودش الخ صفت نخل ست فاعل جست ز جای از جای خود **قوله**
کرد بهر سو که تو گشتی خرام، ساخت بهر جا که تو خواندی مقام، فاعل کرد و ساخت نخل ست و مفعول
کرد خرام و مفعول ساخت مقام درین بیت اشارت ست بمعجزه که آن حضرت را احتیاج بشری بود و
جائی میسر نشد که در آنجا مستور بوده رفع آن نمایند نخلی بمقام خود مستقر و سرسبز بود آنحضرت
صلی الله علیه وسلم او را خواندند نخل از آن جای روانه شد و بجائی که رسول کریم فرمودند مقام کرد
و شاخهای خود تمام گرد ذات شریف صلی الله علیه وسلم محیط ساخت و مستور شدند تقضائی حاجت
فرمود. **قوله** بر در آن غار که گنداییِ تو بود، واز طلب خصم حصاری تو بود، پرده چرا بافت یکی جانور،
بیضه برای چه نهاد آن دگر، بیان معجزهٔ دیگر پرده طرف بافت و نهاده [illegible] گنداری تو بود صفت
غار ست مصرعهٔ ثانی معطوف ست بر آن طلب بمعنی جستجوئی حصاری پناه یکی جانور که عنکبوت باشد
و آن دگر که کبوتر باشد. **قوله** تا نرسد زخم زدل خلاف، آمدت این بیضه گر [illegible] خلاف
بیضه نهاده است و یائی خطاب آمدت مضاف الیه بیضه گرد درع باف ست [illegible] بیضه گرد درع ست تو
بیضه گرد درع باف مرد و بمعنی پناه کننده و نگهبانی کننده است بیضه خود و درع زره این اشارت
به کبوتر و آن اشارت به عنکبوت. **قوله** مائده کان نیم شبیت آمده، روزی از خوان ابیت آمده،
و بیان معجزهٔ دیگر مائده مبتدا کان نیم شبیت آمده صفت این مصرعهٔ ثانی خبر آن روزی آمدن بمعنی روزی شدن
یعنی آن مائده از خوان ابیت ترا روزی شده پس خوان ابیت عبارت از مضمون حدیث شریف ست که
ابیت عند الله یا شد یعنی وقتیکه تو نزدیک خدای تعالی ابیت و شب گذرانیدی برای قرب الهی یافتی
در آن وقت خدای تعالی ترا طعام داده و شراب خورانید و طعام عبارت از شبع و شراب [illegible] الهی

ست ولہذا مولوی علیہ الرحمۃ آں ہر دو را گوارندہ فرمودہ است چہ اگر طعام و شراب واقعی بودی البتہ
از وے غایط ثقل بیروں آمدی پس مراد از قوت طعام و شراب ست و اثر آں نہ واقعی ۔ **قولہ**
یطعمنی طعمہ و یسقینی آب ۔ اینت گوارندہ طعام و شراب ۔ یطعمنی لے طعام الٰہی کہ قوت و اثر آں
باشد طعام نیست یسقینی ای سقاء الٰہی کہ قوت آب و اثر آں باشد آب نیست اینت بمعنے زہے طعام و
شراب ہماں طعام و سقاء الٰہی ست آوردہ اند کہ سہ شب پیغمبر علیہ السلام چیزے نخوردہ است چوں سوم
روز شد طعام در پیش آوردند ۔ و گفتند کہ حضرت صلی اللہ علیہ وسلم سہ شب ست کہ چیزے نخوردہ ست اینک
طعام تناول فرمایند آنحضرت علیہ السلام در جواب فرمودند لست کاحدکم ابیت عند ربی
یطعمنی و یسقینی یعنی نیستم مانند یکی از شما اگر طعام نخوردم گرسنہ مانم بلکہ شب کردہ ام نزدیک پروردگار
خود کہ طعام میدہد مرا و آب میخوراند مرا ۔ **قولہ** چوں لب تو لقمہ زنہر غالہ کرد ۔ لقمہ بنہ برلب تو نالہ کرد ۔
بیان معجزہ دیگر چوں حرف شرط فاعل کرد لب و لقمہ مفعول آں مصرعہ ثانی جزا نالہ کرد یعنی گفت
لا تاکل منی فانی مسمومۃ **قولہ** گفت ز آلودہ زہرم مخور ۔ گرچہ برد تلخی زہراں شکر ۔ بیان نالہ
ایں شکر لب مبارک ۔ **قولہ** قبضہ ریگی کہ فشاندی زکف ۔ شد بصر بے بصرانش ہدف ۔ بیان معجزہ دیگر
قبضہ بالفتح یک کف دست و بالضم دستہ چیزی و بدست گرفتہ شدہ و مقدار یک مشت از چیزے قبضہ ریگی
اے یکمشت ریگ بصر چشم بے بصران کافران شین بے بصرانش مضاف الیہ ہدف ست و راجع بقبضہ است
قولہ سرمہ صفت نور بصر را کفیل ۔ بود کہ شد در نظر خصم میل ۔ نور بصر لے بصر اہل اسلام بود فعال
ناقصہ و ضمیر مستتر کہ راجع بقبضہ است اسم او و کفیل خبر او لے کانت القبضۃ کفیلا لنور البصر کاف کہ شد
برائے مفاجات ست در نظر خصم میل لے در چشم خصم میل و میل آلت کوری ست لے قبضہ ریگ مانند
سرمہ بینائی بخش اہل اسلام بود و ناگاہ در چشم کافراں کوری بخشید و میتواند کہ کاف کہ شد عاطفہ باشد
یعنے اہل اسلام را بینائی بخش بود و کفار را کور کرد ۔ **قولہ** جای ہما جز کہ نواساز نیست ۔ لیک لبیا از
نکتہ اعجاز نیست ۔ اعتذار در بیان اعجاز آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نواساز مداح ست لب خاموش از
جہت کثرت معجزہ ہائے آنہا نکتہ سخن یعنی بیان **قولہ** گرچہ گہر دار چو تیغ آمدہ است ۔ بلک گہر بار چو
میغ آمدہ است ۔ گہردار چوں تیغ لے خداوند مضامین عالی و ثنا گستری ہر نوع کہ باشد گہربار گوئندہ آں
مضامین **قولہ** خواست بنعمت گہر تابناک ۔ ریخت زرویش خوی خجلت بخاک ۔ فاعل خواست
خواجہ علیہ السلام گہر تابناک مضمون بلند خوی بخاک ریختن شرمندہ شدن از جہت عدم وصول
بنعت ۔

نعت چہارم در اقتباس نور و التماس حضور اقتباس

نعت چہارم

قوله درخواستن التماس فائده گرفتن و آتش فرا گرفتن و از کسے علم آموختن

قوله اے بسراپردۂ یثرب بخواب ✦ خیز کہ شد مشرق و مغرب خراب ✦ اے حرف ندا و منادی کہ آں حضرت صلے اللہ علیہ وسلم ست محذوف ست و بسراپردۂ یثرب بخواب صفت منادی و مصرعۂ ثانی مقصود بالنداء ست سراپردہ یثرب یعنی اے آنکہ در مدینہ منورہ بخواب آسودہ برخیز و بفریاد مشتاقاں برس کہ اہل مشرق و مغرب از اشتیاق دیدار مقصود دیدہ خراب احوال اند ✦ قوله رفتہ ز دست ہم بروں کن ز برد ✦ دستے و بجائے یکی دستبرد ✦ از دست رفتن بیفرمان شدن و گمراہ گشتن قوت برآوردن شفاعت و دعا کردن چنانکہ آمدن برو بالضم جامہ مخطط دست برد قدرت و بردن بازی و ستدن بیائے غلبت مفعول بروں کن ست یعنی ما ہمہ از راہ شدہ ایم و روی بضلالت آوردہ ایم پس قدرت خود نما و بر ما غالب شو و ر ایعنی مالک شو و بر راہ آر ما را ✦ قوله توبہ دہ از سرکشی ایام را ✦ باز خر از ناخوشی اسلام را ایام اے اہل سرکشی بیائے مصدر بمعنی سرکشیدن اے بیفرمانی کردن و باز خرائے دور کن یعنی از سبب سرکشی و بے فرمانی آں اسلام ناخوش بتوبہ دادن ایام اسلام خوش خواہد شد ✦ قوله مهد مسیح از فلک آور بزیر ✦ رایت مهدی بہ فلک زن دلیر ✦ مسیح دروغگوئے و آنکہ چشم یک و یک ابرو نداشتہ باشد و لقب دجال و مراد از مبتدعان و بیدیناں مهد مسیح از فلک آور بزیر اے از علو بہ پستی فگن مهدی بالفتح راہ راست نمودہ شدہ و مراد از اہل اسلام و دین است رایت بر فلک زدن عبارت از عالیقدر ساختن یعنی مبتدعان را کہ عالیقدر شدہ اند بہ پستی فگن و ذلیل کن و اہل اسلام کہ بیقدر و ذلیل شدہ اند عالیقدر کن و مسیح و مهدی از محسنات لفظیست و ہمچنیں دجال کہ در بیت لاحق ست ✦ قوله کالۂ دجال بنہ بر خرش ✦ رو بہ بیابان عدم دہ سرش ✦ کالۂ بکاف والف و بفتح لام متاع و آنرا کالا نیز گویند و دجال بفتح دال و تشدید جیم بسیار دروغ گوینده و لقب کذاب مشہور کہ در آخر زمان پیدا خواہد شد و مراد از مبتدع و بیدین و کالا بر خر نہادن رواں شدن چنانچہ رخت بستن بمعنی سفر کردن و شین خرش راجع بہ دجال رو بمعنی توجہ بیابان عدم یعنی مبتدعاں را کہ اینجا اقامت گرفتہ اند رواں کن و متوجہ بسوئے عدم ساز ✦ قوله افسر ملک از سر دوناں بگیر ✦ دامن دولت ز زبوناں بگیر ✦ یعنی تاج بادشاہی کہ بر سر دوناں ست و دامن دولت کہ دولت زبوناں و خسیس و بیدیناں است برگیر و ایشاں را از حکمرانی معزول فرما ✦ قوله بازپساں را فگن از پیشگاہ ✦ داد ستمکش ز ستم کیش خواہ ✦ بازپسیں نا اہل پیشگاہ مسند ستمکش مظلوم ستم کیش ظالم ✦ قوله خامۂ مفتی کہ چو انگشت آز ✦ شد ز پئے لقمہ ربائے دراز

فاعل شد خامه اے برای طمع فتوی دهد * قوله دست سیاست بکش و بشکنش * هیچ نی اندرین ناخن زنش *
شین بشکنش راجع بخامه و شین زنش مضاف الیه ناخن راجع بمفتی قوله واعظ پرگو که به پستی ست بند
پایهٔ خود کرده به منبر بلند * چون نه بزرگیست ز شرعش سخن * منبر او زیر سر او خورده کن * به پستی اے
دون همتی که به پستی ست بند الخ بیت صفت واعظ * قوله صومعه را قاعدهٔ تازه کن * رخت خرابات
بدروازه کن * را صومعه را علامت اضافت قاعده است اے قاعدهٔ صومعه ای عبادتگاه تازه کن
اے از سر نو رونق و زیب ده رخت بدروازه نهادن بیرون کشیدن * قوله بدعتیان را ره سنت نما *
عزلتیان را ره عزلت کشا * راه بدعتیان را و عزلتیان را علامت مفعولیت ست یعنی اهل
بدعت که احکام دین بر هوائے نفس خود جاری ساخته اند راه شریعت خود بنما و اهل عزلت را که از سبب
صومعه گرفتن خراباتیان از عزلت پائے بیرون کشیده در عزلت بکشائے و عزلت نشین فرما *
قوله خرقهٔ تزویر بصد پاره کن * جان ز ندوّر ز تن آواره کن * اضافت خرقهٔ تزویر لامیه است
اے خرقهٔ تزویر مزدوران پوشیده اند و با بصد زائده است مصرعهٔ ثانی ترقیست قوله شانه شکن
خرمن ابلیس را * مهره شکن سبحهٔ تلبیس را * ابلیس بمعنی درست اے در خرمن ابلیس و رائے
تلبیس را علامت سبحه است اے مهرهٔ سبحهٔ تلبیس بشکن و خرمن ابلیس کنایت از مکر و فریب ابلیس است
قوله گنج تو در خاک نهان و یرانه * نور تو غائب ز جهان و یرانه * گنج عبارت از ذات آن حضرت
صلی الله علیه وسلم که مثل گنج عزیز ست مصرعهٔ ثانی تفسیر مصرعهٔ اول ست * قوله پرتوے روئے تو که هست
آفتاب * بود از کشور دین نور یاب * پرتوی روی مبتدا که هست آفتاب صفت او و خبر او محذوف ست
اے بمفارقت انجامید چنانچه از بیت لاحق مے آید آفتاب باعتبار نور بخشی عالم * قوله برق رفت
چو جهان سوز شد * مشعله یارانت شب افروز شد * مشعلهٔ یارانت ذات مبارک اصحاب کرام رضی الله
تعالی عنهم شب افروز اے افروزندهٔ شب جهل و بیدینی * قوله مشعل شان هیچ چو بے نور شد *
صبح هدی را شب دیجور شد * بی نور باعتبار غروب شدن و مغرب برخ صبح هدی هدایت شب دیجور
باعتبار معدوم شدن هدایت پس اکنون * قوله ظلمت بدعت همه عالم گرفت * بلکه جهان جامهٔ ماتم
گرفت * عالم گرفتن محیط شدن مصرعهٔ ثانی در ترقیست و ترقی در ماتم گرفتن ست که ظلمت پیدا شد
و ماتم میکنند * قوله کاش شدی ز اوج عروجت رجوع * باز کند نور جمالت طلوع * تا عروجت مضاف
الیه رجوع ست اے کاشکے اتفاق رجوع تو از معراج عروج باز افتد و نور جمال تو باز طلوع کند *
قوله دیدهٔ عالم بتو روشن شود * گلخن گیتی ز تو گلشن شود * مرکب ست از گل بکسر کاف

پارسی بمعنی خاکستر و از خن باوّل مفتوح خانه راگویند که آن را خون و خان نیز نامند و ازین ست که خانه
را باو گیر وارد باو خن و آتش گاه حمام را گلخن گویند جهان گیری و گلخن باول مضموم بکاف فارسی
بوستان راگویند۔ **قوله** دولتیان از تو علم بر کشند۔ ظلمتیان رو بعدم در کشند٭ دولتیان اهل دین
ظلمتیان بے دین٭ **قوله** جامی از انجا که هواوار تست ۔ روی تو تا دیده گرفتار تست٭ گر لب جان
بخش تو فرمان دهد٭ بر قدمت سر نهد و جان دهد٭ هواوار و گرفتار بمعنی مشتاق و عاشق جامی مبتدا
موصوف که هواوار آخر بیت صفت جامی و خبر محذوف ست و تقدیرش چنین ست و جامی که مشتاق
تست و روے تو تا دیده گرفتار تست جان بلب رسیده است ثانی تفریع ست اگر لب مبارک تو
فرمان دهد که آهسته باش دیدار میدهم زنده باشد و اگر رخصت دیدار نباشد سر نهد و جان دهد قدمت
اے آثار قدم توجه قدم واقعی میسر نیست۔ حاصل آنکه جامی که مشتاق دیدار تست جانش بلب رسیده
پس اگر فرمان تو باشد تا بر آثار قدمت سر نهد و جان دهد اللهم ارزقنا حبك وحب حبيبك آمین

نعت پنجم در آداب ضراعت امیدواران و طلب شفاعت گنهگاران آداب
جمع ادب بفتحتین طور پسندیده ضراعت بکسر اوّل زاری نمودن شفاعت بفتحتین بخشانیدن کذا فی المؤید
و اینجا بمعنی حاصل مصدر مراد ست لے بخشش٭ **قوله** ای عربی نسبت اُمّی لقب٭ بندهٔ تو هم عجم و هم عرب٭
عرب بفتح و بضم مثل عجم بفتح و بضم واحد ست و آن طائفه مخصوص که اولاد اسمٰعیل علیه السلام اند چنانچه در
شرح قصیدهٔ میمیه است و در صراح که عرب گروهی مردم تازی شهر باش عربی منسوب الیهم اعراب تازیان
بیابان باش و سکان البادية فی المدینة نسبت نژاد و اصل و انساب جماعت نسبة بضم و بکسر کذالک
فی صراح اُمّی بالضم و تشدید میم آنکه نوشتن نداند و کتاب نخوانده باشد رشیدی اُمّی اسمیست از اسمای
آن حضرت صلی الله علیه وسلم و اُمّی خواندن او را باعتبار معنی است چه مقرر ست که اسم شئ یا باعتبار
مأول ست یا باعتبار معنی و از عرب و عجم تمام عالم مراد ست چه ذکر ضدین مفید معنی عموم ست و ازین
بیت تا شش بیت صفت منادی ست لعبارات تمام مقصود بالندا ست٭ **قوله** رشک خور می تافته
اندر اج نازه مغرب تو یثرب مشرق حجاز٭ رشک مجوری اے از کمال نور موجب رشک خورهستی اے
ذات تو آفتابے ست کثیر النور که آفتاب واقعی رشک مجور و ناز کشش معشوق از عاشق و چون آن حضرت
معشوق حق تعالی ست پس کشش اینجا بمعنی عشق و محبت الٰهی باشد حاصل آنکه ذات تو آفتابے ست که از عشق و
محبت الٰهی لامع و ساطع گردیده یثرب مدینه حجاز مکه زادها الله شرفاً و تعظیماً یثرب مبتدا مغرب خبر و حجاز
مبتدا مشرق خبر حجاز را مشرق گفتن باعتبار تولد آن حضرت صلی الله علیه وسلم ست و مدینه را مغرب تعبیر نمودن

باعتبار مدفون شدن آن حضرت صلی الله علیه وسلم. قوله گرد رهت ابطحی و یثربی. خاک درت مشرقی
مغربی + ابطحی وادی بمکه وابطحی منسوب بوی ای ساکنین بطحا گرد راه بودن و خاک بودن متواضع
بودن واز مشرق ومغرب بطحی و یثربی مراد است چنانچه از بیت سابق می آید و میتواند که ترقی باشد
از مصرعه اول واز مشرق ومغرب تمام عالم مراد است + قوله تیغ عرب زن که فصاحت تراست +
صید عجم کن که ملاحت تراست + اینجا از عرب ملک عرب مراد است که فصاحت خیز ست وآن حضرت
صلی الله علیه وسلم افصح آنست چنانچه در حدیث آمده انا افصح العرب تیغ زدن غلبه کردن واز عجم ملک عجم
مراد ست که ملاحت خیز ست وآن ایران ست چنانچه حضرت شیخ نظامی در مقام سکندر روشنک را
در عقد نکاح خود آورده است + قوله بملک عجم بست کابین او + وایران بکسر نام ولایت عراق و خراسان
و فارس و کرمان و طبرستان و چنانچه در حدیث آمده که انه نصیبو من خلقه خفین من العرب قریش ومن
العجم فارس فارس اسم ولاحق ست از عجم و فارس چهار شهر اند شیراز و سپاهان و کرمان و یزد و نیز در نتخبات
الفنون آورده که ملوک عجم شش طائفه اند + طائفه اولی پیشدادیان طائفه دوم کیانیان طائفه سوم
اشکانیان طائفه چهارم اشغانیان طائفه پنجم ساسانیان طائفه ششم اکاسره وایشان نه تن
اند اول نوشیروان بن قباد که او را کسری گویند و در چهلم از حکومتش ولادت سید المرسلین صلی الله
علیه وسلم واقع شده چنانچه در حدیث آمده است انا ولدت فی زمان الملک العادل مصداق اوست
دوم هرمز بن نوشیروان سوم خسرو پرویز بن هرمز چون سی و هشت سال از حکومتش گذشت حضرت
خاتم الانبیاء دعوت فرمودند قبول نکرد نامه آن حضرت صلی الله علیه وسلم را پاره کرد که بدعاء آنحضرت
پسرش شیرویه مقتول شد چهارم شیرویه بن خسرو پنجم اردشیر بن شیرویه ششم توران دخت بنت پرویز در عهد او
آنحضرت صلی الله علیه وسلم بدار البقا خرامیدند هفتم آرزمی دخت بنت پرویز هشتم فرخ زاد بن پرویز نهم یزدجرد
بن پرویز که آخرین ملوک عجم ست و ما در حضرت زین العابدین ابن حضرت امیر المومنین امام حسین رضی الله تعالی عنهم
شهربانو دختر یزدجرد ست که نتاده او نوشیروان عادل ست و لهذا امام زین العابدین را در کتب کریم الطرفین
مینویسند چه از جانب پدر که حضرت سلطان الشهدا امام حسین اند واز جانب مادر سرور کائنات صلی الله
علیه وسلم که زبده قریش ست میرسد واز جانب مادر که شهربانوست رضی الله تعالی عنها به سلاطین کیان که خاصه
اهل فارس اند می پیوندد واز ینست که امام همام میفرماید لله خیر الله من الخلق ابی - فقرا شی فا نا
ابن الخیرتین + والدی شمس وا قی قمری - فانا الکوکب وابن القمرین + حاصل بیت آنکه فرموده
و بلاغت و صباحت و ملاحت کمال داری خود را از خلوت عرضه ده و عرب و عجم را محکوم و عاشق خود ساخته از آن بودن

خود حجاب مکن چنانکه بودن تو موجب حکمت ست وکمال نه موجب نقص و وبال چنانچه مینفرماید که **قوله**
گر بقلم غالیه سا نیستی + یا بخط انگشت نما نیستی + غالیه سیاهی و غالیه سا نویسنده انگشت نما یعنی مشهور چنانچه
هر کس بانگشت اشارت بدو کند رشیدی + **قوله** صبح تو کو دو چراغی مدار + باغ تو گو پای کلاغی
مدار + جزا شرط که در بیت سابق ست صبح کنایت از ذات مبارک صلی الله علیه وسلم دو چراغ
سیاهی دوات تعمال آن و مقررست که وقت صبح چراغ نبود باغ کنایت از ذات والا صفات پای کلاغ قلم و
مقررست که پای کلاغ در باغ خوبی ندارد + **قوله** چون ز تو خوانند و نویسند هم + گر تو نه خوانی نه نویسی
چه غم + چه غم است از نخواندن و نه نوشتن نقص بذات جمیل الصفات عاید نگردد بلکه نه نوشتن
موجب کمال ست چنانچه میفرماید **قوله** از تو سیه راست سفیدی امید + به که سیاهی نه نهی بر سفید +
اثبات نه نوشتن موجب خوبی سیه روی گنهگاران یا اعمال نامه پرگناه سفیدی امید ای امید سفید شدن
سیاهی سیاهی سفید کاغذ + **قوله** خوانت این بس که سخن رانده + دو رهان را بجد اخوانده + اثبات
نخواندن موجب کمال که سخن رانده بیان این مصرعه ثانی بیان سخن رانده و دردان گمراهان **قوله** گوش جهان
کاه خدا خوانیت + درج گهر شد ز سخن رانیت + ز سخن رانی بیان گهر + **قوله** گر شده ماند این درج و دونه
یا شرری ماند این درج نه + شده و شرر عبارت از صفت نوشتن و همزه شده و یاء شرری برای
وحدت مفید معنی حقارت و درج گوش جهان درج ذات شریف آن حضرت صلی الله علیه وسلم یعنی صفت
نوشتن تو بسمع اهل جهان نه رسید یا ذات تو موصوف بدین صفت نگشت و میتوانند که از شده
صفت نوشتن مراد باشد و از شرر صفت خواندن و درج و درج ذات آن حضرت صلی الله علیه وسلم
مراد باشد + **قوله** زان نه رسد تهمت این درج را + زین نه رسد ظلمت این درج را + زان اشارت به نبودن
شده زین اشارت بعدم ظهور شرر و راه درج را و درج را علامت مفعولیت ست + **قوله** لعل لبت چون شکر
افشان کند + کشور جان را شکرستان کند + تمهید طلب شفاعت لعل لبت شکر افشان تکلم فرمودن کشور جان
جان سامعین دعاشقین مصرعه ثانی جزا شرط + **قوله** طوطی طبعم که ثنا خوان تست + در هوس
یک شکر افشان تست + طوطی طبع طبع میم طبعم مضاف الیه طبع ست یک شکر افشان ای یکبار
تکلم فرمودن طوطی مبتدا جمله که ثنا خوان تست صفت آن و مصرعه ثانی خبر و مقررست که طوطی بمقابل
خوشخوان دیگر خوشخوانی میکند + **قوله** بو که کنم تازه ثنا خوانئی + اے شکرستان شکرافشانئی +
یاء خوانئی یاء وحدت است مفید معنی عظمت یا شکرافشانی یاء وحدت ست و مفید معنی وحدت ست چنانچه در
بیت سابق یک شکرافشان فرموده شکرستان عبارت از آنحضرت علیه السلام که پراز شیرین سخن حضرت محمدی

مرشدی المتوکل علی اللہ الباری مولوی محمد اکرم قادری رحمۃ اللہ علیہ بدین نعت فرمودہ۔
نظیر: ز نوشین گفتگو از بس شکرریزی ست کامش را ٭ ہم چشیدہ دولت چون ہر کنم حرف کلامش را ٭
ز شیرینی ہم چشیدہ لبم چون بر زبان رانم ٭ کہ باشد انگبین در آستین ہر حرف نامش را ٭ زبان قاصد از
طرز ادایش رنگ می آرد ٭ نمیدانم کہ میریزد بہ لب رنگ پیامش را ٭ **قولہ** خار جفا ریخت بر اہم گناہ
لب بکشا بیندہ گناہم بخواہ ٭ خار جفا جفا خار در راہ ریختن مراد فت خار نہادن کنایت از جفا کردن لے گناہ بر من جفا
کردہ است عذر گناہ خواستن شفاعت کردن ٭ **قولہ** تا فتد این بار ز گردن مرا ٭ پیشے برہانی رسد از من مرا ٭ ایں
بار بار گناہ و گردن مرا ای از گردن من از من لے از گناہ من ٭ **قولہ** رستہ ز خود بوسہ بخاکت دہم ٭ سر
بدر روضۂ پاکت نہم ٭ ز خود از گناہ خود مصرعۂ ثانی تفسیر بوسہ بخاکت دہم ست ٭ **قولہ** اگر بادہ ملین
ہوش ٭ از دل پرجوش برآرم خروش ٭ مصرعۂ اول حال است از فاعل خروش برآرم ٭ **قولہ** گو ہمیت
ای خواجہ فقیریم ہیں ٭ عجز نگوں سایۂ پیریم ہیں ٭ بیان خروش ست و کاف کہ برائے خواجہ بیان گویم
محذوف ست یعنے گو ہمیت کہ لے خواجہ الخ **قولہ** شد الفم لام ز غمہائے ز رفت ٭ گوش کن انحال من این یک دو
حرف ٭ الف قد ست لام خمیدہ پشت از حال بیان دو حرف لے دو حرف از حقیقت حال من **قولہ**
آمدہ ام با ہمہ آلایشے ٭ منتظر بخشش و بخشایشے ٭ بیان یک دو حرف میم آمدہ ام فاعل آمدہ است آلایش ای آلایش
گناہ پس برائے عہد ذہنی ست بدانکہ بخشش و بخشایش از تتبع کتب فارسی چنان معلوم شدہ کہ بیک معنی ست
چنانچہ مولوی در سبحۃ الابرار فرمودہ **نظیر** بندۂ جامی کہ درافزایش تست ٭ چشم بر بخشش و بخشایش تست ٭
بخشش ورزد بہ بخشائی برو ٭ گرنہ بخشائی ای وائے برو ٭ چنانچہ شیخ سعدی در ابتدائے پندنامہ خود
میفرماید **نظیر** کریما بہ بخشائے بر حال ما ٭ کہ ہستم اسیر کمند ہوا ٭ و متعدی گفتن بخشایش و لازمی
گفتن بخشش ناشی از قلت تتبع و خفت فہم ست چہ تعریف لازمی آنست کہ فعل تجاوز از فاعل نکند و
بمفعول نرسد و از معنی کلمہ بخشش صادق نمی آید حاصل آنکہ ہر دو فعل متعدی اند فافہم۔ **قولہ** دائرہ
کش کردم ز انگشت دست ٭ تا نہ دہد دور فلک پشت دست ٭ دائرہ کشیدن محافظت نمودن پشت
دست دادن بے وفائی نمودن ضد دست دادن بمعنی رام کردن ٭ **قولہ** گرد وم آں دائرہ حصن امان ٭
از خطر چرخ و بلائے زمان ٭ میم گرد وم مفعول گرد ست از خطر متعلق امان ای امان از خطر الخ **قولہ**
از ہمہ آفات نشینم سلیم ٭ بر در بار سے تو چو جامی مقیم ٭ بار بمعنی بارگاہ عبارت از روضۂ مطہرہ است
بدانکہ طریق شعرا سحر طراز و حکمت پرداز ست کہ ذات را بہ تعدد صفات و ذوات اختیار کنند
بتغایر اعتباری چنانچہ بر دقیقہ شناسان بلاغت شعار و نکتہ فہمان فصاحت دثار اظہر من الشمس است

چنانچہ ترک اللہ امیر خسرو دہلوی در موعظت خود میفرماید نظیر اے کہ نداری روش آنسران ۔ چند چو خسرو صفت دیگران + ونیز فرمودہ نظیر خیز ولا ترک قناعت بساز + تا تو چو خسرو نہ دانہ نیاز + آفرین برشارح رحمۃ اللہ کہ چند سمند فکرت بصحرائے نظیر آوری دوانیدہ و چنانچہ حضرت غیب اللسان خواجہ حافظ شیرازی میفرماید نظیر بردر میخانہ خواہم گشت چون حافظ مقیم + چون خراباتی شد آن پیر طریقت یار ما + ونیز ہمان میفرماید نظیر ہیچ حافظ بر ہم مدعیان ۔ شعر رندانہ گفتنم ہوس است + پس چون حضرت مولوی جامی رحمۃ اللہ تعالے علیہ از زوار میمنت شعار آن روضۂ رشک دہ خلد برین و آن روضہ داغ دہ فردوس علیین زادہا اللہ تعالے شرفاً وتعظیماً الی یوم الدین شدہ آمدہ و دریں وقت کہ از یاد بندی عوائق وعلائق دور و دارو قید مصائب ونوائب فلک سیار از ان دولت سرا میمنت مقصر ماندہ اعتبار فرض کردہ کہ جامی دیگر است و متکلم دیگر لہذا التکلم از کمال اشتیاق وشوق مالا یطاق میفرماید + قولہ

از ہمہ آفات نشینم سلیم + بر در بار تو چو جامی مقیم + **در منقبت قطب الطریقت غوث الخلایق خواجہ بہاؤ الدین محمد البخاری المعروف بہ نقشبندی قدس اللہ سرہ العزیز** + منقبت باول مفتوح و بثالث زدہ تعریف کردن وہنر کسے بیان کردن کذا فی کنز قطب بہرسہ حرکت میخ کہ برآن آسیا گردد و بضم ستارہ ایست کہ قبلۂ مسجد بہا کنند بر آن و سید قوم و سپہ سالار کہ مدار کار بہمہ وا باشد و مدار و اصل ہر چیز رشید طرائق ہشراف و قران قوم وگروہی از آن رشیدی غوث بالفتح فریاد رس و فریاد رسندہ + قولہ دم حرم این دائرہ نقشبند + چند شوی بند ہر نقشبند + این دائرہ آسمان نقشبند صفت آسمان و نقشبند گفتن آسمان را بسبب نقوش ستارگان یا بسبب تاثیر در جمیع صور امکانے نقش در مصرعۂ ثانی ایشارہ جہان مراد است چند تاکید ست + قولہ

نقش زہا کن سوے نقاش رو + دیدہ بہر نقش چہ داری گرو + نقاش خالق جہان جل جلالہ نقش مخلوق چہ داری لے برائے چہ فایدہ داری زیرا کہ مخلوقات پردۂ خالق اند + قولہ نقش چو پردہ است تو از افسردگی + مائل پردہ شدہ از پردگی + نقش اے مخلوقات ومصنوعات چو پردہ مثل پردہ افسردگی جہل وبے معرفتی پردگی ذات پاک حق تعالی کہ مستور در پردۂ مصنوعات ست یعنی نقش مثل پردہ است بر نقاش و تو از جہل مائل پردہ شدہ + قولہ برفگن از پردۂ این پردہ را + کرم کن انده وے دل افسردہ را + برفگن اے دور کن بسبب عارف بودن بوی تعالی پردگی ہمان ذات این پردہ مصنوعات از وے از ظہور وے حاصل آنکہ از تفرقہ بجمیع دار و دل + قولہ ستن زین پردہ کہ بر جان تست + بے مدد پیرنہ امکان تست + این پردہ اے تعلق پردہ و دیدن کثرت امکان معنی مقدور

قوله وان گہر پاک نہ ہر جا بود ٭ معدن آن خاک بخارا بود ٭ گہر پاک پیر کامل و مکمل معدن مکان آن راجع بہ گوہر پاک و کلمہ بود در ہر دو مصرعہ کلمۂ رابطہ است چنانکہ صاحب فرہنگ جہانگیری و فرہنگ رشیدی گفتہ کہ در لغت فرس قضیۂ خالی از رابطہ نمی باشد کہ تعبیر از ان بکلمۂ ہست و بود و باشد و غیر آن میکنند وگاہ باشد کہ حرکت یا نون کار رابطہ کند مثل ہمہ پدر پیر یعنے زاہد پیر پرست یا گویم خوش و کش یعنی خوش و نیکست حاصل بیت آنکہ وجود پیر نہ ہر جا ست بلکہ مکان از زمین بخارا است و بخارا شہریست عظیم بسیار خوب و نیکوتر ٭ **قوله** سکہ کہ در یثرب و بطحا زدند ٭ نوبت آخر بہ بخارا زدند ٭ صنعت بخارا ہم کنید سکہ ظہور شریعت و معرفت نوبت آخر نوبت ثانیہ فاعل زدند قضا و قدر ٭ **قوله** از خط آن سکہ نشد بہرہ مند ٭ جز دل بے نقش شہ نقشبند ٭ آن سکہ معرفت بی نقش سادہ از غیر حق شہ نقشبند خواجہ بہاء الدین نقشبند قدس سرہ و در آداب شیخ نوشتہ اند کہ مرید شیخ و پیر خود را از ہمہ بہتر دارند ولہذا مولوی علیہ الرحمۃ حصر نمودہ ٭ **قوله** خواجہ کہ بستہ ز سر بندگی ٭ در صف صفوت کمر بندگی ٭ ز سر بندگی اے از سر اخلاص صف صفوت اے اہل صفوت در خلاص و بندگی از ہمہ برگزیدہ است و میتوانند کہ ز سر بندگی کہ بیان کمر بندگی باشد و بنولا معنی چنان میشوند کہ در اہل صفا کمر بندگی بستہ اے خواجہ منجملہ اہل صفوت صفاست ٭ **قوله** تاج بہا بر سر دین او نہاد ٭ قفل ہوا از در دین او گشاد ٭ تاج بہا اے روشنی قفل ہوا ہوا کشادہ دور کرد ـ از در دین اے در دخول دین کہ سالک باشد حاصل آنکہ دین را روشن کردہ است و ہوا و ہوس نفسانی کہ دین را از در آمدن بدل سالک بند کردہ و موقوف نمودہ حضرت خواجہ آنرا دور ساختہ و دل سالک را بمعرفت گردانید و میتوانند کہ از در دین ہمین دین مراد باشد اے قفل ہوا کہ بر در شاہ دین بود یعنے از بدعت مبتدعان کہ دین حق مسدود بود این بدعت را دور کردہ و دین حق را مروج و روشن ساختہ و ایہام بدانکہ اگر لفظ بہا بر سر دین در آری بہاؤ الدین حاصل شود ٭ **قوله** قطب یقین نقطۂ توحید او ٭ خلعت دین خرقۂ تجرید او ٭ اضافت قطب بیقین اضافت تشبیہی است و وجہ تشبیہ آنست کہ یقین مدار سیر سالک چنانچہ در شرح منازل السائرین آوردہ است کہ الیقین هو الذی یحمل السائر الی الله تعالی کما قال ابو سعید الخراز العلم ما استعملک والیقین ما حملک سماہ مرکبا یرکبه السائر الی الله تعالی فانه لولا الیقین ما سار الی الله تعالی سائر و اثبت لاحد قدم فی السلوک و اضافت نقطہ توحید تشبیہی ست و وجہ تشبیہ آنست کہ وہم شمہ و وہم را دخلے نیست چنانچہ در شرح قصیدہ تائیہ آوردہ کہ حقیقۃ التوحید تخلی عن ان یحیط بہا ویحوم حول حماها وهم اذ هو نکرۃ و تقف بساحله العقول و تنتقم علی القلوب الی کتبه الوصول

وکل المقامات والاحوال بالنسبۃ الی التوحید کالطرق والاسباب الموصلۃ الیہ وھو المقصد الاقصی
والمطلب الاعلی وحاء عبادات قربتہ بمن یقین اوّل سیر سیر الی اللہ است وتوحید منتہا منازل
حاصل مصرعہ آنکہ منتہا منازل سالکین سائرین اوّل منزل اوست چنانچہ از بیت لاحق اللاحق کہ قولہ اوّل
او آخر ہر منتہی ۔ آخر او جیب تمنا تہی ۔ ہمی آید خلعت بمعنی لازمی شرف خرقہ تجرید تجرید در اصطلاح صوفیہ
ترک اعراض دنیویہ است ظاہرا ونفی اعواض اخرویہ باطناً حاصل آنکہ تجرد او شرف وزینت دین
ست چو دین بغیر دین وراں زینت نمی باید چنانچہ در وجہ تسمیہ حضرت غوث السمٰوات والارض شیخ عبد القادر
جیلانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ وارضناہ بہ محی الدین نوشتہ اند قولہ سر فنا را بیاز وکس نہ گفت ۔
در بقا را بہ از وکس نہ سفت ۔ فنا فنا دیدن بندہ فعل خود را السبب قیام خدا مر او را آں وبقا دیدن ہمہ قیام
خدا مر ا بہ ہر چیز ونیز فنا سقوط اوصاف مذمومہ وبقاء قیام اوصاف محمودہ باشد قولہ اوّل او آخر ہر منتہی ۔
آخر او جیب تمنا تہی یعنی آنچہ منتہائے سیر سالکان ست بدرجہ اوّل او حاصل ست وبآخر درجہ او
ہیچ سالک نرسد چہ جائے سالک قولہ سایہ او را قدم فرش را ۔ پایہ او بسر عرش جا ۔ سایہ او
را قدم ملے قدم سایہ او وسایہ عبارت از جسم ست پایہ او را آنکہ جائے پایہ او را بہ سر عرش ست یعنی
از روی دیدن بر زمین ست واز روی پایہ بر عرش ست ۔ قولہ صورت او راست میزان شرع ۔ جان
در ازندگی از جان شرع ۔ راست بمعنی درست حند کم دزن میزان شرع شرع جان تو رالے جان او را
جان شرع عبارت از معرفت الٰہی ست واز استاذ مخدومی مرحومی رحمۃ اللہ علیہ چناں سندہ است
میزان سنجہ کہ در دو شاخہ ترازو مے میباشد یعنی وستی شرع بذات او بعلوم میشود قولہ حق طلباں
را بہ نظر ہائے خاص ۔ دادہ ز اندیشہ باطل خلاص ۔ حق طلباں مریداں طلب حق بہ نظر ہائے خاص
اے توجہات خاص خود از اندیشہ باطل خیال غیر حق قولہ ہر کہ بداں گنج عنایت رسید ۔ رشتہ ہدایت
بنہایت کشید ۔ اے کامل شیخ گنج عنایت ذات ممنت صفات شاہ نقشبند رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ بنہایت
کشیدای کامل شد ۔ قولہ راہ ہائے سفر اندر وطن ۔ خلوتے دائرہ انجمن ۔ کم زدہ بی ہمدمی ہوش دم ۔
در نگذشتہ نظرش از قدم ۔ ای راہ ہا ست کہ موقعت جملہ است ۔ بدانکہ طریقہ خواجگان قدس اسرارہم
بر ہشت بنا ست ہوش در دم نظر بر قدم سفر در وطن خلوت در انجمن یاد کرد بازگشت نگہداشت یاد داشت و بنا ہم
وقوف اینہا ست وقوف عددی وقوف زمانی وقوف قلبی ہوش در دم آنست کہ ہر دم کہ از درون برآید بیکار
وبے حضور وآگاہی نباشد وغفلت را بداں راہ نباشد نظر بر قدم آنست کہ سالک را در رفتن وآمدن در شہر و
صحرا ہمہ جای نظر او بر پشت پائے او باشد تا نظر او پراگندہ نشود وبجائے غیر نیفتد سفر

در وطن آنست که سالک در طبیعت بشری سفر کند یعنی از صفات بشری بصفات ملکی و از صفات ذمیمه بصفات حمیده انتقال نماید خلوة در انجمن آن ست که اشتغال و استغراق در ذکر الٰهی بمرتبه رسد که اگر در بازار در آید هیچ سخن و آواز او نشنود بسبب استیلائے ذکر بر حقیقت دل یاد کرد آنست که در ذکر لسان یا قلب از حق تعالیٰ آگاه باشد و یاد وے آگاهی نباشد بازگشت آنست که هر باره که ذکر چیزی بزبان و دل کلمه بگوید و عقب آن همان زبان و در دل بگوید که خداوندا مقصود من توئی و رضائے تو زیرا که این نفی کننده ست هر خاطرے را که بیاید از نیک و بد تا ذکر او خالص شود از ماسوائے فارغ شود نگاهداشت آن ست که دل را بمراقبه تمام از خاطر نگهدارد و نگذارد که خیال غیر در مخیله متصور شود یاد داشت آنست که از حق تعالیٰ بدوام آگاه باشد و بسبیل ذوق و شوق ذاتی یاد کند و بے تکلف حاضر شدن از میان برخیزد پس فرق میان یاد کرد و یاد داشت همین ست در یاد کرد تکلف ست و در یاد داشت تکلف نیست توقف عددی آنست که در ذکر ملاحظه عدد کند که دل از خواطر متفرقه باز ماند وقوف زمانی آنست که سالک در هر زمان صفت و حال خود بنگرد که موجب شکر است یا باعث عذر و لهذا در زمان قبض باستغفار امر فرموده اند و در حالت بسط بشکر وقوف قلبی آنست که ذاکر در اثناء ذکر متوجه بدل صنوبری الشکل باشد که در محاذی پستان چپ واقع ست هذه خلاصة ما ذکر فی الرشحات **قوله** بسکه ز خود کرده به سرعت سفر باز نمانده قدمش از نظر + تخییل آنست و مضمون نظر بر قدم ز خود کرده سفر از خودی خود برآمده **قوله** وقت توجه شده خم چون کمان + از چله خلوتیان برکران + لے توجه نمودن بحق تعالیٰ یا توجه نمودن بارشاد مریدان از چله خلوتیان الخ یعنی فارغ از چله کشیدن خود یا فارغ ساخته مریدان را از چله لے بغیر چله به مطلب اقصیٰ مریدان را میرساند چنانچه از بیت می آید و ذکر کمان و چله از محسنات است **قوله** بین که چه سان کرده دو صد قافله + صید ملکے و کمان بے چله + قافله ای قافله طالبان حق کمان عبارت از قد خمیده وقت توجه چله همان چله خلوتی **قوله** چون نشانها بعیان آمده + محو نشانهاش نشان آمده + نشانهائے نشانهائے ظواهر بعیان ای بشهود حق تعالیٰ محو نشانهاش الخ یعنی نشانهائے محویت بذات حق او را همین محویت نشان ظاهری پیرست - ای آن قدرت بذات حق خو گردیده که از وے نشان هرگز داده نه شود + **قوله** یافته در طی مقامات خویش + بے صفتی را صفت ذات خویش + را بے صفتی را علامت مفعولیت ست بے صفتی همان بے نشانی **قوله** سلسله نسبت پیران او + عروة وثقی با پیران او + عروة وثقی رسن محکم پیران مریدان **قوله** افگنده آوازهٔ آن سلسله + در صف شیران جهان زلزله + آن سلسله

شیران جہان اولیاء کمل زلزلہ مفعول افگندہ است وزلزلہ افگندن بسبب کمال قربت وجلال

قولہ سفلہ کہ ناصیش بحقارت برد + نام خود از لوح بصارت برد + سفلہ منکر لوح بصارت عالم ظاہری نام خود الخ یعنی نام او آنقدر محو عدم گردد کہ جائے دیدہ نشود چہ جائے ذات او قولہ دیدۂ خفاش بود روز کور - ورنہ ز خورشید نشود دور نور تمثیل ست بر ما سبق پس منکر مثل خفاش از شعاع آفتاب شاہ نقشبند رحمہ اللہ تعالی کور است لہذا متنفر ست والا نقور نبود +

قولہ طائر وحشش کہ ازین کنہ دام - سدرہ نشین آمد طوبی مقام + باد بفرخندہ مقر مستقر + عند ملیک صمد مقتدر + طائر وحشش مبتدا موصوف کہ ازین کنہ دام الی آخر بیت صفت آں بفرخندہ مقر مستقر الخ خبر آں فرخندہ مقر قرب الٰہی مستقر قرار گیرندہ ملیک حق تعالی صمد بے نیاز مقتدر قادر ہر دو صفت ملیک ست + در دعاے دولت خواہی ارشاد پناہی خواجہ ناصر الدین عبید اللہ ادام اللہ اظلال ارشادہ علی مفارق الطالبین الی یوم الدین - قولہ زد بجہان نوبت شاہنشہی - کوکبۂ فقر عبید اللہی + نوبت بالفتح نون و سکون واو وفتح باء موحدہ نقارہ خیمہ و پاش و فرہنگ نور الدین حکیم کوکبہ جمعیت کوکبۂ فقر جماعۂ فقیران عبید اللہی از کثرت مال و دولت نوبت شاہنشہی میزنند و دعوی بے نیازی میکنند و در رشیدی کوکبہ بمعنی بزرگی آوردہ یعنے بزرگی فقر عبید اللہی نوبت شاہی میزنند قولہ آنکہ ز حریت فقر آگہ ست + خواجۂ احرار عبید اللہ است + حریت برگزیدہ ہر چیز و آزادگی آخر مرتبہ ہی الانطلاق عن رق الاغیار و ہما علی مراتب حریۃ العامۃ عن رق الشہوات و حریۃ الخاصۃ عن رق المرادات لفناء ارادتہم فی ارادۃ الحق و حریۃ خاصۃ الخاصۃ عن رسوم والآثار لانمحاقہم فی تجلی نور الانوار ہکذا فی اصطلاحات صوفیہ حریت فقر خاصۃ الخاصۃ کہ در فقر ست + قولہ روی زمین کش نہ سر و نے بن ست + در نظرش چوں رہ یک ناخن است + نہ سر و نے بن نسبت بعامہ در نظر حق آگاہی در نظر وسیع او و اشارت بکشتکار کہ بر زمین میگردد چنانچہ در قصۂ یوسف علیہ السلام و زلیخا تعریف عبید اللہ کردہ و در آں بیان کشتکار فرمودہ چوں تعلق دنیا نسبت بعامہ مانع راہ فقر ست و نسبت بخاصہ غیر مانع پس فرمودہ قولہ یکرہی ناخن کہ بدست آیدش + کے رہ فقر شکست آیدش + فقر لجۂ بحر احدیت دلش + صورتے کثرت صدف ساحلش + اے صدف ست کہ بر ساحل افتادہ است یعنے از اول آں بیرون ست پس این بیت با بیت لاحق دلیل اثبات عدم مانع شدن تعلق دنیا ست او را در راہ فقر قولہ باشد ازاں لجۂ نا قعر یاب + قبۂ نوئی فلک یک حباب + لجۂ

در دعای دولت خواہی خواجہ ناصر الدین عبید اللہ احرار الخ

تا قعر یاب دل حضرت خواجه قبهٔ تو فلک هیئت مجموعی نه فلک قوله داد چو قلم کلک گهرریز را + شسته ستم نامهٔ چنگیز را + نم دادن کلک عبارت از نوشتن یعنی چون رقعه نوشت بسوی چنگیز ستم نامه بقلب اضافت است نامهٔ ستم چنگیز و چنگیز نام پادشاه مغلان که خروج او یکی از علامات قیامت بوده است در یک شهر هری ست و چهار لک آدمی را کشته بود کذا فی ابراهیم شاهی + قوله خامهٔ او کرده نسخ رقاع + محو خط نامهٔ ظلم از بقاع + نسخ کتاب نوشتن رقاع بالکسر پارهای و نوشته های موجز که بجای فرستنده و نام خطیست بقاع بالکسر جمع بقعه یعنی پاره از زمین های دیگر ممتاز باشد و خامه رقاع و خط و نامه از محسنات لفظی ست و اسامی شش خط اینست ثلث و توقیع و نسخ و ریحان و رقاع و تعلیق بعد از ان بمرور ایام استادان دو خط دیگر یکی تعلیق از رقاع و توقیع دوم نستعلیق از نسخ و تعلیق استنباط نمودند + قوله رقعهٔ او نورده هر سواد + الفتح او ثانی خیر البلاد + سواد بالفتح سیاهی شهر خیر البلاد مکه و مدینه و بیت المقدس قوله تاجوران حلقه بگرد درش + یافته فر از رخ فرخ سرش + تاجوران پادشاهان حلقه بگرد درش لے جمع برائے زیارت از رخ اے از زیارت رخ مبارک او + قوله از لب شیرین چو شکر ریخته + قوت روان با شکر آمیخته + چون شکر ریخته لے سخن فرموده قوت روان کلام مصرعهٔ ثانی معطوف ست بر جملهٔ شکر ریخته + قوله گشته ملائک مگس خوان او + راتبه خوار از شکرستان او + جزاء چون که در بیت سابق ست خوان عبارت از دهان از شکرستان بیان خوان حاصل بیت آنکه وقتیکه در شیرین کلام می آید ملائک منتظر شنیدن آن می شوند چه جای انس و جان + قوله حلقهٔ اصحاب که گرد وی اند + بهره ور از دائره ورد وی اند + دائره جمع سه امنیت است . مرکز آن نقطهٔ جمعیت ست + حلقهٔ اصحاب مبتدا که گرد وی اند الخ بیت صفت اصحاب در بیت ثانی خبر واو ورد در اصطلاح صوفیه کل مایرد علی القلب من المعانی من غیر تعمد من العبد وارد و ورد وائے وارد و اینکه بر وی ورد وارند همواره بر وے نیا بند جمع بمعنی جامع امنیت بالضم و تشدید یا آرزو و مراد آن راجع بدائره نقطهٔ جمعیت ذات خواجه علیه الرحمة که ساکن منزل جمع ست و جمع در اصطلاح صوفیه شهود الحق بلا خلق والجمعیة اجتماع الهمم فی التوجه الی الله تعالی والاشتغال عما سواه بازائها التفرقة وهی توزیع الخاطر الاشتغال بالخلق و جمع الجمع هو شهود الخلق قائما بالحق ویسمی الفرق بعد الجمع حاصل آنکه حلقهٔ اصحاب دائره ایست که جامع سه آرزوی ست و مدار علیه آن دائره ذات خواجه علیه الرحمه ست که موصوف است اجابت جمعیت + قوله هست بان کعبهٔ صدق و صواب + نسبت شان سلسلهٔ زر ناب + بران کعبهٔ صدق و صواب ذات

خواجه علیه الرحمة شان لے مریدان سلسلهٔ زرناب لے بسیار آراسته ومقبول حاصل آنکه نسبت
مریدان بخواجه علیه الرحمة مثل سلسلهٔ زرناب آراسته است ** قوله ** تا ابد این سلسله نگسسته باد **
گردن ایام بدان بسته باد ** اے تا قیام قیامت باشد ایام مطیع ومنقاد باد ** در فضیلت

مطلق سخن که در فضیلت وے مطلق سخن نیست مطلق اول بمعنی غیر مقید
اے معنے که از کلمات بغیره بتفهیم در آید سخن است ومطلق ثانی بمعنی هرگز ** قوله ** پیشترین نفحهٔ
باغ سخن ** هست نسیم چمن آرائے کن ** نفحه بفتحتین وزیدن بوئ خوش باغ سخن کلام الٰہی لفظ کن
مضاف الیه نسیم ست لے نسیم کن چمن آرائی صفت نسیم وچمن عبارت از عالم هست یعنے اول
کلام الٰہی لفظ کن آمده است ومیتواند که باغ سخن مطلق سخن مراد باشد یعنی اول سخن لفظ کن ست **
** قوله ** صبحدم آن نسخه که برخاست ست ** خشک وتر این چمن آراست ست ** صبحدم اول ایجاد آن نفحهٔ
کن خشک وترای تمام این چمن عالم ** قوله ** زان نفس اول که قلم سرزده ** سر زنیستان عدم برزده **
بیان خشک وتر آراستن آن نفس نفس کن سرزدن بیدا رشدن کاف که قلم سرزده وقتیه است و
اول ظرف سرزده یعنے وقتیکه اول قلم از نفس کن پیدا شد سخن درگرفت پس جزا الجملهٔ محذوف ست
بقرینهٔ لاحق مصرعهٔ ثانی معنے سرزده است نیستان عدم عدم ** قوله ** گرچه قلم داد سخن داده است
بے سخن او هم زسخن زاده است ** داد سخن داده لے حق سخن اداکرده در نوشتن بے سخن بیشک ** قوله **
چون زسخن زاده سخن درگرفت ** پرده ازین راز کهن برگرفت ** سخن درگرفت لے سخن آغاز کرد پرده
برگرفتن ظاهر کردن راز کهن حقایق موجودات که در علم ازلی بوده پس ** قوله ** هست سخن پرده کش
رازها ** زنده کن مرده آوازها ** پرده کش ظاهر کننده مرده آوازها لے آواز بیچه از گوارنها مے مرده است
لے بے مضمون محض انده ** قوله ** نفحهٔ خنیاگر دستان سرائے ** مرده بود بے سخن جانفزائے تفسیر زنده
کن مرده آوازهائے ست وستان سرائے صفت خنیاگر مرده بود الخ زیراکه باعث آوازهائے همین سخن نیست
وسخن عبارت ست از معنے غریبه ومضمون عجوبه ** قوله ** چون به سخن یار شود ساز او ** جان بحر لقا
وبه آواز او ** ساز همان آواز ** قوله ** هرکه سخن را کند اثبات جان ** جز به سخن خوش نبود جان آن **
بیان صفت دیگر سخن است نفس دم هرکه اسے بعضے از اولیا فرایند که نفس آدمی جان دارد ودیگرا
را زنده گرداند آن اسے نفس یعنے سخن خوش که معنی غریبه است روح نفس است چنانچه میفرایند **
** قوله ** هست سخن قالب وجانش سخن ** این سخن از زنده دلان گوش کن ** نفس همان دم این
سخن لے گفته من از زنده دلان گوش کن - اسے از اولیاء بشنو که چگونه به نفس خود روح بخش

در فضیلت مطلق سخن

فرمایند. **قوله** گرچه سخن هست گرہہا بباد. در گرہش ہیں گہر صد کشاد. بیان صفت دیگر سخن بباد اے ہر نفس و گرہ او عبارت از زیر و زبر شدن نفس ست چنانچه در بیت لاحق اللاحق ست گہر صد کشاد ہمیں کشایش و کشایش را گوہر تخییل کرده پس **قوله** ہر گرہ از وے گہرے بلکہ بہ. بستہ دراں گوہر دیگر گره. در آں لے در آں گوہر گوہر دیگر عبارت از نکتہ ایست کہ در معانی مندرج ست فاعل بستہ گوہر دیگر ست گره دیگر مفعول آں. **قوله** حرف اگر زیر شود یا زبر. نیست گره پیش خرد جز گہر اثبات گہر بودن گره نفس اگر زیر شود الخ جملہ شرطیہ و جزاء آں محذوف است یعنے اگر حرفے زیر شود یا زبر پس آں گره گردد و آں گره نیست پیش اہل خرد جز گوہر حاصل آں کہ در سخن اگر حرفے زیر شود گره نفس واقع شود و دراں حصول معانی می شود و اگر آں حرف زیاده گردد ہم گره شود و در آں حصول معنی دیگر گردد پس آں گره پیش اہل دانش گوہر ست اے قیمتی ست و لفظ نفس در ایہام بدانکہ در لفظ گره حرف زیر و زبر نه شود. **قوله** نیست سخن بستہ ایں صوت و حرف. مرغ سخن راست نوائے شگرف. ترقیست از ماسبق و لفظ بلکہ در مصرعہ محذوف ست مرغ سخن ترکیب اضافت مرغ سخن را سخن را یعنی برائے راست حرف ربط ست کہ درمیان مبتدا و خبر واقع شود اے برائے مرغ سخن آواز شگرف ست کہ بحس سمع مدرک نه شود بلکہ بسمع ہوش و دل بفہم در آید. **قوله** ہرچہ فتد سر زاں در دولت معنی نو گردد زاں حاصلت. ہرچہ اے چیزے مبتدا. فتد سراز اں الخ صفت ہرچہ و بیت ثانی خبر آں ثمر ایں اہی از دیدن آں چیز مصرعہ اول بیت ثانی تفسیر فتد سراز اں در دولت ست معنی تو باعتبار آنکہ پیش از اں تر انخاطر نرسیده و ایں ہمہ آخر در مصرعہ اول بیت ثانی اشارت بجمیع بسری ست مصرعہ ثانی تفریع مصرعہ اول است **قوله** پیش سخنداں سخن است اینہمہ. جان سخن راچو تن ست اینہمہ. جان سخن و را سخن را یعنی برائے اینہمہ در آخر مصرعہ آخر بیت ثانی اشارت ست بجمیع جزئیات موجودات یعنی ہر چیز کہ بدیدن آں چیز مادی و مفہومی تو معلوم گردد سوائے حرف و صوت آں سخن است پس ہمہ جزئیات موجودات مثل تن است و آں سخن جان ست در و پس ہر یک از افراد عالم یک کلمہ ایست کہ دال معنی مخصوصہ است و لہذا عارف حقایق و محقق دقایق تمام عالم را ہی کلمات اللہ فرموده چنانچہ میفرماید **قوله** لاجرم آناں کہ ز کار آگاه اند. گفتہ جہاں را کلمات اللہ اند. کہ ز کار آگاه اند صفت آناں کار اے کار سخن آگہ اند یعنے محرم سخن اند لفظ کہ در مقدم کلمات اللہ اند بیان گفت محذوف ست اے گفت کہ کلمات اللہ اند جہان اے تمام موجودات زیرا کہ ہیچ موجودے نیست کہ بدیدن مفہوم نه گردد **قوله** ز آنکہ بآں معنی غیب از درون. میدہد اسرار نہانی برون. علت کلمات اللہ گفتن بآں اے بدیدن آں موجودات معنی

اسم فاعل مشتق از انہای بکسر خبر دادن معنی غیب خبر دہندہ غیب کہ اللہ تبارک و تعالیٰ باشد از درون آے
از غیب باطن و از درون متعلق منہی است اسرار نہانی از ادراک مردم ٭ قولہ مطرب خوش لہجہ بآن
در قواست ٭ گنبد فیروزہ از ان پر صدا است ٭ اثبات کلمات اللہ است مطرب عبارت از حال
ہر چیزیست خوش لہجہ صفت بآن ای بآن سخن کہ مدلول چیزیست در قواست لے مبین و کاشف
آنست از ان اے از ان سخن پر صدا است ای پر آواز است یعنی کاشف زیرا کہ از دیدن آسمان ہم
اسرار معلوم میشود ٭ قولہ خیز بہ گلزار درون آے کہ ٭ نرگس بینا بگشا اندکے ٭ درون آ یعنی پا بنہادن گلزار
است یکے یکبار نرگس بینا چشم ٭ قولہ از پے گوشے کہ کند فہم راز ٭ بین دہن گل چو لب غنچہ راز ٭ گوشی
کہ کند فہم راز گوش دانا بین اسرار و دیدن دہن گل مفعول آن ہمچنیں سوسن و مرغ سحر باز کشادہ ای گویندہ
و کاشف اسرار و معانی مدلول خود ٭ قولہ سوسن آزاد زبان در زبان ٭ مرغ سحر خیز فغان در فغان
یعنی بین سوسن آزاد را کہ زبان در زبان کاشف معانی مدلول خود است و بین مرغ سحر خیز کہ فغان
در فغان مبین معانی و منبع لہ خود است از پے گوشے کہ کند فہم راز و علیٰ ہذا القیاس ٭ قولہ کاشف
اسرار معانی ہمہ ٭ عرضہ دہ گنج نہانی ہمہ ٭ عرضہ دہ ظاہر کنندہ گنج نہانی نہان اسرار و
معانی ہمہ اے تمامی موجودات ٭ قولہ این ہمہ خود ہست و لے ز آدمی ٭ کس نہ زدہ پیش
در محرمی ٭ انہما یعنی ہمہ موجودات محرمی اے محرمیت در کشف اسرار اے ہمہ موجودات
کاشف اسرار ہست لیکن آدمی بسیار کاشف ست زیرا کہ آدمی جامع جمیع حقایق عالم است
چنانچہ پیغمبر باید ٭ قولہ کشف حقایق نہ بزبان ویست ٭ اصل حقایق بہ بیان ویست ٭ علت بیت
مقدم ست ٭ قولہ چنگ سخن گرچہ بسے ساز یافت ٭ از دم او نغمہ اعجاز یافت ٭ چنگ سخن سخن
بسے ساز یافت اے مبین و مکشوف گردیدہ از غیر آدمی از دم او اے از دم آدمی نغمہ اعجاز معجزہ گردید
کہ صدور آن از غیر ممکن نیست چون حقیقت سخن بیان فرمودہ در مدح قدر آن آغاز نمودہ میفرماید ٭
قولہ در سخن را چو نمودم عیار ٭ از سخن در چہ کشم بار غار ٭ در سخن سخن چون نمودم عیار اے سرگی او
عیان ساختم چہ کشم بار غار زیرا کہ پیش عیار سخن نمودن عار نیست و تخصیص از برائے آنست کہ اہل سخن
بہ پیغمبر و شیند و زر حاصل کنند ٭ قولہ چون فلکے را کہ ترازو دہی ٭ زر بہ دو مہر بیک سو نہی ٭ چون
فلکے لے بقدر فلک از ترازو یعنی اگر اضافت مہر و مہر اضافت مشبہ بہ است اے زر کہ مثل مہر
مہر است بیک سو نہی اے بیک پلہ آن ترازو ٭ قولہ پلہ دیگر صدف در کشی ٭ وا از سخن ہیچ در پیش
پر کشی ٭ در سخن صدف در مکان و از سخن عطف تفسیری بود ٭ قولہ زر سبک پایہ شود

چرخ سائی۔ دُرّ گران مایہ نہ جنبد ز جائی ٭ سبک پایۂ خفیف و بمیقدار چرخ سای بالا روند چہ سبک بہ بالا رود و دُرگرانمایہ سخن قیمتی وار جمشید نہ جنبد نہ جائے لے بر جائے بماند چہ پلہ بیش وزن بر جاے بماند و بالا نرود چوں حقیقت سخن و قدر آں بیان فرمودہ عنان بیان بموعظت خود معطوف ساختہ میفرماید **قوله** جامی اگر ہست ترا گوہرے ٭ پائے نشد آمد بکش از ہر درے ٭ گوہر لے سخن شد آمد لے آمد و رفت ٭ **قوله** بر در ہر سفلہ مُنہ چشم آز ٭ ہمچو صدف با گہرے خویش ساز ٭ تفسیر مصرعۂ ثانی بیت سابق ست با گہر خود لیبار لے مشغول باش ٭ در فضیلت کلام موزون کہ ہر نوع ازاں بحر لیست مشحون بلآلی مکنون و جواہر گوناگون ہر نوع عبارت از انواع بحور ست ضمیر ازاں راجع بہ کلام مکنون با دل مفتوح پنہاں داشتہ شدہ لآلی مکنون عبارت از محسنات معنوی است و جواہر گوناگون کنایت از محسنات لفظی بلآلی مکنون متعلق مشحون است و جواہر معطوف ست بہ لآلی ٭ **قوله** لے پر ز آوازۂ کوس سخن۔ شاہد جان است عروس سخن ٭ خطاب بہ ناطق مطلق کہ انسان باشد کوس سخن سخن شاہد عزیز و محبوب جانہا لے اے جان ہائے سامعین و متکلمین عروس سخن لے حرف ندا و منادی محذوف ست کہ انسان باشد و مصرعۂ اول صفت منادی ست و مصرعۂ ثانی مقصود بالنداء **قوله** طرفہ عروسی کہ ز زیور تہی۔ آید ز دلبری و دلدہی ٭ عروسی ہاں سخن کاف کہ ز زیور تہی و قتیہ است زیور عبارت از محسنات لفظی و معنوی دلبری گرائیدن گرویدہ کردن چنانچہ از لفظ شیرین دل سامع میگرواند و دلدہی قوت بخشیدن چنانچہ از لفظ ہمت دل سامع قوی شود **قوله** چونکہ بزیور شود آراستہ طعنہ زند بر ہمہ ناکاستہ ٭ زیور ہمہ محسنات طعنہ زند بسبب کمال حسن ٭ ناکاستہ کامل **قوله** چوں گہر نظم حمایل کند ٭ غارت صد قافلۂ دل کند ٭ گہر نظم نظم یعنی وقتیکہ منظوم شود صد کس را فریفتہ کند ٭ **قوله** چوں کند از قافیہ خلخال پا ٭ پائے خرد مند بلغزد نہ جائے ٭ از قافیہ بیان خلخال ست و قافیہ از آخر حرف بیت تا اول ساکن یا حرکت حرف متحرک کہ ما قبل اوست مثل جائے و دریں بیت ست و حروف و حرکات قافیہ دریں از حرکت جیم تا آخر ست قول خلیل است و مختار از اقوال ہمیں قول ست و بعضے تمام کلمۂ آخر بیت را قافیہ گویند مجاز اً پائے لغزیدن فریفتہ شدن ٭ **قوله** چوں ز دو مصرعہ کند ابروان۔ رخنہ شود قبلہ پیر و جواں ٭ ز دو مصرعہ بیان ابروان ست رخنہ شود برہم گردد و قبلہ پیر و جوان متوجہی کہ پیر و جوان ہموارہ متوجہ او باشند ای پیر و جوان قبلۂ خود را کہ ہموارہ متوجہ او باشند برہم کردہ با بروان سخن منظوم ناظر شوند و بدو روے آرند ٭ **قوله** معنی رنگیں چو شود غازہ اش۔ باغ [illegible] ز گل تازہ اش ٭ معنے رنگین معنی خوب عبارت

در فضیلت کلام موزون

خیز نشین غازه کش مضاف الیه محذوف ست لے غازه رخ او و روئے عبارت از عبارت ست
بوغ بمعنی بسیار خوش گل تازه همان عبارت **قوله** من که ز سر شاهد وی زاهدم . عمر تلف کرده این شاهدم
من مبتدا که ز سر شاهد وی زاهدم صفت او و مصرعه ثانی خبر زاهد یعنے تارک سخن موزون . **قوله**
عقده حائل رگ بر جلوه داد . عقده صبر از دل جانم گشاد . عقده بالکسر سلک عقد بالضم گره عقده صبر
صبر رگ جان جان کشاده لے دور کرده یعنی چون سخن از موج حالت نظم گیرد بر منظوم کردن آن بی صبر
شوم و بیچاره ناظم او باشم . **قوله** دل که گران مایه ز اقبال اوست . طوق کشی حلقه خلخال اوست
دل مبتدا که گران مایه ز اقبال اوست صفت او و مصرعه ثانی خبر گرانمایه صاحب آن اقبال فرات سخن
طوق اسیر و بند حلقه خلخال خلخال اسم خلخال همان قافیه سخن چنانچه در سابق فرموده یعنی دل من
اسیر قافیه سازی اوست **قوله** ماشطه کار نشیش آشنا کرده . غازه ز خون جگرم ساز کرد . ماشطه آرایش
دهنده عبارت از فکر مولوی علیه الرحمة غازه همان معنی رنگین که سابق فرموده ز خون جگرم ساز کرده لے معنی
رنگین برآرایش روئے انداز جگرم بهم آید **قوله** ابروی او گرچه نه پیوسته است . راه خلاصم بر هم او
بسته است . ابروی همان دو مصرعه که سابق ذکر کرده نه پیوسته است لے درمیان مفاصله دارد
در هر بیت که دو مصرعه هین . فاصله پیدا شد راه خلاص الخ لے توانم از و کناره گرفت یعنی باوجودیکه
پیوسته ابروی نیست خلاص ممکن نشود و وقتیکه پیوسته ابروی بود خلاص بطریق اولی ممکن نمی شد
قوله روز و شب آواره کوئے ویم . شام و سحر تا شکیب موئے ویم . کوی عبارت از سامان سخن تا گره
پوی تلاش یعنی همواره تلاش او هستم و سخن سازی میکنم . **قوله** شب که مرا او بسوی رهبر ست
گرسیم از زانوی و پا از سر ست . مرا علامت اضافت دارد تا بسوئے ضمیر متکلم لے در من
گرسیم لے کرسی پایه فکر من انه زانو بیان کرسی ست پائے لے پائے فکر من از سر بیان پائی یعنی
در حالت اقبة سر بزانوی تهم چنانچه میفرماید **قوله** از مدد همت والای خویش . بر سر کرسی چو نهم پای خویش
همت والا لے همان فکر کرسی زانو پای سر . **قوله** باز کشم پائے ز دامان فرش . سر بدر آرم ز گریبان
عرش . باز کشیدن دور کردن دامان فرش فرش و فرش زمین اسی از شغل زمین دور شوم سر بدر آوردن
سر بر تافتن سر بر کردن باغی شدن . **قوله** جامه جسم از تن جان بر کشم . خامه نسیان بجهان در کشم
جامه جسم ز تن همان جان بر کشم لے دور کنم و مجرد شوم خامه نسیان الخ اسی جهان را فراموش کنم و
این بیت مشتمل بر صفت تجنیس ست . **قوله** بلکه ز جان نیز مجرد شوم . جرعه کش باده سرمد شوم . از
مجرد شدن ... فکر و استغراق در آن باده سرمد فنا مطلق از اوصاف وجود بیده ست که

این فنا سرمدی ست و هرگز فنا نه پذیرد **قوله** باده ز جام جبروتم دهند + نقل ز خوان ملکوتم دهند
جام جبروت جبروت و جبروت تعبیر از ذات کنند خوان ملکوت ملکوت و ملکوت محققین مراد از صفات
دارند فاعل دهند قضا و قدر بعد فنائے اوصاف بشری مرا محرم اسرار ذات و صفات خود کنند
قوله ساقیٔ سلسال دهم سلسبیل مطربم آواز پر جبرئیل + ساقی مبتدا مضاف بضمیر متکلم
سلسال ده بمعنی پے در پے دهنده صفت ساقی ست سلسبیل خبر و سلسبیل نام جوے در
بهشت یعنی محو تماشای سلسبیل شوم و از آواز شنیدن پر جبرئیل خوشوقت شوم **قوله** ساقی و
مطرب بهم آمیخته + نقل معانی همه جا ریخته + ساقی همان سلسبیل مطرب همان آواز پر جبرئیل نقل
معانی یعنی هر جا معانی بفکر در آیند چه از جبروت و چه از ملکوت و چه از سلسبیل و چه آواز پر جبرئیل
قوله بهره چو برگیرم ازاں بزمگاه . انبیئے رجعت کنم آهنگ راه + آں بزمگاه عالم علوی راه را عالم
سفلی + **قوله** هر چه دهد قسم ازاں خوان پاک . زله کنم بهر حریفان خاک + هر چه ای هر معانی دست
دادن میسر و حاصل شدن خوان پاک همان عالم علوی زله بالفتح آنچه از بهر کسے نهند از طعام کذا فی المنتاج
قوله بر طبق نظم بدست ادب + بر نمط دلکش و طرز عجب + طبق نظم نظم دست ادب ادب **قوله**
پرده ز تشبیه مجاز ش کنم تحفه هر محفل راز ش کنم + تشبیه آنچه چیزے را به چیزے تشبیه دهند و آں هفت
قسم است تشبیه مطلق تشبیه مشروط تشبیه عکس تشبیه اضمار تشبیه تجاهل تشبیه بالتفصیل تشبیه تسویه و
مجاز از قسم استعاره است و آں مشبه و مشبه به هر دو غرض باشند یعنی محسوس حواس ظاهر یا
آنکه متصورات یعنی محسوس حواس باطن **قوله** جامی اگر اهل دلی گوش کن + سامعه را بدرقهٔ هوش کن +
گوش کن اے بهوش بشنو سامعه را بدرقهٔ هوش کن ای به هوش بشنو . **قوله** هوش بدین تحفهٔ غیبی سپار +
کاخر وقت نام نهد هوشیار + این بیت مقول گوش کن ست تحفهٔ غیبی مضمون عالم علوی چنانچه مذکور شد

سپارلے هر چه نظر کنی مضمون آں از عالم علوی آوری در تنبیه سخنوران هنرور و
ترغیب بدانچه در بایست شعر است تا مقبول طبع و مطبوع طباع سماع
افتد . تنبیه بیدار کردن و واقف نمودن بر چیزے ترغیب در رغبت و خواهش انداختن کسے
را طباع بالکسر سرشت مردم کذا ئل نه شود استماع گوش دادن . **قوله** قافیه سنجان که دم دل زنند . در
بر رخ تیره دلاں گل زنند + قافیه سنجان شعرا . چوں دم دل زنند ای متوجه دل خود شوند برائے فکر در
بالفتح دال مهمله دروازه که بتازی باب خوانند و در کوه نورالدین پس درینجا معنی باب ظرف ست
و در ترجمه فی ست اول وے محذوف ست دروازه که بر روے تیره دلان کشاده است گل زنند و بند

سها زند تا از آمدن ایشان شعرا را مزاحمت نرسد **قوله** روئی چو در قافیه سنجی کند پشت برین دیر سپنجی کند
قافیه سنجی فکر سخن کردن دیر سپنج دنیا پشت کردن ترک دادن . **قوله** تن بگزارند همه جان شوند
کوه ببرند و سوی کان شوند . تن بگزارند در فکر سخن کوه تن یعنی کان دل یعنی مشقت بسیار کنند و اندیشه
بی شمار در زنند تا دل پر گوهر که عبارت از کان ست بهر سانند **قوله** جان کنی و کان کنی آئین شان
صیرفی چرخ گهر چین شان . جان کنی مشقت بسیار کردن در فکر سخن کان کنی مضمون
بر آوردن از دل کنی بالفتح کندیدن صیرفی چرخ چرخ گهرچین شان یعنی پند کننده و
طلب سازنده یعنی آنقدر سخن ایشان ترقی گیرند و خوبی پذیرد که آسمان طالب آنها شود . چون بیان
قافیه سنجان عظام و شاعران فخام نمود و تنبیه ناقصان و به ترتیب ایشان آغاز کرده میفرماید
قوله ایکه درین کار جگر خورده . گوهر رنگین بکف آورده . ای حرف ندا منادی محذوف ست که دیرین کار
الخ صفت منادی و بیت لاحق مقصود بالندا ست کار یعنی فکر سخن جگر خوردن محنت کشیدن گوهر رنگین
سخن آراسته بکف آوردن حاصل کردن . **قوله** گوهر و لعل از دل و کان میطلب . هرچه بیابی
به ازان میطلب . گوهر و لعل عبارت از مضامین و معانی از دل یعنی از میان کان دلی
که کان گوهرهای مضامین ست نه کان خیالات باطله بیابی از لعل و گوهر وران کان دل ازان یعنی
ازان گوهر و لعل . **قوله** گوهر این کان همه یکرنگ نیست . لولوی عمان همه همسنگ نیست . علت به از آن
طلبیدن این کان دل یعنی مضامین یکرنگ یکسان یعنی به از به ست مصرعه ثانی تمثیل مضمون مصرعه اول
ست همسنگ هموزن . **قوله** هرکه بخس کرد قناعت خسی ست . به طلبی کن که به از به بسی ست . خس
مضمون سهل خسی بیا فارسی مردود و سهل پست و پست خطرت که به از به بسی علت به طلبی کن ست
چون حصول مضامین عالیه موقوف بر طهارت دل از حدث اخلاق ذمیمه است بطریق ارشاد میفرماید
قوله ناشده از خوی بدت دل تهی . کی رسد از نظم تو بوی بهی . خوی بد اخلاق ذمیمه
یعنی بهی حسن مضمون و خوبی عبارت . **قوله** هرچه ز دل هست ز پاک و پلید . در سخن آید اثر آن پدید
ز پاک و پلید بیان هرچه پاک و پلید اخلاق حمیده و اخلاق ذمیمه آن راجع بهرچه **قوله** جیفه چو بندد
دهن جوی تنگ . آب روان گیرد ازان بوی و رنگ . تفصیل مضمون بیت سابق به طریق تمثیل و
این را صنعت تقسیم گویند قید تنگ برای آن ست که بوقت عدم تنگی آب جوی جیفه نگیرد
ازان یعنی از جیفه . **قوله** چون گره نافه کشاید نسیم . غالیه سا گردد و عنبر شمیم . گره نافه کشاید
یعنی الازجی فاعل غالیه بو گردد نسیم ست . **قوله** نظم که نسبت بگهر باشدش . به ز گهر باشد اگر باشدش

لفظ جہاں گشته و معنی غریب۔ لیک نه بیگانه ز فہم لبیب ✦ ضمیر شین در بیت اول راجع به نظم ست فاعل باشد در مصرعهٔ اول بیت اول نسبت ست و کلمهٔ با شد اول در مصرعهٔ ثانی بیت اول کلمهٔ ربط ست و فاعل باشد ثانی لفظ جہاں گشته معنی غریب ست نظم که منسوب بمهرست یه از گوهرست وقتیکه لفظ جہاں گشته و معنی غریب باشد او را جہاں گشته متعارف و مستعمل لبیب و انائی ای معنی غریب آں قدر نباشد که به فہم و انائی بہم نرسد ✦ قوله قافیه کمیاب چو دیبائے چین۔ وزن سبک سنگ چو بار معین ✦ این معطوف ست بر مصرعهٔ ثانی بیت سابق کمیاب نادر بار معین پاک و صاف ✦ قوله نے رقم کلک تکلف ورد ✦ نے کلف داغ تصلف ورد ✦ تکلف دشوار کار بستم کردن که در آں رنج باشد تصلف و تسلف لاف زدن کلف داغ سیاہی که بروی افتد کلک تکلف تکلف و عبارت از تکلف تشبیه ادن و وجه مشابهت نباشد داغ تصلف تصلف و عبارت از مبالغه کردن که بحد لذات رسد قوله یافته از صنعت وقت جمال۔ لیک نه بیروں ز حد اعتدال۔ لے از حد اعتدال نگذرد و زیراکه قوله شاهد پروردہ بصد عز و ناز پیش بمشاطه ندارد نیاز ✦ بر رخش از غالیهٔ مشک سا۔ خوب بود خال ولے یک دو جا۔ یعنی شاهد که بصد عز و نیاز پرورده باشد احتیاج بمشاطه ندارد و بر رخ او اندک خال خوب میباشد و اگر زیاده از حد اعتدال باشد رخ او بزشتی مایل گردد چنانچه در بیت لاحق می آید از غالیه مشک سا بیان خال ست۔ قوله خال که از قاعده بیروں فتد۔ بر رخ معشوق نه موزوں فتد۔ خبر خال که مبتدا ست بلکه قوله خال عذارش به سیاہی کشد۔ روی سفیدش بسیاہی کشد۔ خال ای خال زیاده از حد اعتدال فاعل کشد خال ست روی سفید و عذارش ہر دو مفعول قوله این همه گفتیم ولے زین شمار۔ چاشنی عشق بود اصل کار ✦ این همه ازین قوانین زین شمار ازین قوانین مذکوره اصل کار برائے اصل و بنیاد کار سخن نمی بینی که عاشق جاهل چه سخن گوید قوله عشق که رقص فلک ائے دو ر اوست ✦ خوان سخن را نمک از شور اوست عشق مبتدا که رقص فلک از شور اوست صفت اوست مصرعهٔ ثانی خبر رقص فلک از نور اوست از عشق باری تعالیٰ که در ذات فلک تافته ست فلک وجد آمده خوان سخن را نمک ای نمک خوان سخن و خوان سخن سخن شور لے شورش و آشفتگی عشق که در ذات انسان باشد چوں از مخاطبه شاعران و ارشاد ایشاں فارغ شد بمخاطبه خود بطریق موعظت سیفرماید قوله جامی اگر در سرت این شور نیست خوان سخن گر ننهی دور نیست ✦ ای شور لے شور عشق زیراکه قوله مرد کرم پیشه کجا خوان نهد۔ تا نه ز انعام به بلبلان نهد مرد کرم پیشه کریم پس شاعر را هم باید که اولاً عشق ورزد آنگاه ہنگامه سخن پیش کند ✦

در کشف پردهٔ حقیقت دل و بیان آنکه دل صاحبدلها ئے در پہلوئے پیر

دل شود. در کشف باز کردن پردهٔ حقیقت دل است بیان کردن حقیقت دل یا ای دل بی معنی
دل شو و ای دل با معنی. قوله گلبن جان را بگل کاشتند. آرزوی غنچهٔ دل داشتند. گلبن جان
جان گل بکسر کنایت از تن کاشتند ای روح را به تن آوردند غنچهٔ دل آرزو می داشتند ای آرزو
برآمدن دل و پیدا شدن آن داشتند و ایراد گلبن و گل و غنچه از محسنات ست. قوله چون زگل آن
گلبن تر سر کشید. غنچهٔ نورسته دل بر دمید. چو گل یعنی تن آن گلبن تر یعنی جان سر کشیدن موجود شد
نورسته یعنی نوباده و تازه صفت غنچهٔ دل بر دمیدن پیدا شد قوله درج دران غنچه چو اوراق گل.
هرچه در آفاق چه جزو چه کل. دران غنچه ای غنچهٔ دل معنوی چه جزو چه کل بیان هرچه است جزو و
کل همه اشیا کونیه مرکبه و بسیطه یعنی هرچه عالم ست همه در دل درج ست گل اول بکاف فارسی مضموم و
ثانی بکاف تازی مضموم و این بیت مشتمل بر صنعت تجنیس ست. قوله حسن بتان آیت تفصیل او.
کون و مکان دفتر تحصیل او. آیت تفصیل او ای آن قدر حسن مفصل واقعست که حسن بتان از ان تفصیل
به مرتبه یک آیت ست کون و مکان عالم دفتر تحصیل دل و علوم آن دفاتر بسیارست و عالم از ان تحصیل بمنزله
یک دفتر ست و ایراد آیه و تفصیل و دفتر و تحصیل از محسنات ست قوله چرخ فلک و آنچه بود در خمش.
و آنچه خرد نام نهد عالمش. تفسیر چرخ فلک آنچه بود در خمش ست فاعل نهد خرد ست قوله در سعت
دائره دل کم ست. و آن همه چون قطره و دل قلزم ست. سعت فراخی دائرهٔ دل و حاصل آنکه آسمان و آنچه
در خم اوست یعنی آنچه خرد نام او عالم نهد همه در فراخی دل کم و ناچیز ست مثل قطره که در دریا ناچیز میگردد
قوله آنکه خدائی همه گنجد درو. این همه پیداست چه سنجد درو. علت ناچیز شدن همه تمام عالم در دل
خدائی آنچه منسوب بذات حق تعالی باشد از اسما و صفات و افعال آن این همه چرخ و عالم چه سنجد ای چه
وزن و قدر دارد قوله اینکه پس پردهٔ تن پروری ست. دست خوش زندگی و مردگی ست. بیان حقیقت
دل ست و سابق صفت دل بود این دل گوشتین. دست خوش الخ ای مقید و متعلق زندگی و مردگی ست
یعنی پاره از تن ست نه دل پس چنانچه تن را گاهی زندگی ست و گاهی مردگی این دل هم بوی زنده مرده
میگردد. قوله مظهر اسرار دل آمد نه گل. مطلع انوار دل آمد نه گل. اسرار حقائق کونیه دل و دل معنوی
گل دل گوشتین انوار ای انوار الهی گل هر دو بکاف فارسی مکسورست پس قوله دل اگر این مهره بود گل ست
فرق بدین مهره ز خر مشکل ست. از گل بیان مهره فرق ای فرق نهان از خر و امتیاز آن چه ضروری که مهره
گل ست خر هم دارد. قوله لاف خردمندی ازین مهره چند. خر هم ازین مهره بود ارجمند. چند ای چند باید زدن
مصرعهٔ ثانی علت چند لاف زدن ست. قوله هر که بدین مهره چو خر دل نهاد. در گرانمایه بخر مهره داد. این مهره

ای بهره گوشتین که دل ظاهری ست دل تنها و اعتقاد کرده و دیگرا نمایه دل معنوی خرمهره همان مهره گوشتین بجز مهره را
ای ضایع کرد چنانچه دُر را بجز مهره فروختن ضایع کردن درست + **قوله** تا نه کنی روی به دریا دلی +
نبوت از گوهر دل حاصلی + بیان حصول دل معنوی تا برائے شرط ست مصرعهٔ ثانی جزا و همچنین در
بیت لاحق یاء دلی فارسی برائے عظمت است یا برائے نکره و همچنین یاء حاصلی برای نکره ای هیچ حاصل
نخواهی کرد از گوهر دل بیان حاصل ست **قوله** تا نزنی خیمه به پهلوی پیر + همچو دل از دل نشوی بهره گیر +
همچو دل ای چنانچه ذات دل در پهلوی مردم ست پس مشابهت در پهلو زدن ست از دل ای از دل
معنوی بهره گیر حاصل کننده حاصل آنکه از دل معنوی حصول نخواهی یافت تا وقتیکه مثل دل گوشتین که در
پهلو جای دارد پهلوی پیر کامل مصاحبت نورزی و خدمت بصدق دل نکنی **قوله** هست دلت بیضهٔ
مرغ نکو + نے اثر جنبش و پرش در او + تا که بجنبش رسد انگاه پرش + زیر پر پرورش پرورش دلت
ای دل تو همچو بیضه است که در وی مرغ نیکوست که معرفة الله باشد ضمیر در او راجع بمرغ فاعل رسد
مرغ پرش اول بکسر را مشدده و ثانی بکسر را مخففه بمعنی پرواز ضمیر پرورش راجع به بیضه پرورش تربیت حاصل
آنکه دل صنوبری تو بیضه است و دل معنوی که دران مرغیست که نه جنبش و نه پرواز دارد پس در صحبت پیر ای
صحبت آن بیضه را پرورش کن تا آن مرغ بجنبش آید و به پرواز رسد و مقرر ست که مرغ از بیضه بی پرورش
جنبش نه گیرد و به پرواز نیاید **قوله** پیر که باشد شه کون و مکان + خواجه داو دست کن فکان + بیان
تحقیق پیر و صفت آن شه کون و مکان ای متصرف بر عالم که هرکه را خواهد بدهد وا هرکه خواهد بستاند نه محتاج
دعا جز که بر ما پرواز و متوجه اهل دل گرده و خواجه دادوست ید خداوند تصرف کن فکان عبارت از بلفظت
کولی ست بفرمان کن آنقدر موجودات بسرعت موجود شد که گویا پیشتر ازین موجود بود حاصل پیر همچو ل
باید که شاه و خداوند تصرف عالم باشد مصرعهٔ ثانی تفسیر شه کون مکان **قوله** تخت نشینی ز سرافگندگی +
تاج بسرش خاک در بندگی + سرافگندگی تواضع ز سرافگندگی بیان تخت ست یعنی سرافگندگی و تواضع تخت
او باشد ای تواضع سبب رفعت خود داند و بزرگی خود در نظر نیارد خاک در بندگی ای خاک دروازه بندگی
خدای تعالی تاج سر وی باشد و گاهی از وی فارغ نه گردد **قوله** تن شده چون موی ز بیم امید + موشده از
ظلمت هستی سفید + بیم ای بیم عتاب بر عدم پاس ادب الهی در هر کار امید ای حصول وصول که
بکمال ریاضت بهم رسد مو همان تن ظلمت هستی صفات بشریت سفیدی صفات **قوله** چون مه نو لیک بجهد
تمام + پشت دوتا کرده بخدمت قیام + چون مه نو از کثرت ریاضت مثل ماه نو باشد و از بیم عتاب
پشت دوتا حال ست از فاعل کرده بخدمت متعلق قیام حاصل آنکه از کثرت ریاضت مثل ماه نو باشد و

بخدمت قائم بحالی باشد که پشت دوتا دارد **قوله** جیب دلش مشرق انوار غیب + نور بکف کرده چو موسی ز جیب
جیب دل مشرق جائے برآمدن انوار غیب ای انوار یکه منشاء آں عالم غیب باشد بکف کرده لے حاصل
کرده ز جیب ے خود که دل نورانی باشد **قوله** زندگئے دل چو مسیح از دمش + سبزئی جاں چوں خضر
از مقدمش + زندگی دل ای دل طالبان سبزی جان نورانیت آں بنور الٰہی چوں خضر از مقدمش مقرر
ست جائیکه خضر علیه السلام قدم می نماید سبز گردد. **قوله** طلعت او نور سعادت نما + خلعتے آں
دامن دولت کشا یعنی بدیدن طلعت او حصول سعادت باشد و خلعت او بر دیگراں دولت بخشد **قوله**
علم یقین برده به چرخش علم + گشته وے از عین یقین در حرم + شین چرخش مضاف الیه علم یقین ست
لے علم یقین او علم به چرخ برده لے کامل گشته کشت کنایت از ذات پیر ست. **قوله** سینه
پاکیزه اش از کبر و کین + حقه پر گوهر حق الیقین + سینه مبتدا پاکیزه اش از کبر و کین صفت او مصرعه
ثانی خبر سینه یعنی او که خالی و صاف از شبه کبر و کین ست حقه الیست که پر از گوهر حق الیقین ست
بدانکه یقین ظهور یقین نور حقیقت است در حالت کشف استار از استار بشریت شهادت وجد و ذوق
نه بدلالت عقل و نقل و مادام تا این نور از ورای حجاب نماید آنرا انوار ایمان خوانند و چوں از حجاب بکشوف
گردد نور یقین خوانند و یقین را سه درجه ست اول
علم الیقین و شناسائش آں ست که باستدلال از مشاهده شعاع وادراک حرارت در وجود آفتاب بیگمان بود
دوم عین الیقین و شناسائش آنست که کسے بمشاهده جرم آفتاب در وجود بیگماں بود و پس علم الیقین
محقق و مبین شود و در عین الیقین مشاهده و معاین و در حق الیقین رسم دوی از مشاهده و معاین
برخیزد کذا فی الرشحات الفنون. **قوله** صحبتش اکسیر مس هر وجود + همتش ایثار کن نقد وجود + اکسیر
لے زر سازد ایثار کن یعنی فائض **قوله** جامی اگر نقد یقین بایدت + جدی و جهدی به ازین بایدت
نقد یقین یقین و یقین مطلق که شامل هر سه درجه باشد یا فرد کامل جد و جهد عبارت از ریاضت
و مجاهده به ازیں بایدت لے به ازیں جد و جهد که الحال داری در کنه آں یقین **قوله** پاکیش از
هر چه بود ناگزیر + دامن اقبال چنیں پیر گیر + پاکیش ترک کردن لفظ بود در هر چه بود ناگزیر برای ربط ست
لے هر چه ناگزیر و ضروری ست یعنی ترک هر چیز ضروری نموده دامن چنیں پیر که مذکور شد بگیر و بحصول
وصول او سرافراز شو. **صحبت اول پیر روشن ضمیر در تاریکئے شب وظن تحصیل و رسیدن مرید بواسطهٔ وے بدولت علم الیقین.** بدانکه صفت
پیر درین خلوت به روشن ضمیری از جهت مناسبت حصول علم الیقین ست چه علم الیقین

ناشی از روشنی ضمیرست فافهم۔ **قوله** دوش که چون نور یقین در گمان۔ روز شد اندر تتق شب
نہاں + دوش بضم دال مہملہ و واو مجہول کتف و شب گذشتہ چون بمعنی اے مثل نور یقین کہ در
گمان نہان ست و پیداست تا آنکه گمان ست یقین نیست پس گمان پوشیده یقین ست۔
تتق شب حاصل آنکه دوش مثل نور یقین که در گمان نہان ست روز از خورشید در شب نہان شد
قوله پردہ شب روئے زمین را نہفت۔ ظلمت شک نور یقین را نہفت مصرعہ اول حاصل بیت سابق
ست و مصرعہ ثانی تخییل مصرعہ اول ست پس دوم را یقین تشبیہ داده و شب را به شک و تخییل فرموده **قوله**
برق ہدایت ز سحاب کرم۔ شعله بر افراخت علم علم۔ برق ہدایت ہدایت ہدایت راه نمودن بخدا سحاب کرم کرم
الٰہی علم علم بسیار حاصل آنکه در شب گذشته نور ہدایت در باب من از کرم الٰہی بسیار طامع و لامع گردید **قوله**
چشم گشادند بہم روشناں۔ ظلمتیان را همه چشمک زناں۔ بہم با یکدیگر روشنان ستارگان ظلمتیان غافلان تیره شده
بظلمت غفلت اند چشمک زنان اشارت کنان مصرعہ ثانی حال ست از فاعل گشادند **قوله** کامشب اے آنچه
که طلبگار نیست۔ نے شب خفتن شب بیداری ست + بیان چشمک زدن ست حاصل آنکه امشب شب
بیداری ست از سبب طلبگار بودن بخدائے تعالیٰ اے ہر که طالب خدا باشد امشب بیدار بود که نزول
ہدایت امشب است + **قوله** چشم من از چشمکشان باز شد۔ دولت بیداریم آغاز شد چشمکشان
اے چشمک زنان شاه یعنی باشارت کردن دولت بیداری بیداری **قوله** روشنی در دل تنگم
فتاد + تیرگی غفلتم آمد بباد + روشنی افتاب و ہوشیاری دل تنگم اے دل من که پیش ازین
از غفلت خود ملول تیرگی غفلت غفلت **قوله** آه و تلهف زدم تاب زد + اشک تاسف به کلم آب زد
تلهف دریغ و افسوس خوردن و اندوه نمودن تاسف اندوه نمودن کذا فی الرشیدی پس درین
مقام از تلهف و تاسف محض اندوه نمودن و افسوس خوردن بر عدم حصول علم الیقین نیست و
ترقی درمیان ایشان محققان نموده اند ملحوظ نیست تاب زد ندائے برخاست بکلم آب زد اے بر تن میریخت
قوله سر ز گریبان وفا برزدم۔ دست بدامان دعا برزدم + سر از گریبان وفا زدم اے اول بخدا تعالیٰ
وفادار شدم و اخلاص نمودم اے دست بدعا برداشتم۔ **قوله** بند دعا از گره مشت من + بند کشا گشت
سر انگشت من + بند گشا کشاینده بستگی که در گره مشت بود و فاعل گشت سر انگشت من کشاینده بستگی مشت گشته
اے دست بدعا بکشادم + **قوله** دست طلب بر فلک افراختم + تیر دعا بر ہدف انداختم چنانکه دست طلب بالا
است بر فلک پیش فلک برا که فلک قبله دعا ست چنانچه کعبه قبله نماز ست تیر دعا و دعا به آسمان آسمانها میتوان گفته بر فلک
افراختن بمعنی بلند کردن باشد + ہدف عبارت از اجابت یعنی دست و دعا بلند کردم و دعا را با جابت رسانیدم پس این

بیت اجمال ست و ابیات آینده تفصیل آں **قوله** گفتمش ای قبلهٔ آزادگاں، راه نمائی زره افتادگاں شین گفتمش راجع بحق تعالیٰ آزادگاں ای مجردان که از ماسوی الله آزاد اند زره افتادگان گمراهاں و اضافت راه نمائی زره افتادگان اضافت اسم فاعل بسوی مفعول او ست **قوله** صنع تو اکسیر گی جا بے قبل تو سرمایهٔ هر مفلسے یای اکسیری پارسی برای عظمت ست و همچنیں همزه سرمایه ای سرمایهٔ عظیم و یای کسی برای تنکیر ست و همچنیں مفلسے و اکسیر بمعنی زر کننده مس ناقص و ناقابل مفلسی بے سامان از هر قسم **قوله** همت دوں و نقش و هیم به پیره‌ ظلمت شک نور یقینم ببرد. دوں بسبب عدم ریاضت و مجاهده دین یقین مصرعهٔ ثانی تفسیر مصرعهٔ اوّل ست **قوله** پیش رهم رهبر دینی فرست، بهر شبم شمع یقینی فرست + رهبر دین مرشد و پیر کامل ست ای شک شمع یقین یقین، **قوله** لب دعا سیر گشته هنوز، وقت تضرع نه گذشته هنوز + زده عا تعلق سیر گشته **قوله** تا کهم انده و رچراغے نمود، در دل من نور فراغی فزود + یا فراغی و چراغی برای عظمت و فراغت و انبساط **قوله** بیشتر آمد علم نور گشت، زنگ زدای شب یحور گشت + علم نور ای شعله نور بزرگ که بقدر علم باشد فاعل آمد گشت چراغ ست زنگ زدای شب یحور ای تیرگی شب را دور ساخت و روشنی تمام موجود شد بعد ازیں علم نور از میان بشگافت + **قوله** چوں علم نور گریباں شگافت، طلعت خضرش ز گریباں بتافت + گریبان شگافت ای همان علم نور از میان بشگافت شین خضرش مضاف الیه گریبان یا برای بعلم لے از گریبان آں علم صورت خضر ظاهر شد **قوله** خضر صفت کوه که چو خضرش هزار + بود ز سرچشمهٔ دل جرعه خوار + اضراب ست از ماسبق و کاف بلکه ست شین خضرش مضاف الیه دل ست که در مصرعهٔ ثانی ست سرچشمهٔ دل دل یعنی دل پیر آنقدر نورانی بود که همچوں خضر هزار کس از نور وی نور یاب بود و ایں بر سبیل مبالغه است **قوله** آب خطا آتش سوداش داشت، زندگی از باد مسیحاش داشت + آب خضر آب حیات آتش سودا سودا بمعنی باد مسیحاش ای سخن او مثل مسیحا زندگی بخش ست مصرعهٔ ثانی ترقی ست یعنے آب حیات که از کمال زندگی او عاشق او بود و شیدا است که حیات اولیا ابدی است و آب حیات حیات تا قیامت بلکه آب حیوان نیز زندگی از سخن زندگی بخش او حاصل داشت بسبب آنکه حیات تمام عالم بوجود اولیا است + **قوله** چشم من القصه چو بر وے فتاد، مشعلهٔ دریں خشک شده نے فتاد + القصه کلمه الیست که برای کوتاه کردن کلام می آرند بر وے لے بر طلعت پیر شعله شوق ملازمت پیر خشک شده کنایت از تن مولوی که بے آب معنوی و لبستی مثل نے خشک شده بود یا از پوست بشریه خشک شده بود + **قوله** نور یقینم ز درون بر فروخت + خار وحش وهم و گمانم بسوخت + نور یقین شعلهٔ علم الیقین درون دل بر فروخت بمعنی لازمی ظاهر شد خار وحش وهم و گمان وهم گمان + **قوله** زود بجستم چو مصلے ز جا + همچو مصلاش فتادم بپا +

مصلی بکسر لام نماز گزارنده مصلا بفتح لام سجاده نشین مصلاش مضاف الیه یائی ست واین بیت مشتمل
بر صنعت تجنیس ست و اشتقاق واگر مصلا بکسر مشتق از تصلی که معنی با آتش نزدیک شدن ست
باید گفت بمعنی با آتش نزدیک شونده تواند وجستن وی ظاهر ست قوله روی چون نعلین بپا سوده مش
پای زمین بوسه بفر سوده مش ۰ شین در هردو مصرعه مضاف الیه ست قوله ظل کرم کرده به فرق سر و راز +
کای سر تو خاک براه نیاز + ظل کرم الخ اے متوجه من شد کاف کای بیان گفتن محذوف ست راه
نیاز لے راهِ نیاز من قوله روی بمن کن که حبیب توام ـ نبض بمن ده که طبیب توام ـ روے بمعنی توجه
نبض کنایت از دل کاف در هردو مصرعه علت ست قوله ره که درین مرحله ام داده اند ـ خاصه برائے
تو فرستاده اند + که درین مرحله ام داده اند صفت راست راه مبتدا و مصرعهٔ ثانی خبر فاعل فرستاده
اند وداده اند قضا وقدر قوله باز نما علت بیماریت ـ شرح ده اسباب گرفتاریت ـ باز نما
ظاهر کن علت سبب بیماری غفلت شرح ده بیان کن گرفتاری لے گرفتاری بدن غفلت وتا
بیماریت وگرفتاریت بمعنی خودست یعنے بیماری وگرفتاری خود ظاهر کن که معالجهٔ آن کنم قوله
گفتمش لے خضر مسیحا نفس ـ خضر ومسیحا توئی امروز بس + از قدمت سبزهٔ عیشم دمید ـ وز نفست ذوق
حیاتم رسید + بیت ثانی بیان خضر ومسیحا توئی امروز بس ست سبزهٔ عیش وعشرت وبهجی ذوق
حیات حیات معنوی ومیم عیشم وحیاتم مفعول دمید ورسیدست وفاعل آن سبزه وذوق این هردو
بیت مشتمل بر صنعت جمع وتقسیم ست ۰ قوله عین شفا شد ز تو بیماریم ـ به ز صد اطلاق گرفتاریم
شفا افاقت وهوشیاری بخدا بیماری همان غفلت به ز صد اطلاق الخ یعنے گرفتاری من به بیماری
غفلت بهتر از آزادی نه آنست چه گرفتاری سبب قدم توگشته وایراد شفا وبیماری واطلاق وگرفتاری
از صنعت تضاد ست ۰ قوله صحت من دولت دیدار تست ـ شربت من لذت گفتار تست صحت من آ
موجب صحت من دولت دیدار شربت عیش واین بیت مشتمل بر صنعت ترصیع وتناسب است
قوله روے تو شد حجت ایمان من ـ نور یقین زد علم از جان من + حجت ایمان لے حجت برائے
اثبات ایمان ای ایمان من بدون + بین تو درستی یافت مصرعهٔ ثانی تفسیر مصرعه اوّل ست ۰ قوله
آنچه رسید از تو بجان سقیم ـ باشد از آن حجت وبرهان عقیم + آنچه لے یقین بخدا از تو لے از دیدار تو وتوجه
سقیم به سبب ظن وتخمین عقیم نازاینده وغیر منتج لے به حجت وبردن آن یقین حاصل کرده نمیشود این
بیت خالی از تناسب نیست ۰ قوله وآنچه شدم از تو بآن روشناس منتج او نیست دلیل وقیاس ـ ادا
مضمون سابق به یقین عبارت وآنچه همان یقین بآن راجع بآنچه منتج او نیست ـ دلیل وقیاس

ے بدلیل وقیاس آں یقین حاصل نمیشود وایراد منتج وقیاس و دلیل از تناسبت **قوله** بهمن زیں لپس
غم باری نماند۔ بمرنج مقصود وغباری نماند مقصود یقین غبار ظن مصرعۂ ثانی تفسیر غم و بارست **قوله**
لیک ازیں بیم زپا او فتم + کز تو مبادا که جدا او فتم + اختر برجم متواری شود۔ صبح یقینم شب تاری شود +
کز تو مبادا بیان ایں بیم است جمله که جدا او فتم فاعل مبادا است اختر نور یقین برج دل متواری تاریک
صبح یقین یقین شب تاری اے تاریک ظن وتخمین و مصرعۂ ثانی تفسیر اولست وایراد اختر و برج صبح و
شب از تناسبت + **قوله** گفت که حاجی مشو اندیشه ناک + چوں شدت آئینه ز اندیشه پاک + آئینۂ دل
اندیشه ظن وگمان مشو اندیشه ناک عن العدم چوں شدت الخ سست **قوله** باش همیشه زره دل بمن + آئینه
ات وا بمقابل من + زره دل اے از توجه دل مصرعۂ ثانی تفسیر مصرعۂ اولست۔ **قوله** تا ز فروغی که ز من بر تو تافت
دانش تو دیده شود دیده یافت + تا برای تفریع است فروغ نور دل که ز من بر تو تافت صفت فروغ دانش
علم الیقین دیده عین الیقین یافت حق الیقین وکمال یقین مثلاً شخصے شکر را نمی دانست یکے گفت که
شکر جسمیست سفید فام شیرین طعم بدیں قول اورا علم الیقین بشکر حاصل شد آنگاه شکر را دید سفیدی
رنگ او سابه نظر آورد و بدیں دادن اورا عین الیقین به حصول آمد و وقتیکه بکام آورد و طعمش چشید
دریافت که ایں شکرست وبعد ازاں هیچ شبه و ریبے نه ماند و هر جاکه اورا خواهد دانست که ایں شکرست فافهم و
قس علیٰ هٰذا مدار الیقین فی الذات الواحدة **قوله** یافت تر از نور ز ماندتمام جمله یکی یابی و بس والسلام + یافت
حق الیقین جمله یکے یابی اے جمله خود را مضمحل در ذات واحد خواهی یافت و دوئی از میان برخیزد والسلام
اے بعد ازاں سلامتی از فنا و بقا باسر حاصل خواهی کرد + **صحبت دوم با پیر صاحب تمکین و**
روشن شدن چشم مرید بنور عین الیقین۔ بدانکه صفت پیر درین خلعت به تمکین
برائے سبب عین الیقین ست و وقتیکه سالک را عین الیقین حاصل شود از تلون خلاص یابد و صاحب
تمکین شود **قوله** صبح که بر حاشیۂ ایں چمن۔ زد علم نور فشاں نسترن + صبح اے وقت صبح که بر حاشیۂ ایں
چمن تا آخر بیت ثانی صفت صبح ست حاشیه کنارۂ ایں چمن فلک نسترن سفیدی صبح علم زدن ظاهر شدن
قوله ریخت ازیں گلشن فیروزه فام۔ شاخ شگوفه ورق سیم خام + گلشن آسمان شاخ شگوفه بمعنی
سفیدی صبح ورق سیم خام ستارگان فاعل ریخت شاخ شگوفه ورق سیم خام مفعول آں و میتواند که
لفظ ریخت بمعنی لازمی باشد گفت وشاخ شگوفه که عبارت از ثریا باشد فاعل آنبود ورق سیم خام که
مراد از ستارگان بود بتقدیر حرف عطف معطوف بر شاخ ثریا کرده شود۔ **قوله** باد سحر خیز گل افشاں رسید
رخت سلوکم به گلستاں کشید + باد سحر خیز باد صبا گل افشاں بمعنی خوشبوی صفت باد صبا ست

رخت سلوکم سلوک فاعل رسید وکشید باد ومیتواند که میم سلوکم مضاف الیه رخت باید گفت
وفاعل گشته سلوک یعنی سلوک رخت من لے ذات من بسوئے گلستان کشید پس رفتم **قوله** جلوه گهی
یافتم آراسته ـ سو بسوے جلوه گران خاسته ٭ جلوه که بهان گلستان سو بسوی هر طرف جلوه گران ختان
قوله بلکه یکی صومعه بسته صف ٭ اہل صفا گرد وی از هر طرف ٭ تخییل بیت سابق ست صومعه بهان گلستان
اہل صفا بهان جلوه گران فاعل بسته صف اہل صفا گرد وی ای گرد آں صومعه از جانب درون وی راجع
به صومعه ٭ **قوله** سبز مصلا زگیا ساخته ـ گرد به گرد چمن انداخته ٭ زگیا بیان سبز مصلا ـ **قوله** سبز
لباسان بخضوع تمام ـ کرده بپا لائے مصلا قیام ٭ سبز لباسان بهان درختان بخضوع لے بخمیدگی که از سبب
کثرت برگ ومیوه بود ٭ **قوله** مرغ سحر زمزمه ساز همه ـ کرد ادا ورد نماز همه ٭ زمزمه ساز سرود کننده
مصرعهٔ ثانی ترقیست یعنی بلبل پیش سبز لباسان زمزمه دیگر میکرد وسرود مینمود بلکه بلبل ورد که همه سبز لباسان
پس از نماز ورد مینمایند آں ورد همه بجز این بلبل ادا کرده بود بسبب هزار داستانی ومیتواند که سماع
ورد صوفیان پس از نماز بوده باشد پس بلبل ورد ایشان ادا نموده وبه نغمه پردازی پرداخته ـ **قوله**
جست چنار اشرف اوقات را ـ دست بر آورد مناجات را ٭ را اول اوقات را علامت مفعولیت ست
ورا از مناجات را بمعنی برائی ست ـ حاصل آنکه چنار اشرف اوقات لے وقت اجابت بجست
پس یافت آں وقت وبرائے مناجات دست بر آورده **قوله** او بمناجات چو تلقین شده ـ نسترن
یاسمن آمین شده ٭ او لے چنار چو تلقین شده لے تعلیم شده ٭ پیشتری حرف اکثر از گلهائے یاسمین
آمین خوان گردیده بود اما بیشتر از آں فرموده که بعضی یاسمین بجائے دیگر باشد واکثر پیرامون
چنار پس آنچه گرد اگرد چنار بود همه آنهمه آمین خوان گردیده وصنعتی ست که اکثر حرف یاسمین حروف آمین
ست ٭ **قوله** گل که بتجرید شده رهنمون ـ نقد خود آورده ز خرقه برون ـ گل که بتجرید الخ لے حالت تجرد را
داشت باعتبار نقد وکیسه که نداشتن نقد ذات گل کیسه غنچه برون آورده لے شگفته گردید ٭
قوله غنچه به تعلیم طریق ادب ٭ از سخن وخنده فروبسته لب ـ به تعلیم طریق لقب لے برائے تعلیم ادب
دیگران ٭ **قوله** کرده بنفشه چو مراقب نشست ـ با قد خم داده سر افکنده پست ٭ چوں مراقب لے
مثل شخصے مراقبه کننده نشست منتقل کرده لے نشست کرده مثل مراقب خم داده خمیده مصرعهٔ ثانی تفسیر مراقب
نشست ست یعنی بنفشه سر فرو کرده نشسته بود واین اشارت بخمیدگی آں گل ست **قوله** نرگس اکمه که
همه دیده بود ـ گفت چو دیدش نه پسندیده بود ٭ دیده جهان بین نه شود جز بدوست ـ کور بود هر که نه بینا
در دوست ٭ اکمه کور مادر زاده همه دیده بود لے همه تن بصورت چشم بود فاعل گفت بنفشه دیدش ای دیدن

نرگس نہ پسندیدہ بود لے مثل بینایاں نظر نمیکرد بلکہ مانند کوراں دیں کشادہ بیت ثانی بیان گفتست جہاں
بین بینا جز بدوست لے بغیر دیدار دوست دال بدوست ثانی بدل از الف اوست بری عنایت قاف
حاصل آنکہ نرگس کہ کور بود و کوراں نہ میدید بنفشہ بدو گفت کہ چشم بینا بغیر دیدار دوست نہ شود آرے کور بود
ہر کہ نابینا باوست قولہ مکحلۂ لالہ شدہ سرمہ سا میل زمرد بدرون داد جا + مکحلہ سرمہ دان مکحلہ لالہ
لالہ سرمہ سا سرمہ دار بسبب داغ سیاہ اوگویا سرمہ دار بود زمرد سبز و میل زمرد مفعول آں لے مکحلہ لالہ
میل زمرد را بدرون خود جا دادہ + قولہ پا بہ میانش الفے کردہ راہ۔ گشتہ پئے نفی سوئی لا آلہ +
تخییل دیگر مضمون سابق بانتقال از مسمی باسم فرمودہ در اسم لالہ چون الف درمیان آید لا آلہ
شود الف عبارت از میل زمرد فاعل گشتہ لالہ سوے لے ماسوی اللہ قولہ قمری و بلبل زدہ بانگ
سماع + مستمعاں کردہ بوجد اجتماع + زدہ بانگ سماع لے سرود کردہ مستمعان ہماں درختان و گل چید
جنبش یک بسبب باد بود۔ قولہ بروف گل برگ جلاجل شدہ۔ شاخ ز رقت متمائل شدہ + وف
گل دورہ گل برگ لے برگ گل جلاجل شدہ بسبب تحرک شاخ شاخ درختان متمائل حمیدہ و مقرر بیست
کہ از سماع رقت بدل پیدا شود + قولہ من بچنیں وقت پر از یاد پیر۔ جان و دل شاد
باز شاد پیر + آتش شوقش زدرون شعلہ کش۔ برد زمن جا سکوں شعلہ وش۔ گرد چمن طوف
کناں مے شدم + جامہ دراں نعرہ زناں مے شدم + من مبتدا گرد چمن طوف کناں
میشدم خبر و درمیان ہمہ کلام حال ست آتش شوق پیر زدرون شعلہ کش صفت آتش زدرون
از دل من فاعل بردہ آتش شعلہ وش لے چنانچہ شعلہ قرار ندارد و طوف کناں یعنی طائف حالست
از متکلم و ہمچنیں جامہ دراں و نعرہ زناں و جامہ دراں از سبب بیقراری شوق + قولہ روئے
نمود آدمیم باجمال + ہست نہ و نیست نہ ہم چوں خیال + میم آدمیم مفعول روئے نمود ست باجمال صفت
آدمی ہمچوں خیال لے از سبب دوری یا ریاضت مثل خیال بچشم می آید + قولہ چشم کشادم بتامل کہ
کیست + آمدنش سوی چمن بہر چیست میم کشادم فاعل کشادست بتامل متعلق کشاد کہ کیست علت کشادم
مصرعۂ ثانی معطوف بر کہ کیست ست + قولہ در دم افتاد کہ پیر من ست۔ صیقل مرآت ضمیر من ست کہ
پیر من ست بیان افتاد مصرعۂ ثانی صفت پیر مرآت ضمیر ضمیر قولہ پردہ دوری چو شد از پیش دور +
دیدمش از چہرہ فشاں بحر نور + پردہ دوری دوری از پیش پیش من شین دمش راجع بہ پیر مفعول دیدم
از چہرہ فشاں بحر نور حال از مفعول دیدم فشاں بحر نور اسے بحر نور فشاں + قولہ پیش دویدم
کہ سَلَامٌ عَلَیْکَ + رُوحِی وَجِسْمِی وَفُؤَادِی لَدَیْکَ + کہ سلام علیک بیان گفت محذوف است لدیک
[illegible]

یعنی پیش تست اے نشانیست ۔ **قوله** گفت جوابے کہ چو آبِ حیات ۔ داده ز اندیشۂ مرگم نجات ۔
جواب اے جواب اسلام کہ چو آب حیات الخ صفت جواب فاعل داد جواب ست ونجات مفعول آن ۔
قوله از لمعاتِ رخ و نور جبین ۔ چشم مرا ساخت چو دل تیز بین ۔ یعنی از سبب فیضان لمعات روئے
مبارک خود و نور جبین خویش چشم مرا بہستی حق تعالیٰ تیز بین کرد چنانچہ دل من پیش ازین بر وجود حق تعالیٰ
تیز بین بود حاصل آنکہ علم الیقین مرا بعین الیقین رسانید ۔ **قوله** شد مدد نور نظر نور دل ۔ گشت بصیر
بصرِ متصل ۔ مدد مصدر بمعنی فاعل ای ممد نظرا ے نظر چشم سر فاعل شد نور دل بصیر نور چشم ۔ **قوله** آنچہ دل
از پیش ندانستہ بود ۔ پیش بصر جملہ ہویدا نمود ۔ دید کہ عالم ز سمک تا سما ۔ نیست بجز واجب ممکن نما ۔
فاعل دید بصر یعنے بصر مشاہدہ کرد کہ عالم بحقیقت تمام ہستی واجب است اما بہ ظاہر ممکن نماست وجود را
در پردہ امکان پوشیدہ ۔ **قوله** ہستی واجب یکے آمد بذات ۔ ہست تعدد ز شیون وصفات ۔ شیون
بفتح اول وبضم ثانی جمع شین بمعنی زشت کذا فی التاج وبفتحتین در قاموس جمع شان اطوار ہا و کار ہا
و شیون ضمیر چیز لیست کہ سرایت میکند در رگ ہائے جسد و شیونات ذاتیہ حقائق کہ در احدیت مکتوم و
مخفی اند کذا فی کشف المعانی وفی الاصطلاحات الشیون الذاتیۃ اعتبار نقوش الاعیان والحقائق
فی الذات الاحدیۃ کالشجرۃ واغصانها واوراقها وازهارها فی النواۃ وهی التی
یظهر فی الحضرۃ الواحدیۃ بالتفصیل بالعلم ۔ **قوله** کثرت صورت ز صفات ست و بس ۔
اصل ہمہ وحدت ذات ست و بس ۔ صورت اے ظاہری ہمہ اے ہمہ ممکنات ۔ **قوله** بحر یکی موج ہزاران ازو ۔
روئے یکے آئینہ ہا بیشمار ۔ تمثیل ما سبق وہمچنین مصرعۂ ثانی ۔ **قوله** دیدہ چو شد بہرہ دریں سان چو پیر ۔ گفتمش
اے خواجۂ روشن ضمیر ۔ شین گفتمش راجع بہ پیر کاف بیان گفت اول ای خواجہ محذوفست تقدیرش ہے
اینست گفتمش کہ ایں خواجۂ روشن ضمیر صفت پیر است ۔ **قوله** دیدہ ز یمن نظرت یافتم ۔ وز ہمہ با یمن ترت
یافتم ۔ دیدہ اے درجہ عین الیقین فاعل یافتم میم متکلم ست دیدہ مفعول آن وتا نظرت برائے خطاب مفعول یافت
و میم متکلم فاعل یعنی از ہمہ یمن ترا مبارکتر یافتم و برکت ترقی یقین ست ۔ **قوله** آنچہ مرا ز ابر نوالت رسید ۔
سبزہ ز باران بہاری ندید ۔ و آنچہ ترقی و زیادتی ابر نوال فاعل سبزہ ۔ **قوله** و آنچہ ز مہرت بدل و دیدہ تافت ۔
ذرہ ز خورشید درخشاں نیافت ۔ آنچہ نور ز مہرت از آفتاب ذات تو ۔ **قوله** مدح تو بیحوصلۂ چون من ست ۔
منقبت جان نہ حد ہر تن ست ۔ حوصلہ مراد از قدرت ست مصرعۂ ثانی تمثیل منقبت مدح ۔ **قوله** گفت کہ جامی
تو کجائی ہنوز ۔ باش کہ تا صبح تو آید بروز ۔ صبح عبارت از عین الیقین و روز عبارت از حق الیقین ۔ **قوله**
راہ سلوک تو بپایاں رسد ۔ دانش و دید تو بہ وجدان رسد ۔ تفسیر بیت سابق دانش علم الیقین دید عین الیقین

ان حق الیقین * قوله فارغ ز زر و سیم و دل و جان شوی . هرچه ببینی بیقین آن شوی * تفسیر وجدان
ع الخ بسبب فنا البشریت هرچه ببینی بیقین آن شوی لے فنا فی الله شوی * صحبت سوم
با پیر حقیقت بین و یافتن مرید گوهر مقصود از حقه حق الیقین حقیقت بین
لے کمال الیقین بیننده وصفت پیر و بین خلوت بحقیقت بین برائے مناسبت حق الیقین چه
وقتیکه سالک بحق الیقین پیوند و عارف حقیقت که ذات واحدیت میگردد * قوله چاشت که خورشید
علم برافراشت . ظلمت سایه نه بین کم گذاشت * چاشت در وقت سایه لے اجسام ذی ظلمیه که اول روز
سایه او بلند افتد کم گذاشت لے نگذاشت چه مقرر ست لفظ کم و چون بغیر لفظ بسیار واقع بمعنی نفی است
و اگر به لفظ بسیار واقع شود بمعنی خود استعمال یابد که خورشید علم برافراشت تا پنج بیت صفت چاشت ست
قوله هر علم از سایه فزاید پناه . جز علم خور که بود کم سایه گاه * اثبات مضمون بیت سابق از سایه بیان هنا
لے پناه بر سایه نشینان علم علم خور سایه گاه بکاست تازی کم کننده سایه ذی اجسام * قوله خنجر زرین
چو کشید از شکوه . سایه شد از دهشت گریزان بکوه * تخییل ست در سایه گاهی خنجر زرین عبارت از پرتو
آفتاب ست فاعل کشید آفتاب ست سایه لے سایه اجسام تخصیص کوه از انکه سایه در نشیب کوهساران بود
دیا دجود طلوع آفتاب نمیرود * قوله چهره چو افروخت ز نیلی تتق . زیب گرفت افق تا افق * فاعل
افروخت آفتاب ست نیلی تتق آسمان از اد لفظ نیلی بسبب نیست شب ست که از پرتو ماه و ستارگان باشد
قوله سایه ظلمت ز میان دور شد . ظلمت سایه همگین نور شد * ظلمت تاریکی شب ظلمت سایه تاریکی سایه
اجسام * قوله من بچنین روز ز ادبار خویش . مانده چو سایه پس دیوار خویش * تنگ شده بود دلم ز شهر و
کوی . طوف کنان تافتم از شهر روی * بچنین روز ظرف متعلق تافتم و از ادبار خویش تا آخر مصرعه
اول بیت ثانی صفت متکلم ست طوف کنان بمعنی سیر کنان حال ست از فاعل تافتم روئے مفعول تافتم ست
از شهر متعلق تافتم و ادبار بمعنی بدبختی از جهت مفارقت پیر * قوله پای نهادم بتماشائے و گشت . رخت کشیدم
سوئے صحرا و دشت * این بیت معطوفست بر جمله تافتم از شهر روئے تماشا و گشت هر دو بمعنی سیر رخت
کشیدم لے رفتم مصرعه ثانی تفسیر مصرعه اول بیت * قوله تافتنم گشت بدشتی کشید . کش نه کران بود نه
پایان پدید * میم تافتنم مفعول کشید و گشت فاعل کشید یای بدشتی یای موصول ست و مصرعه ثانی بیان
آن * قوله بادیه در پهن چو صحرای امل . دور چو از دیده غافل اجل * همزه بادیه برائے عظمت ست پهن
بمعنی فراخ صفت آن صحرای امل مصرعه ثانی صفت بادیه * قوله بسکه سرافراخت از و گرد باد .
خیمه گردون شده ذات العماد * فاعل سرافراخت گرد باد از و راجع ببادیه خیمه گردون

گردون ذات اسما و صاحب ستونها ۰ قوله صد گله گورش زه یمین و یسار ۰ صد گله آهوش دران مرغزار ۰ شین گورش مضاف الیه یمین و یسار و شین آهوش مضاف الیه مرغزار گله بفتح کاف پارسی و لام مشدده و مخفف رمه توده النین مرغزار بمعنی سبزه زار یعنی صد گله گور از چپ و راست آن بادیه روان بود و صد رمه آهو در سبزه زار آن بادیه چران ۰ قوله هرگز از آسیب شکار افگنان ۰ آهو و گورش نشده تنگ زبان ۰ تنگ دهان رمنده شین گورش راجع بباد یه قوله بهر رهائی ز سنگ تیزتاز ۰ روبهش از حیله گری رسته باز ۰ لفظ باز زایده است ز سنگ تیز متعلق رهائی یعنی روبه آن بادیه از حیله گری که برای رهائی از سنگ رسته بود ای حیله نه میکرد و به امن گذران میکرد ۰ قوله آنچه در و خواب برد ز اضطراب ۰ دیده خرگوش ندیده بخواب ۰ آنچه لے هر چه درو لے دران بادیه فاعل برد آنچه و خواب مفعول آن و فاعل ندیده دیده خرگوش و ضمیر مستتر ست در ندیده راجع بآنچه مفعول اوست بخواب ظرف متعلق ندیده حاصل آنکه هر چیزیکه از سبب اضطراب خواب از دیده خرگوش زائل کند آنچیز را دران بادیه چشم خرگوش بخواب هم ندیده بود چنانکه در ظاهر بیداری هرگز دران موجب اضطراب و باعث بیقراری نبود ۰ قوله کنده دد انش همه دندان آز ۰ از جگر خویش شده لقمه ساز ۰ شین دد انش راجع ببادیه و لفظ همه صفت دندان ست و دندان مفعول کنده از جگر خویش الخ لے قانع گردیده لے درندگان آن بادیه از شکار کردن دندها شسته و بقناعت خویش میگذرانیدند ۰ قوله بود عجب بادیه دلکشاه شوق در و قوت پا آزماه عجب بمعنی بسیار و نادر و دلکشائی فراخ لے بادیه چندان فراخ بود که شوق دویدن و سیر کردن قوت پا می آزمود تا چه قدر سیر ها کرده خواهد دوید ۰ قوله در هوس پیر دمی میزدم ۰ در طلب وی قدمی میزدم ۰ هوس بمعنی شوق دم زدم بمعنی سخن گفتن لے سخن مشتاقانه گفتن ۰ قدم زدم بمعنی رفتن یاء دمی و قدمی برائے عظمت ست ای سخن مشتاقانه بسیار میگفتم و در طلب آن پیر بسیار تگ و دو میکردم ۰ قوله سیر من آخر بمقامے رسید ۰ کز طرفے مژده کامے رسید ۰ فاعل رسید در مصرعه اول سیر ست و در مصرعه ثانی مژده یا مقامی پارسی موصول ست و مصرعه ثانی صله آن یاء طرفے پارسی مفید وحدت کام بکاف تازی مراد یاء فارسی برائے عظمت طرف کناره آن بادیه کام ذات پیر یعنی از طرف آن بادیه نوید اقبال پیر رسید و ذات گرامی پیر مرئی شد قوله در پئ آن کام شدم گام زن ۰ نائره در خرمن آرام زن ۰ کاف بکاف تازی بمعنی مراد عبارت از کام پیر بکاف فارسی بمعنی قدم و گام زن بمعنی رونده و دونده نائره آتش خرمن آرام و مصرعه ثانی حالست از فاعل شدم یعنی پئے آن پیر رفتم بحالیکه آتش زننده در آرام بودم لے بے تابانه بسوی او دویدم و این بیت مشتمل بر صفت تجنیس نام ست قوله تا به فلک رنگ

یکے سبزه زار ـ گرد چو خورشید یکی چشمه زار + تا غایته دو دیدن ست فلکے رنگ بمعنی بسیارست علت
مقدم سبزه زارست چو خورشید صفت مقدم چشمه سار گرد ظرف سبزه زار یعنے سبزه زارے که گرد یکی
چشمه سار بود ـ قوله بر لب آن چشمه وضو کرده پیر + نور فشاں چهره چو بدر منیر + سبق نمودم بدعا
والسلام ـ پیش گرفتم سبق احترام + سبق نمودم اے پیش از سلام علیکم گفتن پیر سلام آغاز کردم و
سلام عطف تفسیری دعاست پیش گرفتن آغاز کردن سبق احترام احترام و احترام بزرگی دادن
و تعظیم کردن ـ قوله گوش کرامت بخطابم کشاد + درج حقیقت بجوابم کشاد ـ گوش کشادن
شنیدن خطابم کلام من که السلام علیکم باشد ـ درج حقیقت دہن مبارک که از وے حقایق و
معارف ظاہر میشد بعالم جواب سلام من ـ قوله لطف جوابش چو نسیم بہار + بند کشاد از دل
من غنچه وار + لطف جواب جواب فاعل بند کشاد لطف جواب بند کشاد ای بند خودی و بند پندار
ہستی خودی از دل من بکشاد لے مرا بیخود ساخت و در حق فنا نمودن قوله کرد چو آن بند کشائی مرا
داد ز ہر بند رہائی مرا + بند ہماں بند پندار خودی و ہستی را، مرا علامت اضافت ست ای چوں
بند کشائی من کرد که بند ہر مشکل زیرا که مشکلات تا ہستی ست چوں ہستی نماند مشکل ہمه برخاست را
مرا در مصرعه ثانی علامت مفعولیت ست ـ قوله رشته جاں از گره قید رست ـ بر گره ہم گوہر اطلاق
بست + رشته جان جان گره قید ہماں بند ہستی گره ہماں جان گوہر اطلاق اطلاق یعنی جان من
از قید ہستی و پندار امکان خلاص یافت و صفت اطلاق پیدا کرد قوله قطرۀ ناچیز به بحر امید
ہستی خود را ہمگی بحر دید + قطره ہماں جان بیخود بحر ذات بحت و ہستی مطلق قوله در صور بحر چو موج
بحار + یافت ہمه جلوه خویش آشکار + صور شیون و اوصاف بحر ہماں ذات مطلق چوں موج و بحار
تمثیل صور فاعل یافت قطرۀ جان یعنی چوں جاں من در ذات بحت محو و مضمحل شد و از آثار تعین
خویش مرا جلوه گر گردید و شیون و صفات که مظہر ذات اند جلوه گر گردید قوله چوں ہیچ گوہر سوے دریا
شتافت + ہیچ گہر جز گہر خود نیافت + چوں بتماشا سوئے خود بنگریست ـ ہیچ ندانست که
در بحر چیست + پے گوہرے برائے دید ذاتی بحر ذات خود دراں شہود ملاحظه کرد دریا ہماں ذات
بحت فاعل شتافت و نیافت و بنگریست و ندانست ہماں قطرۀ جان ست ہیچ گہر جز گہر خود نیافت
یعنی چوں در شہود ذات ملاحظه کرد که وجودی ورائے وجود خود دریابد که آں را ذات حق مقرر کند بسوائے
ذات خود ہیچ وجودے نیافت ای دید که ہمگیں منم و غیر من چیزی موجود نیست و چوں ملاحظه ذات خود کرد
تا ذات خود را از وے جدا تصور کنم ذات خود را ہمگیں ذات حق دید و ذات خود ہرگز نیافت

حاصل هر دو بیت آنکه ذات من در ذات حق فانی شده و ذات حق در ذات من ساری گشته تا بجاست که امتیاز دوئی از میان برخاست و درجهٔ حق الیقین همین است فافهم **قوله** جامی اگر زانکه زدی دست و پا تا لب این بحر شدی آشنا + خطاب بخود است یا خطاب پیر است در موعظت جامی اگر از این از آن حالت که زدی دست و پای بیان آن دست و پا زدن جد و جهد کردن شدی آشنا اے سیر سلوک تو تا به سیر الی الله رسید **قوله** غرقهٔ بحر آمده غواص شو ـ طالب در و گهر خاص شو + جزائے بیت سابق بحر جان ذات مطلق در و گهر حقائق و معارف یعنے طالب سیر الی الله شو و حقائق اوصاف الٰهی ملاحظه کن **قوله** در دل تو گر شعلهٔ حالیت هست + لایق آن حسن مقالیت هست + موعظت دیگر است شعلهٔ حال حال و حال حالت استغراق و کشف حقائق آن راجع به شعلهٔ حال حسن مقال اے حسن او و بیان حقائق و معارف + **قوله** سوختهٔ شعلهٔ حالات شو ـ ساختهٔ شرح مقالات شو + جزا بیت سابق ساخته مستعد یعنی در استغراق و کشف حقائق بسیار محو و فانی باش + مقالات از حقائق و معارف اوصاف الٰهی بیان کن ـ پس اکنون در بیان مقالات که مشتمل بر حقایق و معارف اند می فرماید

مقالهٔ اول در آفرینش عالم که آئینهٔ جمال نمای اسماء و صفات آفرینندهٔ است سبحانه وتعالیٰ

العالم بوضع اللغوی اسم لما یعلم به الشئ مشتق من العلم وهو الاظهر کالخاتم اسم لما یختم به فعلی هذا کل موجود عالم لانه یعلم به الله من حیث اسمائه و صفاته **قوله** شاهد خلوتگه غیب از نخست + بود پئے جلوه کمر کرده چست + شاهد خلوتگه غیب الله تبارک و تعالیٰ از نخست اے از ازل کمر کرده چست اے مستعد ظهور چنانچه در خطاب حضرت داؤد علیه الصلوٰة والسلام فرموده کُنْتُ کَنْزًا مَخْفِیًّا فَاَحْبَبْتُ اَنْ اُعْرَفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ **قوله** آئینهٔ غیب نما پیش داشت + جلوه نمائے همه با خویش داشت + آئینهٔ غیب نما علم الله تعالیٰ و تبارک جلوه نمائے ظهور همه با خویش داشت ای ظاهر و مظهر خود بود چنانچه مصیر باید **قوله** ناظر و منظور همه او بود و بس + غیر وی این عرصه هیچ کس + ناظر باعتبار عالمیت و منظور باعتبار معلومیت این عرصه ای ناظریت و منظوریت + **قوله** بُد دو دوئی هیچ نه + دعوی مالی و توئی هیچ نه + جمله اے ناظر و منظور دوئی اے ظهور مظاهر مصرعهٔ ثانی تفسیر دوئی + **قوله** بود قلم رسته ز زخم تراش ـ لوح هم آسوده ز رنج خراش + بیان عدم ظهور نقش هر چه کلیات و جزئیات رسته بالفتح بمعنی خلاص تراش لازم قلم است خراش بمعنی نوشتن لازم لوح است و لازم بے وجود ملزوم موجود نگردد و چون لازم موجود نه شد ملزوم نیز موجود نه شد ـ حاصل آنکه قلم و لوح موجود نبود چه ایشان نیز ظاهر اند **قوله** عرش قدم بر سر کرسی نداشت + ثقل سر نا در برپی داشت

نادر بر سی نادره یابی اے عرش وکرسی وعقل موجود نبوده **قوله** دائرهٔ چرخ به صد دخل وخرج
بود محظورهٔ یک نقطه درج + دائرهٔ چرخ چرخ بصد دخل وخرج که اکنوں وارد محظوره نهانخانه یک نقطه
اے نقطهٔ وحدت **قوله** سلک فلک ناظم انجم نبود۔ پشت زمین حامل مردم نبوده + سلک فلک
فلک پشت زمین زمین **قوله** نطفهٔ آبا بمضیق جهات۔ بود مصون از رحم امهات + آبا فلک
امهات زمین نطفهٔ آبا اثر فلکی که در زمین ست یعنی نطفهٔ آبای علوی که اکنوں در مضیق جهات
موجود ست از رحم امهات سفلی مصون بود لے تاثیر فلکی در ذات زمین نبود ولے هر دو موجود نه بودند
قوله بود درین عهد فرو بسته دم + طفل موالید بخواب عدم + درین عهدای معدوم طفل موالید موالید
سه گانه ای نباتات وحیوانات وجمادات خواب عدم عدم **قوله** دیدهٔ آں شاهد نابود بیں + معنی معدوم
چو موجود بیں + آں شاهد الله تبارک وتعالی نابود ممکنات معدومه یعنی پیش آں تبارک وتعالی علماً
ایں همه ممکنات معدومه مثل موجودے که در عالم شهادت دارد همچناں ظهور داشت اجمالاً لا تفصیلاً
چنانچه میفرماید **قوله** گرچه همی دید در اجمال ذات حسن تفاصیل شیون وصفات + فاعل دید شاهد
اجمال ذات ای علماً حسن تفاصیل الخ اے تفصیل صورہائے صفات یعنی همیں حسن ظهور که در تفصیل ست
بعینه در علم خود معاینه میکرد **قوله** خواست که در آئینه های دگر + بر نظر خویش شود جلوه گر + آئینهائے
مظاهر که خارج ذات اوئید بر نظرائے پیش نظر جلوه گرائے خود را بپند یعنی اگرچه حسن شیون صفات اجمالاً
در علم خود معاینه مینمود لیکن از انجاکه در تفصیل حسن افزون تر ست و ظهور مظاهر پیش از پیش ست خواست که
در مظاهر بالتفصیل حسن خود را معاینه کند **قوله** در خور هر یک ز صفات قدم + روے دگر جلوه دهد لاجرم
صفات قدم لے شیون واطوار ذات قدیم در خور هر یک آں لائق استعداد هر مظهر که آئینه صفات ذات
اند ظهور بعنوان دگر کند پس **قوله** روضهٔ جاں بخش جهاں آفرید۔ باغچهٔ کون ومکان آفرید + روضهٔ جاں
بخش جهاں جهاں جاں بخش بمعنی راحت بخش باغچهٔ کون ومکان همان جهان **قوله** کرد ز هر شاخ و
گل وبرگ وخار + جلوهٔ او حسن دگر آشکار + بیان حسن فقط فاعل کرد جلوهٔ حسن دگر مفعول آں
شاخ وگل وبرگ وخار عبارت از مظاهر ست جلوهٔ اوائے ظهور ذات الصفات **قوله** سروش از
قد رعناش داد + گل خبر از طلعت زیباش داد + بیان آنکه هر فرد از افراد عالم مظهر ست صفات الله
را من حیث الانفراد پس مراد از قد و طلعت وبیت وسبزه وغیرهم از لوازم شاهد که در بیان می آید
صفات الله اند یعنی سرو مظهر قد اوست وگل مظهر طلعت او **قوله** غنچه سخن از شکرش کرد ساز +
قفل زدرج گهرش کرد باز + شکر لب سخن کرد سازای مبین وصوت لے مظهر اوست قفل باز کردن ظاهر

شدن درج گهرش دهن شاهد غیب است مظهر دهن او گردید. **قوله** سبزه بگل غالیه تر سرشت پیش گل او صفات خط او نوشت. غالیه تر عبارت از ذات سبزه است بگل سرشت یعنی به خاک ظاهر کرد خود را سبزه مبتدا بگل غالیه تر سرشت صفات سبزه است مصرعهٔ ثانی خبر فاعل نوشت سبزه است یعنی سبزه که به گل وجود خود را ظاهر کرده است پیش گل واقعی اظهار خط آن شاهد غیب نموده است یعنی مظهر خط او گردیده.
قوله شد هوس طره او باد را. بست گره طرهٔ شمشاد را. طرهٔ زلف باد و باد صبا چه خروج نباتات از زمین بتاثیر صباست طرهٔ شمشاد و شمشاد دو گره بستن طرهٔ شمشاد عبارت از ظهور او ست حاصل آنکه شمشاد مظهر زلف آن شاهد ست. **قوله** نرگس چماش با آن چشم مست. نه در ره مستان صبوحی پرست. بیان حسن با عشق چماش با جیم تازی و میم و الف شوخ و مستی و عربده نورالدین. آن چشم مست ای بمظهریت چشم مست شاهد غیب ای نرگس که مظهر چشم شاهد غیب ناظر را به تماشا. خود مفتون ساخته ره زدن فریفته کردن مستان صبوحی پرست باده نوشان مستی شوق شاهد غیب **قوله** فاخته با طوق تمنای سرو. زد نفس شوق ز بالای سرو. طوق تمنا تمنای سرو قد شاهد غیب بالای سرو ای سرو قدی با طوق تمنای سر صفت فاخته یعنی فاخته که مطوق با طوق عشق قد شاهد غیب ست بقد سرو واقعی دم مشتاقانه زده چه این سرو مظهر شاهد غیب ست. **قوله** بلبل نالنده به دیدار گل. پرده کشت است ز اسرار گل. بلبل موصوف نالنده به دیدار گل صفت او گل گل واقعی پرده کشادن ظاهر کردن اسرار گل گل طلعت شاهد غیب یعنی بلبل که به دیدار گل واقعی نالان است اسرار طلعت شاهد غیب را ترجمان است که گل واقعی مظهر طلعت رعنائی او ست. **قوله** کبک دری پا بچها برزده. زد به سر سبزه قدم برزده. پا بچها برزده صفت کبک دری فاعل زد کبک قدم مفعول سر سبزه حال ست از فاعل زد و سر زده یعنی فریفته و پریشان ای کبک فریفته سبزه است زیرا که وی مظهر خط خط شاهد غیب ست. **قوله** قمری بنهاده به شمشاد دل. سوخته بر داغ غم او شاد دل. شمشاد وقوعی او راجع به شمشاد و شاد دل حال از فاعل بسوخت یعنی قمری با این شمشاد واقعی دل داده و شاد او نه بداغ غم او سوخت زیرا که این شمشاد مظهر طرهٔ شاهد غیب ست پس برین تقدیر مصرعهٔ ثانی معطوف بر بنهاده به شمشاد و ست و اگر وقت ارجاع ضمیر او شمشاد و طرهٔ شاهد غیب را داده کرده آید چنانچه طریق استخدام است آنگاه قمری مبتدا موصوف بنهاده بشمشاد دل شاد و صفت او و مصرعهٔ ثانی خبر یعنی قمری که با این شمشاد دل نهاده و عاشق گردیده بداغ غم آن طرهٔ شاد او سوخت.
قوله مرغ سحر ساخته بناز و عتاب. در نظر نرگس بسیار خواب. ساختن سازش کردن یعنی با شوق شد بناز و عتاب متعلق ساخت در نظر ظرف متعلق ساخت بسیار خواب یعنی بسیار مستانه صفت

نرگس یعنی مرغ سحر عاشق نرگس شدہ برائے آنکہ نرگس مظہر چشم شاہد غیب ست۔ **قولہ** حسن زہر جا کہ زد القصہ سر۔ عشق شد از جائے دگر جلوہ گر۔ حسن حسن شاہد غیب سر زدن ظاہر شدن کاف کہ زد شرطیہ است و ہمچنیں در ابیات آیندہ یعنے حسن معشوق حقیقی چوں از جائے ظہور کرد و مصرعہ ثانی جزا شرط ست۔ **قولہ** حسن بہر طرہ کہ آرام یافت۔ عشق ولی آمدہ و در دام یافت۔ فاعل آمد عشق ست یافت عشق و در دل آمدن و فاعل یافتن دل ست اے دل در دام یافت خود را۔ **قولہ** حسن بہر چہرہ کہ جن برفروخت۔ عشق ازاں شعلہ دلے را بسوخت۔ ازاں شعلہ حسن یاء دلی فارسی برائے تنکیر ست **قولہ** حسن بہر لب کہ شکر خندہ کرد۔ عشق دلی را بہ غمش بندہ کرد۔ بہر لب لاۓ بعیت سر مظہر شکر خندہ لے ظہور شیریں غمش راجع بہ لب۔ **قولہ** حسن پر از عشق نگیرد غذائی۔ عشق ہم از وے نگریزد دہمائے حسن از عشق غذا رونق یافتہ و عشق از حسن غذا و پرورش یافتہ۔ **قولہ** قالب جانند بہم حسن و عشق گوہر دکانند بہم حسن و عشق۔ اے ملایم یک دیگر اند۔ **قولہ** از ازل ایں ہر دو بہم بودہ اند۔ جز بہم ایں راہ نہ پیمودہ اند۔ از ازل ای از شاہد ازلی اے از شاہد ازل چہ آں شاہد خود بخود بر حسن خویش عاشق گشتہ و عشق خویش در مظاہر نمودہ و ناظر آں گشتہ ایں راہ اے از ازل تا مظاہر آمدن یعنی حسن و عشق باہم و یک دیگر از شاہد ازل ظاہر گشتہ و در مظاہر پرتو انداز گردیدہ و وجود مظاہر موجود گشتہ چنانچہ میفرماید۔ **قولہ** ہستی تا ہست ز پیوند شاں۔ نیست کشادہ ہمہ جز بند شاں۔ ہمہ ای ہمہ خلق یعنی پیدا شدن خلق از سبب بہم بودن حسن و عشق شاہد حقیقی است و اگر ایں سبب نمی بود احدی وجود میگرفت۔ **قولہ** حسن کش از عشق گرفتار نہ۔ جنس نفیس ست و خریدار نہ۔ یعنی حسن کہ او از عشق گرفتار نیست جنس نفیس ست کہ خریدار او کسے نیست و ابیاد حکایت بریں بیت ست۔

حکایت شیخ روزبہان فارس قدس سرہ با بیوہ زنے کہ میوہ دل خود را شیوہ مستوری آموخت

قولہ روزبہان فارس میدان عشق۔ فارسیان راشہ ایوان عشق۔ فارس سوار اسپ فارسیان خداوند کسانیکہ در میدان عشق فارس باشندہ فارسیان شہ اے شہ فارسیاں ایوان عشق یعنی شاہ فارسیاں ہست در عشق۔ **قولہ** پیش در پردہ سرائے رسید۔ از پس آں پردہ سرائے شنید۔ در پردہ بہ قلب اضافت ست پردہ در فاعل رسید و شنید روزبہان ست۔ **قولہ** کز مہر و شفقت مادری۔ گفت بخورشید لقا دختری۔ بیان حمد لائے خورشید لقا صفت مقدم دختر۔ **قولہ** کای بہ جمال از ہمہ خوباں فزوں۔ پائے منہ ہر دو زنا لواں بروں پیانہ گفتت پائے برون نہادن بیروں از خانہ آمدن و رفتن و طالب جلوہ گری شدن و بہ خواستگار

وغیرہ خود را نمودن مطلق یا بہ وصے خطبہ کردہ باشند زیرا کہ **قولہ** نرخ متاعیکہ فراواں بود + گر مثل
جاں بود ارزاں بود۔ نرخ اے قیمت کہ فراواں صفت متاعی یعنی متاع مثلاً اگر جان بودہ است چوں
فراواں شد قیمت او ارزاں ست مثل مثلاً **قولہ** شیخ چو آں زمزمہ در گوش کرد۔ سر محبت ز دلش
جوش کرد + شیخ روزبہان زمزمہ نصیحت مادر مر دختر را گوش کرد اے شنید سر محبت محبتی کہ تجبن
شاہد ازل داشت و ناظر تجلی آں بود **قولہ** بانگ برآورد کہ اے کندہ پیر۔ از دلت این بیخ ہوس
کندہ گیر + کہ اے کندہ پیر بیان بانگ ست کندہ پیر پیر فرتوت از دلت اے از دل خود این بیخ
ہوس ای بیخ این ہوس و ہوس مستور بودن دختر صاحب جمال **قولہ** حسن نہ آنست کہ ماند نہاں +
گرچہ شود پردہ جہاں در جہاں + ماند نہاں بیان آں جہاں در جہاں بمعنی لبیار **قولہ** حسن کہ
در پردہ مستور نیست + زخم ہوس خوردہ منظور نیست + حسن مبتدا جملہ کہ در پردہ مستور نیست صفت
حسن مصرعہ ثانی خبر مستوری و منظوری بیاء مصدری مستور بودن و منظور بودن ہوس
مضاف بہ منظوری ست اے ہوس منظوری **قولہ** تا ندرد پردہ مستوریش۔ جا نشود منظر
منظوریش + منظر منظوری شین منظوری مضاف جان ست و ہر دو ضمیر شین راجع بحسن یعنی
ما دامیکہ پردہ مستوری خود ندرد جای او منظوری نشود + **قولہ** جلوہ کہ ہر لحظہ تقاضا کند۔ بہر دلی داں
کہ تماشا کند + فاعل کند حسن ست و جلوہ منعول آں ای حسن کہ ہر لحظہ جلوہ را تقاضا کند بہر دلے
داں ای بہر اسیر کردن دل تماشا بمعنی جلوہ **قولہ** تا زغم عشق چو شیدا شود + کوکبہ حسن ہویدا شود + تفریع
بر مضمون سابق فاعل شود ہماں دل کوکبہ درخشندگی **قولہ** جامی اگر زندہ بینندہ۔ در صف عشاق
نشینندہ + سرمہ ز خاک قدم عشق گیر۔ زندہ بزیر علم عشق میر + زندہ بینندہ صاحب دل ہمزہ
بینندہ و نشینندہ برلے خطاب ست زندہ بزیر علم عشق میر اے در زندگی در عشق فانی شو +

مقالہ دوم در بیان آفرینش آدم علیہ السلام کہ آئینہ ذات و مظہر جمیع اسماء و صفات آفرینندہ است سبحانہ و تعالیٰ۔

قولہ پیش کہ از ابر صفا نم نبود + رستہ گل صفوت آدم نبود + پیش ای پیش آدم پیش پیش زمان محذوف ست و زمان ظرف بودہ است کہ
در بیت لاحق ستلے در زمان پیش از آدم بود جہان آہ ابر صفا صفا و سفا برگزیدگی مطلق صفا نم نبود
اے ابر را ریزش نبود رستہ بالضم دمیدہ شدہ صفوت بہر سہ حرکت برگزیدگی و آنچہ صاف باشد از تیرگی
و عشق رشیدی صفوت صفت گل بالضم و گل مضاف ست با دم اے گل آدم یعنے ذات کہ برگزیدہ است
پیدا نہ شدہ بود **قولہ** بود جہاں یک بیک آئینہا۔ بلکہ سراسر ہمہ گنجینہا + جہاں افراد مخلوقہ جہاں

مقالہ دوم در بیان آفرینش آدمؑ

چنانچہ عرش وکرسی وآسمان وزمین وغیرہ آئینہ ہست مظہر بانفراد سراسر واں افراد مخلوقہ جہاں مصرعۂ ثانی ترقی است ووجہ ترقی اینکہ آئینہ بذات معیت ندارد وچوں ذات باری تعالی را بمظاہر معیت ست لہذا ترقی نمودہ مظاہر را بگنجینہا تعبیر نمودہ چہ گنج باگنجینہ معیت دارد۔ **قولہ** برسرہر گنج طلسم دگر نقد درد گوہر اسم دگر + گنج ذات افراد طلسم صورتہاں افراد گوہر اسم اسم باری تعالی دگرای درہر یک مظاہر بانفرادہ ظہور اسماء الٰہی بانفرادہ بود **قولہ** لیک نشانے زمسمی نداشت مظہر جمعیت اسماء نداشت + مسمی ذات باری تعالی کہ مستجمع جمیع اسماء صفات ست نشانی زمسمی از مظہری کہ جامع جمیع اسماء صفات باشد جمعیت مصدر بمعنی اسم فاعل ای جامع اسماء مصرعۂ ثانی تفسیر مصرعۂ اول ست فاعل نداشت جہان یعنی مظاہر بودند کہ من حیث الانفراد مظہر اسماء من حیث الانفراد بودند نہ جامع جمیع اسماء **قولہ** شاہ ازل خواست چنان مظہری + چند زدریاے قدم گوہری + شاہ ازل باری تعالی وچناں مظہری ای مظہر جامع جمیع اسماء دریا قدم ذات قدیم حق تعالی گوہر ذات آدم علیہ السلام **قولہ** ساخت دلش مخزن اسرار خویش + کرد رخش مطلع انوار خویش + بدانکہ آدم علیہ السلام خلیفۃ اللہ ست در زمین چنانچہ آیۃ اِنِّی جَاعِلٌ فِی الْاَرْضِ خَلِیْفَۃً مصداق اوست ہرچہ باطن مستخلف است باطن خلیفہ وہرچہ ظاہر مستخلف ظاہر خلیفہ وباطن مستخلف قدم ست وظاہر او حدوث پس خلیفہ ازیں جہت کہ مستفید ست از قدم دل او مخزن اسرار ست وازیں جہت کہ مستفید ست بحدوث رخ او مطلع انوار ست ولہذا آدم علیہ السلام را واسطہ گفتہ اند در دائرۂ احدیت چنانچہ حقیقت محمدی صلی اللہ علیہ وسلم واسطہ است در دائرہ ہویت پس فرمودہ کہ **قولہ** شد ز رو صورت ومعنی بہم + مجمع بحرین حدوث وقدم + ہرچہ عیاں داشت بدو شرح کرد + ہرچہ نہاں داشت درو درج کرد + ہرچہ عیاں ای اوصاف ظاہری ذات خود چنانچہ علم وارادت وقدرت وغیرہ **قولہ** علم الاسماء رقم فترش خمر طینت صدف گوہرش + دفتر گوہر عبارت از ذات آدم علیہ السلام قال المحققون فی قولہ تعالی وعلم ادم الاسماء کلہا ای رکب فی فطرتہ من کل اسم من اسمائہ لطیفۃ وہیاہ بتلک اللطائف المحقق بکل الاسماء الجمالیۃ والجلالیۃ وغیرہ عنہما بیدہ فقال لابلیس مامنعک ان لا تسجد لما خلقت بیدی وکل ماسواہ مخلوق بید واحد لانہا مظہر صفۃ الجمال کملائکۃ الرحمۃ او الجلال کملائکۃ العذاب والشیطٰن حاصل آنکہ جمیع اسماء الٰہی مرقوم بذات اوست مضمون حدیث خَمَّرْتُ طِیْنَۃَ اٰدَمَ بِیَدَیَّ اَرْبَعِیْنَ صَبَاحًا یعنی تخمیر الٰہی بصفات جل وجلال مر اوست وا ومربوب ست **قولہ** گونہ گندم باومیش سپرد۔ نام انا الروح حنہ آدم نہ برد + ادیم پوست یا پوست سرخ ادیم الارض روئی زمین وادیم السماء ظاہر آں وادیم النہار روشنی روز ادیم الضحی اول چاشت آدم بالمد گندم

گون و ابو البشر علیہ السلام را آدم برائے آں گویند کہ صاحب ادمۃ بود یعنی گندم گون یا آنکہ وجودش از ادیم زمین بود یا آنکہ صاحب ادمہ اوست بالفتح یعنی سزاوار امامت یا آں کہ صاحب آدم یعنی الفت و اصح آنست کہ آدم اسم عجمی ست و موافقت ایں نام باآں معانی از اتفاق ست۔ **قولہ** سایہ بر اوج فلک انداختش٭ سجدہ گہ فوج ملک ساختش٭ شین انداختش مضاف الیہ سایہ است لے سایہ او بر فلک انداخت لے عالی قدر ساخت و مسجد ملائک کرد او را٭

قولہ جز سر فرقت زدگاں ہر کہ بود٭ چہرہ بہ خاک رہ آں پاک سود٭ فرقت زدگاں مردوداں سر فرقت زدگاں شیطان آں پاک آدم فاعل سود ہر کہ لے ملائکہ کل ہم ساجد آدم علیہ السلام شدند مگر شیطان **قولہ** بزم کرامت ز رخش بر فروخت٭ ہر کہ رخش دید دراں دیدہ دوخت٭ بزم کرامت کرامت و کرامت عبارت صفوت و صفاست برفروخت روشن ساخت دیدہ دوختن فریفتہ شدن٭

قولہ چوں برخش چشم ہمہ تیز دید٭ نیل عصا آدم بروے کشید٭ نیل رداے ست از کشور زنگبار آید و بہ مصر گذر دو رنگے ست معروف و سپند سوختہ کہ بر بناگوش بچگان بمالند برائے دفع چشم زخم و آں را لام نیز گویند۔ نیل عصا آدم عصیان آدم کہ از آیہ کریمہ وَعَصٰی اٰدَمُ رَبَّہٗ فَغَوٰی مے آید و چوں وقت عصیان گونہ گندم آدم علیہ السلام بسیاہی مبدل شدہ بود مولوی علیہ الرحمۃ آں سیاہی را بنیل تعبیر نمودہ٭ **قولہ** باز بہ جانش پئے دفع گزند٭ تابش از تاب علیہ او فگند٭ پئے دفع گزند گزند مکافات و جزائے عصیان کہ بوے گرفتار بود و بتوبہ و استغفار مشغول بود تاب علیہ عبارت از اجابت توبہ و عفو ذات ست **قولہ** تیرگئے معصیتش دور شد٭ ظلمت ستیش علم نور شد٭ تیرگئے معصیت لے تیرگئے بدن کہ از سبب معصیت بود ظلمت نیل ہماں تیرگی معصیت علم نور شد لے مبدل بہ نور شد یعنی باز بہ فضل و کرم خود باری تعالیٰ جل جلالہ توبہ او مقبول فرمود و جرم او را عفو نمود و سیاہی ظلمت بدن او بسفیدی و رنگ اصلی خود باز گشت و نورانی شد٭ **قولہ** سیر وجودش بہ لطافت کشید٭ دور کمالش بہ خلافت رسید لے لطیف شد و بخلعت خلافت سرافراز گردید٭ **قولہ** کشور اسماء الٰہی گرفت٭ مملکت نامتناہی گرفت٭ کشور اسماء جمیع اسماء الٰہی گرفت لے مظہر و جامع جمیع اسماء گردید مملکت نامتناہی ہماں اسمائے الٰہی٭

قولہ پرتو او بر زن و بر مرد تافت٭ ہر کہ از و ہر چہ طلب کرد یافت٭ زن و مرد عبارت از افراد جمیع جمیع عالم ست چوں ذات علیہ السلام جامع جمیع اسماء گردید و افراد عالم ہر یک مظہر ہر یک اسم اند پس بمنزلہ کل شدہ و افراد عالم اجزائے او و اجزاء مظہر کل اند و پرتو کل ست کہ بر جمیع اجزاء تافت و ہر چہ

ازمطالب ظاہری وباطنی کسے ازوطلب نمود حاصل گردید بدان فائض گردید چہ خلیفۃ اللہ وسط
بین اللہ و مخلوقات ست ۔ قولہ آئینۂ شد کہ بہ چشم کس ۔ چوں نظر انداخت خداوند و بس ۔ فاعل
نظر انداخت چشم کس ست یعنے آدم علیہ السلام است کہ چوں چشم کس در روے میدید خدا تعالی
را می دید ۔ قولہ بلکہ نبود از دل ظلمت زدائے ۔ شاہد و مشہود رو جز خدائے ۔ ظلمت زدائے
بمعنی روشن صفت دل است و این بیت در ترقیست از بیت سابق چہ سابق شاہد غیر حق ثابت کردہ
مشہود ذات حق و انچہ عالم من حیث المجموع صورت ذات مع الصفات ست و آدم
علیہ السلام کہ خلیفۃ اللہ است وحدہ صورت ذات مع الصفات چنانچہ خلق اللہ تعالی آدم علی صورتہ
مصداق اوست وغیر آدم کہ ناظر با آدم ست فی الحقیقۃ ذات حق تعالی ست نہ غیر زیرا کہ لیس
فی الدار غیرہ ۔ پس شاہد و مشہود فی الحقیقۃ ہر دو حق تعالی شد و مغایرت درمیان شاہد
مشہود نیست فافہم و مؤید این معنی ست کہ صاحب گلشن راز فرمودہ شعر چو نیکو بنگری
در اصل این کار ۔ ہم او بینندہ ہم دیدست و دیدار ۔ حدیث قدسی این معنی عیان کردہ ۔ فبی
یسمع و بی یبصر بیان کردہ ۔ قولہ اے بر در دور ماندہ آمدہ ۔ وز کرمش پشت بہ پشت آمدہ ۔
خطاب بہ بنی آدم ست کہ تا خطاب خلف اند مصرعہ ثانی تفسیرہ دور و دراز ست آمدہ ست و تمام بیت صفت
منادی محذوف ست و مقصود بالذات استلحاق ست و کرم عبارت از ذات آدم علیہ السلام ست و تعبیر بکرم
جہت تناسب پشت ست ۔ قولہ پشت وفا بر کرم او مکن ۔ دست جفا در کمر او مکن ۔ پشت بر وفا
کردن بیوفائی کردن دست در کمر کردن تنگ کردن و مخالفت ورزیدن ۔ کمر عبارت از ذات آدم
علیہ السلام یعنے مخالف پدر را اعمال او مباش و آں افعال کہ وے در عمل آورد ہماں پیش کن قولہ
حیف بود صورت آدم ترا ۔ معنی شیطاں شدہ ہمدم ترا ۔ معنی شیطان کارہائے شیطانی یعنی حیف ست
برین حال تو کہ صورت آدم باشد و کارہائے شیطانی بکار بردن ۔ قولہ سہل بود جلد کتابے
کریم ۔ بستہ بر افسانہ دیو رجیم ۔ تمثیل بیت سابق کتاب کریم قرآن مجید بستہ بمعنی لازمی اے
بستہ شدہ دیو رجیم شیطان پس صورت آدم علیہ السلام مثل جلد کتاب کریم است و افعال شیطانی
افسانہ دیو ۔ قولہ دلق صفا در برو زیر بغل ۔ کردہ نہاں دفتر زرق و حیل ۔ دلق صفا ای دلق اہل صفا
در بر بمعنی پوشیدہ شدہ زیر بغل ظرف متعلق کردہ نہاں دفتر زرق و حیل اے مکر و حیلہ ۔ قولہ گرگ
دلی صورت یوسف کہ چہ ۔ صورت گرگیست تاسف کہ چہ ۔ کہ چہ بیان لفظ محذوف ست یعنی گرگ
دل بودن و صورت یوسف بگو کہ چہ حال ست و بر عدم صورت یوسف با وجود گرگ دلی تاسف نمودن

بجو کہ برائے حسیت مبایدکہ بعدم حسن باطنی تاسف خوری کہ اصل کار ہمین ست چنانچہ قولہ اصل کہ
معنی ست چو بگذاشتی بعل بسوی فرع چرا داشتی ۔ معنی عبارت از افعال حمیدہ است فرع صورت آرائے
حرف کاف میان اصل و معنی مالجا میان مبتدا و خبرست یعنی اصل کار و مقصود تو اخلاق حمیدہ ست
چون بگذاشتی ادراول بسوی صورت آرائی چرا داشتی پس بایدکہ اصل کار را طالب شوی و بشناسی
کہ مقصود از خلقت من تہذیب الاخلاق و معرفت خالق علی الاطلاق است قولہ قدر شناس گہر
خویش باش صیرفی سیم و زر خویش باش ۔ گہر ذات صیرفی شناسندہ سیم و زر ذات قولہ گر زر
خالص شدی خوش شو ترا ۔ ورنہ چہ چارہ است ز آتش ترا ۔ بیان صیرفی بودن زر خالص موصوف بصفات
حمیدہ خوش ترا ای مژدہ خوشترست اسے مژدہ بہشت آتش دوزخ مقررست کنند قلب را در آتش اندازند
پس باید کہ پیش از عذاب دوزخ خود را خالص و پاک گردانی تا لائق آتش نہ گردی چنانچہ پیغمبر باید قولہ
آتش از سینہ طلب خود زن ۔ ہر غل و غش را کہ بیابی بسوز ۔ طلب و مطلب شوق الٰہی قولہ جوہر دل را از
غرض پاک کن ۔ چشم خرد را ز غرض پاک کن ۔ جوہر دل دل چہ تعریف او جوہر نمودہ اند بنا بر آنچہ در
اصطلاحات آوردہ کہ اَلْقَلْبُ جَوْهَرٌ نُوْرَانِيٌّ مُتَوَسِّطٌ بَیْنَ الرُّوْحِ وَالنَّفْسِ وَهُوَ الَّذِیْ یَتَحَقَّقُ بِهِ الْاِنْسَانِیَّةُ
غرض تعلق بدن و آرایش او غرض ماسوی اللہ یعنی دل را از تعلق بدن دور کن و چشم خرد را از مطالب
ماسوی اللہ بردار چنانچہ صائب گفتہ شعر گذشتم از سر مطلب تمام شد مطلب ۔ حجاب چہرۂ مقصود بود مطلبہا
قولہ دامن جان و کش ز آلودگی ۔ نیست در آلودگی آسودگی ۔ تعلق بہ تن ماسوی اللہ آسودگی آرایش
یاد حق ۔ قولہ بند ز تن بگسل و آزادہ شو ۔ نقش دوئی دور کن و سادہ شو ۔ ز تن بیان بند ست
اسے بند تن کہ بر جان تست بگسل اے از اخلاق بشری و نفسانی و شہوانی دور شو نقش دوئی وجود
ماسوی اللہ سادہ شوی موحد شو زیراکہ قولہ زاد مریداں رہ آزادگی ست ۔ شیوۂ آئینہ
دلاں سادگی ست ۔ مریداں سالکان راہ حق تعالیٰ آزادگی لے آزادگی از تن آئینہ دلاں صاف
دلان و موحدان سادگی لے سادہ بودن از نقش غیر حق ۔ قولہ سادہ دلی باش پسندیدہ ذات
پاک ز رنگی صور کائنات ۔ سادہ دلی بیا فارسی مرشدے اہل تجرید پاک ز رنگی صور کائنات لے اہل
جمیع باش و از تفرقہ پاک باش چہ تفرقہ ظہور صور کائنات گمان معتورست و جمیع بر خلاف آن قولہ
تا چو ازین مرحلہ بیرون شوی ۔ ہم نفس شاہد موزون شوی ۔ علت بیت سابق این مرحلہ منزل
کائنات کہ عالم باشد بیرون شوی لے تارک آن شوی ہم نفس ہمدم و ناظر شاہد موزون تبارک و
تعالیٰ ۔ قولہ پیش نگارے شوی آئینہ ۔ عکس شود ہیچ نہ آئینہ بہ ۔ چیزے چوں یار نگاری موصوف

مصرعۂ ثانی صفت یعنی چوں آئینۂ دل خود را از زنگ ما سوی پاک کنی وہم صحبت معشوق حقیقی شوی و
ایں آئینہ را پیش آں معشوق براہ آوردہ باشی کہ جز ایں راہ آوردہ پیش او ہیچ رہ آورد
بہتر نیست زیرا کہ غرض باری تعالیٰ از خلقت انسان آئینہ داری خود ست کہ در وے صورت را
بجمیع صفات تماشا کند چنانچہ کُنتُ کنزاً مخفیاً فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق مصداق
اوست وحکایت بریں معنی ایراد یافتہ۔ حکایت مسافرے کنعانی کہ برسم ارمغانی
آئینۂ نورانی پیش روئے چہرۂ یوسف علیہ الصلوٰۃ والسلام نہاد
قولہ۔ یوسف کنعاں چو بہ مصر آرمید + صیت وے از مصر بکنعاں رسید۔ کنعان بالفتح نام پدر
نمرود و نام شہرے کہ سکونت یعقوبؑ و مولد یوسف علیہما السلام بود و نام پسر نوح علیہ السلام قولہ
بود دراں غمکدۂ یک دوستش۔ پر شدہ از مغز وفا پوستش + آں غمکدہ شہر کنعان بسبب آنکہ نسبت
گفتہ است دراں کنعان بہ غم ہجران یوسف علیہ السلام میگذرانید شین دوستش راجع بہ یوسفؑ مصرعۂ
ثانی صفت دوست شین پوستش راجع بدوست۔ قولہ رہ بسوئے مصر جمالش سپرد + آئینۂ بہرۂ
آوردہ برد + بہرۂ آئینہ برائے وحدت ست رہ آوردہ تحفہ۔ قولہ یوسفؑ از و کردہ نہانی سوال۔ کای
شدہ محرم بحریم وصال + مصرعۂ ثانی بیان سوال ست شدہ محرم بحریم وصال صفت منادی
محذوف ست قولہ در طلبم رنج سفر بردۂ + زیں سفرم تحفہ چہ آوردۂ مصرعۂ اول نیز صفت
منادی ست ومصرعۂ ثانی بالند است میم سفرم مضاف الیہ تحفہ ست۔ قولہ گفت بہر سو نظر انداختم +
ہیچ متاعے بتو نشناختم + جواب دوست۔ قولہ آئینہ بہر تو کردم بدست + پاک ز ہر گونہ غبارے کہ
ہست + مصرعۂ ثانی صفت آئینہ۔ قولہ تاچو بآں دیدۂ خود وا کنی + طلعت زیبات تماشا کنی +
علت آئینہ آوردن یعنی آئینہ برای آں تحفہ آوردہ ام کہ در وی خود را تماشا کنی پس تحفہ پیش تو آوردہ
ام۔ قولہ تحفہ افزوں ز لقائے تو چیست۔ گر رود از جائے بجائے تو کیست۔ نیست جہاں را
بصفائے تو کس۔ غافل ازیں تیرہ دلاں اند و بس۔ بصفائے تو لے مقابلہ صفائی جمال تو مشابہ
تو بہ ہیچکس موجود نیست از نیل جمال تو۔ قولہ جامی ازیں تیرہ دلاں ہیچ باش چیقلی آئینۂ
خویش باش + پیش باش اے از مقام غافلاں کہ غافل بودن از یوسف غیبی ست سبقت گیرد
در صفائی دل کہ آئینہ یوسفؑ نما ست مقید باش مصرعۂ ثانی تفسیر مصرعۂ اول ست۔ قولہ
تا تو بتابی رخ ازیں تیرہ جا + یوسف غیبی شودت رہنما علت بیت سابق ست تیرہ جائے
عالم یوسف تبارک وتعالیٰ۔ تا شودت مضاف الیہ روی نماست اضافت فاعل بمفعول۔

مقالۂ سوم در بیان آنکہ آدمیت آدمی نہ بصورت ماوطین ست بلکہ بہ سعادت اسلام و دین ست واوّل ارکان این سعادت اقرار ست بکلمتین شہادت۔ قولہ اے کہ در دولت دین کم زنی ۰ چند دم از نسبت آدم زنی خطاب با انسان کہ در دولت کم زنی صفت منادی محذوف ست و مصرعۂ ثانی مقصود بالذات ست دولت دین دین دم زدن دعوی نمودن نسبت آدم اے خود را منسوب با آدم کنی لاے آدمی میگوئی۔ قولہ آدمی آنست کہ دینے درست ۰ محو گماں کردہ یقینی درست ۰ یا بہ دینی و یقینی برائے عظمت ست محو گماں کردہ اسے گمان وشک را محو کردہ و یقین بہ وحدانیت و رسالت وارد۔ قولہ گر بود این پیکر گل آدمی ۰ زد در و دیوار ندارد کمی ۰ بلکہ فزوں باشد رو دزنمود ۰ چہرۂ دیوار بہ سلک وجود ۰ چہرۂ دیوار دیوار رسلک وجود وجود اسے بلکہ دیوار کہ پیکر گل ست کہ تن آدمی باشد بزرگ ست در نمایش۔ قولہ آدمی پشت بر ایام کن ۰ روئی بمعمورۂ اسلام کن ۰ پشت بر ایام کردن ترک ایام کردن و تعلق آں گذاشتن معمورۂ اسلام اسلام چون خطاب بہ عتاب و نصیحت بہ قبول اسلام بہ انسان نمودہ مخاطب طالب اسلام شد دیر سید کہ اسلام چیسیت پس در تفسیر اسلام میفرماید کہ قولہ شین شریعت رہ اسلام سنج ۰ میر سدار کان چو حروفش بہ پنج ۰ شریعت رہ شارع اسلام سنج صاحب اسلام شین حروفش راجع بہ اسلام یعنے چنانچہ حروف اسلام پنج ست ارکان نیز پنج ست قولہ رکن نخستین کہ شہادت بود ۰ راہ خلاف آمدہ عادت بود ۰ رکن نخستین مبتدا کہ شہادت بود خبر و کاف کہ درمیان مبتدا و خبر رابط واقع شدہ چنانچہ درمیان شرط و جزا موصولہ وصلہ رابط واقع میشود و مصرعۂ ثانی صفت شہادت خلاف آمدہ بمعنی مخالف چنانچہ سر آمد بمعنی حکیم و دانا و رساں در کارہائے دنیا کذافی الشمسی رکن اوّل شہادت بوحدانیت و رسالت و آنرا اہمیت مخالف علوت اسے تقلید یعنی باعتقاد صادق ادائے شہادت کند نہ بتقلید قولہ ہست دو رہ ہر دو بہم متصل ۔ کام زناں زین دو رہ ارباب دل ۔ آں یکی اقلیم الٰہی کشا ۔ شد بخدایت رہ وحدت نما ۰ دو رہ اے تصدیق بوحدانیت و رسالت کام زناں سیر کنندہ بسوی معرفت حق تعالیٰ آں یکے اے شہادت لا الہ الا اللہ الٰہی کشا صفت یکے مصرعۂ ثانی خبر آں یکی قولہ وین دگرت گنج فتوت نشاں ۔ بردہ بدہلیز نبوت کشاں ۰ وین دگرت اے شہادت ان محمداً رسول اللہ گنج فتوت فتوت و فتوت نشان بمعنی جوانمردی وے بسبب راہ نمودن وی شارع علیہ السلام تا بہ دگرت مفعول بردہ است و فاعل بردہ راہ دگر۔ قولہ در نہایت نگری یکرہ است ۰ عاقبت ہر دو از والبتدا

از لوازم کلمهٔ شهادت یعنی در تصدیق نبوت امتثال امر حق تعالی ست و از امثال آن
حصول رضای حق تعالی ست قوله هست یکی ظرف بغایت شگرف ✦ ناطقه اش ساخته از صوت و حرف ✦
شگرف نادر و عجیب شین ناطقه اش راجع به ظرف ناطقه قوت نطق مصرعهٔ ثانی صفت ظرف یعنی کلمهٔ
شهادت نادره ظرف ست که ناطقه او را از صوت و حرف ساخته قوله نیست بجز شهد شهادت
در و ✦ سر الف انگشت شهادت در و ✦ شهد سعادت کونین در و راجع به ظرف انگشت شهادت
اے انگشت برائے گواهی دادن اینکه شهد سعادت در وے موجود ست و وجه تشبیه الف
با انگشت استادگی اوست مثل انگشت شهادت قوله وست تین شهد زهادت مدار ✦ چون الف انگشت
شهادت برار ✦ دریں شهد ای تصدیق بوحدانیت و رسالت زهادت از تقلید و رسم چون الف الخ اے
بصداقت ادای شهادت کن مثل الف چه الف بی احتمال معنی دیگر مشعر بوحدانیت ست قوله بو که
ز منشور سعادت نویس ✦ یابی ازیں شهد یک انگشت لیس ✦ منشور سعادت نویس لے نویسندهٔ منشور
سعادت که الله تبارک و تعالی باشد انگشت لیس کنایت از لذت آن کلمه است یعنی احتمال ست که
الله تبارک و تعالی در کلمه خوانی بصداقت لذتی کرامت کند۔ قوله خامه بهر صفحه که بنگار روش ✦
از مگس نقطه نگهدار دش ✦ شین ضمیر راجع بکلمهٔ شهادت است فاعل بنگارد و نگهدارد خامه است مگس
نقطه نقطه یعنی نقطه در کلمهٔ لا اِلٰهَ اِلا الله محمد رسول الله نیست و دریں نکته ایست چنانچه بیان آن
میفرماید قوله یعنی ازیں شهد که صافی فتاد ✦ هر که مگس طبع بود دور باد ✦ لام الفش هست دریں دو لاخ ✦
گردن دیوان هوا را دو شاخ ✦ لام الف ای صورت لا دریں دو لاخ دنیا و یو هوا و هوس زیرا که در
ذکر کلمه نفی خط هوا و هوس ست دو شاخ نوعی از عذاب ست ✦ قوله بلکه چو پرکار ز حق آمده پدید ✦
خط عدم گرد دو عالم کشید ✦ فاعل آمد لام الف ست چه صورت پرکار مثل لا ع ربیت ترقی از بیت سابق
یعنی نافی هوا و هوس نیست بلکه نافی کل ما سوی الله است ✦ قوله آلت قطع آمده مقراض وار ✦
تا ببری زانچه نباید بکار ✦ تخیل دیگر ست فاعل آمد همان الف لام ست مقراض وار چه صورت
مقراض صورت لا ع ربیت نباید بکار یا سوی الله را از خود ببری یعنی قطع کنی قوله چون ز دو انگشت
شوی تیز دست ✦ قید تعلق ببر از هر چه هست ✦ تفسیر بیت سابق تیز دست ز دو انگشت شدن کنایه قطع
شدن بمقراض چه مقراض بدو انگشت جاری میشود یعنی چون لا نفی قدرت یابی چنان بگوئے که
تعلق دل از همه ما سوی الله قطع کنی قوله هیچ که آمد بتو مقراض ده ✦ اطلس او در دم مقراض ده ✦
دل بود حق او منسوب و حقیقت بلا زم چه اساساً از سر محبوب هر مطلوب اطلس او ای وجود آن چرخ دم یعنی دهن

کذا فی النور یعنی وجود هیچ عروه نبی متعرض نه واز وی قطع کن قوله تا برباره همت والای تو +
خلعت توحید ببالای تو + تفریع بیت سابق بریدن خلعت بضم موصله قطع کردن خلعت آراستن آن
فاعل برد باری تعالی خلعت توحید توحید بالای قد یعنی تعلق اطلس هیچ از خود دور سازد تا باری تعالی
ترا بلطف توحید رساند و موحد گرداند + قوله شاهد هر جا که بود دلفریب + یافته زین خلعت زیباست
زیب + شاهد ای شاهد الهی که اولیا باشند دلفریب زیبا و آراسته این خلعت خلعت توحید +
قوله بیشه توحید درین وامگاه شیر دلان را بود آرامگاه بیشه بیای تازی صحرا که مسکن شیران
باشد این آرامگاه دنیا شیر دلان موحدان + قوله شیر دلی روی درین بیشه کن + همدمی شیر
دلان پیشه کن + بیشه اول ببای تازی پیشه ببای ثانی فارسی یعنی کسب قوله با همه هم پیشه و
هم بیشه باش - یکدل و هم روی یک اندیشه باش + با همه ای با همه شیر دلان هم پیشه ببای فارسی قوله
روی در آن کن که ترا روی داد + صد در امید بروئیت گشاد + روی کردن متوجه شدن آن
باری تعالی + قوله چشم بر آن نه که روز نخست + روشنی چشم جهان بین تست + روز نخست ای
روز تولد روشنی الخ روشنی دو چشم تست + قوله دست بر آن زن که ازو شد بپای + قامت
قدرت بفلک فرق سای + ای استاده فرق سای بلند + قوله صانع بیچون که ترا آفرید + با تو چه
گوییم که چرا آفرید + تا بشناسیش [illegible] یکی که یکی از یکی داند کی + یکی اول ببای تازی مصدری
ثانی ببای اول تازی مکتوبی و ثانی فارسی ملفوظی لغت یکی صفت وحدت و یگانگی نی یکی از
کمی داند کی یعنی یکی تعدادی نیست + قوله بلکه یکی داند کی بسیار بیش + صد قدم از اندک و بسیار
پیش + بیش در مصرعه اول ببای تازی یعنی افزون و زیاده و در مصرعه ثانی ببای فارسی ضد
پس قوله روی به محراب عبادت کنی + کسب سببهای سعادت کنی + محراب عبادت سببهای
سعادت همان عبادت حاصل آنکه حق تعالی از برای آن آفرید که ذات واحد او را شناخته بعبادت او که
موجب سعادت دارین ست مشغول باش + قوله هر چه کند بنده برون زین دو کار + آخر ازان
تا رشود شرمسار + برون جز ازین دو کار شناسی و عبادت [illegible] هر چه و پیدا است چیزیکه برای
کاری ساخته اند اگر آن کار ازوی بوجود نیاید آنچیز بیفید و بیکار و بجال خود شرمسار بماند قوله
تخت سیه چند نامه برد + داغ ندامت بقیامت برد + سیه ندامت ندامت قوله شعله زند
از دل محنت قرین + آتش آتش ابدالآبدین + محنت قرین یعنی غمناک و غمگین صفت دل فاعل
شعله زند آتش ستشین آتش مضاف الیه دل ست که در مصرعه اول واقع ست و آن راجع بندامت است

آتش آں ندامت از دل او تا ابد الآباد ایں شعلہ زند و ہمیشہ در سوختن ندامت باشد چنانچہ حکایت براں ایراد یافت حکایت شیخ حسن بصری رحمۃ اللہ علیہ کہ نکتہ حکمت حجاج در ظلمت ظلم او مشاہدہ نمود قولہ از حسن بصری ناقد بصر + نکتہ آرند عجب مختصر + ناقد بصر سر بینش در ظاہر و باطن نکتہ سخن پاکیزہ قولہ کز دل غفلت زدہ گرد م فشانند + آں نفس پاک کہ حجاج راند + کاف کز دل بیان گفت محذوف ست اے حسن بصری رح گفت کز دل غفلت الخ غفلت زدہ بمعنی فاعل صفت دل میم گردم مضاف الیہ دل ست ای دلم گرد بہ کاف پارسی کنایت از غفلت فاعل فشاند نفس پاک و نفس پاک سخن موعظت قولہ گفت فضولی کہ نہ در بندگی ۔ کش پئے آنداد خدا از ندگی + بیان نفس پاک فاعل گفت حجاج کہ نہ در بندگی صفت فضولی مصرعۂ ثانی صفت بندگی و شین کش راجع بہ فضول و ضمیر آں راجع بہ بندگی + قولہ ساعت از عمر بہا پایاں برد ۔ گرچہ دراں ملک سلیمان برد ۔ فاعل برد فضول ست بہا پایاں بردن تمام نمودن ملک بردن حاصل کردن قولہ پیش وی آید الم جانگداز ۔ سوز وزاں حسرت دور و دراز + از اں حسرت اے از حسرت ساعت بہا پایاں بردن بغیر بندگی + قولہ شاید اگر داغ بجانش نہند + مالش محرومی او آتش نہند + فاعل نہند قضا و قدر یا ملائکہ عذاب از اں راجع بہ ساعت و شین راجع بہ فضول + قولہ ہمچو حسن ہر کہ بود ہوشمند + گوش کند از لب حجاج پند + مقولہ مولوی علیہ الرحمۃ گوش کند اے بشنود و حجاج مطلق ظالم + قولہ حکمت نو یافتہ ہر جا بود + گم شدۂ خاطر دانا بود + کلمۂ بود در ہر دو مصرعہ برائے ربط ست نو یافتہ تازہ حکمت مبتدا نو یافت صفت ہر جا بود صفت آں مصرعۂ ثانی خبر یعنی حکمت و موعظت تازہ کہ ہر جاست مثل گمشدۂ خاطر دانا ست چنانچہ الحکمۃ ضالۃ المؤمن واقع ست قولہ گرچہ بیابد بہ ہش مستطلب ۔ گیردش از خاک بدست ادب + گوہر گنجینۂ جاں سازدش ۔ در صدف سینہ نگہداردش ۔ بیان گم شدہ خاطر داناست گنجینۂ جان جان فاعل سازد و نگہدارد و دانا شین راجع بہ حکمت مفعول + قولہ جامی اگر خلق تو آمد حسن ۔ از لب ظالم حجاج سخن + نکتہ حکمت کہ رسد گوش کن ظلم رسانندہ فراموش کن + خلق بالضم گفتار و کردار خوب و مزاج مرغوب ظلم رسانندہ ظالم فراموش کن اے نگو کہ ظالم گفتہ است چنانچہ انظر الی ما قال ولا تنظر الی من قال واقع ست مقالہ چہارم در اقامت نماز پنجگانہ کہ پنجۂ طاقت قوے پنجگان را تاب مشقت دادہ اوست و جبین عزت گردن فرازان بہ خاک مذلت نہادہ او +

حکایت شیخ حسن بصری

مقالہ چہارم در اقامت نماز پنجگانہ ۔ ۔ ۔

قوی پنجگان و گردن فرازان عبارت از متکبران و سرکشان تاب شقت داده اوست یعنی تاب داده مشقت اوست۔ قوله ای شده رخنه صف طاعت ز تو۔ مانده تهی سلک جماعت ز تو۔ رخنه شدن خالی شدن اضافت صف طاعت لامیه است لئے صفیکہ برائے طاعت ست مصرعۂ ثانی تفسیر مصرعۂ اول است این بیت صفت منادی محذوف است و بیت لاحق مقصود بالنداء است۔ قوله پنبۂ غفلت چو ترا بست گوش۔ سود نه کردت ز موذن خروش۔ پنبۂ غفلت غفلت گوش بستن کر کردن خروش بانگ نماز۔ قوله نعرۂ او خواب تراکم نه کرد۔ قامت او قدترا خم نه کرد۔ تفسیر مصرعۂ ثانی بیت سابق ست نعرۂ بانگِ نماز۔ قامت ای گفتن قد قامت الصلوٰۃ قد ترا خم نه کرد۔ لے مشغول بنماز نکرد۔ قوله میل نمازت به جوانی نبود۔ پشت دوتا کرده به پیری چه سود۔ پشت دوتا کرده لے کوز پشت گردیدن از پیری چنانچه از بیت لاحق پیدا است۔ قوله پشت چو محراب خمیده ترا۔ روی به قبله نه رسیده ترا۔ ترا در هر دو مصرعۂ علامت اضافت پشت و روی ست لے پشت تو و روی تو یعنی از پیری کوزه پشت گردیده حال آنکه گاہے روئے تو به قبله نه رسیده است۔ قوله پنج نماز ست به از پنج گنج۔ بر که ازین پنج شوی گنج سنج۔ ترغیب بنماز پنجگانه گنج سنج صاحب گنج یعنی هر یک نماز گنج انگاشته اوکن و صاحب گنج شو۔ قوله بهر تو پنجاه به پنج آمده۔ طبع توزین پنج به رنج آمده۔ این بیت ترجمۂ حدیث شریف است که در شب معراج حکم پنجاه نماز گردیده و باز از جهت کاہلی امردم به پنج رسیدند و حدیث این ست:۔ قال النبی صلی الله علیه وسلم فرض الله تعالیٰ علی امتی خمسین صلوٰۃ فرجعت بذلك حتی مررت علی موسیٰ فقال ما فرض الله لك علی امتك فقلت فرض خمسین صلوٰۃ قال فارجع الی ربك فان امتك لا یطیق فراجعنی فوضع شطرها فرجعت الی موسیٰ قلت وضع شطرها فقال ارجع الی ربك فان امتك لا یطیق ذلك فقال هی خمس وهی خمسین لا یبدل القول لدی فرجعت الی موسیٰ فقال ارجع الی ربك فقلت استحییت من ربی ثم انطلق حتی انتهی فی السدرة المنتهیٰ وغشیها الوان لا ادری ماهی ثم ادخلت الجنة فاذا فیها جنابذ اللؤلؤ واذا ترابها المسك هکذا فی صحیح البخاری۔ قوله پنجۂ خود ساز بدین پنج سخت۔ پنجۂ ابلیس بکن لخت لخت۔ بدین ای پنج نماز۔ قوله گر نه کنی پنج بدین رنجه اش۔ کی بود ت طاقت سر پنجه اش۔ شین رنجه اش مضاف الیه پنجیست لئے پنجۂ آں ابلیس بدین ای پنج نماز طاقت سر پنجه مقابله کردن۔ قوله شیر دل پنجه ازین پنج کن۔ شاخ هوا را بکن از بیخ و بن۔ شیر دلی ای عالی همت هستی شاخ

ہوای درخت ہوا و ہوس ذکر لازم و ارادہ ملزوم است **قولہ** شاخ ہوا را نبود بیخ سست۔ تا
مذہبی تم ز طہارت نخست ۔ آغاز کر تعلیم وضوست را شاخ ہوا را علامت اضافت بیخ ست یعنی
بیخ درخت ہوا مقرر ست کہ درختے را بر کنند اول آب میدہند تا بیخ سست شود و بآسانی کندیدہ شود
قولہ دست بشو بہر تمسک بخیر ۔ روی ز پندار توجہ بغیر ۔ روی لے روی بشو بغیر یعنی بغیر حق ۔
قولہ از کف مساح بہ سر تاج نہ ۔ پای چو شد سست بمعراج نہ ۔ مساح مسح کنندہ صفت کف ست
معراج عبارت از نماز چنانچہ در حدیث واقع است قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ
اَلصَّلٰوۃُ مِعْرَاجُ الْمُؤْمِنِیْنَ **قولہ** تا چو بمعراج ترا رہ شود ۔ دست شیاطین ز تو کوتہ شود ۔ تفریع
ست بر ماسبق ۔ **قولہ** وقت سیاست پی ادبار شان ۔ پایۂ معراج تو بس دار شان ۔ ای مشغول بودن تو
بنماز موجب عذاب شیاطین ست ۔ **قولہ** دین ترا نیست ستون جز نماز ۔ بہر قیامش چو ستون سر فراز ۔
را در دین ترا علامت اضافت ستون ست یعنی ستون دین تو ہمیں نماز ست قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ
وَسَلَّمَ اَلصَّلٰوۃُ عِمَادُ الدِّیْنِ فَمَنْ اَقَامَہَا فَقَدْ اَقَامَ الدِّیْنَ وَمَنْ تَرَکَہَا فَقَدْ ہَدَمَ الدِّیْنَ بہر
قیامش یعنی برای برپا کردن نماز قد افراختن استادہ شدن **قولہ** پشت تو آن دم کہ ز طاعت دو تاست ۔
از پے این خیمہ سقف ست راست ۔ این خیمہ کنایت از دین و طرفہ است کہ وجود خیمہ کی ستون خیمہ گردد ۔
قولہ مسجد تو شد ہمہ جا سنگ و خاک ۔ خاک شد از بہر تو چون آب پاک ۔ تا رہِ طاعت بود آسان
ترا ۔ زان نشود طبع ہراسان ترا ۔ از بہر تو یعنی از بہر وضو تو چون آب پاک یعنی از برای تیمم
کردن وقت عدم آب را در ترا علامت اضافت رہ طاعت است یعنی راہِ طاعت تو و ہمچنین
در مصرعہ ثانی یعنی مسجد تو حق تعالی تمام روی زمین ساختہ و خاک را پاک نمودہ و حکم آب دادہ ست
از برای آنکہ راہِ طاعت تو آسان شود و طبع تو از آن طاعت ہراسان نشود ۔ **قولہ** لیک تو از کاہلی
جاہلی ۔ ہمچو خران مانندہ در آب و گلی ۔ در آب و گلی ای در پرورش تن ہستی یعنی با وجود این سہولت کاہی بہ نماز
مشغول نہ شوی ہمچو خران در فکر تن پروری ماندہ **قولہ** پای ز اہل گل طینت برآر ۔ چشم خرد بر زر و زینت مدار ۔
پای اہل گل طینت یعنی طینت بدن مصرعۂ ثانی تفسیر مصرعۂ اول ست یعنی آرزو و خواہش ہمگی در پرورش تن
و آرایش مدار بلکہ ہمگیں اہل و توجہ خود در طاعت حق طرح کن ۔ **قولہ** زینت تو بس کہ بہ بندگی ۔ تاج تو در
سجدہ سر افگندگی ۔ ای تاج تو اسر افگندگی کہ ثابت در سجدہ است ۔ **قولہ** رفتہ عمر تو رہین قناعت ست ۔
دولت آیندہ کہ واندر گراست ۔ شاید وقتی تو ہمیں ساعت ست ۔ خوب ترین زیور آن طاعت ست ۔
رفتہ عمر تو یعنی رفتہ عمر تو دولت آیندہ عمر آیندہ چنانچہ قائل گفتہ شعر گذشتہ خواب و آیندہ خیال ست

ہمیں دم را غنیمت داں کہ حال ست **قوله** شرم تو بادا کہ ز بالا و پست ۔ سجدۂ طاعت برد ش ہر چہ ہست
تو کنی از طاعت او سرکشی ۔ بہ کہ ازیں شیوہ قدم درکشی ۔ ازیں شیوہ اے سرکشی از طاعت قدم درکشیدن
ترک کردن یعنی شرم تو بادا ازیں حال کہ وَاِنْ مِّنْ شَیْءٍ اِلَّا یُسَبِّحُ بِحَمْدِہٖ یعنی ہمہ چیز طاعت او
کند و تو از طاعت حق سرکشی میکنی پس بہتر آن ست کہ ازیں سرکشی قدم درکشی و ترک گیری ۔
قوله ساق ادب برزدہ عرش بریں ۔ بر در طاعت شدہ کرسی نشیں ۔ بیان سجدۂ طاعت برد ش
ہر چہ ہست ساق ادب برزدہ اے باادب نشستہ مصرعۂ ثانی تفسیر مصرعۂ اول ست **قوله** چرخ فلک خرقہ
ازرق ببر ۔ بستہ ز جوزا پئے خدمت کمر ۔ خرقہ ازرق ببر صفت چرخ فلک ز جوزا بیان کمر چہ جوزا را
کمر فلک گویند خدمت طاعت **قوله** دوختہ شب تا بہ سحر در رکوع ۔ دیدۂ انجم نہ مین خضوع ۔ فاعل دوختہ
چرخ فلک دیدہ انجم مفعول او شب تا بہ سحر اے از شب تا سحر دیدۂ انجم انجم **قوله** سبحہ پروین نہ
کف آویختہ ۔ اشک ستارہ بہ سحر ریختہ ۔ سبحۂ پروین پروین ز کف متعلق آویختہ و فاعل آویختہ چرخ اشک
ستارہ ستارہ فاعل ریختہ چرخ ۔ **قوله** ماہ زدہ بر در او کوس مہر ۔ مہر بخاک در او سودہ چہرہ ۔ مہر اول
بمعنی محبت و ثانی بمعنی آفتاب او راجع بہ حق تعالیٰ چہرہ سودن باعتبار غروب شدن اے ماہ بر در
طاعت او محبانہ در آمدہ و آفتاب سر بہ سجود نہادہ ۔ **قوله** جنبش ارکان بسوئے تحت و فوق ۔
از کشش اوست بزنجیر شوق ۔ جنبش اے میل طبع ارکان عناصر تحت و فوق اے بعضے را جنبش
بتحت ست چنانچہ آب و خاک و بعضی را جنبش بہ فوق چنانچہ آتش و باد بزنجیر شوق شوق از کشش
الخ از کشش شوق طاعت است کہ بہ تحت و فوق میل دارد پس آنکہ مائل بتحت ست یا در رکوع و
سجود ست و آنکہ مائل بہ فوق ست گویا در قیام و قومہ ست ۔ **قوله** کار جماد است بی حق پاک
قعدۂ طاعت بمصلائے خاک ۔ جماد کوہہا و گریوہہا مصرعۂ ثانی بیان کار ۔ **قوله** صفت
نبات ست نمودن قیام ۔ بر در قیوم جہاں بر دوام ۔ بر دوام متعلق نمودن ست **قوله** ہیئت
حیوان بر کوعست راست ۔ دایم از انست کہ پشتش دوتاست ۔ راست بمعنی درست از ان سبب
از برلے رکوعست ۔ **قوله** ورنہ بود میل بسجودش چرا ۔ سر بزمیں می برد اندر چرا ۔ چرا اول بی
چہ و ثانی بمعنی چراگاہ شین سجودش راجع بہ حیوان ۔ **قوله** خیز تو ہم برگ تعبد بساز ۔ جمع کن این چند
عمل در نماز ۔ برگ تعبد سامان بندگی اینچند عمل یعنی رکوع و سجود و قیام و قعدہ ۔ **قوله** تا ز پریشانی
ظاہر بری ۔ راہ بہ جمعیت باطن بری ۔ این بیت با بیت لاحق تفریعست بر ما سبق پریشانی ظاہر
بری حال است از مخاطب بری اول بمعنی بیزار و ثانی مشتق از بردن ۔ **قوله** جمع نشینی بقا جعد و

از خود واز هستی خود بے شعور ٭ مصرع ثانی حال ست از فاعل نشینی که مخاطب ست اے بندگی و طاعت بخلوص تمام بجا آر تا جمعیت باطن ترا دست دهد و بشرف حضور مشرف گردی بجائیکه از خود فانی بحق باقی شوی چنانچه حکایت برایں ایراد یافته ٭ **حکایت کشیدن پیکان از تیر رست رو کیش ولایت علی کرم الله وجهه که از کشمکش کمان مجاهده بر نشان مشاهده افتاده بود** ٭ پیکان وقتی تیر کنایت از وجود شریف حضرت علی رضی الله تعالی عنه راست و صفت تیر کیش ولایت ٭ ولایت علی کرم الله وجهه بیان تیر است که از کشاکش الخ صفت ثانی تیر ست کمان مجاهده مجاهده نشان مشاهده مشاهده الٰهی یعنی کشیدن پیکان از وجود مرتضی علی رضی الله تعالی عنه که در وقت نماز بمشاهده حق تعالی رسیده بود **قوله**

شیر خدا شاه ولایت علیؓ ٭ صیقلی شرک خفی و جلی ٭٭ روز احد چون صف هیجا گرفت ٭ تیر مخالف بتنش جا گرفت ٭ مخالف کافر **قوله** غنچه پیکان بگل او نهفت ٭ صد گل محنت ز گل او شگفت غنچه پیکان پیکان گل او ذات مبارک حضرت علی کرم الله وجهه گل محنت محنت و محنت آزار پیکان گل او ذات مبارک او گل محنت بضم کاف فارسی است یعنے تیر بر آورده شد و پیکان در ذات شریف پنهان ماند چون پیکان خواستند که بر آورند آزارے و رنجے که بذات مبارک میرسد نتوانستند بر آورد **قوله**

روی عبادت سوی محراب کرد ٭ پشت بدرد سر احباب کرد ٭ اضافت روی عبادت لامیه است یعنی روئی برائے عبادت پشت کردن ترک کردن بدو و دور شدن درد سر یعنی تصدیع اے از تصدیعه اوان یاران در بر آوردن پیکان دور شد یعنی چون در عبادت مشغول شد که پروائے تصدیع یاران نماند محو تماشائے مشاهده گردید و میتوان که پشت کردن بمعنی خود باشد و پیکان در پشت بودن یعنی پشت بجانب برائے پیکان بر آوردن کرده خود مشغول بعبادت گردید تا در استغراق و مستی مشاهده بیخبر گردید و پیکان بر آرند ٭ **قوله** خنجر الماس چو بید آختند ٭ چاک بتن چون گلش انداختند ٭ بید بیا صفت خنجر آختند کشیدند بتن گلش مضاف الیه تن ست چون گل صفت تن یا تشبیه چاک سلے چاک در تن او مثل گل بود یا چاک مثل گل در تن انداختند ٭ **قوله** غرقه بخون غنچه زرنگار گون ٭ آمد ازان گلبن احسان برون غرقه بخون و زرنگار گون هر دو صفت غنچه غنچه کنایت از پیکان و فاعل آمد غنچه گلبن احسان ذات مبارک علی کرم الله وجهه ٭ **قوله** گل گل خونش بمصلاے چکید ٭ گفت چو فارغ ز نماز آں بدید ٭ گل گل قطرات خون شین خونش مضاف الیه مصلا ست ای مصلائی او قطرات خون چکید فاعل گفت و دید حضرت علی کرم الله وجهه گفت جزا مقدم شرط یعنی چون از نماز فارغ شد و آں قطرات خون دید و گفت

قوله کایں ہمہ گل چیست تہ پائے من ۔ ساختہ گلزار ز صحرائے من ۔ بیان گفت گل قطرۂ خون فاعل ساختہ گل **قوله** صورت حالش چو شود ندباز ۔ گفت کہ سوگند بدانائے راز ۔ فاعل گفت مرتضیٰ علی کرم اللہ وجہہ کہ سوگند الخ بیان گفتن دانائے راز عالم الغیوب جل جلالہ **قوله** کز المِ تیغ ندارم خبر ۔ گرچہ زمن نیست خبردارتر ۔ جواب سوگند تیغ خنجر اگرچہ زمن نیست اے اگرچہ از من خبردارتر کسے نیست
قوله طائر من سدرہ نشین شد چہ باک ۔ گر شودم تن چو قفس چاک چاک ۔ علت بیت سابق طائر روح چہ باک جزائے مقدم گر شودم الخ **قوله** جامی ز آلائش تن پاک شو ۔ در قدم پاک دلان خاک شو ۔ از آلائش اے از تعلق تن قدم عبارت از پائے بقرینہ سیاق کلام پاک دلاں اہل اللہ
قوله باشد ز اں خاک بگردی رسی ۔ گرد شگافے و بمردی رسی ۔ از اں خاک ای از خاک شدن زیر عکس پائے اہل اللہ گرد بفتح کاف پارسی از حاصل و بیت آنکہ اے جامی از تعلق بدن فارغ گردیدہ در پئے عکس پائے اہل اللہ رواں شو احتمال است کہ از اں رفتن باثر ایشاں کسی و ناشدہ گذشتہ یعنی پائے برسی و بہ ملاقات وی مستفید شوی ۔ مقالۂ پنجم در بشارت بروزہ ماہ رمضان کہ نوری ست کثیر الفیضان ہم روح را شمع انجمن افروز است و ہم نفس را برق خرمن سوز ۔ **قوله** اے زپے طبل شکم ہیچ نائے ۔ حلقہ گلو گشتہ ز سر تا بپائے ۔ طبل شکم تا بنون و الف نے ہیچ نا متعلق جملہ گلو گشتہ ایں بیت صفت منادی محذوف ست و بیت سابق مقصود بالندا ست و ایراد طبل و نا از تناسب است **قوله** کار تو از ہر چہ تصور کنی نیست بجز آنکہ شکم پر کنی ۔ حرص تو لقمہ بانصاف زد ۔ دایہ ترا بہر شکم ناف زد ۔ ترا مضاف الیہ ناف ست مقرر ست کہ وقت ناف بریدن دایہ ہر چہ نیت و دعا در حق مولود کند قبول افتد پس تو کہ چنیں در پئے خوردن و شکم پر کردن ہستی مگر دایہ وقت ناف بریدن ہمیں دعا خواستہ کہ شکم پر کنی **قوله** چند کشی رنج شکم از گزاف ۔ گر نزدت دایہ بریں شیوہ ناف ۔ اثبات مضمون جملہ ترا بہر شکم ناف زدہ است چند شمارا اندک و چند چی کہ کم از دہ بود و شمار غیر معین ابراہیم شاہی پس اینجا چند بمعنی شمار غیر معین ست اے بسیار گزاف بکسر کاف فارسی و زا معجمہ والف بیہودہ و بسیار و بجواب نور الدین تا نزدت مضاف ناف ست آں ناف تو یعنی اگر دایہ ناف تو بر شکم پرستی نہ بریدہ است پس بسیار از بیہودگی رنج شکم چرا میکشی **قوله** ساز چو نافہ شکم خویش خشک ۔ بو کہ دہد از نفست بوئے مشک ۔ مقرر ست کہ نافہ بعد از خشک شدن بوی مید ہد **قوله** نکہت روزہ زلبے روزہ دار ۔ بہ بود از نافہ مشک تتار ۔ ترجمہ حدیث شریف است کما قال النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ریح فم الصائم اطیب من

بہ المسلک ای مشک + **قوله** معده معد کرده پے نان و آب ۔ کی شوی از قوت رواں بہرہ یاب ۔ معدہ بالکسر بالفتح وکسر عین عضو آدمی کہ طعام دراں قرار گیرد وہضم شود معدہ بالضم میم وکسر عین آمادہ کنندہ وبالفتح آمادہ کردہ شدہ ودریں مقام آمادہ کردہ مراد ہست اے آمادہ وہمزہ کہ مفید معنی خطاب ست آخر کردہ بضرورت شعری محذوف ای معدہ آمادہ کردہ برائے نان و آب ۔ **قوله** باطنت از نفس و ہوا ممتلی چوں رسدت لذت الصوم لی ۔ ہرچہ بداں شرع بشارت دہ است ۔ از ہمہ حرف انا اجزی بہ ست ہرچہ ای ہرچیزے عمل روزہ دریں بیت تضمین حدیث قدسی ست کہ الصوم لی وانا اجزی بہ ۔ **قوله** شعلۂ دوزخ چو شود تیغ زن ۔ با شررش ناوک خذلاں فگن ۔ روزہ چو گرد آمدہ در دفترت ۔ چوں سپر نور کشد در برت ۔ بیت اول شرط وثانی جزا تیغ زن وناوک فگن کشندہ وسوراخ زنندہ گرد آمدہ جمع شدہ و دفتر عملنامہ تا دفترت مضاف الیہ دفتر وتا برت مفعول کشد در بر کشیدن محفوظ داشتن ایں بیت ترجمہ حدیث شریف ست کہ الصوم جنة من النار ۔ **قوله** حرص رسنہ دوزخ پر آتش است ۔ چہرہ زدن بر در دوزخ خوش است ۔ روزہ بود چہرہ زدن بر در حق ۔ چہرہ زدن تا بہری از شررش ۔ انتقال ست از دوزخ واقعی بدوزخ حرص شین راجع بدوزخ حرص ۔ **قوله** چوں خر خناس زبس ناخوشی ۔ خوی گرفتی بہ نجاست کشی ۔ خناس بفتح وتشدید نون خاکروب **قوله** با من ازیں نکتہ چہ باشی درشت ۔ تو بہ شکم میکشی داو بہ پشت ۔ ایں نکتہ اثبات نجاست کشی کہ در بیت سابق است اولے خرکناس مصرعہ ثانی در ترقی ست **قوله** ماہ نو روزہ ببیں از افق کابروی حور ست زنیلی تتق ۔ افق بہ ضمتین کرانۂ آسمان وہر کرانہ کہ باشد نیلی تتق آسمان کابروی حور الخ بیان ببیں یعنی ماہ روزہ کہ از کنارہ آسمان ظہور کردہ ببیں کہ ابروے حور ست لے حور جلوہ گر شدہ پس جلوہ گری او برائے ہمیں است ۔ **قوله** میکند ایما کہ لب از بہرہا مہر کن اے مہر لبت مہرہا قاتل میکند حور ست کہ لب الخ بیان ایما مہر کن بضم اول ای بند کن مہر من بفتح کابین **قوله** بہا چو بہ بندی ز طعام وشراب ۔ در حرم نات شود فتح باب ۔ بیان مہر لبت مہر من ست حرم با بہشت وتا ذات مفعول شود ست لے فتح باب شود ۔ **قوله** طرفہ کلید کہ دریں تنگنای ۔ ماہ دریہ شد آمدہ جنت گشای تشبیہ ماہ روزہ است بخود شد بکجہ تنگنا دارد نیا ماہ دریہ دوزخ ۔ **قوله** سیصد وشصت ست ترا روز سال پیش ز کمخواری یکسی مثال ۔ لفظ پیش صفت مثال ست ای مثال پیش ۔ **قوله** گر ز تو یابد یک ازین سی شکست ۔ حلق ز کفارتت افتد بہ شصت ۔ یا ای یک روزہ از سی روزہ شکست لے شکست یابد عمداً تا الکفارتت مضاف الیہ حلق ست ای حلق شست بفتح شین معجمہ وسکون سین مہملہ عدد

شین و زنار و نشتر رگ زنان و انگشت و ابهام وزه گیر و قلاب ماهی گیر و دام و مضراب که ساز ہا
بداں نوازند و تارہائے که بر ساز بکشند و حلقه رسن و زلف و امثال آں نور الدین حکیم در دیباچه معنی
توشه ماهی گیر و دام و حلقه رسن مراد ست و ایهام بر روزه شصت که کفارت روزه شکستن عمدا یعنی اگر
یک روزه اگر از سی روزه بشکنی از سبب کفارت آں حلق تو در دام افتد و شصت روزه گرفتار گردد
و طرفه است که اگر از لفظ سی یک لے یک عشره یعنی حرف یا بشکنی باقی سین ماند و عدد او شصت
است فافهم قوله کرده قضا دین ترا غارت ست. کت زاد اروی بکفارت ست: مصرعه ثانی
تفریع مصرعه اول ست تا در کت مضاف الیه روی است ای روی تو چه تو لے قضاء الهی دین ترا غارت
کرده است برائے آنکه توجه تو از اداے بکفارت ست و ایراد قضا و ادا و کفارت از تناسبت: قوله
گرسنئے طعمه خوان رضاست. تشنه لبی شربت جام صفاست: خوان رضا رضامندی حق تعالی
جام صفا صفائی باطن: قوله روزه خاصان نه همین ست و بس. بلکه بدین بود از هر هوس
خاصان اولیاء الله همین ای ترک اکل و شرب. قوله هر که نباید که بجوی مجوی. هرچه نشاید که بگوی
مگوے: بیان بریدن از هر هوس ست کاف در هر دو مصرعه عاطفه است ای هرچه نباید بجوئی و هرچه
نشاید بگوی و مجوی و مگوئی یعنی نا بایستنی مجو و ناگفتنی مگو. قوله چشم مکن باز بنادیدنی. گوش به پرداز
ز نشنیدنی. یا تازی نا دیدنی و نشنیدنی برائے لیاقت ست لے لایق نه دیدن و نشنیدن ما گرچه
فارسی خوانده شود یا نکره خواهد بود قوله دست میالائے به شغل و غل. پائے مفرسائے براه اهل و غل بفتح
دال مهمله و غین معجمه تباه شدن و تباهی اهل بفتحتین امید داشتن و امید بدانکه اسم مفعول را وقتیکه
فارسیان مضاف سازند یاء آخر او لاحق کنند همزه آخر او در آرند چنانچه خدای خلق و خدائے دارائے عالم و دارد
فعل مقصوره وقتیکه بر معمول خود مقدم باشد نیز آخر همزه لاحق کنند چنانچه بخشائی بر حال ما و همچنین میالای بشغل
و غل و مفرسای براه اهل قوله علم و عمل ساز ز ریا پاک کن. بلکه دل از غیر خدا پاک کن: نیست ترا قبله دین
جز خدا. هیچ مدان هیچ مبین جز خدا: ترا مضاف الیه دین ست در اصل علامت اضافت لے قبله دین
قوله هرچه نه ذکر وی از آن لب ببند. و آنچه پسندش نبود کم پسند: ضمیر وی راجع بخدا و از آن راجع
بهرچه و شین پسندش راجع بحق تعالی: قوله دایه نفس ست جز او هرچه هست. وای تو گر زان نکشی باز دست
دایه بواو و الف تحتانی حاجت و مراد جز او ای جز ذکر او و از آن راجع بدایه نفس قوله حسبتن آن دایه بهمایگی
است. مایه اقبال تو بی دایگیست: آن دایه ای مراد نفس بهمایگی ای در معرفت الهی اقبال بمعرفت بی
دایگی و ایادی نفس قوله نفس و هوا گر شرفی داشتی. اهل دلش کی بجو انگاشتی: شرف ای شرف در راه حق

شین دلش راجع بنفس و ہوا یعنی مراد نفس اگر وصل الی اللہ بودی اہل دل او را بتو بگذاشتی و خود مرتکب آن گردیدی پس **قوله** در دل وجان تخم دگر کاشتند ٭ لاجرم آنرا بتو بگذاشتند ٭ تخم دگر یاد حق آن بلاے نفس ہوا را و حکایت بمعنی ایراد یافتہ **حکایت آن زن زشت روی کہ خریدار کور یافتہ بود و وجہ ناسزہ خود را پیش او می ستود قوله** خواست یکی کور زنی زشت رو ۔ کینہ وری طعنہ زنے زشت خوے ٭ یکی یکے شخص یا کینہ وری وطعنہ زنی برائے عظمت ست ٭ **قوله** از شبہ اش چہرہ سیاہ رنگتر ٭ واز سپرش جبہہ پر از ژنگ تر ٭ شین شبہ اش و سپرش مضاف الیہ چہرہ وجبہہ است از ژنگ بمد ہمزہ و فتح زاء فارسی و خفا نون چینی کہ بر روی واندام افتد نور الدین واز استادان علیہ الرحمۃ والغفران چنین سندست کہ در ولایت فارس سپر از نئے سازند و چہرہ او پر چین میشود **قوله** گوش کر و پشت کژ و چشم کاژ ٭ خاموشیش بیہودہ گفتار ژاژ ٭ کژ بفتح کاف تازی صفت ست کہ آنرا کج گویند کاژ بکاف والف احول ژاژ ہر سبزہ کہ تخم باشد بمعنی بیہودہ نیز آمدہ و خاموشیش بیہودہ آے وقت گفتن خاموش بود گفتار ژاژ اے وقت خاموشی زبان بکشیدی ٭ **قوله** یک شبی از ناز بآن کور گفت ٭ حیف کہ ماند از تو جمالم نہفت ٭ در اول مصرعۂ ثانی کاف بیان گفت محذوف ست و کاف کہ ماند الخ بیان حیف ست ٭ **قوله** طلعت من خواستہ از مہ خراج ٭ حرف خجالت زدہ بر لوح عاج خواستہ از مہ خراج بسبب کمال روشنی لوح عاج را خجل از جہت کمال صفائی **قوله** نرگس من چشم و چراغ چمن ٭ لالہ من داغ نہ یاسمن ٭ نرگس چشم لالہ رخسارہ یعنی چشم از کمال زیبائی زیب چمنست و رخسارہ من از بس صفائی و تازگی یاسمن را خجالت دادہ **قوله** از صفت قامت من کوہی ٭ یافتہ آوازہ سرو سہی ٭ یعنی از صفت راستی قد من آوازہ راستی سرو کوہی یافتہ ای آوازہ راستی سرو نماندہ **قوله** کور چو افسانۂ آن گوش کرد ٭ خون دل از سینۂ او جوش کرد ٭ کور ای شوہر کہ کور بود افسانۂ آن ای صفت زن گوش کرد شنید خون دل غصہ چنانچہ خون جگر یعنی غصہ آمدہ **قوله** گفت اگر حال چنین بودیت ٭ دولت اقبال قرین بودیت ٭ کاف بیان لفظ گفت محذوفست اے گفت کہ اگر حال چنین الخ تا بودیت مضاف الیہ حال ست ای حال تو اگر چنین بود مصرعۂ ثانی جزا شرطست **قوله** دامن تو دیدہ وری یافتی ٭ تخم ہوایت دگری کاشتی ٭ دامن تو اے ذات تو یار دیدہ وری برای تنکیرست دیدہ ور صاحب دید ای ساے بینا و گری اے غیر من ٭ **قوله** این ہمہ بینندہ ز نزدیک و دور ٭ کس ننہد آئینہ در پیش کور ٭ مثال مضمون سابق این اے این مقدمہ ہمہ بینندہ اے بر ہمہ کس پیداست و نزدیک و دور بیان ہمہ مصرعۂ ثانی بیان این مقدمہ کہ آئینہ پیش کور کس نمی نہد بر ہمہ کس ہم پیدا و ظاہر است پس تو اگر

حکایت آن زن زشت رو

دانندہ

نیز خود بر شے بودی پیش کور نبودی قوله چشم من ار کور نبودی چنین . تو سر دعوی نگشودی چنین
بستگی چشم ز اوصاف تو . بر تو گشادست در لاف تو . فاعل بستگی چشم . قوله جای اگر نقد
کمالیست هست . ور عجب غیب جمالیست هست عجب غیب باطن خود . قوله بر بصر اهل نظر جلوه ده
ور نظر بے بصرانش منه . جزا اگر که در بیت سابق ست مفعول جلوه ده کمال و جمال بے بصران
ناقد ردانان و جاهلان شین راجع به جمال قوله ور نه ز همت در انصاف زن . خط خطا بر ورق لاف
زن . بهمت عبارت از دل ذکر مظروف اراده ظرف در انصاف زن اے منصف باش خط خطا
خط ا بر ورق لاف لاف یعنی لاف دعوی خطا بید از دعا موش باش . مقالهٔ ششم در
اشارت بزکوٰة مال که سرمایه بالش مال ست و مالش بدسگال قوله بالیدن بموحده
والف و کسر لام و سکون تحتانی و فتح دال مهمله بزرگ شدن و بر آمدن و نمو کردن نورالدین رحمه ا
قوله اے شده زندان درم مشت تو . بند بر انجاز هر انگشت تو . خطاب بهر یک از ممسک
غیر مؤدیان زکوٰة بند بفتح موحده و خفاء نون فاصله میان دو عضوے که بتازیش مفصل
خوانند و زنجیرے که مجرمان را بدان بندند و قفل و گره و عقده بندی که پیش بندند نورالدین
یعنی درم زندانے ست و مشت تو زندانے و انگشت تو زنجیر زندانی ست و این بیت
صفت منادی محذوف است و ابیات آینده مقصود بالذات ست قوله پیش که ایام
کنند رنجه ات . گردش او تاب دهد پنجه ات . پیش ای پیش از ین لفظ پیش ظرف کشاست که در بیت
لاحق الاحق ست کنند رنجه ات اے سبب افلاس پنجه را تاب دادن ای عاجز نمودن قوله پیش ترا
حال دگرگون کند . نقد تو از دست تو بیرون کند . تفسیر بیت مضمون بیت سابق ست راء ترا
علامت اضافت حال العیش اے حال عیش تو نقد واقع فاعل کند ایام قوله خوش بگشا دست چو
احسانیان . انجیے آزادی زندانیان . خوش بگشا دست اے طائعاً لا مکرهاً احسانیان کریمان و
مؤدیان حق الله زندانیان همان درم و ایهام بواقع . قوله مرد درم زن که درم گرد ساخت .
ساختنش گرد چرا دور ساخت . گردش زان ساخت که گردان بود . کف بکف از راه نوردان بود
بود . سوال و جواب ست درم زدن درم ساز و رولے وظیفه راه نوردان ساتران و روندگان یعنی
وجه گرد کردن او همین ست که رونده باشد و از جمله روندگان باشد قوله نے که بسمت ز
خلاف کرم . ناخنے از سیم شود سر درم . خلاف کرم بخل ناخن بست شدن بند و مقید بدست
شدن . قوله تا شد جدا کم کنی از مشت خویش . بر صفت ناخن از انگشت خویش . و علت ناخن

شدن بصفت مانند **قوله** ناخن سیمت که بکف حاصلست ۔ ناخنهٔ دیدهٔ جان و دل ست ٭ ناخن سیم و درم که بدست تو مثل ناخن چسپیده ناخنه بنون بعد الف و ضم خا معجمه و فتح نون بیماری مشهور چشم ناخنه دیده الخ اے موجب کوری چشم جان و دل ست ٭ **قوله** ناخنه از دیدهٔ دل بر تراش ٭ ور نه بناخن دل خود میخراش ٭ ناخن همانند درم از دیدهٔ دل بر تراش ای از نظر دل بیانداز و ایثار کن دل خود میخراش ای دل خود را در ندامت آن عدم خرج خراش خواهی کرد و رنجهاے خواهی کشید **قوله** جمع مکن درهم و دینار را ٭ سخره مشو شحنهٔ ادبار را ٭ سخره بضم سین مهمله و سکون خا معجمه و فتح را ٭ مهمله بیگار یعنے کار بی مزد و زبون و زیر دست شحنهٔ ادبار یعنی به جمع کردن درهم و زیر دست و مغلوب ادبار خواهی شد **قوله** و ر به مثل جمع شو و صرف کن ۔ گوش نیوشنده بدین حرف کن ٭ این حرف اے صرف کردن **قوله** هست مبرد که ترا سیبویه ٭ گرچه بنحو ست مشار الیه ٭ هر چه بگوید بر اخفش شوی ٭ ریش بجنبانی و دلخوش شوی ٭ پیشه کنی از سر جهل شگرف ٭ منع دنانیر و دراهم به صرف ٭ هست مبرد خبر مبتدا محذوفست که هذه است ای هذه المقدمة مبرد اے ما هو که ترا سیبویه الخ بیت الثالث بیان مبتدا ست یعنے سیبویه که ترا مسئلهٔ نحوی میگوید که دراهم و دنانیر از سبب بودن علتی از علل تسع منع صرف یعنی غیر منصرف اند تو آنرا از جهالت و حماقت مسئلهٔ فقه دانسته خوشدل میشوی و دراهم و دنانیر صرف و خرج نمی آری و بخل پیشه کنی این فهمیدهٔ تو سر بسر هیچ و پوچ ست و مصرعهٔ ثانی بیت اوّل جواب سوالست و تقدیرش چنین ست که مخاطب میگوید که من از سیبویه که امام ست شنیدم در جواب میگوید که اگرچه امام ست اما در علم نحو امام ست نه در علم فقه و هر چه وی گفته موجب علم نحو گفته نه موافق مسئلهٔ فقه و این غلط و فهمیدگی تست و قول او بجائے خود درست و ایراد وجود سیبویه و اخفش که در نحو ائمه اند و ذکر نحو و دنانیر و دراهم و منع صرف از محسنات لفظیست شگرف بکسر شین معجمه و فتح کاف فارسی و سکون رای مهمله بمعنی بزرگ **قوله** صرف همه گرچه نیاید ز تو ٭ منع همه نیز نشاید ز تو ٭ یعنی اگرچه خرج کردن همهٔ دینار و دراهم که زکوٰة اهل تصوف ست از تو نیاید عدم خرج بالکلیه هم نشاید بلکه موجب امر شرع شریف زکوٰة باید داد چنانچه میفرماید **قوله** کن بدر از سیم و زرت آنقدر ٭ کار دت از عهدهٔ واجب بدر ٭ مصرعهٔ ثانی بیان آنقدر ست عهدهٔ واجب ای نیم دینار از بیست دینار و پنج درم از دویست درم چنانچه بیان میکند **قوله** عشر چو ترا او ز دینار بیست ٭ بخل به نیم بیک دینار چیست ٭ بیان زکوٰة زر ست **قوله** ریخت ز درهم بکنار ت دویست ٭ پنج چو خواهد بکناره مایست ٭ بیان زکوٰة نقره ست فاعل ریخت حقتعالی و

فاعل است مخاطب **قوله** زین زر و سیم است بباغ نعیم۔ قصر ترا خشت زر و خشت سیم ٭ بیان جزا
که برادائے زکوٰۃ متفرع است باغ نعیم بہشت قصر ترا لے برائے بنائے قصر تو بس **قوله** خشت زر سختہ
وہ و سیم خام۔ تا که بود قصر تو فرد اتمام۔ زر پختہ زر خالص سیم خام سیم خالص سختہ و خام از مستحسنات
پیدا است کہ در عمارت خشت پختہ و خام بکار برند ٭ **قوله** پارہ مکن زر کہ بود پارہ ٭ گر دو وقت از ما
شود حلقہ وار ٭ جزا ندادن زکوٰۃ است پارہ بتحتانی والف و فتح راء مہملہ رشوت بر سخن **قوله** چون
بگوئی کس زاں پارہ ہیچ تا نہی زاں بیں بگو پارہ ہیچ ٭ تفسیر بیت سابق است مفعول نہی ہیچ
است پارہ ہیچ لے ہیچ پارہ ٭ **قوله** ہر درم سیم کہ حق فقیر۔ نریز زیں سکۂ آتش جا نگیر ٭ بہر جزائے تو ہر در
شمار بسوخ چو دینار کشندش بمار ٭ بہر جزائے ترا لے بہر جزا دادن تو فاعل کشند قضا و قدر دیا موکلان
عذاب **قوله** گاہ برخ داغ نہندت کہاں ٭ بہر چہ برخ داشتی لندوے نہاں ٭ تا نہندت مضاف الیہ
رخ ست اندوے راجع بہ فقیر نہاں ای پوشیدہ بلئے ندادن حق اللہ تعالی **قوله** گاہ بہ پہلو کہ
زئیں بے رہی ٭ پہلو از و بہر چہ کردی تہی ٭ اے آگاہ بہ پہلو داغ خواہند داد کے رہی گراہی
از مراجع بہ فقیر پہلو تہی کردن یعنے کنارہ کردن در وئے بر تافتن و ہمچنیں پہلوئے کردن
قوله گاہ بہ پشت کنند روی و پشت۔ بہر چہ کردی سوئے بیچارہ پشت ٭ گاہ بہ پشت ای پشت
تو داغ خواہند داد بیچارہ فقیر پشت کردن اعراض کردن **قوله** داغ دو رویہ بہ تنت لالہ وار۔
بسکہ بسوزند شوی لالہ زار ٭ دو رویہ لے پس و پیش لالہ زار لے پر داغ **قوله** جائے دگر داغ نہند
ہر درم۔ ہیچ تو بنہند بیالائے ہم ٭ قدر درم گر بود افزوں بہ فرض ٭ طول و ہندت بہا نقد روعرض
افزوں لے افزوں از بدن تو بفرض لے بالفرض طول وہندت لے درازی وہندت ! بہ
ہماں قد لے بقدر درم و عرض معطوفست بر طول و ایں مضمون ترجمہ آیۂ کریمہ ست کہ قال اللہ
تعالی الَّذِيْنَ يَكْنِزُوْنَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ الی مَا كُنْتُمْ تَكْنِزُوْنَ ٭ **قوله** تفرقہ
کن جمع در مہلکۂ خویش ٭ سینہ تہی کن ز الم ہائے خویش ٭ جمع مصدر بمعنی مجموع صفت
مقدم در مہلکۂ المہائے کہ در آخرت خواہی کشید **قوله** داغ جدائیش کہ اینجا کشی ٭ بہتر زاں
داغ کہ فردا کشی ٭ حیف بود کز پئے فرزند و زن ٭ داغ نہی ایں ہمہ بر خویشتن ٭ ایں بیت جواب
سوال مقدرست تقدیرش چنیں ست کہ مخاطب میگوید کہ جمع مال کردن من از بہر فرزندان و زن
ست کہ پس از من بحسرت نگذارند۔ **قوله** ضامن رزق ہمہ شد کردگار ٭ کار خدا را بخدا واگذار یعنی
در جمع مال تو خود را رزاق فرزندان و زن مقرر کردہ و ایں خیال باطل زیرا کہ کار خدای ست

چہ اوجل جلالہ الصامن روزی ہمہ عالم ست حکایت بر حسن ایراد یافتہ **حکایت آں صاحب کرم کہ بر ہمیان درم از رشتہ تدبیر بند گویان بند نہاد** رشتہ تدبیر تدبیر **قولہ** دیدہ درستے خواند بہ عقل سلیم ٭ حرف فنا از ورق زر و سیم ٭ دیدہ ور دانا سلیم سلامت از نقائص و ذمائم حرف فنا فنا ورق زر و سیم لے زر و سیم را فنا پنداشت **قولہ** خواست ورقی آمرہ تیز رو سازدش از نقش بقا سکہ نو ٭ فاعل خواست دیدہ در مصرعۂ ثانی مفعول آں این دائرہ تیز رو آسمان ش این ساز دش مضاف الیہ سکہ است و راجع بزر و سیم نقش بقا بقا یعنے سکہ زر و سیم از نقش بقا نو ساز د لے خواست کہ زر و سیم را باقی سازد **قولہ** عقدہ ز ہمیان درم برگرفت ٭ جلوہ بمیدان کرم برگرفت ٭ عقدہ بالضم گرہ میدان کرم کرم جلوہ بمیدان گرفتن مستعد بر کار شدن یعنے مستعد کرم گردیدہ و پیشہ کرم گستری پیش گرفت ٭ **قولہ** بے دریا ز درہم اندوز ساخت ہلی کیسہ ہاں را کرم آموز ساخت ٭ بیدرم مفلس درم اندوز صاحب درم ہلی کرم تخصیصکہ از بے استطاعتی کرم نتواں کرد کرم آموز صاحب کرم **قولہ** ہر زر و سیمی کہ بدر و یش داد ٭ ز آنچہ طلب کرد از آں پیش داد کہ بدرویش داد صفت زر و سیم ست فاعل طلب کرد درویش از و راجع بہ آنچہ بیش بیائے تازی ضد کم **قولہ** گفت فضولے کہ کرم دست تنگ ۔ کاہی شدہ پیش تو یکی سیم و سنگ ٭ زکرم دست تنگ صفت فضول مصرعۂ ثانی بیان گفت شدہ پیش تو یکی سیم و سنگ صفت منادی ست کہ وے ی در باشد و بیت لاحق مقصود بالذات است یعنے سیم و سنگ اے مساوی یعنی سیم پیش تو بمقدار ست **قولہ** ہر چہ دہی از سر انصاف دہ ٭ قفل عدم بر در اسراف نہ ٭ سر انصاف لے باندازہ قفل عدم عدم در اسراف اسراف یعنے قفل نہادن بند کردن ای اسراف را بند کن معدوم ساز **قولہ** لبد شکستن صدف خویش را ٭ خوار مگرداں خلف خویش را ٭ را صدف خویش را علامت اضافت صدف خویشتن خود شکستن صدف تن ای مردن و را خلف خویش را علامت مفعول ست خوار کردن خلف باعتبار مفلسی **قولہ** بہرہ کہ دیدی ز خداوند خویش ٭ ساز ذخیرہ بے فرزند خویش ٭ بہرہ دولت دنیا کہ دیدی ای حاصل کردی کہ دیدی ز خداوند خویش صفت بہرہ خداوند تعالیٰ بہرہ مفعول اول ساز ست و ذخیرہ مفعول ثانی آں **قولہ** تا چو بریزد صدفت زیر خاک ٭ بہرہ ور آید ز تو آں دُرِ پاک ٭ تفریع ذخیرہ ساختن بریزد فعل لازمی صدفت تن تو آں دُرِ پاک فرزند ٭ **قولہ** گفت کہ دارم سفر دور پیش ٭ آنچہ بدست ست کنم زاد خویش ٭ فاعل گفت دیدہ ور کہ دارم الخ بیان گفت سفر دور سفر آخرت ٭ **قولہ** چوں بپرد طوطی من زیں قفس ٭ بہرہ فرزند خداوند و بس ٭ طوطی کنایت

از روح ست قفس بفتحتین آنچه مرغ وحشی دران کنند و اینجا کنایت از تن ست قوله دل چو
توی گشت بروزی وهم ـ از پئے فرزند چه روزی نهم پیهم مضاف الیه دلست لے دل من از پئے
معنی برائے و میم نهم فاعل نه است قوله جامی ازین پیهم فرزند خور + زرد مکن روی وی از مهر زر +
ازین راجع بغم خوردن ناصح روی زرد کردن خجل کردن قوله زآفت این رهزنش آگاه کن +
قبله اش الرزق علی الله کن + این رهزن زر و سیم شین راجع بفرزند قبله متوجه الرزق علی الله ای
مضمون آیه کریمه مقاله هفتم در بشارت بزیارت بیت الله الحرام که
بوادی تنگ و پویش در پس هر سنگے سر نهاده و در وادی جستجویش
در پس هر خارے گرفتارے از پائے در افتاده بوادی صحرا و بیابان سرهنگ و
سرهنگ کلاهما بالفتح پیش رو لشکر و اینجائے مراد کاملست بوادی جمع بادیه یعنی صحرائی گرفتاری
عبارت از عاشق یعنی بیت الله چنان محبوبے ست که در طلب او چندین کامل و عاشق صادق
فانی شده اند قوله اے زگلت تازه سر حب دل ـ مانده ز حب وطنت پا بگل ـ این بیت صفت
منادی محذوف ست و بیت لاحق مقصود بالندا است گل بکسر کاف پارسی یعنی تن حب بالفتح
دانه و بالضم و تشدید دوستی حب فی دل سر زدن سر آمدن و نمودن دانه دل عبارت از
امتثال نمودن دل برائے ادائے فرض حج بیت الله تا، وطنت مضاف الیه پائے ست لے
پائے تو یعنی از بجا آوردن حج بیت الله باز مانده و بسبب حب وطن پائے بگل مانده فاعل
سر زده و مانده دل ست یا فاعل مانده مخاطب باشد قوله خیز که شد پرده کش و پرده ساز +
مطرب عشاق بره حجاز + خیز لے برائے اجابت صلائے کعبه آماده شو کاف که شد برائے
علت ست پرده کش لے پرده بجود کشنده و پردگی شونده و تمام خانه کعبه که پوشیده بغلاف
ست از بجهت پرده کش گفته اند پرده ساز یعنی سرود کننده و سرود بیت الله صلا دادن او
بزبان حال مطرب خبر ات کعبه عشاق عاشقان حج و اضافت مطرب عشاق لامیه است اے مطرب برائے
عشاق خود زراه حجاز لے آهنگ حجازی که نام سرودی ست از موسیقی و ایهام براه شهر مکه و
بدانکه چون حضرت ابراهیم صلوات الله علی نبینا و علیه السلام بنا کعبه تمام کرده مامور شد بخواندن بنی آدم
که موجود بودند یا در رحم مادران یا در پشت پدران شنوانید و کسی راکه توفیق بجواب آن ندا ولبیک گفت پس
آنکه یکبار گفت یک حج نصیب او شد و کسیکه دو بار گفت دو مرتبه بحج رسید پس آن مردم عشاق
اند و کعبه صلا دهنده ایشان ست + قوله یک دم ازین پرده سماعے بکن ـ هر چه جز آن پرده وداعی بکن

ازیں پرده همان صلائے خانۂ کعبه **قوله** دین ترا تا شود ارکان تمام ٭ روے منه از خانه
برکن مقام ٭ دین ترا مضاف الیه ارکان ست اے ارکان دین تو رکن رکن یمانے مقام
مقام ابراهیم اے تا ارکان دین تو تمام شود توجه برکن و مقام کن **قوله** ناقه اگر نیست ترا زیر ران
بر قدم ناقه روان شو روان ٭ ناقه روان کسانیکه بر ناقه سوار شده بجانب بیت الله روان شده
اند و میتواند که قدم ناقه تقلب اضافت اے ناقه قدم که قدم باشد روان شو روان تاکید **قوله**
گر نبود راحله یاد پائے ٭ راحله از پا کن و در راه در آئے ٭ راحله ستور بارکش و شتر سواری از
پا دبیان راحله و راه اے در راه بیت الله **قوله** گر با دبیت نبود دسترس ٭ جلد قدم پاے فراز
تو بس ٭ جلد قدم پوست پائیں پا افراز نعلین **قوله** ته بته اش بسته ز گرد و غبار ٭ کرده بهش
خار به پیخ استوار ٭ پاشنه از خنده دهان کرده باز ٭ ز آبلها ریخته اشک نیاز ٭ دهان پاشنه چاک که
در پاشنه است **قوله** واله و حیرت زده و مستهام ٭ خنده زنان گریه کنان میخرام ٭ مصرع اول
حال ست از فاعل خرام و همچنیں خنده زنان و گریه کنان واله سرگشته و شیفته و بے خرد و مستهام
بالضم بمعنی حیران کذا فی المهذب خنده زنان باعتبار خنده پاشنه و گریه کنان باعتبار گریه چشم
آبله و ایں هر دو بیت مشتمل صفت تضاد ست **قوله** پشت امید تو بخورشید گرم ٭ بستر
آسائیشت از ریگ نرم ٭ ایں بیت نیز حال ست از فاعل خرام پشت امید اے امید که
برائے حصول زیارت بیت الله بخورشید داده از ریگ نرم بیان بستر یعنی بحالیکه پشت تو
بخورشید گرم باشد بستر تو از ریگ نرم باشد بخرام و روان شو **قوله** سایه به فرقت که مغیلان کند
به که سراپرده سلطان کند ٭ مغیلان امی مغیلان که در راه بیت الله هستند **قوله** باد مخالف
زده در دیده ریگ ٭ پای فرو رفته به تفسیده ریگ ٭ به که نشینی بهب شمال ٭ پائی فرو رفته به ابر
زلال ٭ مهب بالفتح و تشدید با جائی وزیدن باد شمال بالکسر دست چپ و خو و طبع و کیسه که در پستان
گوسفندان کنند و غلاف نخل نورس و بالفتح بادی که مابین مشرق و بنات النعش وزد و آں باد
خوش آینده است و اینجا معنی اخیر مراد است **قوله** بانگ حدا بشنو و صوت درا ٭ شو چو شتر گرم
رو و تیز پا ٭ حدا بانگ کاواز که برائے تیزی شتر میکنند و درا بالفتح امر از در آمدن و نیز جرس
آواز کننده که درائے تیز گویندش و آواز کننده و اینجا بمعنی جرس مراد است **قوله** راه و فائے سپرد
میکند ٭ بر خسک خشک چو ریحان تر ٭ خسک بالفتح خاء معجمه و سین مهمله خار خشک که به هندی
گوکهرو گویند نور الدین چو ریحان تر مشابهت در رفتن بر ریحان تر است ای چنانچه بر ریحان مخبر

همچنان بر خار خشک برو لے باآسودگی و بی غمی و ایراد خشک و خشک از تجنیس ست **قوله** بامیعاد تعبد رسان ـ رخت بمیقات تجرد رسان ؛ اضافت میعاد تعبد و میقات تجرد لامیه است ای بمیعادی که برائے بندگی کردن ست و میقاتے که برائے مجرد شدن است میعاد و میقات آنکه خصوص برائے احرام حج مقرر ست بار رسانیدن و رخت کنایت از رفتن **قوله** رشتهٔ تدبیر ز سوزن بکش ؛ خلعت سوزن زده از تن بکش ؛ رشته تدبیر تدبیر سوزن لے از دوخته سوزن مصرعهٔ ثانی تفسیر مصرعهٔ اول ست و همچنیں سه ابیات لاحقه **قوله** هر چه برآں بخیه زدی ماه و سال آئی بروں از همه سوزن مثال ؛ هر چه خلعت و جامه **قوله** باز کن از بخیه زده جامه خوی ـ بوکه ترا بخیه بنفتد برو ے ـ بخیه بروافتادن رسوا شدن و رسوائی باعتبار نادرست شدن احرام **قوله** گر نه زمرگ است فراموشیت به که بود کار کفن دوزیت ؛ مقرر ست که کفن نادوخته میباشد و اینکه میت و زنده برائے عدم عریض جامه است **قوله** لب بکشا یافتن کام را ؛ نعرهٔ لبیک زن احرام را ؛ کلمه را در هر دو مصرعه بمعنی برای ست کام امتثال امر حق تعالی ؛ **قوله** روئے بره ژولیده مرح گرد ناک ؛ سینه خراشیده و دل درد ناک روبه حرم کن که شوی خوش حریم ؛ هست سیه پوش نگارے مقیم ؛ بیت اول حال ست از فاعل رو به حرم کن حرم بفتحتین گرد اگرد خانه کعبه سیه پوش نگار خانه کعبه سیه پوش باعتبار سیه غلاف که وے ست ؛ **قوله** صحن حرم روضهٔ خلد بریں ـ رو به چنان صحن مربع نشیں ؛ صحن حرم حرم او راجع به سیه پوش مربع نشین چهار پهلو نشیں باعتبار مربع بودن اوست ؛ **قوله** قبلهٔ خوبان عرب روی او ؛ سجدهٔ شوخان عجم سوی او ؛ برائے اهل عجم و عرب متوجه آں نگاراند و تخصیص عرب بروی و عجم بسوے باعتبار قرب و بعد اهل عرب و عجم ست و از خوبان و شوخان معنوی مراد ست **قوله** باد چو از دامنش آویخته ؛ غالیه در جیب جهاں ریخته ـ تا شکنی شیشهٔ ناموس و ننگ ؛ گرچه نهاں در ته دامانش سنگ ؛ باز شکن دامن شبرنگ او ؛ دیده جاں سرمه کش از سنگ او ؛ شیشه ناموس و ننگ ناموس و ننگ سنگے که فرش اوست و لهذا ته دامان گفته باز شکستن دامن کنایت بریافتن اوست یعنی ننگ و ناموس ترک داده سنگ او را بوسه بده و بدیده جاں سرمه بکش ای بینا کن ؛ **قوله** سنگ سیاش که از آں کوته است ؛ دست تمنات یمین الله ست ؛ سنگ سیه حجر اسود شین راجع بخانه کعبه سنگ سیاه مبتدا یمین الله خبر که از آں کوته است دست تمنات صفت بنا و دست تمنات کوته کردن باعتبار عدم آرزوے کردن زیارت آں پس باید که تمنائے آں در دل آری و بزیارت مشرف شوی **قوله** چون تو از آں سنگ شوی بوسه چیں ؛ بوسه زدن هست که باشی همین

ازاں سنگ ای حجر اسود بوسہ چین یعنی حاصل کنندۂ بوسہ یعنی چوں بحصول دولت بوسہ دن یعنی
حجر اسود مشرف شوی بوسہ زن یمین اللہ خواہی شد **قولہ** گر بسدت دولت این دست بوس *
بر سر گردوں زنی از فخر کوس * این دست بوس یعنی دست بوسی خدائے تعالیٰ چوں مشرف شدی
سر فخر با سمان خواہی کرد **قولہ** از لب زمزم شنو این زمزمہ * گر تم یا زندہ دل این ہمہ * زمزم چاہیست
کہ در حرم شریف است زمزمہ سرود مصرعۂ ثانی بیان زمزمہ است **قولہ** سوے قدم گاہ خلیل اللہ آمد
پا چو نیابی بہ رہش دین سائے * پا سائے یعنی واقع حضرت ابراہیم خلیل اللہ علیہ السلام اثر پاہے واقعی
قولہ پاسے مروت بہ سوئے مروہ نہ * چہرۂ صفوت بہ صفا جلوہ دہ * یعنے سعی بین الصفا والمروہ کن
وصفوت برگزیدگی حاصل کن * **قولہ** تا نہ شود در عرفات وقوف * کے شود از راہ نجات وقوف *
عرفات نام مقام کہ ایستادن درآنجا از فرائض حج ست نجات یعنی نجات از عہدۂ حج و ایہام
بہ نجات آخروی کہ در متفرع بر آنست وقوف در اول مصرعہ بمعنی ایستادن و در مصرعۂ ثانی بمعنی دانستن
و آگاہی **قولہ** کبش منی را بمنا ریز خوں * نفس دنی را بہ فنا کن زبوں * کبش بالفتح گوسفند نر کبیر
منے بسے و منی بالضم جمع منیہ بمعنی آرزو منا بالکسر نام مقام در مکہ دنی ناکس مشتق از دنات
یعنے در منا قربانی گوسفند کن چہ جائے گوسپند بلکہ آرزو ہائے ماسوی را قربانی کن و درین اشارت
بہ طریقت ست و در منی و منا تجنیس ست **قولہ** سنگ ست آر ز رمی جمار * دیو ہوا را کن ازاں
سنگسار * رمی جمار بیان سنگ ست دیو ہوا را ای نفس ای چہ جای دیو تو یعنی کہ شیطان باشد بلکہ ہوائے
نفس را ہم سنگسار کن * **قولہ** چوں دل ز آں شغل بہ پرداختی * کار حج و عمرہ بہم ساختی * شکر خدا
گوئے کہ توفیق داد * رہ بہ سوئے خانۂ تحقیق داد * ورنہ کہ باشد کہ بآں رہ برد * ورچہ شود مرغ بآں راہ پرد *
کاف کہ باشد کدامیہ است کہ بآں راہ برد صفت کدام یعنے تو بہ ہمیں دولت شکر خدائے تعالیٰ
بجا آر کہ توفیق رفتن بخانہ خویش داده است و اگر نہ کدام ست بہ توفیق خود بداں طرف رود چنانچہ
حکایت بہ مضمون ایراد یافتہ حکایت علی بن موفق در مناجات او بہ حضرت
حق تعالیٰ - **قولہ** پور موفق کہ بہ توفیق حق - بردہ ز ہر پیر موفق سبق * پور بمعنی پسر یعنی فرزند
موفق کہ علی باشد کہ بہ توفیق حق الخ صفت پور **قولہ** بادیۂ کعبہ بسے می برید - محنت آں
راہ بسے میکشید * فاعل برید و کشید پسر موفق آں راہ کعبہ * **قولہ** روزی ازآنجا کہ دلے داشت
تنگ * زد بہ در کعبہ سر خود بہ سنگ * کہ دلی داشت تنگ بیان ازآنجا و دلتنگ داشتن از روئے
محنت سفر حج و عدم حصول بہرہ سنگ زدن سر بہ سجدہ نہادن **قولہ** گفت خدایا بہ ہمیں محنتے *

سوئے من افگن نظرے رحمتی۔ کاف اوّل که خدایا بیان گفت محذوف است اے گفت که خدایا
هر محنت اے هر محنتے که در راه حج کرده ام قوله راه حج و عمره بسے رفته ام۔ بهر تو نے بهر کسے رفته ام
بیان محنت قوله دل به وفائے تو گرد بوده ام ؛ بے سر و پا تاگ و دو بوده ام ؛ حال از فاعل رفته
ام قوله زین سفرم نیست بکف حاصلے۔ نے سر وقتے نه بسامان دلے ؛ مصرعه ثانی تفسیر حاصل ست
وقت آن باشد که بنده بدان از ماضی و مستقبل فارغ شود چنانچه از واردی از حق تعالیٰ بدل او پیوندد
سرا و را دران مجتمع کند چنانچه در کشف آن نه از گذشته یادش آید نه از آینده و سامان دل عبارت از
صفائی دل و شغل او بحق تعالیٰ قوله هیچ ندانم که مرا حال چیست۔ بخت مرا پایهٔ اقبال چیست ؛ که مرا حال
بیان ندانم یعنی ندانم که حال من ببهشت یا نیک و بخت من سعید است یا شقی قوله شب چو درین فکر
فرو شد بخواب۔ آمدش از حضرت بیچون خطاب ؛ خطاب آجواب قوله کاے همه پاے از
سر ساخته۔ بر همه زین پا سر افراخته ؛ بیان خطاب بپائے ز سر کمال محنت نمودن زین پا یعنی بره
حج نمودن ؛ قوله گر نه ترا خواستمی کے چنین۔ دادمیت ره بسوی این زمین ؛ جمله گر نه خواستمی
شرط کے چنین دادمیت الخ جزا این سر زمین ای زمین مکه قوله هر که نه مائل بسوی ویی شوم ؛ سوی خودش
راه نمائے شوم ؛ بیش خودش ارجع بهر که قوله حاصلت این بسکه ترا خواستم ؛ باطنت از شوق خود آراستم ؛
که ترا خواستم الخ بیان این بس ست قوله ره بسوی خانهٔ خود دادمت ؛ بر در هر کس نفرستادمت ؛ این
بیت معطوف بر جمله ترا خواستم الخ ست یعنی حاصل تو همین بس ست که ترا خواستم و باطنت از شوق خود
آراستم و راه بسوی خانهٔ خود دادم و بر در هر کس آواره نه ساختم قوله یارب از انجا که کرم آن تست
چشم همه بر در احسان تست ؛ که کرم آن تست بیان از انجاست قوله جامی اگر چند نه صاحبدل است
از تو بامید چنین حاصل ست ؛ اگر چند یعنی اگر چه نه صاحبدل ست یعنی حصول و سامان او ندارد
بامید یعنی امیدوار چنین حاصل که مذکور شده لے تو جامی را توجه الهی و باطن او شوق خویش بیاره
اے و راه بخانهٔ خود وهی و بر در هر کس محتاج و سرگردان نه کنی مقاله هشتم در اشارت بعزلت
که مشتمل بر عزت ست و بے عین علم زلت و بے زاد زهد علت ست بدان که
زهد بر سه نوع ست یکے زهد عام و آن پرهیز کردن ست از شرک و از حرام و از هر چه خلاف رضاے
خداوند ست دیگر زهد خاص است و آن پرهیز کردن از غیر حق مگر آنها که بایشان آوردن ایمان فرض
ست یکی زهد خاص الخاص ست و آن پرهیز کردن ست از هر چه زیادت از حاجت او بود اگر چه
حلال باشد زلت بکسر زاء و تشدید لام لغزش و گناه و صفت ست که لفظ عزلت مشتمل ست بر لفظ عزت

ولغیر عین زلت و بغیر زاء علت **قوله** ای چو گلت جیب بجنگ خساں ٭ دامن صحبت بکش از ناکساں مصرع اول صفت منادی محذوف است و مصرعهٔ ثانی مقصود بالنداست جیب بالفتح سینه و دل و گریبان پیراہن تا در گلت مضاف الیه جیب ست ای جیب تو مثل گل دردست خساں ست یعنے مخلوط بہرناکس و کمینه ہستی دامن کشیدن اجتناب کردن و اعراض نمودن از ہر چیزے **قوله** گرچه ز آغاز کشاوت دہند ٭ عاقبت الامر بباد دہند ٭ فاعل دہند ناکسان ست ای کشایش در اخلاص خویش یعنے اگر در اول ترا محبوب دارند لیکن در آخر مطرود سازند **قوله** غنچه روش از ہمنفساں لب بیه بند ٭ خیره چو گل بر رخ ہرکس مخند ٭ لب بستن خاموش شدن مصرعهٔ ثانی تفسیر لب بستن است بر رخ اے پیش رخ **قوله** جلوه مده ہمچو خور انوار خویش ٭ باش چو سایه پس دیوار خویش ٭ جلوه انوار دادن اظہار کمالات کردن پس دیوار بودن کنایت از گوشه نشین بودن **قوله** ہرکس و ناکس بجریم خمول قفل کن ابواب خروج و دخول ٭ از کس و ناکس تعمیم مراد ست خمول بالضم گمنام بودن حریم خمول قفل کردن بند کردن بر کس و ناکس متعلق کس ست خروج و دخول اے آمد و رفت مردم یا خروج خود و دخول مردم **قوله** دیر نشین باش چو عیسیٰ دماں ٭ خانه به پرداز ز نامحرماں ٭ دیر بالفتح دال مهمله و سکون تحتانی معبد راہباں و اینجا مراد خلوت و عزلت ست عیسیٰ دماں راہبان که دم از شریعت حضرت عیسیٰ علیه السلام میزدند و کمال عزلت میگرفتند و میتواند که از عیسیٰ دم مراد اہل باطن باشد که مثل عیسیٰ علیه السلام به درجهٔ احیاء اموات رسیده باشد یا سلوک بر قدم او نموده **قوله** گر بود اندرین غاریت جای ٭ حلقه بارت شده زنجیر پای ٭ به که بہر حلقه ہی پای خویش ٭ محفل ہر سفله بہی جاے خویش ٭ بن بالضم موصده بیخ و پایان و منتہاے ہر چیزے بن غار ای تنگ و پایان غار تار غارت مضاف الیه پای ست کاف که بہر حلقه بیان از یں که مقدم او محذوف ہست ای بہتر است از یں که بہر حلقه ہی الخ و ہمچنیں در ابیات آینده و مصرعهٔ ثانی تفسیر اول ست **قوله** در شخوت در کمر کوه و سنگ کرده میان منطقهٔ دُم پلنگ ٭ به که دو رنگان موافق سیر پیش تو بند ند سجده مت کمر ٭ کمر کوه میانه کوه میان بکسر میم و تحتانی و الف ترجمه وسط است و بمعنی کمر و تار شخوت مضاف الیه میان ست اے کرده میان تو منطقه کمر بند ٭ **قوله** گر گذرت شانه به سرپنجهٔ شیر کش بکش او کند از جانت سیر ٭ به که حریفان کف راحت نہند ٭ مرہم لطفت بجراحت نہند ٭ تا در گذرت مضاف الیه سر ست اے پنجه شیر به سر تو شانه کند ضمیر او راجع به پنجه و یا بسر پنجه و میتواند که سرپنجه مرکب باشد پس درین وقت فاعل کشید شیر باشد اے شیر به سرپنجهٔ خود ترا شانه کشد **قوله** گر کند بحر پر آشوب غرق ٭ یا گذرت موج

هلاکت به فرق به به که به کشتی ز حریفان خاص + رخت خود آری بامید خلاص + آشوب بالمد و داد شور و
غوغا ابراهیم شاهی پر آشوب صفت بحر تا هلاکت مضاف الیه فرق **قوله** در کتف پرتو خود کم نشین +
تا نه شود سایه ترا هم نشین + کتف بفتحتین پناه کم نشین ای نه نشین کلمه ترا مضاف الیه
همنشین ست و را در ترا علامت اضافت ای همنشین تو مصرعه ثانی علت کم نشین ست
قوله راه ز گلگشت لب جوی تاب + تا نزند صورت تو سر ز آب + گلگشت یعنی کشتی که در گلزار
تفریح کنند ابراهیم شاهی و اینجا مراد سیر ست تاب امر از تابیدن بمعنی گردانیدن صورت تو ای
عکس صورت تو **قوله** آئینه را در نظر خود منه + تا نه شود عکس ترا جلوه ده + را در ترا علامت اضافت
عکس ست ای عکس تو **قوله** اول فطرت که پدید آمدی + از همه کس فرد وحید آمدی + فطرت آفرینش و
پیدایش **قوله** عاقبت کار که تنها شوی + از همه تنها نیست که تنها زدی + از نیچا از دنیا از همه ای
از همه اسباب دنیا و همه کس **قوله** اینهمه اکنون گره بند چیست + وین همه آمیزش و پیوند چیست
لفظ اکنون در معنی متقدم ست ای اکنون این همه گره بستن ای تعلق برای چیست پیوند و تفسیر
آمیزش + **قوله** بگسل ازینها که زیان تو اند + خصم دل و دشمن جان تو اند - از ینها ای ازین نااهلان
و ناکسان کاف که زیان تو اند برای علت ست **قوله** قدر تو کاهند کافزون شوند + عیب تو
سنجند که موزون شوند + کاف که افزون شوند و که موزون شوند علت ست فاعل شوند نااهلان مقرر
ست که ناکسان در عیب گوئی دیگران افزونی قدر خود میخواهند + **قوله** گر تو شوی پنبه همه
آتش اند + ور تو نهی سر همه گردن کش اند + پنبه نرم آتش سوزنده سر نهادن متواضع شدن کش
متکبر **قوله** چون دلت از غصه پریشان شود + مایه جمعیت ایشان شود + ور شود استیلا
حضور تو جمع + شعله زند برق حسد شان چو شمع + حسد شان بفک اضافت ست برق حسد
قوله چند درین ششدره بی گشاد + عمر دهی از دم اینان بباد + ششدره دنیا
بی گشاد بمعنی بیحاصل صفت ششدره دم خوشامد تملق اینان ای نااهلان عمر بباد دادن
ضائع کردن **قوله** باد خزان ست دم سرد شان + سردی جان ست ره آورد شان + باد
خزان ای خراب سازنده نور دل و جان چنانچه مصرعه ثانی مفسر آنست دم سرد سخن مخلصانه که از ته دل
نباشد ره آورد تحفه **قوله** ترسم ازان روز که سردت کنند + دل سپر ناوک دردت کنند + سرد کنند
از راه دین ناوک درد و درد و تا درد مضاف الیه دل است ای دل تو سپر ناوک درد کنند ای
مجروح و دردمند سازند + **قوله** هر که نه مشغولی خویش ره است + مشغول ره تست خدا آگه ست + بنشین

دیدنش مضاف الیه راه است غول تست مضاف الیه لفظ راه که ظرف ست درمیان مفاصله واقع شده اے غول تست در راه حق **قوله** پائے وفا در پئے غولان اله. روی به پغوله تنهای آر + پغوله بفتح بائے فارسی وسکون تحتانی وضم غین معجمه و واو مجهول وفتح لام گوشه **قوله** در پغوله از دل سودائیت + طاقت پغوله تنهائیت + خیز قدم نه بره رفتگان + روسوئے آرام گه خفتگان .. سوداشوریدگی وآوارگی رفتگان مردگان آرام گه خفتگان گورستان مصرعۀ ثانی بیت ثانی تفسیر مصرعۀ اول ست **قوله** یاد کن از عهد فراموش شان .. نکته شنو از لب خاموش شان نکته شنو اے عبرت گیر و پند مطالعه فرما **قوله** پرشده شان بین زغبار استخوان. کحل بصیرت کن ازان سرمه دان + لفظ شان مضاف الیه استخوان ست کحل بصیرت اے موجب بینائے دل سرمه دان همان استخوان پرغبار **قوله** منزل شان بین بته سنگ تنگ .. کوب سر افعی غفلت به سنگ + تنگ صفت افعی غفلت غفلت **قوله** با نفس تنگ برآر از درون .. زمزمۀ نحن بکم لاحقون + بیان زمزمه **قوله** یا که دلت یا بدان زندگی .. روز حیاتی تو فرو زندگی .. لفظ یا بدو در مصرعۀ ثانی محذوف ست بقرینه مصرعۀ اول فرو زندگی معنی بقای حیات ابدی حاصل کنی چنانچه حکایت برین مطلب ایراد یافت حکایت زنده دلے که با مردگان انس گرفته بود واز زندگان فرار نموده. **قوله** زنده دلے از صف افسردگان + رفت به همسایگی مردگان + زنده دل باعتبار یا قول افسردگان مرده دلان دنیا مردگان واقع **قوله** پشت ملالت به عمارات کرد + روے ارادت بزیارات کرد + اضافت پشت ملالت لامیه است آسے پشت بعمارات کرد برائے ملال **قوله** حرف فنا خواند زهر لوح خاک + روح بقا جست زهر روح پاک + لوح خاک عبارت از ابدان اموات روح اول بالفتح وثانی بالضم ومعنی ظاهرست روح بقا بقا روح پاک اموات یعنی مطالعه نموده که بدان ایشان فانی گردید وروح ایشان باقی مانده **قوله** کشتی ازین سنگ نشان تیز تگ. همچو آهوئے وحشی ز سگ .. سگ منشان درندگان اهل دنیا اے بعد انقطاع از افسردگان موانست با مردگان ازین سگ منشان که اهل دنیا باشند تیز تگ گردیدے مثل آهوئے وحشی از سگ **قوله** کار شناسے پئے تفتیش حال + کرد از و بر سر راه سوال. کار شناسی اے مرد دانا و رازدان .. **قوله** کین همه از زنده رمیدن چراست الخ بیان رخت کشیدن رفتن **قوله** گفت بلندان بمغاک اندراند + پاک نهادان ته خاک اندراند + جواب سوال ست فاعل گفت زنده دل مغاک اسے که و مصرعۀ ثانی تفسیر مصرعۀ اول ست **قوله** مرده دلانند بروئے زمین. بهرچه

با مرده شوم همنشین + همدمی مرده دهد مردگی صحبت افسرده دل افسردگی + افسرده دل مرده دل افسردگی مرده دلی و لفظ دهد در مصرعهٔ ثانی محذوف ست بقرینهٔ مصرعهٔ اوّل **قوله** زیر گل آنانکه پراگنده اند + گرچه به تن مرده به جان زنده اند + مرده دلی بود مرا پیش ازین + بسته هر چون و چرا پیش ازین + مصرعهٔ ثانی صفت مرده دل ست پیش ازین لے پیش از مصاحبت و موانست به مردگان **قوله** زنده شدم در نظر پاک شان + آب حیات ست مرا خاک شان + میم شدم مضاف الیه دل ست لے زنده شد دل من شان لے مردگان آب حیات ست ای موجب زندگی دل ست **قوله** جامی ازین مرده دلان گوشه گیر + گوش به خود دار ز خود گوشه گیر + هر چه درین دائره بیرون نشست + کام سعایت زده و خون نشست + بیرون معنی سواد غیر گام بکاف فارسی بمعنی قدم سعایت مصدریست مثل سقایه **مقالهٔ نهم در اشارت لصمت که سرمایهٔ نجات ست و پیرایهٔ رفیع درجات** صمت بفتح و صموت و صمام بضم خاموش بودن **قوله** لے به زبان نکته گزار آمده + وے بسخن نادره کار آمده + خطاب بانسان مصرعهٔ ثانی تفسیر مصرعهٔ اوّل ست + **قوله** نقطهٔ نطق ست ترا بر زبان + گشته از آن نقطه زبانت زبان + نقطهٔ نطق نطق ترا مضاف الیه زبان ست لے زبان تو وا ایهام بدانکه اگر یک نقطه بر زبان افزون کنی زیان میشود **قوله** گر کنی آن نقطه از آن حرف حک + بر خط حکم تو نهد سر فلک + آن نقطه لے نطق حرف زبان حک تراشیدن سر بر خط نهادن مطیع شدن لعینی اگر نطق را بند کنی آسمان مطیع تو شود چنانچه حضرت مولوی معنوی علیه الرحمة فرموده نظم چشم بند و گوش بند و لب به بند + گر نبابی سرّ حق بر من بخند + **قوله** هر که درین گنبد نیلوفری + افگند آوازهٔ نیکوفری + نیکوفری از خاموشیست + خاموشی از تیغ جهالت کشی ست + گنبد نیلوفری آسمان فر بفتح فا شکوه نیلوفری لقلب اضافت لے فر نکوئی شین خاموشیست راجع بهر که تیغ جهالت کشی ست لے خاموشی تیغی ست برائی کشتن جهالت واز جهالت جهالت باطنی اراده کرده چه جهالت ظاهری بخاموشی دفع نشود مصرعهٔ ثانی بیت اوّل علت مصرعهٔ اوّل است + **قوله** گفتن بسیار نه از زیرکی ست - و لوله نه از بمغزی ست مصرعهٔ ثانی تفسیر مصرعهٔ اوّل است و همچنین بیت لاحق **قوله** خم پر از باد تهی از صدست - چونکه تهی شد ز صدا پر ز است پر از باد صفت خم تهی است از صدا خبر خم که مبتدا است فاعل شد خم ست **قوله** در دولت از غیب نگی چون کشاد + اندم ناخوش من آنرا بباد + گل عبارت از سرّی از اسرار از دم ناخوش گفتن بیهوده آنرا راجع بگل **قوله** تا نه لبت بسته ز دعوی شود - کے دل تو محرم معنی شود + تا نه شرط ست و مصرعهٔ ثانی جزا

بودن ہند لیست کہ برائے نفی ست مربوط بشود دست لے اگر لیست از دعوی البتہ بشود ل تو مورد معنی
کے شود **قولہ** غنچہ کہ نہ بود بدہانش زبان ٭ لعل و زرش ہیں گرہ اندر میان ٭ این بیت تمثیل بیت
سابق ست کہ نبود بدہانش زبان صفت غنچہ کہ زبان در دہان ندارد لے خاموش ست شین زرش
راجع بہ غنچہ مضاف الیہ میان ست لے زر درمیان او گرہ است و لعل و زر عبارت از برگ گرہ
بمعنی جمع **قولہ** سوسن رعنا کہ زبان آور ست ٭ کیسہ تہی ماندہ ز لعل و زر ست ٭ تمثیل آنکہ گویا بودن
موجب بے معنی بودن ست و پیداست کہ گل سوسن سفید میشود **قولہ** منطق طوطی خطر جان اوست ٭
قفل نہ کلبۂ احزان اوست ٭ در بیان مذمت گویائی قفل نہادن بہند ساختن کلبۂ احزان
پنجرہ ضمیر او مضاف الیہ قفل نہ ست لے قفل نہ اوست در کلبۂ احزان و پیداست کہ طوطی
بسبب گویائی محبوس ست **قولہ** زاغ کہ از گفتنش آمد فراغ ٭ جلوہ گر آید بہ تماشائے باغ ٭
چوں زاغ را لغز گفتار نیست گویا گویائی ندارد و لہذا کسے او را متعرض نیست **قولہ** خست طبع
است درین کہنہ کاخ ٭ حوصلہ تنگ و حدیث فراخ ٭ خست و خساست ناکس و زبون شدن
کہنہ کاخ آسمان و دنیا حوصلہ چینہ دان مرغ خست طبع جزائے مقدم مصرعۂ ثانی ست یعنی کلوئی
تنگ و گفتن بسیار کمینگی طبع ست **قولہ** چرخ بدین گردش دایم خموش ٭ چرخہ حلاج ہزاران
خروش ٭ چرخ مبتداء دایم صفت گردش خموش خبر چرخہ حلاج مبتدا ہزاران خروش خبر چرخہ
حلاج آلتے کہ نداف پنبہ را بداں پاش کند یعنی چرخ خاموش ست لہذا بدرجۂ عالی استقامت
نمودہ چرخۂ حلاج کہ گویا است لہذا بیقدر ست **قولہ** رشتۂ دندانت صفے بستہ خوش ٭
پیش صف آمد لب تو پردہ کش ٭ کردہ زبان تیغ پئے یک سخن ٭ چند شوی پردہ در صف شکن ٭
پردہ کش یعنی پوشندہ کردہ زبان تیغ حال از فاعل چند شوی پردہ ہماں لب صف ہماں صف دندان
یعنی برائے یک سخن چند پردہ در وصف شکن باشی بجا لیکہ تیغ از زبان بس در سخن گفتن این قدر
نقصان ست **قولہ** گرچہ سخن خاصیت زندگی ست ٭ موجب صد گونہ پراگندگی ست ٭ زندگی
افزائے دل زندہ را ٭ مردہ کن قول پراگندہ را ٭ افزا امر از افزائیدن ست دل مردہ دل
بے معنی **قولہ** چشم بر آمد شد انفاس دار ٭ واین دو سہ نو آمدہ را پاس دار ٭ چشم داشتن ختہ نمودن
آمد و شد یعنی آمد و رفت مصرعۂ ثانی تفسیر مصرعۂ اول ست نو آمدہ یعنی حادث این دو سہ نو آمدہ
ہماں انفاس قلبی **قولہ** ہر نفس از تو کہ ہیولے وش ست ٭ قابل ہر نقش خوش و ناخوش ست ٭
ہیولے بفتح اول و ضم دوم حکما جوہر اول را گویند و ہیولا دو ست یکے جسمانی کہ آں را روح

اعظم گویند و وجہ اینکہ آن را طبیعت کل نامند و نیز ہیولا نزد اہل اللہ چیزیست کہ صورت اشیاء درو ظاہر گردد و آنرا صوفیہ اعیان ثابتہ گویند و متکلمان حقایق اشیا نامند کذا فی الکشف قابل قبول کنندہ نقش صورت **قولہ** گر ز کرم نقش جمالش دہی منقبت فضل و کمالش دہی ۔ بر ورق عمر تو عنوان کنند ۔ فاتحہ نامۂ احسان کنند ۔ بیت اول شرط و ثانی جزا منقبت بالفتح ہنر ورق عمر عنوان بضم نشان و سر نامہ فاتحہ بمعنی کشایندہ نامۂ احسان احسان باری تعالیٰ **قولہ** ور ز سفہ داغ قصورش کنی ۔ ور درکات شر و شورش کنی ۔ خامہ کشی صفحہ دین گردوت ۔ میل زنی چشم یقین گردوت ۔ بیت اول شرط و ثانی جزا سفہ کمینگی داغ قصور قصور و قصور از فضل و کمال یعنی بیہودگی ش راجع بہ نفس درکات شر و شور لے در مادہ شر و شور نفس برآری خامہ کشیدن متروک ساختن صفحۂ دین دین تار گردوت مضاف الیہ دین ستاے موجب خرابی دین تو گرود میل زنے کور ساز تار گردوت مضاف الیہ یقین ست **قولہ** لب چو کشائی ہمگی ہوش باش ور نہ زبان درکش و خاموش باش ۔ ہوش باش ای ہوشیار باش و نفس را بہ بیہودگی صرف مساز خاموش تفسیر زبان درکشیدن ست ۔ **قولہ** ہوش چہ باشد ز خدا آگہی ۔ آگہی از آفت غفلت تہی تفسیر ہوش باش ست آگہی از خدا و اکرینہ کہ خدا بودن حاصل آنکہ نفس خود را بذکر خدا خرچ کن و آن فی کرہ از لوث غفلت مبرا باشد **قولہ** دل چو شود ز آگہیت بہرہ مند ۔ پایۂ اقبال تو گردد بلند ۔ تا م آگہیت مضاف الیہ دل ست ای دل تو آگہی ہمان آگہی از ذکر خدای تعالیٰ اقبال لے اقبال معنوی **قولہ** بہ سخنی بیہودہ کم شو دلیر ۔ تا کہ از ان پایہ نیفتی بزیر ۔ یعنی بعد آگہی بہ سخن بیہودہ مشغول مباش تا از بلندی اقبال معنوی بہ پستی نیفتی چنانچہ حکایت کشف از سخن بیجا از بلندی بہ پستی افتاد ۔ **حکایت کشفی** کہ ببال بطان پریدن آغاز نہاد و بیک سخن کہ ناجایگاہ گفت از اوج ہوا بحضیض خاک افتاد ۔ ناجایگاہ و خارج آہنگ و بے موقع ۔ **قولہ** بست بصد مہر بر اطراف شط ۔ عقد محبت کشفی با دو بط ۔ فاعل بست کہ در مصرعۂ ثانی واقع شدہ است کشف ست بصد مہر لے مہر بسیار اطراف شط کنارہ دریا عقد محبت مفعول بست ست **قولہ** شد بہ فراغت ز جفای روزگار ۔ قاعدۂ صحبت شان استوار ۔ فاعل شد قاعدہ صحبت ز جفای روزگار متعلق بہ فراغت **قولہ** دوری از انجا کہ فلک را ست خوی ۔ گشت ز بے مہری شان کینہ جوی ۔ کہ فلک الخ بیان از انجا فاعل گشت فلک بے مہری لے کینہ لفظ شان مضاف الیہ کینہ جوی ست ای کینہ جوئی شان و شان راجع بہ کشف و بطان ۔ **قولہ** طبع بطان از لب دریا گرفت ۔ رای سفر در دل شان جا گرفت ۔

قولہ کرد کشف نالہ کہ اے ہمدماں ۔ وا ز الم فرقت من ہمغماں ۔ نالہ مفعول کردہ است کہ ای الخ بیان نالہ
مصرعۂ ثانی صفت ہمدماں و ہمغم بودن بہ طاقت باعتبار سفر کردن ست و اگر نہ سفر نہ کردندے ۔
قولہ خو بہ کرم ہائے شما کردہ ام ۔ قوت رہ غمہائے شما کردہ ام ۔ گرچہ مرا پشت چو سنگ ست سخت ۔ عام
زیں بار دل لخت لخت ۔ لفظ مرا مضاف پشت ست اے پشت من ازیں بار غم عشق شما قولہ
ہیچ کسم نیست بجائے شما ۔ پشت بجو ہم ز وفائے شما ۔ پشت بجوہ اے پشت من بجوہ است اے
بسیار شکستہ وارم قولہ نیک فرو ماندہ بکار خودم ۔ پشت دو تا کردہ ز بار خودم ۔ نیک بمعنی بسیار فرو ماندہ
بکار خود اے حیران قولہ نے بہ شما قوت ہمپائیم ۔ نے ز شما طاقت تنہائیم ۔ علت بیت سابق
ہمپائی ہمرفتاری قولہ بود ز پیشہ بلب آبگیر ۔ چوبکے افتادہ چو یکچوبہ تیر ۔ فاعل بود چوبکے کہ در
مصرعۂ ثانی ست آبگیر دریا یکچوبہ تیر اے بقدر تیر قولہ یک بط ازاں چوب یکے سر گرفت ۔
واں بط دیگر سر دیگر گرفت ۔ ازاں چوب بیان یکے سر و سر دیگر ۔ قولہ بر و کشف نیز بانجا وہان
سخت بدنداں بگرفتش میان ۔ مصرعۂ ثانی بیان آنجاست شین بگرفتش مضاف الیہ میان ست
راجع بہ چوب اے میان چوب قولہ میل سفر کرد بہ میل بطاں ۔ مرغ ہوا گشت طفیلی بتاں ۔
مرغ ہوا اے پرندہ و روندہ در ہوا قولہ چوں سوئے خشکی سفر افتادشاں ۔ بر سر جمعی گزر افتادشاں ۔
لفظ شاں مضاف الیہ سفر ست و گذر اے سفر شاں جمع مجلس قولہ بانگ بر آمد ز ہمہ کاسے
شگفت ۔ یک کشف اینک بدو بط گشتہ جفت ۔ کاسے شگفت بیان بانگ ست شگفت
بکسر شین بمعنی عجب باشد و بفتح کاف و بضم کاف نیز آمدہ و بضمتین کشودہ و واشدہ و بکسر
شین و فتح کاف در فرہنگ بمعنی غار گنج نوشتہ و ناہموار نیز گفتہ پس در ینجا نیز شگفت بکسر
اول و ضم دوم ست قولہ بانگ چو بشنید کشف لب کشاد ۔ گفت کہ صاحب جہاں کور باد ۔
ز ولب خود بود گشادن ہماں ۔ زاوج ہوا زیر فتادن ہماں ۔ ای لب کشادن کشف و را آن واحد بود
قولہ زآندم بیہودہ کہ ناگاہ زد ۔ بر خود و بر دولت خود راہ زد ۔ مقولہ مولوی ست رحمۃ اللہ علیہ
قولہ جامی ازیں گفتن بیہودہ چند ۔ نہ بر گنج در ز ولب خود بہ بند ۔ لفظ چند مربوط بہ مصرعۂ ثانی
ست اے چند روز زیرکی اختیار کن و خاموش باش قولہ تا کہ دریں بادیہ ہولناک ۔ از سوئے
افلاک نیفتی بخاک ۔ بادیہ ہولناک دنیا اے از دنیا از عروج معنوی بہ پستی نیفتی ۔ مقالہ
دہم در بشارت بہ سحر نشان ہوشیاری و علامت بخت بیداری ست
سحر بفتحتین بیداری و بیدار بودن رشیدی قولہ ای بہ شکر خواب سحر دادہ ہوش ۔ خیز کہ جا ست ز مرغان خروش

مقالہ دہم

اے لشکر خواب سحر داده هوش ۔ ندا و منادی محذوف ست و مصرعهٔ ثانی مقصود بالنداست و با سببیه شکر سببیه است هوش دادن بیخود افتادن **قوله** مرغ سحر زنده و تو مرده ۔ او ز نوا گرم و تو افسرده ۔ زنده بیدار مرده خفته نوا آواز ذکر حق و محبت الهی **قوله** ترک هوا گوی و نوائی بزن ۔ چنگ بدامان وفائے بزن ۔ هوا خواهش نفس اماره و وفا محبت بخدائے تعالے ۔ **قوله** هر شب ازین پردهٔ زنگارگون ۔ تازه لعبت که سر آید برون ۔ بهست پے آنکه شود آشکار ۔ بر نظر قدرت لعبت نگار ۔ پردهٔ زنگارگون آسمان لعبت ستارگان سر آوردن ظاهر شدن لعبت نگار صانع مطلق جل جلاله ۔ **قوله** شرم تو باد آکه کنی تا بروز ۔ راه نظر را به فشرده میخ دوز ۔ راه نظر چشم میخ دوز بند **قوله** بنگر این دیر بقا برده را ۔ وین همه اوضاع نو آورده را ۔ دیر بقا کهنه پرده آسمان اوضاع جمع وضع بفتحتین مرغ ست خورد برابر کنجشک و بعضی گفته اند بچه کنجشک شیدی و اینجا عبارت از ستارگان **قوله** بزم کن سر که درین پرده چیست ۔ نقش نگار نده درین پرده چیست ۔ مصرعهٔ ثانی تفسیر که درین پرده چیست **قوله** سبحهٔ انجم به ثریا که داد ۔ طارم چارم به مسیحا که داد ۔ سبحهٔ انجم انجم ثریا را به تغایر اعتبارے شخص قرار داده و صورت انتظام او را سبحه ثابت کرده و کاف که داده بمعنی کدام ست طارم بالفتح خرگاه و خانه بلند و گنبد چوبین و بام چوبین و سراپرده و بام طارم چارم آسمان چهارم و دادن آسمان چهارم به مسیحا باعتبار نشستن مسیحا ست بر وی **قوله** تار که بربط ناهید بست ۔ زنگ که بر محمل خورشید بست ۔ تار خط شعاعی و بربط ناهید ذات وی از زنگ عبارت از ستارگان محمل خورشید آسمان و تواند که زنگ کنایت از تدویر آفتاب باشد و از محمل خورشید خورشید اراده کنند و لے زهرا را که لامع ساخته و ستارگان را که بر آسمان بسته یا خورشید را که مدور ساخته **قوله** نیل برین صفحهٔ خضرا که ریخت ۔ مهره درین حقهٔ مینا که ریخت ۔ نیل رنگ نیل صفحهٔ خضرا آسمان مهره ستارگان حقهٔ مینا آسمان و حقه و مهره آوردن خالی از صنعت نیست **قوله** خرقهٔ شب غالیه گون از چه شد ۔ و ملمش آلوده بخون از چه شد ۔ شب را ابتغا نزاعتبارے شخصی قرار داده و در رنگ سیاه او را وابسته او را دامن فرض کرده غالیه گون سیاه آلوده بخون ای آغشته برنگ شفق ۔ **قوله** شمع سحر لمعهٔ نور از که یافت ۔ جبهه باداغ قصور از که یافت ۔ شمع سحر جبهه صفحه او داغ قصور عبارت از سیاهی که درمیان اوست و این همه از نوادر صنع صانع ست که با وجود نورانی سیاهی در وی نمایان ست **قوله** هست درین دائره قال و قیل ۔ این همه هستی صانع دلیل ۔ دائره قال و قیل دنیا این همه ای همه صنائع مذکوره بر هستی صانع دلیل اند یعنی بر وجود صانع چه وجود مصنوعات بغیر وجود صانع صورت نه بندد پس باید

کہ از مصنوعات وجود صانع را دریابی و بارادت و با خلاصی بکوشی واز پردۂ غفلت بر آئی
چنانچہ سیفر ماید **قوله** نقش نگر جانب نقاش رو حسن بنا بین و به بنا گرو + نقش مصنوعات و نقاش
باری تعالی **قوله** بیش درین مرحلہ غافل مخسپ + پائی برآر از گل و در گل مخسپ + این مرحلہ دنیا و
گل کنایہ از غفلت **قوله** غفلت عمر تو عجب کوتہ ست + خون دل از کوتہیش تہ تہ ست خلعت عمر
عمر عجب یعنی بسیار شین کوتہیش راجع بخلعت عمر تہ تو بتو **قوله** بیش میفزای بمقراض خواب +
کوتہی آنکہ یعنی صواب + مقراض خواب خواب وجہ تسمیہ بمقراض آنکہ خواب بسیار سینہ است و سینہ
قاطع عمر ست بخلاف حسنہ کہ موجب اثر دیا دہست کوتہی مفعول میفزای ست آن راجع بعمر جملہ کہ بینند
بخواب حقیقت کوتہی ست **قوله** خواب چو مرگ از نبود خلد نیست + نکتہ النوم اخ الموت حبیبست + اثبات
مضمون بیت سابق است یعنی خواب قاطع عمر ست مثل مرگ پس وقت خواب وجود عمر منتفی ست چنانچہ
حدیث دال ست برآن **قوله** چہرۂ این لخ بتف آلودہ باد + خود بتفای لخ چہ مناسب فتاد + چہرہ وقت
تف یعنی اول لخ میکنند بعد ملف زنند مصرعۂ ثانی جملہ معترضہ برای نکتہ ایرادیافتہ **قوله** ہست
یکے نیمہ عمر تو روز + نیمۂ دیگر شب انجم فروز + آغاز تنبیہ دیگر بر ضایع کردن عمر تمام را روز و شب ار دانستن
بنا بر آنکہ عمر از روز و شب بیرون نیست **قوله** روز و شب عمر تو با صد شتاب + میکند رد آن بخور و ایں
بخواب + فاعل میکند روز و شب است آن روز و این شب **قوله** روز پی خور سگ دیوانہ + خفتہ بہ شب
مردۂ کاشانہ + سگ دیوانہ بی آرام و بیقرار بہرزہ دیوانہ و کاشانہ برائے خطاب ست مثل یا خطاب و بہرہ بے
ہرچی کہ یا زایدہ واقع میشود ہمزہ زایدہ نیز واقع شود **قوله** روز چنان ہلکہ روز شب چنین + کی شوی
آمادۂ روز پسین + آمادۂ روز پسین لے آمادہ برآے سامان ساختن روز قیامت پس باید کہ **قوله**
شب چو رسد شمع افروز باش + ہم نفس گریۂ جان سوز باش + یعنی بیدار واز بد کردار خویش تا شب
و متاسف و گریان باش **قوله** اشک ہمی ریز بصد درد و سوز + عذر ہمی خواہ ز تقصیر روز + تفسیر
بیت سابق تقصیر ای تقصیر در طلب عبادت **قوله** ہرچہ بروز از دل جافی کنی + ولے تو گر شب
نہ تلافی کنی + جافی جفا کنندہ و ظالم بر خود ولے تولے وائے بر حال تو تلافی جبر نقصان و تدارک
آن **قوله** روز تو شد شام بہ عصیان گرے + شام بروز آر بہ عذر آوری + روز تو شد شام لے
روز تو تمام شد شام بروز آوردن شب تمام کردن **قوله** روز و شبت گر ہمہ یکسان شود + بہر تو
شب و روز تو تاوان بود + یکسان شو ولے شب و روز عصیان کنی شب و ولے فعال شب و
روز تاوان عذاب پس میباید کہ **قوله** روز کہ صد گونہ گنہ کردۂ + نامۂ اعمال سیہ کردۂ + شب ز شرہ بہر

سفیدی بود * از رخ آن نامه سیاهی بشوی * روزی که در روز شب زنده بری از آب مژه روی

ای روزی خود **قوله** چند کنی خواب زخود کامگی * با دل فارغ ز سیه نامگی * خود کام ای خود پرست

خود کامگی خود پرستی مصرعهٔ ثانی حال ست از مخاطب سیاه نامگی متعلق فارغ **قوله** کرده تو خواب

ورای حجاب * ناظر حال تو منزه ز خواب * ورای حجاب مربوط بمصرعهٔ ثانی ست منزه ز خواب صفت

موصوف محذوف است ای حق تعالی که منزه از خواب است ورای حجاب بحال تو ناظر ست **قوله**

شب چو کنی روز به بیحاصلی * کوشی تو خوش حاضر تو غافلی * شب تمام کرده شب تمام کردن گذاردن به

بیحاصلی ای بیحاصل از طاعت کاف کو در مصرعهٔ ثانی عاطفه است ای تو خفته و حقتعالی بر تو حاضر است

پس باید که ناظری او ملاحظه کرده بیدار باشی و پهلوی آسایش به بستر میاسایی و حکایت برای مطلب میآورد

حکایت عارف دل بیدار و شب زنده دار و آن جاهل مغرور به غفلت و

بیدار دل بیدار و شب زنده دار هر دو صفت عارف ست **قوله** عارفی از ظلمت شب نور یاب

دیده فرو بست بکلی ز خواب * یای عارفی برای وحدت ست از ظلمت شب نور یاب صفت

عارف یعنی نور تجلیات در شب تا بیابنده بود فاعل فرو بست عارف و دیده مفعول آن

قوله شب که ز خورشید نظر دوختی * شمع نظر تا سحر افروختی * شب ظرف شمع نظر افروختن بیدار

بودن کاف که خورشید وقتیه است فاعل دوختی افروختی عارف حاصل آنکه عارف وقتیکه

نظر از خورشید بر دوختی یعنی وقتیکه خورشید غروب شدی و ناظر نبودی و در تمام شب شمع نظر

برافروختی ای تمام شب بیدار بودی و میتواند که فاعل دوختی شب باشد و آنگاه جمله که ز

خورشید نظر دوختی صفت شب باشد **قوله** سر نظر از دیدهٔ خونابه ده * بود برابروش همانا گره * از دیده

متعلق سر مژه بتقدیر ثابت خونابه ده صفت دیده گره بمعنی بسته مژه یعنی مژه او از بیداری و عدم

خواب بر ابرو بسته شده بود **قوله** روزی از او کرده فضولی سوال * کای زده راه تو خواب و خیال * کاف

کای بیان گفت محذوف ست یعنی فضولی از وی سوال کرد و گفت کای الخ زده راه تو خواب و خیال

صفت منادی محذوف ست و مقصود بالندا بیت لاحق ست **قوله** چون دل بیدار تو از خواب

رست * دیده چرا باید ت از خواب بست * رنج نخفتن چو گران داروست * یک دم راحت چه زیان وار دست

گران یعنی کاهل راحت خواب کردن و استراحت نمودن * **قوله** گفت نشاید که خدای جهان * بهر شب

آید بنخست آسمان * کاف بیان گفت اول نشاید محذوف ست و کاف که خدای جهان بیان این محذوف

ست و کاف که خدای جهان بیان این محذوف ست ای این نشاید که خدای جهان الخ **قوله** با نک

زند که ضعف دوران راه. کیست که آید بدرم عذرخواه + کاف که ضعف دوران راه بیان بانگ زند
ست دوران راه گمراهان عذرخواه تائب **قوله** تا کرم خویش سفیرش کنم + رحمت خود عذرپذیرش کنم +
سفیر بفتح بمعنی صلح کار مردم و رسول و ایلچی و اینجا مراد شفیع ست **قوله** من بچنین حال نهم سر بخواب +
گوش بخوابانم ازین خوش خطاب + او نظر لطف بمن کرده باز + دیدهٔ اقبال من از فر آن + باز کشاده
فراز بسته + **قوله** هر که کند دعوی سودائے او + خواب کنان از رخ زیبائے او + دعویش از صدق بود
بیفروغ + چون نفس صبح نخستین دروغ + سودائے ای محبت مصرعهٔ ثانی بیت اول حال از فاعل
کند هر که مبتدا بیت ثانی خبر صبح نخستین صبح کاذب **قوله** جامی اگر دیدهٔ تو روشن ست + در
دولت از روضهٔ جان روزن ست + سخت قدم باش درین ره نه سست + چشم بدان دار که چشمش
بست + روزن روضهٔ جان مشاهدهٔ الهی روزن راه این راه ای محبت الهی جمله که چشمت به بست علت
چشم بدان داشتن ست

مقالهٔ یازدهم در نشان دادن از حال صوفیان که نشان ایشان بے نشانے است و زندگانی ایشان در جان فشانی

بدانکه مراتب طبقات مردم علے اختلاف درجات هم بر ۳ قسم ست قسم اول مرتبهٔ واصلان و
کاملان و آن طبقهٔ علیه است قسم دوم مرتبهٔ سالکان طریق کمال و آن طبقهٔ وسطی است قسم سوم
مرتبهٔ مقیمان زمین نسبت و بندهٔ نقصان و آن طبقهٔ سفلی ست واصلان مقربان و سابقان اند و
سالکان ابرار و اصحاب یمین و مقیمان اشرار و اصحاب شمال و اهل وصول بعد از انبیاء صلوات الله علیهم
الرحمن علیهم دو طائفه اند اول مشائخ صوفیه که بواسطهٔ کمال متابعت رسول الله صلی الله
علیه وسلم مرتبهٔ وصول یافته اند و بعد از ان در رجوع برای دعوت خلق بطریق متابعت ما
فرمودن و مامور شده اند و این طائفه کاملان مکمل اند که فضل و عنایت ازل ایشان را بعد از استغراق
در عین جمع و لجهٔ توحید از شکم ماهی فنا به ساحل تفرقه و میدان بقا خلاص و مناص ارزانی فرموده
تا خلق را بنجات و درجات دلالت کنند و اما طائفهٔ دوم آن جماعت اند که از وصول بدرجهٔ کمال
حوالهٔ تکمیل و رجوع بخلق با ایشان نرفت و غرقهٔ بحر جمع گشتند و در شکم ماهی فنا چنان نا چیز و مستهلک
شده اند که از ایشان هرگز چیزی ظاهر نه شد بساحل تفرقه و ناحیت بقا نرسیده و در سلک زمرهٔ
سکان قباب غیرت و قطان دیار حیرت انخراط یافتند و بعد از کمال وصول ولایت تکمیل و دیگران
ایشان مفوض نگشت کذا فی نفحات الانس **قوله** ای ز صف تیره دلان گم زده + وز صفت اهل صفا
دم زده + تیره دلان گمراهان گم زدن کنایه گرفتن اهل صفت صوفیان صافی کیش دم زدن کنایه از دعوی کردن تمام صفت

مقالهٔ یازدهم در نشان دادن از حال صوفیان

منادی محذوف ست و بیت لاحق مقصود بالنداست قوله دل نشده صاف ز نام آوری ۔ نام
بر آورده بصوفی گری ۔۔ نام آوری شهرت و ناموس قوله شیوهٔ صوفی که بود نیستی ۔۔ چند تو بر هستیِ خود
ایستی ۔۔ نیستی فنا از بشریت و خواص آن هستی وجود بشریت و خصال آن قوله گم شو ازین هستی پی استلام
بلکه شو از گمشدگی نیز گم ۔۔ گم هر سه بکاف فارسی مضموم باید خواند استلام بفتح همزه و سکون شین معجمه
و ضم فوقانیه و لام تندی و غلبه کردن کذا فی نور الدین بلکه شو از گمشدگی نیز گم یعنی فنا خود را در خیال
میار چه وقتیکه آن فنا خود را پنداشتی گفتی که فانی شده ام وجود هستی باقی ست پس باید که
ازین صفت فانی شوی قوله تا نشده از خودیش تهی هیچ نئے ۔ دم نزدست زانکه نیم تلبکے ۔ نئے که
مینو از ند چون نئے میانه تهی باشد زانکه نیم متعلق دم زدن ست قوله گر تو نئی انهمه آوازه چیست
هر نفس این زمزمهٔ تازه چیست ۔۔ آوازه و زمزمه کنایت از دعوی خودی قوله نی چو بود آنکه بد مثال
خویش ۔ دم نزند جز ز نیستان خویش یعنی نئے آنکس ست که در سخنان جز ذکر وطن اصلی که
قرب الٰهی باشد هیچ نکند و از هستی و خصائص آن دم نزند قوله باد چه هستیِ خود بسپرد ۔ پی به
نیستان عدم آورد ۔ نیستان عدم عدم لے فانی از بشریت و باقی بالله گردد قوله چون
ز نیستان شکر افشان شود ۔ بهر حریفان شکرستان شود ۔۔ شکر افشان سخن گویان حریفان هم صحبتان
یعنی چون از بیان فنا سخن کنند دیگران از وے متلذذ و محظوظ شوند و مستعد سیر الی الله گردند
قوله از شکرستان چو بر آرد نفس ۔ طوطی جانها شود آنجا مگس ۔ تفسیر بیت سابق شکرستان
ذات نئے طوطی جان جان هم صحبتان مگس مشتاق و فرمانبردار ۔۔ قوله بر لب تست این لاف
که چون هستی نیم ۔ در دولت اندیشه که چون کے کیم ۔ نئے ام لے نیستم کے ام اے کجا هستم که بفتح
اول پادشاه پادشاهان که بتازی ملک الملوک خوانند و پادشاه جبار نور الدین یعنی مدعی
آنجا که از وجود خود فانی و نیست شده ام و خیال آنداری که از پادشاهم برترم قوله قالب تو رومی و
دل زنگی ست ۔ رو که نه این شیوهٔ یکرنگی ست ۔ رومی سفید زنگی سیاه یکرنگی توحید قوله با تن رومی و
دل زنگی که چه ۔ رنگ یکے گیر و دو رنگی که چه ۔۔ کاف که چه بیان بگو محذوف ست اے بگو که ازین چه
حاصل ست ۔ رنگ یکے گیر اے در ظاهر و باطن موحد باش و از ذمائم بشریت باطن خود را پاک و
صاف کن ۔۔ قوله به که شفا جو ز مسیحا شوی ۔۔ به که ازین عیب مبرا شوی ۔۔ شفا شفا ز حمت
باطن مسیحا مرشد کامل ازین عیب اے عیب باطن قوله خشک نه روزه شکمت طبل سان ۔۔ گشته علم بر
کتف طیلسان ۔ سر زده از دولت انصاف فقر ۔ چند بدین طبل و علم لاف فقر ۔۔ طبل معروف ۔۔

کہ بدال چرمین زنند و در صراح دہل وغوا کسیم علم لفظین نشان کہ در بیان بود و اینجا مراد از اظہار ست سر زدن پیدا شدن طیلسان بالفتح چادر ست کہ خطیب و اہل عرب بر سر کشند انصاف بالکسر داد دادن و راستی کردن یعنی حقیقت فقر طہارت از لوث باطن تخلقوا باخلاق اللّٰہ ست نہ ترک لباس و آرایش ظاہر چنانچہ حضرت شیخ مصلح الدین سعدی شیرازی رحمۃ اللّٰہ علیہ فرمودہ نظیر ترک دنیا و شہوت ست ہوس ۔ پارسائی نہ ترک جامہ و بس ۔ **قولہ** خرقہ صد پارہ کہ داری بدوش ۔ بر سر صد عیب بود پردہ پوش ۔ صد عیب عیب باطن ۔ **قولہ** دلق ورع را چو بود تار سست ۔ کی شود از خرقہ پارہ درست ۔ دلق ورع ورع خرقہ پارچہ از خرقہ صد پارہ یعنی چون اخلاق فقر نباشد بلباس فقر فقر حاصل نمیشود چنانچہ حضرت شیخ سعدی رحمۃ اللّٰہ علیہ میفرماید نظیر زاہدی در لباس پوشی نیست ۔ زاہدی پاک باش اطلس پوش ۔ **قولہ** رشتہ تسبیح تو دام ریاست ۔ مہرۂ آن دانہ مرغ ہواست ۔ دام ریا اضافت باضافت خاتم فضہ است مرغ ہوا ہوا دانہ مرغ ہوا یدام کنندہ مرغ ہوس ۔ **قولہ** دانہ و دام از پئے آن گستری ۔ تا غذی از سینۂ مرغی خوری ۔ دانہ و دام ہمان رشتہ و مہرہ یا غذی برائے قلت ست مرغ مرغ ہوا و ہوس سینۂ مرغ مرغ لیے ہوا و ہوس خود حاصل کنی ۔ **قولہ** ہست ز مسواک چو سوہان تو ۔ تیز تحکم ہمہ دندان تو ۔ ز مسواک بیان سوہان ہمہ ہمہ عالم ۔ **قولہ** تیزی دندانت بہ سوہان بسائے ۔ از سر ہر سفرہ مشو لقمہ خائے ۔ سوہان سوہان واقع اے از سوہان واقع تیز دندان خود بسای لے حرص خود زائد کن ۔ **قولہ** شرح محاسن چو بد شانہ ات ۔ سر بہ قبائح گشا افسانہ ات ۔ محاسن ریش و نکوئیہائے قبائح زشتہا چو بد شانہ ات شرط جزائے وے محذوف ست اے ہیچ فایدہ نیست مصرعہ ثانی علت جزائے یعنی چون شانہ شرح محاسن تو میکند ہیچ فایدہ نہ دارد زیرا کہ افسانہ تو سر بہ قبائح میکشد **قولہ** نیست بروئے تو یکے مو سیاہ ۔ چند کنی نامہ سیاہ از گناہ ۔ نامہ اعمال نامہ ۔ **قولہ** شکل کمان راست قدت شرح دہ ۔ بہر کمان تو عصا گشتہ زہ ۔ راہ کمان راجعی براست شرح دہ بیان کنندہ ہمان قد خمیدہ **قولہ** تا بکمانت فلک این چلہ بست ۔ تیر جوانیت برون شد ز شست ۔ کمان ہمان قد خمیدہ چلہ ہمان عصا تیر جوانی جوانی تیر از شست شدن عبارت از قبضہ و تصرف بدر رفتن ۔ **قولہ** نوبت پیری ست جوانی مکن ۔ میل بسوئے نیل امانی مکن ۔ جوانی ہوا و ہوس جوانی نیل بالفتح دریافتن امانی بہ تشدید یا جمع امنیہ بمعنی آرزوی ۔ **قولہ** بر سر سجادہ چو پا ساید ت ۔ پا و رعونت بزمین نایدت ۔ تا سایدت سند الف الیہ پا سے است و زیرہ مصرع پس باید کہ بر سجادہ نماز نخوان تا رعونت و ریا سر نزند۔

چنانچه میفرماید **قوله** رخ بزمین سائے بوقت نماز . زانکه مصلااست حجاب نیاز ۰ نیاز نیاز و بجناب اقدس باری تعالی ۰۰ **قوله** از کجی و کجروی اندیشه کن . پیروی راست روان پیشه کن . کجی و کجروی عبارت از اخلاق مرائیانه است راست روان مخلصان **قوله** مدعی خرقه تقوی مپوش متقی جام تمنا منوش ۰۰ در هر دو مصرعه حرف شرط محذوف ست ای اگر مدعی هستی لباس تقوی برانداز و خود را متقی مخوان چه کار متقی دعوی نیست واگر متقی هستی آرزوئے را ترک کن چه متقی آن ست که هوا و هوس ترک کرده باشد **قوله** زاهد ز آلوده شیر زنهیچ ۰۰ مپس نه راند و ده شیر زنهیچ ۰۰ مصرعهٔ ثانی تمثیل ست **قوله** صورت و معنیت بهم راست دار ۰۰ تا شوی اهل صفا خواستگار ۰ یا ز سرت خرقهٔ تقوی بکش ۰۰ یا قدم از راه تمنا بکش ۰۰ خرقه از سر کشیدن از خرقه برآمدن خرقهٔ تقوئے تقوئے قدم کشیدن ترک نمودن یعنی اگر راه هوا و هوس پیش گیری خرقهٔ تقوی از سر بیرون کن ۰۰ **حکایت صوفی که بسماع غنا مغنیه خرقه فقر از سر برکشید وازلجه بحر حقیقت بساحل مجاز آرمید** سماع بفتح شنیدن و بتشدید میم بسیار شنونده و جاسوس غنا بالکسر سرود مغنیه زنے سرود گوینده **قوله** کعبه روی از سر عجب عظیم در صف پیران حرم شد مقیم ۰۰ کعبه رو حاجی یا کعبه روے برائے وحدت ست و حباره بفتح اند و ملکین شدن و انجام او اندوه عشق خدائے ست حرم بفتحتین گرد اگرد خانه کعبه پیران حرم مشائخان که در آنجا بودند ۓ از کمال شوق و عشق که بحق تعالی او را پیدا شد متابعت به پیران حرم نمود و داخل سلسلهٔ ایشان گردید **قوله** مرغ دلِ او چو زدی پر و بال ۰۰ رستی ازین دامگه پر وبال ۰۰ پر و بال زدن بمعنی پریدن و دامگه پر وبال دنیا ۰۰ **قوله** وجد آمدیش رهاندی ز خویش ۰۰ جذب حقش بازستاندی ز خویش ۰۰ ز خویش ۓ از تعلق خودی و پندار خویش فاعل رهاندی وجد و شین آمدیش راجع بصوفی مفعول او فاعل ستاندی وجد و شین حقش راجع بصوفی مفعول او **قوله** آمدی از هستی خود گشته صاف ۰۰ رقص کنان گرد حرم در طواف ۰۰ جمله از هستی خود گشته صاف حال از فاعل آمد **قوله** روزی ازانجا که قضا ره زدش ۰۰ زخم بلا بر دل آگه زدش ۰۰ کاف که قضا بیان ازانجاست قضا حکم الٰهی شین زدش در مصرعهٔ ثانی مضاف الیه دل ست ای زخم گرفتاری غیر بر دل او زد و بغیر خود مفتون ساخت **قوله** مطربهٔ رونق کارش سپرد ۰ واز دل و جان صبر و قرارش ببرد ۰۰ تفسیر بیت سابق ست همزه مطربه برائے وحدت ست کار کار عشق الٰهی شین قرارش مضاف الیه دل و جان ست ای از دل و جان او صبر و قرار ببرد فاعل ببرد مطربه ۰۰ **قوله** ذوق می و عشوه نازش چشید ۰ دل ز حقیقت بمجازش کشید ۰۰ می عشوه ناز و کرشمه معشوق

حکایت صوفی که بسماع غنا مغنیه خرقه از سر برکشید الخ

شین تازنش راجع به مطرب حقیقت محبت محبوب حقیقی که باری تعالی باشد مجاز محبت معشوق مجازی که مطرب
باشد شین مجازش مضاف الیه دل ست راجع به صوفی و بمعنی خود ست ایدل خود را از محبت حق تعالے
برآورده بمطرب کشید و فاعل چشید و کشید صوفی است و میتواند که فاعل چشید صوفی باشد و فاعل کشید مے
پس در حقیقت شین بمعنی خود نخواهد بود **قوله** بود همان حالت وجدش بجا۔ لیک ازان شاهد ستان سر
خرقه به پیران حرم واو گفت۔ سر خود از خلق چه دارم نهفت۔ پنهان مرکب از هم و آن ست گاہے
بمعنے پرده مقصود باشد و گاہے معنی اول و ثانی و گاہے معنے لفظ اول و ثانی باشد و اینجا معنی
لفظ ثانی مراد ست شاهد ستان سر امطرب خرقه خرقه سلوک و طریقت و مصرعه ثانی بیت ثانی
بیان گفت ست و حرف تا ف و اول او محذوف ست **قوله** در دل من وجد الهی نماند جنبش
من جز بملاهی نماند۔ جنبش همان وجد بملاهی شغل بغیر الهی **قوله** ز آتش اغیار در دم بجوش۔ خرقه
اصحاب چه دارم بدوش۔ آتش عشق اصحاب اے اصحاب طریقت چه یعنی برائے چه خرقه بدوش
داشتن بمعنی پوشیدن **قوله** خوش نبود بتکده دل زان نگار۔ خلعت اسلام ببر کعبه دار۔ خلعت اسلام
خرقه صوفیه بتکده دل زان نگار حال ست آن نگار مطرب یعنی دران حالیکه دل از خیال و تصور مطرب
بتخانه گردیده خرقه صوفیه در بر خوب نیست **قوله** تا بحقیقت نکشد آن مجاز۔ باز نیاید به سر خرقه باز +
تا غایت ترک خرقه است یعنی ترک خرقه تا وقتی نمود که بعشق حق تعالی مشغول نشد **قوله** جامی ازین
قاعده دلپذیر۔ تا بتوانی سبق صدق گیر۔ قاعده دلپذیر قاعده مذکوره صوفیه سبق صدق اے
تعلیم صدق۔ **قوله** زانکه درین مزرعه مرد آزمائے۔ هیچ نیرزد جو گندم نمائے۔ مزرعه مرد آزمائے
میدان عشق الهی جو گندم نما صفت موصوف محذوف ست اے شخصے بے صدق و ریائے **مقاله**
دوازدهم در شرح حال علماء از عمل دور و سفهاء بجهل و جدل مغرور سفها جمع
سفیه بمعنی بی علم و جاهل از عمل دور صفت علما به جهل و جدال مغرور صفت سفها **قوله** اے علم
علم برافراخته۔ چون علم از علم سر افراخته۔ لفظ علم اول در هر دو مصرعه بفتحتین ست بمعنے
رایت و نشانه و لفظ علم ثانی در هر دو مصرعه بکسر اول و ثانی زده بمعنی دانش و دانستن برافراختن
بلند کردن و سر افراختن سر بلند کردن و مفتخر و سپاهی شدن این بیت از تجنیس خالی نیست **قوله**
خویشتن از علم علم ساختی۔ چون عمل آمد علم انداختی۔ علم اول بکسر اول و ثانی زده و ثانی بفتحتین مضاف
به خویشتن ست اے خویشتن علم ساختی از علم بیان علم علم انداختن عاجز شدن و روئے گردانیدن
ایهام بدانکه اگر علم را عمل سازی علم نماند **قوله** لاف درستی ست علم سازیت + حجت هستی علم اندازیت +

مقالهٔ دوازدهم در شرح حال علماء

سازی و علم اندازی ہر دو مبتدا الاف و رستی و تحبت سستی ہر دو خبر آن علم در ہر دو مصرعہ بفتحتین ست
یعنے علم سازی و دعوی نمودن در علم لاف و رستی تست در علم و علم اندازی در وے گردانیدن
از عمل دلیل سستی تست در عمل **قوله** دعوی دانش کنی از جاہلی ٭ حاصل تحصیل تو بیحاصلی ٭ از جاہلی
از سبب جاہل بودن چہ علم بغیر عمل جہل ست مصرعہ ثانی تفسیر مشروط بحذف حرف شرط مصرعہ
اول جزا یعنی چوں از تحصیل علم تو عمل حاصل نشد دعوی نمودن دانش جہل ست مطلق **قوله**
خواجہ زند بانگ کہ صنعت درم ٭ مس شود از جودت صنعت زرم ٭ تمثیل مطلوب ما سبق خواجہ لفظ
تعظیم ست چنانچہ میاں صاحب بانگ زند دعوی کند کہ صنعت درم بیان بانگ صنعت درم ای
کیمیاگرم چنانچہ مصرعہ ثانی تفسیر اوست جودت بالفتح نیکی میم درم مضاف الیہ صنعت درم
یعنے مس از نیکی صنعت من زر میشود **قوله** لیک اگر دست بہ جیبش نہی ٭ چوں کف مفلس بود
از زر تہی ٭ جیب بالفتح گریبان پیراہن مراد کیسہ است چہ زر بستور ایران نزد گریبان باشد
قوله کیسہ کہ خالی بود از زر و سیم ٭ دعوی اکسیر چہ سود از حکیم ٭ اکسیر بالکسر دارو کیمیا کہ بداں زر و
نقرہ شود **قوله** جمع کتب از سرہ و ناسرہ ٭ کردہ چو خشت ست بگرد تو سرہ ٭ لفظ جمع مربوط بکردہ ست
اے جمع کردہ سرہ و ناسرہ صحیح و غلط ست خرہ بالفتح و التشدید گل تر کہ بتازیش طین خوانند و نیز تودہ گرد
اینجا مراد بمعنی تودہ است و بہ تخفیف برائے ضرورت شعر ست یعنی کتب صحیح و غلط جمع کردہ شدہ گرد تو
مثل تودہ خشت ست **قوله** آں خرہ کن رخنہ کہ از چار حد ٭ بستہ میان تو و مقصود سد ٭ آں خرہ لے خرد
کتب رخنہ کردن شکستن مقصود باری تعالیٰ **قوله** ہر ورقے زاں کتب آمد حجاب ٭ زاں حجب تو بتو رخ را
بتاب ٭ تو بتو بضم فوقانی و واو مجہول و ضم فوقانی ثانی در پے **قوله** تا ہبری از ہمہ فرد اسبق ٭
زاں کتب امروز بگرداں ورق ٭ مصرعہ اول تفریع بہ مصرعہ ثانی از ہمہ لے از ہمہ کس سبق بمعنی سبقت
ورق گردانیدن دور شدن **قوله** علم کہ خواندی بره ناصواب ٭ باشد زاں علم سیہ رو کتاب ٭
بره ناصواب لے برائے راہ رفتن بد عملی و فریب و ریا کتاب اعمال نامہ **قوله** نور دل از سینۂ سینا مجو ٭
روشنی از چشم نابینا مجو ٭ سینا نام پدر بو علی حکیم ٭ سینہ ذکر ظرف ارادہ مظروف ست ای علومات
کہ در سینہ سینا ست مصرعہ ثانی تمثیل مصرعہ اول است **قوله** جانب کفر ست اشارات او ٭ باعث
خوف ست بشارات او ٭ اشارات و بشارات او باعث کفر ست کہ در وے وثوق بر اسباب ست
و از مسبب الاسباب **قوله** فکر شفائش ہمہ بیماری ست ٭ میل نجاتش ز گرفتاری ست ٭ فکر لے فکر
کردن میل میل کردن بیماری و گرفتاری از سبب آنکہ مطالعہ ایں کتب اعتماد برا عمال و اقوال آں ست

دانستن از فاعل مؤثر حقیقی چنانچہ در بیت لاحق میفرماید **قوله** قاعدۂ طب کہ بقانون نہاد وپائے
نہ از قاعدہ بیرون نہاد + لیک نہاں ساخت بر اہل طلب + روئے مسبب بحجاب سبب
بحجاب سبب متعلق نہاں ساخت است پس حاصل از علم سبب از نظر دور کردن ست مسبب
حقیقی نصب العین داشتن تا از شرک خفی مبرا گردد چنانچہ میفرماید **قوله** خاصیت علم سبب سوزی
است + شیوۂ جاہل سبب آموزی است + پس چون علم سبب آموزی کرد جاہل گشت نہ عالم **قوله**
طب نبی جوئی کہ طب النبی + سازدت از جملہ علل اجنبی + طب النبی عبارت از ترتیب باطن وحصول
معرفت الٰہی ست وایہام بدانکہ کتابے ست علل علل باطنی از ہوا وہوس شرک خفی وریا وغیرہم
قوله از مرض جہل شفا بخشدت + واز کدر نفس صفا بخشدت + جہل سبب آموزی کدر بفتحتین
تیرگی فاعل بخشدت طب النبی ست **قوله** تا بدرا اسباب علل رہ نبرد + وانکند از ہرچہ نہ حق خوئے تو +
فاعل تا بد طب النبی مصرعۂ ثانی تفسیر مصرعۂ اول ست ہرچہ نہ حق ست یعنی غیر خدا کہ اسباب علل باشد
قوله عمر تو شد صرف اصول وفروع + ہیچ نیفتاد باصلت رجوع + صرف خرچ اصول مسائل مدلل
فروع مسائل غیر مدلل اصل معرفت حق تعالیٰ + **قوله** ہیچ وقوفت نہ مقاصد چو نیست - از طلب
بمواقف بایست + مقاصد معارف الٰہی مواقف نام کتاب معروف وایراد مقاصد ومواقف از
تناسب + **قوله** بر تو چہ بکشاد ز مفتاح راہ + دولت فتح از در فتاح خواہ - مفتاح نام کتاب
مشہور در علم معانی براہ راہ معرفت دولت فتح فتح اے کشایش راہ معرفت فتاح اسم من اسماء اللہ
تعالیٰ وایراد مفتاح وفتاح وفتح از صنعت اشتقاق ست **قوله** گر ز موانع دل تو صاف نیست
کشف موانع حد کشاف نیست + موانع موانع راہ معرفت حق کشاف تفسیر قرآن ست از جار اللہ زمخشری
قوله نور ہدایت نہ ہدایہ مجو + راہ نہایت ز نہایہ مجو + ہدایہ نہایہ ہر دو نام کتاب ست در فقہ مشہور
بدانکہ راہ معرفت بہمین خواندن علم فقہ طے کردہ نہ میشود بلکہ معرفت در تہذیب اخلاق ست چنانچہ
فرماید **قوله** ترک نفاق وکم تلبیس گیر + علم ز سرچشمۂ تقدیس گیر + ترک وکم ہر دو مترادف اند تقدیس
مقدس بودن از ذمائم بشریت وتخلقوا باخلاق اللہ گردیدن **قوله** ہرچہ نہ قال اللہ
قال الرسول + ہست بر اہل فضیلت فضول + ای ہر عمل نہ قال اللہ جز نہ قال الرسول اے
موافق قال اللہ وقال الرسول نیست اہل فضیلت اہل اللہ وفضول لا یعنی **قوله** فضل خدا ایں
فضولی مکن + جہل نہ حد رفت جہولی مکن + فضل خدا ایں ای عطیہ علم بر تو فضل حق اللہ است فضولی مکن
ای کفران نعمت مکن وآن نعمت را بیجا کہ طلب جاہ وتلبیس وغیرہ باشد خرچ مکن بیجا خرچ کردن نعمت کفران ست

واین بیت مشتمل بر صنعت اشتقاق ست **قوله** علم چو داوت ز عمل سر مپیچ ـ دانش بیکار نیرزد به هیچ فاعل داد خداوند تعالی دانش علم بیکار بعمل پس باید که علم را با عمل معلم و مطر ساختی آنگاه بر جادۂ وعظ استاده دیگران را موعظت فرمائی تا در وعید یا ایها الذین آمنوا لم تقولون ما لا تفعلون کبر مقتا عند الله نیفتی چنانچه سفیر باید **قوله** بایدت اول علم اندوختن ۰ پس دگران را ادب آموختن ۰ وچون بعد از تعلیم خود دیگران را تعلیم کنی باید که بران مزد طلب نه شوی تا از ثواب اخروی باز نمانی چنانچه سفیر باید **قوله** چون دگران را شوی آموزگار ۰ کم طلب آن را عوض از روزگار ۰ آموزگار آموزنده از روزگار بیان عوض ست روزگار چیز دنیاوی زیرا که **قوله** علم بود جوهر و باقی سفال ۰ آن چه حقیقت دگران چون خیال ۰ سفال بکسر سین مهمله و فا و الف گل پخته و پوست گردگان و پسته و بادام و مثال آنها حقیقت اصل شئے و ماهیت آن خیال بالکسر پندار و شخصی و صورتیکه در خواب دیده شود یا در بیداری **قوله** بیع جواهر بسفالے که چه ـ بذل حقایق بخیالے که چه ۰ که چه بیان گفت محذوف ست اے بگو که چه فایده و حاصل دارد جواهر و حقایق علم سفال خیال غیر علم حکایت برین معنی ایراد یافت

حکایت عالمے که در چاه افتاده بود و دست به شاگرد خود نداد تا جزاء آخرت از دست نه دهد

قوله عالمے از چاه جهالت برون ۰ در رہے افتاده بچاہے درون ۰ چاه جهالت چاه اے چاه واقعی **قوله** هیچ بدو دست نه داد و بماند ویران راه چو یوسف به چاه ۰ مد به فتحتین یاوری و یاور **قوله** سایه صفت در تگ چاه آرمید ۰ سایه شخصی لب چاه دید ۰ تگ بفتح فوقانی بن و پائین ـ **قوله** نعره برآورد که اے ره نورد از سر احسان و مروت نگر ۰ کہ اے ره نورد بیان گفت محذوف ست راه نورد صفت منادی محذوف ست مصرعۂ ثانی مقصود بالندا از سر احسان الخ اے احسان و مروت کن **قوله** پاے مروت به سر چاه نه ـ دست با فتاده از راه ده ۰ اضافت پاے مروت لامیه ست **قوله** راه رد آمد به سر چاه و گفت ۰ دست بده اے به غم و آه جفت ۰ کاف بیان گفت اول محذوف اے گفت که دست بده بغم و آه جفت صفت منادی محذوف ست و دست بده مقصود بالندا است **قوله** گفت نخست از کرم عام خویش ۰ گو خبرے از لقب و نام خویش ۰ فاعل گفت عالم کا فاعل نخست بیان گفت محذوف ست عام صفت کرم بدانکه علم بر سه قسم ست لقب و اسم و کنیت لقب آنکه مشتمل بر مدح باشد چون ناصر الدین و کنیت آنکه مصدر بعبد و ابو و ابن باشد چون عبد الله و ابو القاسم و ابن یمین و اسم آنکه ازینها مبرا باشد چون محمد و احمد **قوله** گفت

قوله گفت که حاشا که ازین چاه پست ، ورنه نیم امروز بدست تو دست ، من که به تعلیم میان بسته ام
از غرض سود و زیان رسته ام ، جمله که بتعلیم میان بسته ام صفت **قوله** کوششم از بهر خردمندی ست
خاصه پی فضل خداوندی است ، از بهر خردمندی صفت کوشش ست کوشش مبتدا و مصرعه ثانی
خبر **قوله** نی بجز این دگر آلایشش ، وز غرض آلودگی افزایشش ، شین در هر دو مصرعه راجع به کوشش
غرض غرض لے جزاے دیگر **قوله** در ته این چاه نشینم اسیر ، تا شودم بی غرضی دستگیر ، تا غایت نشینم
است یا بی غرضی تنکیر ست **قوله** پایهٔ علمم چو بلند اوفتاد ، هرچه جز آنم نه پسند اوفتاد ، این اجم
به علم جز آنم غرض دیگر سواے این علم **قوله** همت جامی که بلندی گرفت ، از شرف علم پسندی گرفت
جمله که بلندی گرفت صفت همت ست **قوله** علم پسندید ز طبع بلند ، هرچه پسندید همانش
پسند ، مصرعه ثانی دعائیه است **مقاله سیزدهم که در مخاطبه سلاطین که اگر بر دیگران
می تابند آسمان عدل را چشمهٔ آفتاب اند واگر همه گرد خود میگردند طوفان ظلم
را گرداب** **قوله** اے بسرت افسر فرماندهی ، افسرت از گوهر احسان تهی ، بسرت افسر فرماندهی
صفت منادی محذوف ست مصرعهٔ ثانی مقصود بالنداء گوهر احسان احسان **قوله** زیور سر افسر
زان گوهر ست ، خالی از آن مایه در و سر ست ، زیور بمعنی لازمی زیب آن گوهر گوهر احسان
از آن لے از احسان مایه موجب **قوله** گرد میان تو مرصع کمر ، مهرهٔ مار آمد با یکه گر ، مهره
گوهر با یکدیگر بعد یکدیگر لے گوهر دیگر بند **قوله** لیک آن مهره که روز شمار ، نفع رساند بتو ز آسیب مار
مهره بالضم معروف یعنی سنگ و گوهری گرد و نیز سنگ لیشب که بدان کاغذ را مهره زنند و نیز
تریاک و اینجا بمعنے تریاک ست روز شمار روز قیامت مار بار اخروی **قوله** تخت تو در آتش و گوهر دره
هست درخشنده و چو اخگر دره ، تخت مبتدا آتش خبر گوهر مبتدا چو اخگر خبر دره در مصرعهٔ اول راجع به
تخت و در مصرعهٔ ثانی راجع به آتش **قوله** شعله بجان در زده آن آتشست ، لیک ز بی بیخودی آمد
خوشست ، آن آتش تخت زر تار آتشست مضاف الیه جان بیخودی **قوله** چون بخود آئی ز شراب غرور
آید ازان سوختگی بر تو زور ، این شعر قافیه معلوم و مجهول ست **قوله** هردمت از دره دو صد قطره خون
از بن هر موئی تراود برون ، هردم لے هردم بعد مرگ تا هردست مضاف الیه هر موئی ست تراود
بمعنی لازمی چکیدن فاعل تراود دو صد قطره **قوله** سود سر ایوان تو را بر سپهر ، شمسه آن گشته
معارض بمهر ، سازه تو علامت و نافت ایوان ست بتا خطاب بسر بر سپهر سودن بس بلند شدن شمسه بالفتح

ار ... سقف ... الشاه ... بسته ها

مقاله سیزدهم در مخاطبه سلاطین

معارض مقابل قوله قصر تو چون کاخ فلک سربلند • حادثه را قاصر ازو کمند • این بیت مشتمل
صنعت اشتقاق ست قصر بالفتح کوشک یا خانه بزرگ قاصر کوتاه • ایراد قصر و قاصر از اشتقاق
قوله حارس و بواب ترا بد سگال • بسته پی حفظ تو راه خیال • حارس پاسبان بواب دربان
سگال بکسر سین مهمله و کاف پارسی و الف دشمنی و خصومت و اندیشه و سخن بد سگال دشمن خیال
بد سگال ای چنان محافظت نموده که خیال دشمن در آنجا نمی رسد قوله لیک نیارند بمکر و حیل • بستن از رخنه
که آید اجل • زود بود کاید اجل از کمین • شیشه عمر تو زند بر زمین • کمین پنهان کرده و قصد کشتن
دشمن بسبیل خفیه شیشه عمر بر زمین زدن شکستن • قوله نقد حیات تو بغارت کشد • خصم ترا
تخت بغارت برد • نقد حیات حیات فاعل برد در مصرعه ثانی تخت قوله لنگر کاخ تو بخاک افگند •
طاق بلندت بمغاک افگند • طاق بمعنی کوشک کاخ و طاق بخاک افگندن پست نمودن و
ویران کردن و ایهام که کاخ ویران ساختن خاک میشود قوله افسرت از فرق فتد زیر پای • پایه
تخت تو بلغزد ز جای • تا افسرت مضاف الیه فرق ست زیر پا افتادن پست شدن لغزیدن پایه
فتادن منکر شدن پس باید که این احوال او فکر آورده دل در پیمانه بندی و به تعمیر کاخ و تخت خسروی
کمر بندی چنانچه میفرماید قوله روی ازین واقعه اندیشه کن • قاعدهٔ دادگری پیشه کن • این واقعه
ای واقعه مذکوره دادگری پیشه ای دادگری قوله ظلم ترا هیچ چو محکم بود • ظلم تو ظلمی همه عالم بود •
ظلم ترا هیچ یعنی هیچ ظلم تو عالم همه عالم یعنی موجب ظالم بودن دیگران از متعلقان تو قوله خواجه
بخانه چو بود دف سرا • اهل سرا پیشه همه کوبند پا • تمثیل ما سبق قوله شهری ز آشوب تو غارت شود •
تا تبه یکی خانه عمارت شود • بیان ظلم و تعدی پادشهی برای عظمت ست آشوب شور و غوغا مراد از
ظلم تا تات مضاف الیه خانه است قوله کاش کنی ترک عمارت گری • تا نه کشد کار بغارت گری فاعل
بکشد عمارت گری قوله باغ ز آسیب تو گردد تلف • تات درآید تر سیبی بکف • آسیب ظلم و تعدی
تا تات مضاف الیه کف ست لیکن بکف به مخفف تا نه بقوافی والف اظهار و بمعنی بد و فرو قوله
به که ازین سیب تکیت بود • ورنه هر سیب حسیب بود • حسیب ایاله حساب قوله میوه مرغی سر خوانت
مقیم • از حرم بیوه و باغ یتیم • این بیت مشتمل بر صنعت لف نشر غیر مرتب ست یعنی میوه از
باغ یتیم و مرغ از حرم بیوه به سر خوان تو همیشه موجود ست قوله مطبخیت همه ز خوشی و رشت میکشد
از اندیشه هر کوزه پشت • باز ترا میر شکاران لقب • طعمه ده از چوزه هر بیوه زن • میر شکاران بازدار از
چند بچه ماکیان نا • باز ترا یعنی برای برای باز تو قوله بارگی خاص ترا هر سپیی • کاه و جو از

توبہ مخوشہ چیں + ہر سپین ہر شام گاہ بکاف تازی بمعنی گیاہ توبہ بواو مجہول ظرفیکہ خوشہ چیناں از
چادر ساختہ پس پشت خود آویزند و خوشہائے درے اندازند وہندش کونٹ گویند **قولہ** گوش
کنیزاں تراداوہ بمبر + از در دریزہ گدایان شہر + در بفتح دال مہملہ دروازہ کہ بتازی باب خوانند
و دوکوہ وکرت ومرتبہ وباب کہ درکتاب ہائے سخن مینویسند وبمعنی نوع وجنس وانیجا مراد
معنی اخیرست از در دریزہ لے از نوع وقسم وجنس گدائی وفاعل دادہ بہر گدایان شہر یعنی
گدایان شہر از قسم گدائی در ونقرہ حاصل کردہ گوش کنیزان ترا بہو دادہ اندلے کنیزان ترا زر
زیورہائے گدایان ست کہ بہ ظلم ازانہا غصب میکنی **قولہ** چندکنی ظلم بہر بوم ومرز + چندکنی رسم و
رہ عدل درز + ببیں کہ ازیں ہر دو کدام ست بہ - ہر چہ شاد بہ برخ او دست نہ + بیں مطالعہ فرمائے
ہر دو لے عدل وظلم وست برخ نہادن ترک دادن **قولہ** ظلم نہد دام سراب غرور + عدل دہد
جام شراب سرور + سراب غرور غرور شراب سرور سرور سراب وشراب تجنیس ست - **قولہ**
ہاں کہ جگر سوختہ ودل کباب + بازندانی بہ سراب از شراب + ہاں بہا والف کلمہ ایست کہ در محل
تاکید گویند سراب ہماں سراب غرور وشراب ہماں شراب سرور **قولہ** شہر وده آباد بہ عدل ست و
بس + طبع جہاں شاد بعدل ست وبس + طبع جہاں ای طبع اہل جہاں **قولہ** توچو شبانی و رعیت رمہ
در کنف رحمت توچوں رمہ + ولے شبانی کہ کند کار گرگ + ہمچو سگ زرد شود یار گرگ +
وائے شبانی لے وائے بر شبانی بدانکہ گویند کہ سگ زرد الفت پذیر بگرگ میباشد وبرہ گوسفند و
میش فریفتہ پیش گرگ می برد وہر دو ہمعرہ گردیدہ میخورند **قولہ** برہ کند باز زپستان میش + تا درکم
گرگ بہ دندان خویش + فاعل کند سگ زرد باز بمعنی جدا کردن **قولہ** عدل توگر تیغ رسانی کند
بر برہ ہا گرگ شبانی کند - پنجہ کند شانہ بدشت و درہ - شانہ زند در گردن وپشت برہ + فاعل کند
گرگ گردن وپشت لے برگردن وپشت + حکایت عمر بن عبدالعزیز کہ در ہمہ عمر
عزیز از فسر عین عدالت سربلند بود واز حلقہ میم مروت کمربستہ
قولہ عین عدالت عدالت میم مروت مروت وصنعت ست کہ عین تاج سر لفظ عمرست ومیم
درمیان او **قولہ** چوں ثمر دوحہ عبدالعزیز + دولت دیں شد شرف ملک نیز + چوں دوحہ الخ تا بیت
دوم شرط ست کہ لشینا الخ جزا ثمر میوہ درخت و فرزند ومراد از عمر است دوحہ بالفتح درخت
بزرگ کنایت از وجود عبدالعزیز ست دولت بالضم غلبہ در جنگ دولت دین لے غلبہ برائے
دین **قولہ** قاعدہ عدل عمر تازہ کرد - سلک خلافت بیک اندازہ کرد + عمر حضرت عمر بن الخطاب رض

ملک و خلافت الخ یعنی سلطنت رانی و دین پروری را و رسمہت خود یکساں نہاد **قولہ** کوہ نشیناں کز ظلم سپاہ * خواستہ بودند ز سوائے راہ * پویہ کناں بر سر راہ آمدند * بہر خبر پرسی شاہ آمدند * کوہ نشیناں جمع اند کہ ز ظلم سپاہ الخ صفت کوہ نشیناں پویہ کناں الخ صفت سپاہ ای سپاہ پادشاہ سابق یعنی کوہ نشیناں کہ از ظلم سپاہ پادشاہ سابق گریختہ کنارہ گرفتہ بودند بر سر راہ آمدہ پرسیدند و گفتند * **قولہ** کاں شہ پیشینہ ستمگر چہ شد * حال وی از گردش اختر چہ شد * گردش اختر ای گردش طالع **قولہ** وین شہ عادل دل فیروزہ روز * کیست کہ شد عالم نیر فروز * روز معروف و کنایت روزگار ہم و گویند فیروزہ روز ای فیروزہ روزگار نیر آفتاب **قولہ** رہ سپری گفت چہ ساں یافتید * این خبر خیر کہ نشنا فتید * یا ء راہ سپری برائے وحدت ست راہ سپر راہ رو انجخبر خبر مفعول یافتید کاف کہ نشنافتید مفاجاتی ست لے چگونہ این خبر یافتید کہ ناگاہ نشتافتید **قولہ** مژدہ رسانند کہ بہ دلیر بہر رمہ زیں پیش بسے گرگ و شیر * بر رمہ او گرگ و لیری نماند * شیر بخونخواری و شیری نماند * خونخواری شیری ای خونخواری کہ منسوب بہ شیر ست **قولہ** برہ و گرگ اند بہم در خرام * آہو و شیر اند بہم گشتہ رام * رام مطیع و منقاد * **قولہ** این ہمہ از دولت انجخسرو است * کز قدمش رسم عدالت نو است * مصرعہ ثانی صفت خسرو * **قولہ** آں زخساست صفت گرگ داشت * بر سر ما گرگ دگر میگماشت * آں ای سلطان سابق خساست ناکسی و زبون شدن گرگ و گرگے ظالم دیگر * **قولہ** واں ز کرم چوں بہ بزرگی رسید * گرگ ز سر کسوت گرگی کشید * این ای پادشاہ حال گرگ مردم ظالم **قولہ** ہست دریں مرحلہ خورد و بزرگ * با دہن یوسف و دندان گرگ * انتقال مولوی رح است بحسب حال زمانہ خویش این مرحلہ دنیا خورد و بزرگ تمام مردم دہن یوسف و دندان گرگ یعنی ظاہر مثل یوسف نیک رو و باطن مثل گرگ درندہ **قولہ** گرچہ بود خوش لب خندان شاں * جامی و صد زخم ز دندان شاں * خوش صفت مقدم لب لب مضاف بہ صفت و موصوف بہ صفت خود مضاف بلفظ شاں جامی و صد زخم واو میان برائے ملازمت صد زخم است چنانچہ دست من و دامن تو چنانچہ خواجہ حافظ فرمودہ نظیر دل خرابی میکند دلدار را آگہ کنید * زینہار ای دوستاں حال من و جان شما *

مقالۂ چہاردہم در اشارات بحال وزیران و دبیراں

قولہ اے چو قلم صورت خود کردہ راست * میل رقمہای کجی از تو خاست * اے حرف ندا و منادی محذوف کہ وزیر و دبیر باشد چوں قلم صورت خود کردہ راست صفت منادی ست مصرعۂ ثانی مقصود بالندا صورت خود کردہ راست لے ظاہر خود راست نمودہ رقمہائے کج ظلم نویسی

قوله تا قلم آسا بہ سر خود روی ۔ گرچه ہمہ نیک روی بد روی ٭ مصرعۂ اول شرط و مصرعۂ ثانی جزاء
بہ سر خود روی اے بخیال خود کار کنی و ملاحظۂ خلق نمائی ہمہ کار تو بد و ظلم ست قوله ہر کہ بکج حرف
قلم کج نہاد ٭ حرف وے از لوح بقا محو باد ٭ ہر کہ اے وزیر و دبیر قلم کج نہاد اے حرف ظلم نوشت
حرف وے اے ذات وے لوح بقا بقا مصرعۂ ثانی دعائیہ است قوله چند بدفتر رقم ناصواب
یا وکن از دفتر یوم الحساب ٭ دفتر دفتر دیوانیان رقم ناصواب رقم ظلم و دفتر یوم الحساب اعمال نامہ
کہ روز قیامت بدست تو دہند و پرسش مظلوماں از تو خواہد شد قوله تو بہ سر انگشت شدی حاکمہ
زن ٭ خلق دہ انگشت ز تو در دہن ٭ انگشت در دہن نہادن مرادف انگشت بدنداں نہادن
یعنے حسرت و افسوس و تاسف بر کارے کردن دہ انگشت در دہن نہادن کنایت از عجز و فروتنی و
تضرع و زاری کردن قوله آنکہ تو خواہیش صریر قلم ٭ از رقمت ہست نفیر قلم ٭ رقمت اے رقم
خطائے تو نفیر قلم اے فریاد نمودن قلم از ظلم نویسی تو قوله خط کہ ورق تر کند از دست تو ٭ خاک
بہ سر بر کند از دست تو ٭ مقرر ست کہ منشیان چوں فرد حساب بنویسند برائے خشک ساختن قسم خاک
برآں میپاشند گویا کہ آں خط از سبب ظلم نویسی تو خاک بر سر میکند خاک بر سر کردن افسوس
کردن قوله جنبش کلک تو ز کم کاستی ٭ برد ز بالائے الف راستی ٭ جنبش کلک نوشتن آں
کم کاستی بتقدیر الف ست ای کم کردن و نقصان نمودن حق مردم بالائی الف قد الف و قتی کہ حرف
مشہور است و پیدا است کہ محرران الف را کج مینویسند یعنی از سبب بس کجروی تو الف از راستی
رو بہ کجروی نہادہ قوله و ز قلمت قاف جہاں تا بہ قاف ٭ پر شکن و تاب شدہ ہمچو کاف ٭ قاف
جہاں ہمچو قاف تمام جہان پر شکن و تاب اے پر پیچ ہمچو کاف مقرر ست کہ منشیاں حرف کاف
را کج مینویسند یعنے تمام عالم از ظلم تو پر غصہ و غصہ پیچ و تاب میخورند و ایراد قاف و کاف از محسنات ست
قوله نوک قلم از سر کلک فخار ٭ تیز مکن بیہودہ دندان مار ٭ ہماں قلم بسبب ایذائے مردم قوله
عاقبت آں مار ز راہ ستیز ٭ بر تو زند زخم ز دندان تیز ٭ عاقبت در جہاں یا آنجہاں ہماں مار قلم یعنی
مظلم او بہ تو عاید گردد قوله بلک زدہ زخم تو ز افسردگی ٭ نیستی آگاہ ز آزردگی ٭ فاعل زدہ ہماں مار
قلم افسردگی دلمردگی ز آزردگی اے از آزار زخم قلم مار قلم ٭ قوله مو کہ زند بر سر کلکت گرہ
اندرہ معنی ست بود بندہ ٭ موئی کہ بوقت نوشتن حائل قلم میشود تا معنیت مغفول بندہ
از راہ معنی اے بطریق راز و خفا ٭ قوله کلک بحرف گشتہ سمر تا بچند ٭ بند نگاری کہ بہ موئیست بند
بیان پند دادن سمر بفتحتین فسانہ و فسانہ خواندن بمعنی مشہور کلمہ تا بچند مربوط بہ مصرعۂ ثانی ست

ای تا چند بند بکاری الخ یار بکاری فارسی برائے فکر است جمله که بموی ست بند صفت کار و پیه بست کروجهی هوئے به قلم پیوند و نوشتن متعذر شود قوله چند مددگاری ظالم کنی ۔ وا مددش کسب مظالم کنی ظالم اے بادشاه ظالم کسب مظالم کنی اے برخود مظلم ہائے جمع کنی قوله تا ببری از دل ظالم غبار گردن مظلوم کنی زیر بار ۔ بیان مددگاری ظالم عیار ملال قوله خرمن دهقان که بخون جگر گشته وی آمده ورده ببر ۔ سوخته آتش بیداد تست ۔ دانه و کاهش شده بر باد تست ۔ خرمن دهقان مبتدا موصوف که بخون جگر گشته وی آمده الخ بیت صفت او سوخته آتش بیداد تست خبر ببر آمدن حاصل آمدن و کاه بکاف تازی خس قوله نقل کنی دانه با نبار شاه ۔ کاه بری بهر ستوری سپاه ۔ بیان بر باد دادن دانه و کاه اے ملک دهقان نقل بفتحتین از جائی بجائے بردن قوله حصه دهقان چو شود غوره رس ۔ دانه اشک که روی وست بس ۔ حصه دهقان مبتدا مصرعه ثانی خبر و مبتدا و خبر برائے شرطست اے چون غوره رس دهقان بشود حصه وے دانه اشک و کاه روے بس ست غوره بالفتح منفعت رسانیدن و دانه اشک کوروے روے که مثل کاه زرد ست دهقان معرب دهگان بکسر دال مهمله و سکون ہائے و کاف پارسی و الف مضارع قوله مایه تاجر که ز آوارگی جمع نشد جز به جگر خوارگی بشد ز براتت همه صرف زکوٰة ۔ و کیف قبض ست هنوز آن برات ۔ مایه تاجر مبتدا موصوف که ز آوارگی الی آخر بیت صفت او شد ز براتت همه صرف زکوٰة جز آوارگی که پیش از جمع شدن نوشت برات بیزار شدن الخ غیب باشند آن اینجا مراد کاغذ ست که عمال گذر و چنگے وقت خلاص مال سوداگران نوشته میدهند که در اینجا حاصل گرفته شد باز عاملی مزاحم مال ایشان نه شود و آنرا در هندی پٹه گویند و براتت اے از سبب پٹه گرفتن از مال زکوٰة بالفتح بخشش حصه از مال که در راه خداوند تعالی صرف کنند و اینجا مراد مالے ست که عاملان حصه چهلم از مال تاجر بگیرند همه صرف زکوٰة اے همه مال تاجر خرج بر آن ذات گردید و هنوز آن پٹه بوے نرسیده قوله کاسب بیچاره که در شهر و کوے ۔ ز آبله دست کند آبروے ۔ در کف ز آهن ستمگاریش ۔ هیچ بجز آبله بگذاریش کاسب مبتدا موصوف که در شهر و کوی تا آخر بیت صفت و بیت ثانی خبر ز آبله دست الخ اے از دست و محنت خود آبروئے طلب میکند شین ستمگاریش الخ مضاف الیه کف اے در کف او بجز آبله نگذاری و هر چه از محنت و مشقت مبلغ بدست او رسد همه بگیری قوله خارکش پیر که دون خارپشت ۔ خم پوشش پشت ز خاره درشت ۔ چون شود از خاره تهی پشت او ۔ قیمت آن خارکشی از مشت او شین پوشش مضاف الیه پشت ست اے پشت او که مثل خارپشت از بار پشته خار خم باشد قوله گاوک شیر آور ده پیر زال ۔ خرج شد از تو بخراجات سال ۔ گاوک تصغیر گاو ست اے گاو خود و خراجات سال مراجع

که هر سال به هر کس مبلغ مقرر بگیرند و در هندی ترنی و پایه گویند قوله گرسنه و تشنه شده
گوشه گیر ٭ خون جگر میخورد آنکه چو شیر ٭ گرسنه و تشنه حال از فاعل شده گوشه گیر که پیر زال باشد
قوله مال یتیمان بر بهت پایمال ٭ حاصل سایل ز تو ذل سوال ٭ بهت لے در راه ظلم تو ذل
بالضم و تشدید لام خواری و خوار شدن و بالکسر نرمی و نرم شدن قوله زیور طفلانت ز طبع لئیم
هست زر سایل و دُر یتیم ٭ لئیم ناکس و بخیل یتیم طفل بے پدر از آدمی و بچه دراز پائے از چار پائے
و دُر نفیس و یگانه از مروارید سایل و دُر یتیم هر دو مبتدا و زیور طفلانت خبر ای زر سایل و دُر یتیم زیور
طفلان تو ست قوله مطرب تو آنکه بیانگ بلند ٭ مال فلان گوید چونست و چند ٭ حیله بصد
گونه نمودن توان ٭ و از گفتن آن مال ربودن توان ٭ نمودن توان اے توان نمودن و همچنین
ربودن توان اے توان ربودن مطرب تو اے خوش تو ٭ قوله نقل شب عیش تو نقل سخن ٭
نو بنو از تیره دلان کهن ٭ نقل اول بالضم چیزے که مستان خورند خارج از طعام مثل کباب و جز آن
و ثانی نقل سخن بیان حکایات ظلم نو بنو تازه بتازه و گفتن ناقلان تیره دلان ظالمان گزشته
نو بنو صفت سخن تیره دلان متعلق سخن اے حکایت ظلم ظالمان پیشینگان نقل محض تست قوله
کار تو شد بار دل صد هزار ٭ شرم نه میداری ازین کار و بار ٭ بار رنج صد هزار ای صد هزار اے صد
هزاران مردمان قوله پیش مکن دست تطاول برون ٭ کز تو قلم رو چو قلم شد نگون ٭ پیش اے
پیش ازین وقت تطاول گردن کشی و تکبر کردن و گردن دراز نمودن. نو قت نگریستن و کنایت از
ظلم ست رو بالفتح برائے مهمله بمعنی رفتن و اینجا مصدر بمعنی مفعول ست پس قلم رو بمعنی شخصیکه بروے
قلم جاری شده باشد اے رعیت سر نگون شدن ضعیف شدن قوله شاه تو بدنام رعیت
خراب ٭ ملک ز غوغائے تو در اضطراب ٭ غوغائے تو اے هجوم ظلم تو قوله کن نظر تجربه در همسران ٭
تا نشوی تجربه دیگران ٭ همسران ای وزیران دیگر که سابق بپاداش ظلم رسیده اند دیگران اے
وزیران دیگر آینده قوله تجربه چوب به پهلوئے تخت ٭ به که بعبرت نگری بر درخت ٭ سخت بمعنی بسیار عبرت
بالکسر پند و پند گرفتن تجربه الخ مبتدا و خبر او محذوف ست اے تجربه چوب بر پهلوئے تو بسیار بهتر
نیست و آنکه بعبرت نگری الخ قوله لیک سر تجربه گیریت نیست ٭ تجربه جز حرص وزیریت نیست
حکایت موافق این بیت یاد یافته حکایت دراز دستے که دست وے ببریدند و از
قلم وزارت کوتاه شد قوله بود یکے شاه که در ملک و مال ٭ عهد وزیرے چو رسیدی
بسال ٭ در ملک و مال ظرف وزیری چون رسیدی بسال ست یا وزیری فارسی

برائے وعدہ دست قولہ دست قلم سانش جدا ساختی۔ چون قلم از بند برانداختی + شین سانش مضاف
الیہ دست ست لے دست او و مصرعہ ثانی تفسیر قلم سانش ست از بہلے بند دست قولہ بہ کہ
گرفتی ز ہوا دست او + پایۂ اقبال شدی پست او + ضمیر او کہ در مصرعہ اول ست راجع بہ وزیر و در مصرعہ
ثانی راجع بہر کہ اقبال لے اقبال وزیری پست او لے زیر پائے او قولہ دست وزارت بوی آراستی
جان حسودش ز حسدش کاستی + دست بفتح دال مہملہ و سکون سین مہملہ ید و فائدہ و نصرت و ظفر و صدر
و مسند ملوک و صدور و قوت و قدرت و طرز و روش و کرت و مرتبہ و دستور فرہنگ نصیر الدین و اینجا بمعنی
مسند ست قولہ روزی از ین قاعدہ ناپسند + ساخت جدا دوست وزیری ز بند + قاعدہ ناپسند
دست بریدن وزیر فاعل ساخت پادشاہ ز بند از و بند دست قولہ دست بریدہ بہوا در فگند +
تاش بگیرند صلا در فگند + تاش بگیرند تفریع صلہ در فگند دست فاعل در فگند مفعول پادشاہ و شین تاش
راجع بدست بریدہ قولہ چشم خرد کرد فراز ان وزیر + دست فراگرد دراز آن وزیر + وزیر او دست
بریدہ قولہ دست خود از بیخردی خود گرفت + بہر وزارت رہ مسند گرفت + بیخردی باعتبار عبرت
پذیر نا شدن از یکدست بریدن چنانچہ مسیر باید قولہ تجربہ نگرفت ز دست نخست + دست خود از
دست دگر نیز شست + دست شستن نا امید شدن قولہ جامی ازین پیش کہ دست اجل +
دست تو کوتاہ کند از امل + دست امل از ہمہ کوتاہ کن + وصف کوتاہ املان راہ کن + کسانیکہ دست
خود از جمیع امانی کوتاہ گردانند + **مقالہ پانزدہم در تنبیہ آنانکہ صبح شیب از شب شباب شان دمیدہ و در آن صبحگاہ نسیم آگاہی بمشام ایشان نرسیدہ۔**
صبح شیب لے پیری شب شباب لے جوانی در آن صبحگاہ لے در شیب
قولہ اے تنت از شمع گداز ندہ تر۔ شعلہ زنان آتش شیبت ز سر + اے نرف ندامت از شمع گدازندہ
تر تا آخر بیت ثانی صفت منادی محذوف ست و بیت ثالث مقصود بالندا است از شمع گدازندہ تر
بہ سبب پیری آتش شیبت شیب تا شیبت مضاف الیہ سرست قولہ دادہ سر سبز تو آتش
فشان۔ از شجر اخضر و نارش نشان + سر سبز لے جوان باعتبار ماضی آتش فشان باعتبار
حال صفت سر فشان مفعول او از شجر اخضر نار بیان فشان ست شین نارش راجع بہ شجر لے شجر اخضر کہ
بہ دی نار شدہ حاصل آنکہ سر تو کہ در جوانی سر سبز بود و در پیری سفیدی گرفتہ گویا میگوید کہ از
شجر اخضر نار برآمدہ است و درین بیت تلمیح ست بآیۂ کریمہ کہ اَلَّذِیْ جَعَلَ لَکُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْاَخْضَرِ نَارًا
فَاِذَا اَنْتُمْ مِنْهُ تُوْقِدُوْنَ قولہ چرخ کہ بر فرق تو کافور ریخت + بر تو ہم از شعر تو کافور ریخت + تا کہ کند سردی

بر دلِ گرمت ہوس خواب خورد * کافورِ معروف و آں دو گونہ ست یکے از درخت می آید کہ آنرا جوانہ
دیہیم سین گویند و دوم عملی کہ از کچور سازند و آنرا چینی نامند و نیز نام پادشاہ شہر بغداد کہ آدمی خوار بود
رستم شہرہ اے را فتح کردہ وا ورا کشتہ و اینجا مراد سفیدی ست شعر بالفتح موئی و ایہام بہ پرویزن فاعل
کند سردی کافور ہوس ست خواب خورد مفعول اول کن سرد مفعول ثانی او گرم صفت دل ست لے
دل گرم ست و ہوس را نی تا گرمت مضاف الیہ دل ست قولہ کردہ شب موئی تو تصویر صبح
روز اجل راست تباشیر صبح * شب موئی اے موئی سیاہ تصویر صورت و اینجا مراد حاصل مصدر ست آے
صورت تصویر صبح لے صورت سفید روز اجل مضاف الیہ تباشیر صبح ست لے تباشیر صبح روز اجل
است و تباشیر بالفتح نام دار و ست سرد مزاج برنگ سفید و تباشیر کل شئی اوّلہ و روشنائی اول صبح
و اینجا مراد معنیین آخرین ست حاصل آنکہ موئی سیاہ تو کہ سفید گردیدہ است یقین بداں کہ این سفید
آغاز صبح روز اجل ست لے اجل نزدیک رسید فکر کوچ بکن قولہ گردش دولابی چرخ بریں *
بر سر آرام گرفتہ زمیں * پس زمین سنگِ زیرین ست و آسمان سنگ زبرین ہر دو آسیا گشتہ و دانہ درمیان
وے وجود مردماں ارادہ نمودہ چنانچہ میفرماید قولہ کالبد جو جو آزادگاں * در تہ سنگ ستم افتادگاں
آرد کناں لیک نہ فرسودہ کاست * موئی تو بر گرد از آں آسیاست * جو جو بہ گیں صفت کالبد و مصرعہ
ثانی بیت اول صفت آزادگان ست فاعل فرسودہ کاست چرخ کالبد آزادگان مفعول آں پر گرد
اے پر گرد آرد اے وجود آزادگان دانہ دار می سایدو آرد میکند و از آں آسیا گرد آرد بموئے تو رسیدہ و
سفید گشتہ وجہ تخصیص آزادگان آنکہ مورد بلا و مصائب آسمانی وجود آزادگان ست چنانچہ
حدیث شریف اَشَدُّ الْبَلَاءِ عَلَى الْاَنْبِيَاءِ ثُمَّ الْاَوْلِيَاءِ ثُمَّ الْاَمْثَلِ فَالْاَمْثَلِ بر آں ناطق ست
قولہ پشت تو مانند کماں گشتہ کوز * خشک شدہ پوست براں ہیچو توز * خشک شدہ پوست براں لے بر کمان
پشت خمیدہ تو توز نام درختے و چیزے کہ بہ کمان ہے پیچند بتازیش جدار خوانند ابراہیم شاہی قولہ
رشتۂ اشک تو براں بستہ زہ * ناوک آہ تو بر آں تیر نہ * رشتۂ اشک مدے کہ از فرو آوردن اشک
مقصود میشود بر آں ای بر کمان ناوک آہ آہ بر آں ای بر زہ تیر نہ لے تیر بر زہ نہند پس ایں صورت
تیر و کمان کہ بتو عطا گشتہ برائے آن ست کہ باں شکار طاعت الٰہی و عنداریا تمناہی کنی یعنی عمر سابق از
دست رفتہ بقدر فرصتیکہ میسر ست از دست مدہ بکارے مشغول شو چنانچہ میفرماید قولہ جز پئے
آن ست کہ کارے کنی * در رہِ مقصود شکارے کنی * مصرعہ ثانی تفسیر کار ہے کنی ست در رہ مقصود اے
در راہِ حق تعالیٰ شکارے لے تو بیاندہ بہ کردارہ وپائے افشردن در طاعت پروردگار قولہ قد تو لام دا لف
بہ سال ...

آمد عصا۔ ہر دو پئے نفی وجود تو لا یعنی در آئینۂ لوح وجود، نفی شو و صورت بود تو زود۔ جملۂ الف
آمد عصا معطوف بر قدم تو لام است اے قد تو مثل لام ست و عصا مثل الف ست ہر دو ای
الف و لام لا اے صورت حرف لا کہ موضوع برائے نفی است بیت ثانی تفسیر بیت اوّل ست
حاصل آنکہ شکل تو کہ از ضعف بدین ہیئت گشتہ یقین بداں کہ مرگ تو نزدیک رسیدہ پس باید کہ مستعد
راہ عقبیٰ گردی و زادِ این راہ مہیا داری قولہ یک شناسی زدہ وقتِ شمار۔ تا نکند شیشۂ دو چشم تو چار
یک شناسی زدہ ای امتیاز یک از دو نہ کنی شیشہ اے شیشۂ عینک قولہ پاے ہم بارہ تا دیدنت
حلق بہ فریاد و نشنیدنت۔ دُم بالضم ترجمہ ذنب تا دیدنت مضاف الیہ پائے اے از کم دیدن تو پائے
بر بار افتد خلق الخ اے خلق کہ ترا مخاطب کنند و خطاب آنہا را از گرانی گوش نشنوی بہ بانگ بلند ترا
بشنوانند و باز نشنوی تا آنکہ بفریاد آید قولہ سنگ زد اندت شدی لخت لخت۔ موم کنون پیش
تو چوں سنگ سخت۔ لخت لخت یعنی پارہ پارہ پیش تو اے پیش دندان تو قولہ با ہمہ رخنت کہ
بہ دندان تست۔ ناید یک حرف برون زان درست۔ بدندان ای وصفت دندان تو زاں اے
از دندان قولہ نایدت از دست کہ جنبی زجائے۔ تا نہ شود دست مدد کار پائے۔ تائے نایدت
مضاف الیہ دست ست اے از دست تو نیاید از دست بر آمدن میسر آمدن کاف کہ جنبی بیان لفظ
این کہ پیش از و محذوف ست اے از دست تو نیاید این کہ جنبی از جائے برخیزی قولہ لرزش دست تو
بہ ہنگام کار۔ بردہ ز دست تو بروں اختیار۔ لفظ بروں مربوط بہ لفظ بردن ست اے از دست تو اختیار
بروں بردہ فاعل بُردہ لرزش دست و اختیار مفعول برگزیدن و بہ خواہش خود دل بر کارے بستن
رشیدی قولہ چوں گرہ سیم شدہ مشت تو۔ رفتہ چو سیماب ز انگشت تو۔ چوں حرف شرط مصرعہ جزا
گرہ سیم اے قابض سیم فاعل رفتہ سیم ست یعنی وقتیکہ قابض سیم گردد از سبب کمی قوت گیری آں
سیم مثل سیماب از انگشت تو بدر رفتہ است قولہ قوت امساک نماندت بدست۔ گرچہ کہ امساک ترا دست
بست۔ امساک و استدن و نگہداشتن (چنگ در زدن و باز داشتن) قوت امساک اے قوت باز داشتن
چیزے در دست امساک ثانی بمعنی بخل لفظ ترا مضاف الیہ دست ست و راء علامت اضافت
اے دست تو فاعل بست امساک یعنے اگرچہ خصلت امساک و بخل دست ترا و سخاوت بستہ است
اما قوت گرفتن چیزے در دست تو نماندہ است آری قولہ قاعدہ حرص جز امساک نیست۔
چارۂ امساک بجز خاک نیست۔ جملہ معترضہ برائے تنبیہ است قاعدہ حرص اے قاعدہ حریص
امساک در ہر دو مصرعہ بمعنی بخل ست پس اکنوں جز ایں چارہ نیست۔ قولہ پیش کہ در خاک شوی

خاک شو پیش کہ ناپاک روی پاک رو پیش کہ در خاک شوی پیش از ین کہ در خاک شوی و ہمچنین در مصرعۂ ثانی۔ خاک شوای متواضع و متحمل باش و نخوت و غرور را از سر بدر کن پاک شو از ذمائم و معاصی زیراکہ

قوله پیر شدی شیوۂ پیرانہ گیر + شیوۂ پیرانہ خوش آید ز پیر + شیوۂ پیرانہ ترک ہوا و ہوس این بیت مشتمل بر رد العجز ست و ہمچنین بیت آیندہ **قوله** دست ز فتراک جوانان بدار + عشق جوانی بجوانان گذار + دست ز فتراک الخ لے از صحبت جوانان دور شو و در محفل ایشان مرو و ہوا و ہوس انکار مبر

قوله چون تو ازین پیری خویشی ملول + کی کند ت طبع جوانان قبول + علت بیت سابق ست کے کند ت الخ لے طبع جوانان پیری تو قبول کے کند یعنی چنانچہ تو از پیری خود نسوزی جوانان ہم از پیری تو متنفر اند پس صحبت ایشان اختیار کردن از محالات محالات ست چنانچہ حکایت بر یں معنی ایراد یافتہ **حکایت سرد شدن پیر سفید موی از نفس آن خورشید گرم خوی کہ** **بازلف شبرنگ از صبح سفید موے دم زد** سرد شدن یعنی تنگ آمدن و ملول گشتن خورشید گرم خوے کنایت از معشوق تند خوی شب رنگ یعنی سیاہ صبح سفید موے سفیدای دعوی سفید موئی کرد + **قوله** فصل خزان کز دم باد وزان + کارگہ رنگ رزان شد رزان + خزان بفتح خاء معجمہ و زاء معجمہ و الف روز ہشتم از شہریور ماہ اے اسیّو و نام فصلے از فصول اربعہ دم بفتح دال مہملہ نفس وزان اسم فاعل ست از وزیدن صفت باد و رز بفتح راء مہملہ بپاندہ انگور و باغ و رنگ و زہر و بکسر راء مہملہ مخفف ریز کذا فی فرہنگ جہانگیری و لنور الدین اینجا مراد از باغ ست رزان جمع لے باغہا و اگر رنگ رزان جمع رنگ رز باکاف فارسی کہ آن را عوام رنگریز ہم گویند و بتاویش صباغ گویند بدین معنی و کنایت از باغہا باشد و رزان اسم فاعل از رز بکسر راء مہملہ مخفف ریز معنے کلام چنان میشود کہ کارگاہ رنگریزان ریزندہ شد و خراب گردید رنگ بالفتح راء مہملہ و خفاء نون خوبی و خوشی و رونق کار و شیرین کاری فرہنگ نور الدین رنگ رزان باضافت ست لے رنگ باغہا شد یعنی رفتہ ای کارگاہ رونق باغہا از دم باد خزانی رفت و متغیر شد و لفظ رزان ثانی اگر بمعنی باغہا باشد ایراد آن بہ تکرار خواہد بود و اگر بمعنی انگور باید نمود معنی چنیں باشد ای رونق باغہا و انگورہا رفت فصل خزان ظرف متعلق موی سفید پای نشست از تہ دامن کشیدہ ست کز دم باد خزان تا سہ بیت صفت خزان ست **قوله** باغ جوان صورت پیری گرفت + سبزۂ تر رنگ زریری گرفت + تغییر رونق باغہاست زریر گیاہ است زرد کہ بدان رنگ کنند کذا فی الرشیدی **قوله** برگ درختان ز سر شاخسار + مختلف الوان چو گل اندر بہار + مختلف الحال از زرد و نیم زرد

وسیاہ وغیرہ چنانچہ وقت خزان احوال برگ درختان شود **قولہ** موئے سفیدی بقدِ خم شدہ + سینہ اش آتش کدۂ غم شدہ + موئے سفید شخصی پیر خم شدہ بمعنی کوزہ پشت صفت موئے سفید مصرعۂ ثانی صفت ثانی موئے سفید **قولہ** پائے نشست از رہ داماں کشید + رخت تماشا بگلستان کشید + پائے از رہ داماں کشیدن بمعنی زندان شدن تماشا بمعنے سیر رخت کشیدن بمعنی سفر کردن فاعل کشید موی سفید ست **قولہ** از رہ فکرت قدمے می نہاد + واز سر عبرت نظرے میکشاد + فکر کردن در کار خدا و صنع او و عبرت و پند پذیرفتن **قولہ** دید کہ با گیسوئی چوں پیر زاغ + کبک خرامی شدہ طاؤس باغ + فاعل دید موئی سفید کبک خرام مفعول او پیر زاغ بمعنی سیاہ صفت گیسو و موصوف با صفت مقدم کبک خرام ست شدہ طاؤس باغ صفت ثانی کبک خرام طاؤس باغ لے جلوہ گر در باغ **قولہ** معجر کافوری او مشکپوش + گوہر و زر آمدہ زود رخروش + معجر کافوری دامنی سفید مشک کنایت از موئی سیاہ گوہر و زر الخ لے وقت رفتن او زر و زیور آواز میکردند **قولہ** رنگ حنا را ز کفش خون جگر + ہر سر انگشت چو عناب تر + رنگ بمعنی حصہ و نصیب کذا فی فرہنگ نور الدین رحمۃ اللہ زکفش لے از سرخی کف او خون جگر بمعنی غم و غصہ رشیدہا و نصیب حنا از سرخی کفش غم و غصہ بود یعنی از حسرت غم و غصہ میخورد عناب بالضم و التشدید میوہ ایست سرخ رنگ میتواند کہ رنگ بمعنی خود باشد و معنی بیت ظاہر ست **قولہ** پنجہ مرجان شدہ انگشت او + گوہر خود یافتہ در مشت او + مرجان در فارسی بسد را گویند بُسد بضم سین مشدد و تخفیف معروف و آنرا کامہ نیز گویند و سند بتوالی نامند معدن قعر دریا ست چوں درخت روید رستہا در آں افگند و برگشند سبز رنگ باشد و چون باد و آفتاب بر آں رسد سرخ گردد و در آنحال سائیند قوت بصر را نافع ست کذا فی عجائب البلدان ابراہیم شاہی و دوقیست کہ بر شبہ درخت در میان کوہ بیروں آید و آں دو نوع ست سپید و سرخ ہر کہ سرخ را در گردن کودکاں اندازد و از چشم زخم ایمن باشد و اگر صاحب رق بندد صحت یابد و صرع بسین شود و اگر مرجان سفید و سرخ بسایند و با او شہد آمیزند و بر برص طلا کنند سود دارد و اگر شش ماہ پیوستہ طلا کنند تمام رود و شامل گوہر و گہر بفتح کاف فارسی و سکون و واو فتح ہا در لغت اول و ضم کاف فارسی و فتح ہا در لغت ثانی و نژاد و جوہر و عوض و بدل نور الدین حاصل بیت آنکہ انگشت او از سبب سرخی و صفا پنجہ مرجان شدہ چہ مرجان پنجہ انگشت مشابہت دارد چنانچہ از تحقیق او ہویداست کہ شاخ شاخ مثل درخت پیدا میشود و گوہر بمعنی اصل و نژاد و عوض و بدل ارادہ کنی فاعل یافتہ ہمان مرجان خواہد بود و معنی بیت چنان میشود کہ مرجان اصل و عوض خود در مشت او یافتہ و اگر بمعنی خواہم

مرادست معنی چناں بشود که جوہر گوہر خود را در مشت او یافته اے از سبب صفائی و سرخی که در مشت
اوست گویا گوہر ذات خود را در وی معاینه کرده پس فاعل یافته گوہرست و گوہر را موقوف باید
خواند **قوله** گشت ز ہر ناخن او در خضاب * بدر و ہلال از شفق رنگ یاب * در خضاب صفت
ناخن بدر ناخن چسپیده و ہلال ناخن افزوده شفق ہماں خضاب **قوله** پیر جواں دید دل از دست داد *
پشت دوتا روی بپایش نهاد * دل از دست دادن فریفته شدن پشت دوتا حال از فاعل نهاد
روی بپا نهادن در پی شده **قوله** گفت بایں صورت زیبا که * آدمی یا پری و یا چه * که یا چه با
شباع کسر ہمزه ست بمعنے کیستی و چیستی **قوله** ناز جوانی بسر خود بنه * غفلت جل پی سپر خود بده *
ناز جوانی اغماز و عدم التفات پی سپر پس آینده و پائمال از سبب عشق * **قوله** نیمه می ہدم ایں بنده
باش - جمع کن و پیر پراگنده باش * نیمه می اندک فرصت جمع کن تسلی بخش پراگنده باعتبار غلبه شوق
یا ضعف **قوله** غنچه نوشیں به تبسم کشود * گفت که دیر آمده خیز زود * دیر آمده وقتیکه حسن بود نیامدی
خیز زود اے ازیں ہوس برخیز **قوله** روی بره کن ببر از امید * زانکه سرم ہست چو معجر سفید * روے
براه کن اے راه خود بگیر امید لے امید عاشقی * **قوله** بلک تو گوئی بسر ایں معجرم - شعر سفید ہست
ز موئے سرم * میم معجرم مضاف الیه سر ست اے سر من شعر بفتح موئے و جامه ریشمی باریک شامل
حاصل آنکه ایں معجر جامه ایست که از موئے سفید سرم بافته شده است **قوله** پیر چو از موی شنید
ایں خبر - خاست چو مو حالی و پیچید سر * تشبیه بمو در خاستن ست اے فی الحال پیچید سر از ان
معشوق **قوله** تازه گل از پیر جو آن شیوه دید * پرده کافور ز سنبل کشید * تازه گل یعنی معشوق آں
شیوه سر پیچیدن پرده کافور معجر سفید سنبل زلف **قوله** موی خود آورد ز معجر بروں * چوں شبه
مشکرنگ چو شب قیرگوں * مصرعه ثانی بیت سابق بتقدیر حرف عطف **قوله** پیر بنالید که ای دل فروغ -
* ز تو کم بهره چه ہست ایں دروغ * کاف که ای بیان گفت محذوف ست ای بنالید و گفت که ای دل
فروغ متعلق به ز تو کم بهره ایں دروغ ای که موی سیاه را سفید گفتی **قوله** گفت پے آنکه کنم آگهت - کانچه
زند انه طلب راہت * کنم آگهت لے بیان کنم کاف کانچه بیان لفظ ازیں که ما قبلش محذوف ست
اے کنم آگهت ازیں که آنچه زند الخ آنچه زند مبتدا و خبر او محذوف ست به قرینه بیت لاحق یعنی آنچه
راه تو از طلب ما میزند ہماں چیز راه ما از طلب تو میزند لے پیری مانع طرفین ست **قوله**
زاں سبب افتاده زر از سیم ما * ہر چه نه خواہی تو نخواہیم ما - از راه افتادن بمعنی گذاشتن و
صفت موی ست شبرنگ قیرگون یعنی سیاه رنگ و ایں بیت معطوف ست بر مصرعه ثانی *

دروغ گفتن **قوله** پیر شدی جامی و عمرت ز شصت + رشتۂ پیوند بہ ہفتاد بست + انتقال مولوی
بہ نصیحت خود رشتۂ پیوند اے رشتۂ اتصال اے عمر تو از شصت گزشتہ و بہ ہفتاد پیوستہ است **قوله**
یاد جوانی و جوانان مکن + قبلۂ جاں جز در جاناں مکن + جوانان او صحبت جوانان جانان محبوب حقیقی
کہ مطلوب و جوانان ست جل شانہ **مقالۂ شانزدہم در شرح حال نورسیدگان** لعہد
جوانی کہ غرّہ ماہ عیش و کامرانی اند غرّہ بالفتح مغرور و بمعنی غرّہ بضم اوّل ماہ و اوّل بہتر از
ہر چیزے نورسیدگان جوانان غرّہ لعہد جوانی صفت نورسیدگان کہ غرّہ ماہ الخ صفت جوانی **قوله**
اے شدہ با موی سیاہ از غرور + از سر موے سفیداں نفور + اے حرف ندا منادی ہر فرد
نوجوانان محذوف ست و تمام بیت صفت منادی و بیت لاحق مقصود بالندا الغر بفتحتین
گروہ مردم از سہ تا دہ نفور بالضم رمیدن لفظ شدہ مربوط بہ لفظ نفور ست از غرور اے سبب غرور
موئے سیاہ موے سفید آں پیراں یعنی آنکہ بسبب غرور موئے سیاہ از گروہ پیراں نفور شدہ
و میگریزی **قوله** رخ ز سفیدی بہ سفیدی منہ + نور الٰہی بہ ملاہی بدہ + سفیدی پیری سیاہی
جوانی نور الٰہی پیری چنانچہ منطوق الشَّیْبُ نُوْرٌ مصداق اوست ملاہی بازیہا حاصل آں کہ
از پیری پیراں روی گردانیدہ متوجہ جوانی خود مشو پیری پیراں را بازی و لغو مپندار **قوله** طفلی و
چوں شیر شدہ موی پیر + ہست عجب نفرت طفلاں ز شیر + یعنی موی سفید پیراں مثل شیر ست و
تو طفلی و مقرر ست کہ طفلاں راغب بہ شیر میباشند و تو از آں نفرت میگیری ایں عجب ست پس باید کہ نفرت
نکنی و صحبت پیراں را غنیمت دانی کہ حالت پیری بتو ہم خواہد رسید **قوله** زاغ سیاہی تو دریں بوم و بیم
کے یابد ایں بار سفیدیت سلیم + زاغ سیاہی بسبب سیاہی موی بوم دنیا باز پیری و در بعضی نسخ بجائے بوم
بیم باغ بیم و قسمت و مراد ہماں دنیا ست **قوله** تکیہ بر اسباب جوانی مکن + ہر چہ تواں تا بتوانی مکن
ہر چہ تواں الخ ہر چہ از ہوس جوانی ست حتی المقدور از آں احتراز کن و بجا میار **قوله** بازوی تو گر مثل آہن سخت +
پوست اگر بر تن تو جوشن است + دست اجل موم کند آہنت + تیغ قضا چاک زند جوشنت + آہن ہماں بازو
سخت جوشن پوست زرہ **قوله** خم نہ کنی بہر خدا پشت خویش + سخت کماں خم نہ شود سست کیش +
خم نکنی اے ساجد نہ شوی سخت کمانی یعنی خمیدگی چہ سخت کمان خم نہ شود سست کیش سست دین چہ عبادت
سست دینی ست کہ سجدہ نہ کنی پس باید کہ دریں وقت کہ قوت سعی بہ طاعت پیش کن و وقتیکہ طاقت
نماند ناچار بہ صورت رکوع خواہی شد و آں رکوع ہیچ فائدہ نہ دارد چنانچہ میفرماید **قوله** قوت بسیار تو گر
کم شود + گر ہمہ تیر است قدرت خم شود + بسیار صفت قوت چوں کم شود و شرط قدرت خم شود جزائے

مقالۂ شانزدہم در شرح حال نورسیدگان

اگرہمہ تیر ست اے اگرچہ قدتو اکنوں راست مثل تیرست لیکن وقتیکہ قوت نماند قدتو خم خواہد شد و آں خمیدگی بکار نیاید پس باید کہ پیش ازیں حال مشغول بہ طاعت شوی چنانچہ میفرماید **قولہ** پیش کہ سازد فلک عشوہ دہ ۔ تیر ترا ہمچو کماں تن چو دہ ۔ باش کماں در صفت طاعت وراں ۔ گوشہ گزیں از رہ تحسین گراں ۔ پیش کہ سازد ای پیش ازیں کہ سازد تیر قد ست ہمچو کماں ای خمیدہ چوں زہ ای لاغر و خشک باش کماں ای قد خمیدہ و طاعت کناں تحسین گراں خوشامد گویاں چہ خوشامد گویاں عدم طاعت ترا حمل بہ نیکی خواہند نمود و تو بہ گفتۂ ایشان اعتما د کردہ رو بہ بدی نیکی خواہی نہاد **قولہ** بر تن خود راہ ریاضت کشائی ۔ ساز تن خود کم کن و در جان فزائی ۔ ایں بیت معطوفست بر باش کماں الخ یعنی راہ طاعت پیش گیر و ریاضت کن و تن خود را لاغر ساز و نور جان خود را بیفزائے زیرا کہ **قولہ** سالک رہ خشک بدن بہ بود ۔ تنگ نزند اسپ کہ فربہ بود ۔ سالک راہ رو تنگ بفتح فوقانی بمعنی دویدن **قولہ** تا شدہ پشت تو بہ پیری دو تا ۔ راست ہمی رو پی پیران راہ ۔ مصرعہ اول حال از مخاطب تا بمعنی تو و تا و تو و تہ مرادف ایں اند ابراہیم شاہی پیران راہ ملت مشائخ و مقتدیان راہ حق تعالیٰ راست ہمی رو الخ متابعت ایشان کما ینبغی کن زیرا کہ **قولہ** ضعف دین اند چو پیران امیر ۔ باش بہ فتراک امیران اسیر ۔ امیران ای امیران دین کہ پیران باشند **قولہ** تا ز ایشان بہ اسیری رہی ۔ کسے بود امکاں کہ بہ میری رسی ۔ اسیر بند بخدمت بودن پیری بزرگی **قولہ** بر در ہر پیر کمر بندیت ۔ بہ کہ بہ سر تاج خداوندیت ۔ بہ کہ ای بہ از ینکہ تاج خداوندی تاج پادشاہی **قولہ** پایۂ آں کاخ بود بس بلند ۔ کنگرہ آنرا کمر آمد کمند ۔ کاخ کاخ پیری و بزرگی کمر کمر خدمت کمر کنگرہ کاخ پیر کمر خدمت ست لے سبب حصول آں خدمت ست **قولہ** کوہ کہ صد کان گہر یافتہ است ۔ تاج بلندی ز کمر یافتہ است ۔ کہ صد کان الخ مصرعہ صد کوہ تاج بلندی الخ لے مرتبہ بلندی او از سبب کمر ست چہ کمر بہ کوہ لازم ست کمر کوہ آفتاب و عیسیٰ علیہ السلام و بیت المعمور و میان کوہ کہ نہ بالا باشد و نہ فرو کذا فی لشائل **قولہ** سرکشی کاف بروں کن ز سر ۔ میم صفت بند گرہ بر کمر ۔ کاف حرف کاف کہ دنبالہ دارد میم حرف میم بند گرہ بر کمر لے چنانچہ حرف میم بر کمر لفظ کمر گرہ بستہ است ہمچناں تو نیز بر کمر خویش گرہ ببند و گرہ بر کمر بستن آمادہ و مستعد خدمت شدن و در بعضے نسخ بند کمر بر کمر واقع ست پس بریں تقدیر کمر اول بمعنی کمر بند و کمر ثانی بمعنی میان باید نمود لے مثل حرف میم کمر بند بر میان بہ بند **قولہ** در قدم پیر سبک پا شو ۔ وز گہر ش گنج گرانمایہ شو ۔ سبک پا بہ بیقدر و ناچیز گہر ذات پیر یعنے در قدم پیر خود را ناچیز کن تا چیزے شوی و مستوا اند کہ سبکپا یہ حال از مخاطب باشد ای در انجا سکہ بیقدری در قدم ہر پیر شو تا گرانمایہ شوی

چونتو بخدمت مددش میکنی + آں مدد از بہر خودش میکنی + خدمت متعلق مددست شین ہر دو راجع بہ
پیر شین خودش مضاف الیہ مددست **قوله** آب چو ریزی بکفش در وضو + چہرۂ اقبال دہی شست شو
تفسیر مضمون بیت سابق ست چہرۂ اقبال الخ اے چہرۂ اقبال خودمیشوئی یعنی بیدار میکنی چہ روئے
شستن را بیداری لازم ست **قوله** سنگ نہ راہش چو نہی بر گراں + پلۂ طاعت کنی از وے گراں +
پلۂ طاعت ای پلۂ طاعت خویش یعنی پلۂ میزان عرصات کہ در وی طاعت سنجد **قوله** کفش تہی چوں
نہیش زیر پائے + بر سر افلاک شوی کفش سائے + شین نہیش مضاف الیہ پائے ست کفش
سائے سیر کنندہ **قوله** رکوہ کہ در بہر ہی او بری + آب ز سر چشمۂ حیواں خوری + رکوہ بفتح حوض
بزرگ و کوزہ و کشتی خورد و بدیں بہر سہ حرکت آمدہ و دریں جائی معنی کوزہ است ۔ آب ز سر چشمۂ حیواں
خوری یعنی زندگی ابدی حاصل کنی + **قوله** خاک رہش را بہ مژہ روب پاک + تا شودت دیدۂ جاں
سرمہ ناک + پاک اے تمام تا شودت مضاف الیہ جان ست اے دیدہ جان تو سرمہ ناک منور
و روشن **قوله** غاشیۂ دولت او کش بدوش + تا شودت ستر کرم عیب پوش + ستر بفتح پردہ ستر
کرم اے پردہ کرم الٰہی تا شودت مضاف الیہ عیب پوش ست اے عیب پوش **قوله** تا نہ شوی
پیر چو پیران کار + دست خود از دامن خدمت بدار + دامن خدمت یعنی مادامیکہ مثل
پیران کار بہ کمال نہ رسی دست از خدمت ایشاں بدار + **قوله** پایۂ پیری بجوانی مجو + راہ
ارادت بہ امانی مپو + جوانی اے بہ ہوا و ہوس و آرزو جوانی ارادت مرید بودن یا مانی اے با وجود
آرزوہائے خود مصرعۂ ثانی بیان تفسیر مصرعۂ اول ست **قوله** ترسمت آں پایہ نگردد بساز + مانی ز آداب
جوانیت باز + تا ترسمت مضاف الیہ پائی ست ساز بہ سین مہملہ و الف سامان آداب جوانی عیش و عشرت ست
جوانیت اے جوانی خود حاصل آنکہ اگر در کسب بہ پیری و بزرگی بہ ہوا و ہوس متوجہ شوی آں پیری ہم
حاصل نہ شود و از عیش و عشرت جوانی و لذت آں ہم باز مانی چنانچہ حکایت زاغ بریں معنی ایراد
یافتہ حکایت زاغیکہ رفتار کبک می آموخت و رفتار خود فراموش کرد **قوله** زاغی از آنجا کہ
فراغے گزید + رخت خود از باغ براغے کشید + کہ فراغے گزید بیان از انجاست رخت خود ای ذات
خود رخت کشیدن بیروں آمدن فراغ بفتح فرحت و خوشی دل برا این شاہی بلاغ براء
مہملہ و الف دامن کوہ کہ بہ جانب صحرا باشد نور الدین و ایں بیت مشتمل بر صنعت تجنیس تام ست
قوله زنگ زدہ در آبگینۂ باغ را + خال سیہ گشت رخ راغ را + آبگینۂ باغ زنگ
مضاف ست بہ آئینۂ راغ و راء آخرش علامت ای زنگ آئینۂ باغ دور کرد و خال سیاہ رخ راغ گشت

حکایت زاغی که رفتار کبک می آموخت و رفتار خود فراموش کرد

سائے موجب زینت گردید حاصل آنکه از باغ بیرون آمد و بباغ رسید **قوله** و دید یکی عرصه بدامان کوه
عرصه ده مخزن پنهان کوه ٭ عرصه میدان عرصه ده ظاهر کننده فاعل دید زاغ است و نادره کبک
مفعول آن یکی عرصه ظرف دکلمه در اوّل یکی عرصه محذوف ست یعنی دید نادره کبک در یکی عرصه
این بیت مشتمل بر تجنیس تام ست **قوله** لاله و سبز چو لب مه وشان ٭ داده ز فیروزه و لعلش نشان بیان
عرصه دادن مخزن کوه است چون لب مه وشان تشبیه لاله و سبزه به لب مه وشان من حیث الجمع
ست نه من حیث الافراد چه لب مه وشان سرخ و سبز میباشد شین لعلش راجع به کوه **قوله**
نادره کبکی بجمالی تمام ٭ شاهد آن روضه فیروزه فام ٭ شاهد گواه و دوست و صاحب جمال و نوجوان
و ناظر و اینجا بمعنی صاحب جمال و ناظر مناسب ست فیروزه فام سبز رنگ روضه فیروزه فام
همان عرصه **قوله** فاخته گون صدره ببر کرده تنگ ٭ دوخته بر صدره سجاف دو رنگ ٭ فاخته گون
بفوقانی و الف و سکون فا و فتح فوقانی نوعی از بافته ابریشمی صدره بالضم سینه و پیراهن خورد که
سینه را پوشد بهندش چولی نامند سجاف بر وزن کتاب آنچه در کناره جامه دوزند بجانب دوران
هندش توئی گویند مقرر ست که رنگ کبک نیم سیاه میشود و در گردن او خط سرخ به چیزے
سیاهی میشود پس رنگش را که بر سینه بود صدره فرض کرده و آن خط را سجاف دو رنگ ثابت کرده و
در بعضے نسخ بجائے گام را فاخته واقع شده و معنیش ظاهر ست **قوله** تیهو و دراج بد و عشق باز ٭ بر همه
از گردن و سر سر فراز ٭ تیهو بکسر مرغیست خورد تر از کنجشک که آنرا سوسک شاشک و شوشک و
شیشو و تموسک تموشک نیز گویند به تعریبش تیهوج خوانند دُراج بالضم جانوریست معروف
رنگین نیز اما بسیار نه پرد بدوائی بکبک بر همه ای بر تیهو و دراج **قوله** پاچها بر زده تا ساق پاے
کرده ز چستی به سر تیغ جاے ٭ مقرر ست که کبک از پاے تا ساق پر ندارد و گویا پاچه ها لاچیده است و چستی آنکه
کبک قدم جست زند پاچه بالا میکند تیغ سر کوه و بالائے کوه **قوله** بر سر هر سنگ زده قهقهه ٭ پیے
سپرش همره و هم بے ره ٭ پے سپر پامال ای عاشق و فریفته بے ره آنکه همراهش نبود ٭ **قوله** تیز
رو و تیز گام ٭ خوش روش خوش قدم خوش خرام ٭ هم حرکاتش متناسب بهم ٭ هم خطواتش متقارب
بهم ٭ خطوات جمع خطوه بالفتح تگ تا ز لگام نهادن و بالضم گام متقارب یعنی نزدیک بیک دیگر
قوله زاغ چو دید آن ره و رفتار او ٭ و آن روش و جنبش هموار او ٭ رفتار او تفسیر راه ست روش و
جنبش هموار او ے حکایات متناسب و خطوات متقارب **قوله** باز ماند و دل گرفتار او ٭ رفت
به شاگردی رفتار او ٭ مصرعه اوّل حال از فاعل رفتن ست از دو گرفتار او صفت دل **قوله**

بر قدمِ او قدمے میکشید۔ وانقلمے پار قمی میکشید ٭ قلم پا پائی ای پائے خود قسم کشید اے ہمچوں کبک قدم می نہاد **قوله** در پیش القصّہ در آں مرغزار ٭ رفت بریں قاعدہ روزے سہ چار ٭ باز کشید از روشِ خویش پائے ٭ در پئے او کرد بہ تقلید جائے ٭ پائے کشیدن ترک کردن **قوله** عاقبت از خامی خود سوختہ ٭ راہ روی کبک نیاموختہ اے بسیار عاجز شدہ از خامی خود سوختہ حال از فاعل نیاموختہ بود اے عاقبت رفتار نیاموخت بجالیکہ از خام کاری خویش عاجز و حیران گشتہ **قوله** کردہ فرامش رہ رفتار خویش ٭ مانده غرامت زدہ از دار خویش ٭ فرامش مخفف از فراموش و ار بمعنی روش **قوله** ہر کس زیں دائرۂ تیز رو ٭ ہست دریں دیر لواری گرو ٭ دائرہ آسمان از یں دائرہ ای از گردش آسمان تیز رو صفت دائرہ دیر کنایت از دنیا ہر کس از گردش غدّار بروش گرفتار و پای بند ست **قوله** جامی واز دامہ ساد گی ٭ تاجور مسند آزادگی ٭ از دامہ اے ملازمت و پائے بندی ہمہ روش سادگی دار و لہٰذا تاجور و پادشاہ مسند آزادگی ست

مقالہ ہفدہم در اشارت بہ حسن خوباں و جمال محبوباں کہ دلفریب ترین گل ازیں بہارستان اند و ناشکیب ترین نقش ایں نگارستان

بدانکہ جمال حقیقی صفت ازلیہ باری تعالیٰ کہ مشاہدہ نمودہ ازلا در ذوات خود بمشاہدہ علمیہ پس خواست کہ بہ بیند در مصنوعات بمشاہدہ عینیہ پس پیدا کرد عالم را مثل آئینہ و مشاہدہ کرد روئے جمال خود عیاناً و قول آں حضرت صلے اللہ علیہ وسلم کہ کُنْتُ كَنْزاً مَخْفِيّاً فَاَحْبَبْتُ اَنْ اُعْرَفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ اشارت ست باین معنی پس جمیل حقیقی حق تعالیٰ ست و ہر ملیح جمیل در عالم مظہر جمال او ست و جمال ذات مطلق موجود ست در ہر صفت از صفات جمالی و جلالی بعموم الذات ایاہا پس بہ جمال صفات جلالی جمال ذات ست و جلال صفات جمالی جلال ست و حق تعالیٰ انسان را مظہر کمال آلہی پیدا کرد بر صورت خود جمیل و بصیر و ہمچناں انسان وقتیکہ مشاہدہ کند جمیل را بنظرے بداں مایل میگردد و تلذّذ و حظ میگیرد و ہمیں میلان و انجذاب را حُب گویند و آں انواع ست اوّل اخص ست و آں ظاہر میشود۔ از مشاہدہ روح جمال ذات او در عالم جبروت۔ دوم خاص ست و آں ظاہر میگرد و از مطالعہ قلب جمال صفات را در عالم ملکوت سوم عام ست و آں ظاہر میشود نفس جمال افعال را در عالم غیب چہارم اعم ست و آں ظاہر میشود از معاینہ حسن جمال افعال او در عالم شہادت و جمال افعال را حُسن نام نہادہ اند دلفریب ترین ای دل فریبندہ تر نظارہ صفت مقدم گل و ناشکیب ترین اے ناصبر کنندہ تر تماشائی صفت مقدم نقش و نقش کنایت از حُسن ستہمال اے او تمام دگل عالم برگزیدہ و پسندیدہ تر حُسن و جمال

قوله نقش عالم است عبارت از نگارستان و بهارستان است حسن تماشائی عالم وجود از غرض چه سراپرده شاهی ست حسن ٭ لمعه خورشید الٰهی ست حسن ٭ شاه عبارت از ذات حق تعالیٰ ست و سراپرده کنایت از صفات و افعال ست چه جمال ذات در صفات پرتو انداخته و از انجا در مرات افعال ظاهر گشته و او را حسن نام کرده و صفات و افعال تحت ذات اند لهٰذا التفسیر به سراپرده کرده نقش بمعنی لانهی زیب ست یعنے حسن ذات زیب صفات و افعال الٰهی اند چه غرض مظاهر که صفات و افعال اند تماشای حسن ذات ست مصرعهٔ ثانی تفسیر مصرعهٔ اول خورشید الٰهی عبارت از جمال ذات الٰهی ست و لمعه عبارت از حسن ست لے حسن که در عالم شهادت ظاهر ست یک لمعه از جمال ذات ست **قوله** حسن که در پردهٔ آب و گل ست ٭ تازه کن عهد قدیم دل ست ٭ پردهٔ آب و گل عبارت از انسان ست عهد قدیم معرفت حق و قدیم از آنکه خلقت در اصل برائے معرفت وبیست چنانچه از مَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُوْنَ ای لِیَعْرِفُوْنَ پیداست یعنے حسن که در انسان ظهور یافته او تماشائے او دل سالکین عارف جمال الٰهی میشود **قوله** آنکه شد این سلسله بنیاد از و ٭ لاتحه حسن و هدیا د ز و ٭ آنکه ای ذات حق تعالیٰ این سلسلے عالم شد این سلسله بنیاد از و صفت آن که ست و مصرعهٔ ثانی خبر آنکه یعنی لاتحه حسن یاد باری تعالیٰ مے بخشد اے عارف میگردد **قوله** ما که چنین کشته سر مه وشیم ٭ سوخته خرمن زان آتشیم ٭ کشته عاشق فانی اند چنان گشته لے چنانچه می بینی مه وش صاحب جمال سوخته خرمن خراب حال آتش همان جمال الٰهی یعنی تشبیه جمال با آتش بسبب سوختگی و فانی نمودن تماشائی ست **قوله** در دل هر سوخته جوشے که هست ٭ بر لب هر خسته خروشی که هست ٭ هر سوخته و هر خسته و دیگر عشاق خراب حال جوش و خروش فریفتگی و خراب حالی **قوله** یک شرر از گرمی زان آتش ست ٭ وقت کسی خوش که بآتش خوش ست آتش همان جمال الٰهی که در مظاهر ست آتش و ضمیست ضمیر آن راجع به جمال الٰهی و ضمیر شین راجع به کسے مصرعهٔ اول مربوط ست بدو بیت سابق یعنی فریفتگی و خراب حالی در ما سالکان و در عشاق عارفان یک شرر از آتش الٰهی ست پس وقت کسی خوش ست که به تماشائے آن جمال او خوش ست **قوله** ایکه چو شکل خوشت آراستند ٭ فتنهٔ ارباب نظر خواستند ٭ اے حرف ندا و منادی صاحب جمال ست و این بیت که جلوهٔ این آئینهٔ نو ربار ٭ از نظر بے بصران دور دار ٭ مقصود بالنداست و از ینجا که چون شکل الخ تا مقصود بالند اصفت منادی ست چون شکل خوشت آراستند ـ شرط و مصرعهٔ ثانی خبر فتنه یعنے خرابی و فریفتگی ارباب نظر ناظران حسن **قوله** قد تو سرو یست بهشتی چمن ٭ روی تو شمعی ست سپهر انجمن ٭ بهشتی چمن ای مکان او بهشت ست یعنی از سبب رعنائی قد ترا سرو بهشت باید گفت سپهر انجمن

ای عالی مقام **قوله** صورت موزون تو نظم جمال * مطلع آن جبهه فرخنده فال * نظم جمال ای قصیده حسن ست و بیت اول قصیده را مطلع گویند و بیت آخر را مقطع پس صورت موزون تو قصیده ایست که از جمال ساخته شده و مطلع آن قصیده پیشانی تست که فرخنده فال است و مقررست که از مطلع قصیده فال میگیرند **قوله** جبهت از نور چو مطلع نوشت * ابرویت از مشک دو مصرعه نوشت * از نور بیان مطلع ست و از مشک بیان دو مصرعه ست مطلع ای قصیده فاعل نوشت در هر دو مصرعه جبهه ست اگر نوشت فعل معلوم باشد معنے چنان باشد که پیشانی تو خود را چون مطلع آن قصیده نوشت دو مصرعه آن مطلع از دو ابروے تو نوشت و اگر فاعل نوشت صانع مطلق باشد معنی او ظاهرست و اگر نوشت فعل مجهول باشد معنی چنین شود که چون پیشانی تو بمنزله مطلع قصیده نوشته شده و مطلع از دو مصرعه خالی نباشد پس دو ابروے تو دو مصرعه آن مطلع نوشته شد **قوله** سطرے از ابروے تو خوشتر نبود * لیک کج آمد چو به مسطر نبود * یعنے هیچ سطر در عالم خوشتر از روی تو نبود ملے از هر سطر که در عالم ست سطر ابروی تو خوشترست مصرعه ثانی دفع توهم ست یعنے سطر ابروے محبوب خوب ست اما کجست سبب آنکه بے مسطر نوشته شده و خوبی این سطر در کجیست **قوله** تا بدا زان مطلع از ارتفاع * بر مه رخسار تو مهر وم شعاع * از ان مطلع ای پیشانی مهر ارتفاع ای عالی مقام مه رخسار و مقرر که ماه مقتبس از مهرست **قوله** هست ز چشمش ز شعاعش دو عین * یعنی سمی الفی بین بین * ز شعاعش ای از نور پیشانی دو عین ای دو چشم در مصرعه ثانی اثبات شعاع معنوی به شعاع لفظی نموده که چه در لفظ شعاع دو عین ست و درمیان آن دو الف ست **قوله** چشمه نوشت که عجب جان فزاست * از اب تو تا لب آب بقاست * چشمه نوش دهان شیرین عجب بمعنی بسیار ای بسیار جان فزاست از لب بیان آب بقاست تا لب بمعنی برلے تمام از آب حیات ست **قوله** خضر خطت خرقه کبود آمده * بر لب آن چشمه فرود آمده * خضر خط خط و خط همان خط که آغاز باشد و حسن افزا میگردد و خرقه کبود آمده صفت خضرست بر لب ای برکناره این چشمه ای چشمه نوش **قوله** گوئی زنخدان تو یا گوئی سیم * هست چو سیبت به لطافت دو نیم * گوئی زنخدان و حرف تردید اول مصرعه ثانی محذوف ست ای گوئی زنخدان تو یا گوئی سیم ست یا مثل سیب ست بلطافت دو نیم صفت سیب چه سیب دو نیم میباشد پس زنخدان هم مثل سیب دو نیم میباشد بسبب چاهیکه درمیان زنخدان میباشد **قوله** آب لطافت چکیده از غبغبت * پلیت ازان ره سبتی تا لبت * غبغبت بفتح غین معجمه و باء موحده گوشت زیر زنخ یعنی مانند لبت لطیفست **قوله** بلکه بخوبی طلعت رخشان تست * گرد شده زیر زنخدان تست * یعنی غبغب تو از بسکه لطیف ست

متصور میشود که از طلعت رخشان تو خوئی چکیده در زیر زنخدان تو جمع گردیده **قوله** خال زنخدانت بدل تنگئے ٭ مانده بگرداب بلا زنگئے ٭ دل تنگی بمعنی خوارگی صفت خال ست و مصرعۂ ثانی تخییل ست **قوله** بر لبت آن دانۂ مشکین که هست ٭ تخم غم هر دل غمگین که هست ٭ دانۂ مشکین خال یعنی آن خال دیگر که بر لب تست تخم غم هر دل غمگین که هست لے غم فزائے هر دل غمگین ست **قوله** منکه بر خسار چو گلنار تو ٭ نقطه زده بر خط رخسار تو ٭ مشک لے خال مشکین نقطه تو مضاف الیه خسار ست چو گلنار صفت خسار ست خط رخسار و آغاز دایهام بدانکه بر لفظ رخسار نقطه ست **قوله** ورد طری لرزه کنان بر تنت کبک دری طوق کش گردنت ٭ ورد بفتح گل طری بفتح تازه یعنی گل تازه بر تن تو میلرزد از گرانی جود و لطافت تن تو لے گل تازه برای لطافت تن تو بر خود میلرزد طوق کش غلام اے کبک غلام گردن تست با آنکه او هم گردن صاف و خوش دارد **قوله** سینۂ او چون دل عشاق صاف ٭ جیب‌ان چاک از دو تا بناف ٭ صاف دل عشاق از خیال غیر محبوب کسان ای عشاق از شوق سینه تو گریبان تا بناف چاک نموده **قوله** از ستم بازوی تو کرده بیم ٭ زاں زده بر ساعد تو پنجه سیم ٭ یعنی سیم وقتی که بر پنجه گویا از سیم سفید بازوی تو بیم کرده به ساعد تو آویخته است که از ستم او محفوظ باشد لے بازوی تو از سیم بسیار صاف و سفید ست و این بیت مشتمل بر صنعت تجنیس ست **قوله** با تو اگر دولت هم زانوئی ٭ هست نصیب کسے آن هم توئی هم زانوی لے همسری و همسر و هم تو کسے نیست **قوله** بهر تماشاگری روئے خویش ٭ آئینه لیک نه زانوئے خویش ٭ یعنی زانوی تو بسیار صاف و روئی نما ست **قوله** نیست تو همقدمی حد کس ٭ سایۂ تو همقدم تست و بس ٭ حد اندازه سایه مستثنی حد کس مستثنی منه حرف استثنا محذوف ست ای بتو همقدمی حد کس نیست الّا سایه تو الخ یعنے سایه چنان لطیف ست که با تو همقدم گردیده و درین اغراق ست چه هیچ سایه لطیف نمیباشد **قوله** صدره اگر از قدم فکر و رائے ٭ از سرت آئیم فرو تا بپائے ٭ یک بیک اعضائے تو موزون لوده هر یک زاں دیگری افزوں بود ٭ صدره بمعنی صد بار یعنی القصه تمام اعضائے تو موزون ست بلکه هر یک از دیگر فزون ست **قوله** جلوۂ حسن تو درافزونی ست ٭ آئینه چونی و بیچونی ست ٭ صورت چونی شده از وی عیان ٭ معنی بیچون شده در وی نهان ٭ بیت ثانی تفسیر بیت اول ست یعنے ازیں جهت که مطلق در حالت تعین معلق ست معنی بیچون در روی عیان **قوله** قبلۂ هر دیده درایں آئینه است ٭ منتظر اهل نظر ایں آئینه است ٭ دیده دراهل بصیرت که بیننده جمال مطلق ولهذا لفظ قبله بوی تخصیص یافته اهل نظر نظارگی جمال متعین ولهذا منتظر بوی یاد نموده **قوله** باد دایں آئینه نور باد ٭ از نظر بے بصران دور باد ٭ آغاز نصیحت به صاحب حسن ست آئینه چهره محبوب نور بار یعنی نورانی صفت نظر

حکایت زنگی کہ روئے خود را در آئینہ بے رنگ دید الخ

بے بصراں فاسقان و اہل شہوت اے حسن خویش را متجلی بر فاسقان مکن زیرا کہ **قولہ** کور چہ داند کہ در آئینہ
چیست عکس در انگندہ در آئینہ کیست آئینہ چہرہ صاحب حسن کیست یعنی ایں کور ظاہر و باطن نمیداند
کہ جمال کدام ذات ست کہ دریں آئینہ عکس انداختہ **قولہ** چہرہ نہاں دار کہ آلودگاں جز رہ بیہودہ نپوئیدگاں
چوں بہ جمالے تو نظر داشتند آرزوئے خویش تماشا کنند کہ آلودگاں علت نہاں داشتن ست
مصرعہ ثانی صفت آلودگان ست آلودگان مبتدا مصرعہ ثانی بیت ثانی خبر ویست آرزوے خویش
اے شہوت و نفس پرستی چنانچہ از بیت لاحق می آید **قولہ** دیدۂ شہوت نتوانند بست۔ از غرض
خاطر صورت پرست مصرعہ ثانی سبب اول یعنے از سبب صورت پرستی دیدۂ شہوت نتوانند
بست **قولہ** با تو بجز راہ ہوا نسپرند جز بہ غرض روی ترا ننگرند روئے غرض چوں نہ شود سود مند
زود ازیں آئینہ دلپسند سیر شود چشم غرض بین شاں رنج ملامت شود آئین شاں غرض ہما
بہ شہوت دیدن نورمند نورانی آئینہ دلپسند روئے محبوب یعنے وقتیکہ غرض ایشاں از تو حاصل
نہ شود چشم غرض بین شاں سیر گردد رنج و ملامت آئین ایشاں شود **قولہ** از نظر انداختہ خوارش
کنند تیرہ رخ از گرد و غبارش کنند نشین در ہر دو مصرعہ راجع بہ آئینہ تیرہ رخ تاریک و مجمل
گرد و غبار ہماں خواری و حکایت بریں معنی ایراد یافتہ **حکایت زنگی کہ روئے خود را در آئینہ**
بے رنگ دید و از عکس خود نہ پسندید و در خاک بینداخت قولہ
دیو نژادے چو یکے تیرہ ابر لب چو خم نیل کبود و سطبر دیو نژاد یعنی زنگی چوں تیرہ ابر الخ بیت ثالث
صفت دیو نژاد ست چوں خم نیل اے مثل لب خم نیل و تخصیص خم نیل برائے کبودی و سطبری است
قولہ رنگ چو انگشت بیفروختہ چہرہ چو چوبین طبق سوختہ رنگ اے رنگ تمام اندام دیو نژاد انگشت
بفتح ہمزہ و خفائے نون و کسر کاف پارسی و سکون شین معجمہ زگال نور الدین تخصیص چہرہ بعد تعمیم برائے
آن ست کہ رنگ روئے از رنگ دیگر اعضاء روشن مییا شد و تشبیہ آں بہ چوبین طبق برائے آن ست
کہ چوب سیاہ سوختہ و روشن باشد و پہنا و ربود **قولہ** ماندہ دہن چوں دہن حقہ باز ناشدہ ہمچوں در
محنت فراز حُقّہ بالضم و تشدید قاف ظرفے از چوب و جز آں کہ در و مروارید و لعل و معاجین و مانند
آں کنند و بلائے و سختی رشیدی و اینجا بمعنی ثانی مراد ست چہ اگر بمعنی اول باشد تشبیہ درست نمیشود
چہ سابق لب را تشبیہ بہ لب خم نیل دادہ و حقہ بمعنی اول از روئے خورد و باریک میشود پس حقہ بمعنی ثانی
انسب ست و مصرعہ ثانی مؤید او ست فراز بمعنی بند و تخصیص محنت بجہت دائم الہبط و نادر المقبض
ست و مقرر است کہ دہن زنگی بستہ نمیشود **قولہ** یافت برہ آئینہ گرد ناک ساخت بدامن خوش از گرد پاک

فاعل یافت دیو نژاد ست قوله دیده چو بر روے دلیش آمدید * شکل از آں سان که شنیدی بدید * ترکیب دو ضمیر غائب از قبیل ترکیب میم ست چنانچه شیخ نظامی مے فرماید نظیره راچه منجم سپیل بولاد غائے * مراد بمعنی ضمیر واحد ست آرمیدے آرام کرد چساں شد آنسان مرکب از ضمیر واحد غائب ولفظ ساں که مفید معنی تشبیه است اے شکلے وصورتے مثل آنکه سابق شنیدی مشاهده کرد * قوله آب دهان بر رخ پاکش فگند * واز کف خود خوار بخاکش فگند * شین در هردو مصرعه راجع به آئینه و در مصرعهٔ اول مضاف الیه است و در مصرعهٔ ثانی مفعول فگند قوله گفت که تا قدر تو بشناختند * بر رهت اینگونه بینداختند * صیغهٔ بشناختند بهشت است و در بعضی نسخ منفی ست قوله پیش کسان پستی مقدار تو * نیست بجز زشتی دیدار تو * تو دیدار زشتی نمودن عکس قوله طینت گر پاک چو من بودیت * کے به گل و خاک وطن بودیت * طینت بالکسر سرشت وخوی رشیدی و تا بودیت مضاف الیه طینت نشت و در مصرعهٔ ثانی مضاف الیه وطن ست و خاک بمعنی گل بکسور است قوله هر بد و نیکی که پے اندر پے ست * بهرهٔ هر چیز بقدر وی است * این بیت از کلیه مقوله زنگی ست پے اندر پے ست اے متواتر الوقوع ست بقدر وی است یعنے اگر نیک ست نصیب او هم نیک ست واگر بد است بهرهٔ او هم بد است قوله چون به رخ خویش نظر کم کشاد * عیب بر آئینه نه بر خود نهاد * مقوله مولوی ست در تنبیه عیب بینی غیر و عیب پوشی خویش وحرف نفی مربوط به فعل نهاد ست اے عیب خود ننهاد قوله بود به نور و صفا آئینه شد ز رخش عیب نما آئینه * ظلمت او بود بد انسان سیاه * آئینه را چیست نه اثم گناه * آئینه از صفائی خویش آنچه ظلمت سیاه او بود عکس نما شد و غرض او که خوب نمائی بود فوت شد لهذا آنرا بخاک انداخت و به نور عیب خود نه پرداخت و چون این قصه منتج آن بود که هرچه از بد و نیک هر که نماید گردد نتیجهٔ احوال و افعال آن ست به تنبیه نفس خویش به صراحت فرمود قوله جامی ازین گنبد آئینه رنگ * هرچه نماید به که صلح و جنگ * کان سبب راحت و آزار تست * چون نگری صورت کردار تست * آئینه رنگ بمعنی صاف و عکس نما صفت گنبد ست هرچه از نیک و بد فاعل نماید گنبد ست مصرعهٔ اول بیت ثانی صفت صلح و جنگ ست مفعول نگری هرچه هست صورت کرداری عکس افعال نیک و بد تست

مقالهٔ هژدهم در اشارت به عشق که شور او نمکخواران جگرخواران ست و جراحت آن راحت جان دل افگاران

عشق معنی میل الجمیل البصیر الی الجمال جگرخواران عاشقان و خوان کنایت از حال ستلے حال اوشان لذیذ از نمک شور عشق تست دل افگاران و دل عاشقان جراحت آن لے زخم عشق موجب راحت عاشقان ست و طرفه که راحت در جراحت

موجود ست یا آن ست بدانکہ چوں ذات بحت باری تعالیٰ بر خویشتن تجلی کرد جمال خود بمشاہدۂ
علمیہ در خود مطالعہ فرمود محبت و عشقش پیدا شد کہ ایں جمال در عیان و مظاہر بہ بینید بمشاہدہ
غیبیہ کہ کُنْتُ کَنْزًا مَخْفِیًّا فَاَحْبَبْتُ اَنْ اُعْرَفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ مصداق اویس ظاہر کرد.
آں جمال ذات و صفات ونر انجا در صورتہ محسوسہ مشہود و دریں مرایای مختلف الحال آنجمال
بمشاہدہ غیبیہ دید پس خود عاشق گردید و خود معشوق و ایں مظاہر محسوسہ برائے ظہور ایں غرض
گردیدہ و مظہر عشق معہ مشتقات گشتہ و بعضے ازانجا مظہر عاشقی گردیدہ و بعضی مظہر معشوق
پس اصل موجودات و غرض از وجود آں ہمین ست چنانچہ مولوی علیہ الرحمۃ میفرماید **قولہ** مایۂ کام
دو جہان ست عشق الخ و چوں مظہر کامل عشق کہ مقصود باوجود ست انسان بود و کامل ظہور
عشق معہ مشتقات در رونق جوانی ست چہ حالت جوانی حالتے است کہ انسان درآں وقت
جمیل بصیر ست و مائل بالجمال لہذا میفرماید **قولہ** رونق ایام جوانی ست عشق ۔ مایۂ کام دو جہان
عشق بود اے اصل مراد از خلقت دو جہانی ہمیں عشق ست **قولہ** میل تحرک بفلک
عشق داد ۔ ذوق تجرد بہ ملک عشق داد ۔ میل رغبت تحرک گردش اے فلک جمال جمیل
حقیقی دیدہ عاشق او شد و بہ حکم معشوقی در گردش آمد تجرد اے تجرد بودن از علائق نفسانی
وغیرہ و محو بودن در تماشائے جمال حق تعالیٰ چنانچہ در سیر معین الدین رحمۃ اللہ علیہ آوردہ
کہ بہ شمار بنی آدم از اول تا انتہائے ملائکہ اند کہ ہر روز در جمال ذات مستغرق میشوند و سوختہ
گردند و ہنوز آں خاکستر نا شدہ کہ از آنہا ملائکہ دیگر آمادہ آں احراق میشوند ملائکہ سوختہ و باز در آں
جمال مستغرق و سوختہ میگردند و ہمچنیں طائفہ دیگر مثل ایشاں آمادہ آں احراق اند الی الانہایۃ لہ
قولہ چوں گل جان بوی تعشق گرفت ۔ با گل تن سنگ تعلق گرفت ۔ گل جان بضم کاف فارسی
جان گل تن بکسر کاف فارسی تن در کتب مسطور ست کہ وقتیکہ بروح حق تعالیٰ فرمود کہ در تن
آدم علیہ السلام داخل شو بسبب تضادی از صفا و کدورت کہ باین واقع بود دخول در بدن تعشق
مینمود و سکون او گردید **قولہ** رابطہ جان و تن ما ازوست ۔ مردن ما زیستن ما ازوست ۔ ما ای نوع انسان
یا جنس حیوان ازوست اے از عشق ست مردن ما و زیستن ما یعنے تا وقتیکہ اجل آید رابطہ باقی ست و چوں
اجل رسید رابطہ نمی ماند اے ما وقتیکہ جان با تن تعشق دارد زیستن ست و چوں تعشق نماند مردن است
قولہ علوی و سفلی ہمہ بند وی اند ۔ پست شو و قدر بلند وی اند ۔ علوی و سفلی اے تمام عالم بند وی اند اے
تعلق او پیدا دارند و وجود از وے گرفتہ اند معہ عشق ذات اگر برحقا ہم شد و ہمہ عالم مظاہر

وی اشک وجود میگرفت **قوله** مه که بشب نور دهی یافته است * پرتوی از مهر به وتافته است از مهر اے از عشق حقیقی مراد باید داشت که وجود او گرفته و نوردهی یافته است یا عشق مه که به آفتاب است مراد باید نمود چه ماه عاشق آفتاب است از وی اقتباس نور مینماید **قوله** خاک ز گردون نبود تابناک * تا اثر مهر نیفتد بخاک * خاک اے زمین یعنی که از موالید ثلثه گاه نه رونق دارد و مزین است از تاثیر گردش گردون بخاک تعشق دارد و مدام و دائمه بروی گردش میکند و موالید ثلثه گاه نه از تاثیرات آن متولد و رونق افزا میشوند و ایهام که از تاثیر روز آفتاب خاک روشن میگردد و چون انسان که مرات مقصود حسن است و جمال حقیقی بجمال در روی ظاهر شده به کیفیت حال او پرداخت و فرمود که **قوله** چون تن آزاده ز مهرست دل * سنگ سیاه است در آن تیره گل * آزاده یعنی خالی صفت تو نیست مهر اے عشق تیره گل تن **قوله** هر که نه در آتش عشق ست غرق * از دل او تا به صنوبر چه فرق * هر که اے انسان و لفظ نه مربوط به کلمه غرق ست آتش عشق عشق صنوبر میوه ایست که مماثل دل است اے هر انسان که دل او در آتش عشق غرق نیست دل او مثل صنوبر ست و هیچ فرق در میان شان نیست **قوله** کار صنوبر چه بود غافلی * از غم عشق ار که نه صاحبدلی * تفسیر بیت اول ست یا در غافلی و صاحبدلی حرف یا مصدری است اے غافل بودن و صاحبدل بودن یعنی صنوبر چیست غافل بودن او از غم عشق و ظاهر است که صاحبدل کجا و صنوبر کجاست و در میان شان بعد آسمان و زمین ست پس **قوله** زندگی دل بغم عاشقی است * تارک جان بر قدم عاشقی است * عاشقی بیای عربی مصدری ست و یای مصدری که باسم فاعل یا باسم مفعول لاحق میکنند مصدر میشود اے زندگی بعشق دل است و تارک جان و رگ جان فدا بر قدم عشق است **قوله** تا نه شود عشق بدل پردگی * گرمی دل نیست جز افسردگی * تا وقتیکه معشوق عشق در خیمه دل پرده نشین گردد و مسکن گیرد آنگاه دل گرمی پذیرد و سوای گرمی افسردگی و غفلت است چون عشق حقیقی از معشوقان حقیقی نشئت افزای دل اند به موعظت و تنبیه عاشقان حقیقت پرداخت و فرمود **قوله** اے شده کار تو بد از نیکوان * جفت صد اندوه ز طاق ابروان * خطاب به عاشق مجازی که در پے هر معشوق میگردد و به یک معشوق قرار نمیگیرد و اے حرف ندا و عاشق کو چه گرد و هرزه گو که منادی است محذوف است و از اینجا تا بیت که **قوله** زیرکی و زیرچان گیر یار الخ صفت منادی ست جفت یعنی هم صحبت و همنشین طاق ابروان اے خمیده ابروان یعنی معشوقان جفت و طاق آوردن خالی از صنعت نیست **قوله** خال تو از خال سیاهان تباه * روز تو از مشک سیه فام سیاه * خال سیاه اے معشوق چنک خال دارند و مشک عبارت از آن معشوقانیکه مثل خال بر

رخساره دارند یا مشک سبزه خط اے حال تو از تماشائے ایشان خراب ست و روز تو از غم شان سیاه و
تاریک است این مشتمل بر صنعت تجنیس حال و خال ست **قوله** رهزن خوابت شده چشمان مست +
توبه تو یافته زیشان شکست + چشمان مست معشوق که چشمان مست دارد - توبه توای تقوی پرهیز
تو زیشان ای از چشمان مست **قوله** هر که شد از سر و قدان سرفراز + ساخت سرت پست بخاک نیاز +
هر کہ اے بہر معشوق سرو قدان معشوقان دیگر سر بخاک پست نمودن مغلوب و عاجز کردن + **قوله**
هر که برخ نقطه سودا نهاد + داغ غمت بر دل شیدا نهاد + و نقطه سودا نقطه سیاه است خال تا غمت مضاف الیه دل است اے داغ غم بر دل تو نهاده شیدا بمعنی فریفته صفت دل است **قوله**
هر که بلب آب حیات آمده + رخ ز خطش در ظلمات آمده + هر کہ اے معشوق بلب آب حیات آمده اے
هر که بر لب او مثل آب حیات ست و خط سر سبز بران لب دارد و رخ اے رخ تو در ظلمات آمده اے در تاریکی
آمده و تمام جهان بر روئے تو تاریک شده **قوله** گر ز دم اندیشه ماهی زنی + ماه فلک بینی و آهی زنی +
یا ماهی فارسی ست برائے تنکیر و مراد از ماه معشوق ست و یا آهی پارسی برائے تعظیم آواز بسبب کثرت
است یعنے فکر معشوق در دل آری و ماه فلک را دیده و تصور آن معشوق میکنی و لب را بآه میزنی
قوله گه ز گل خرم خندان شوی + نغمه سرا بلبل بستان شوی یعنی گاه بتصور معشوق گل واقعی را در
بستان دیده خوش میشوی و مثل بلبل بزدے نغمه سرا گردی **قوله** گه بغزالے دل شیدا دهی + رو بنهی
چو دیوانه بصحرا نهی + یعنے گاہے بتصور معشوق معهود غزال را دیده دل بوی میدهی و دیوانه وار رو
بصحرا نهی **قوله** یار هم آغوش بهر باده نوش + تو پس زانوی غم اندر خروش + هم آغوش هم صحبت و هم بغل
هر باده نوش اے هر عاشقی که باده نوش است **قوله** یار هم آواز بهر پرده ساز + تو ز شب
فرقت او در گداز + هم آواز هم صحبت هر پرده ساز هر عاشقی که سرود کننده است **قوله** یار هم آهنگ
بهر سینه تنگ + تو ز غمش کوفته بر سینه سنگ + هم آهنگ متفق و هم صحبت یعنے هر بیچاره معشوق
که فریفته و خراب حال هستی وے هم صحبت دیگران ست و تو بجائے خود در پیچ و تاب افتاده پس
چنین که بتو مشفق و هم صحبت شد چنانچه میسر باید **قوله** زیرکی و رو چنان گیر یار + کش بود اندر دل و جانت
قرار + محرم خلوت که اجازت شود + مونس شبها و دوازت شود + آغاز نصیحت ست عاشق بر
جای را **قوله** چند نه جلوه بهر کاخ چند + مرغ ز نغمه بهر شاخ چند + کاخ و شاخ عبارت از معشوق هزار
دوست است و پیدا است که بر هر شاخ و هر کاخ چند مرغ نشیند **قوله** جلوه گه کنگره یک کاخ شو
نغمه زن تارک یک شاخ شو + ای یک معشوق اختیار کن که خاص تو باشد چنانچه حضرت شیخ سعدی

مصلح الدین شیرازی رحمة الله علیه میفرماید نظم معشوق هزار دوست را دل ندهی + ور میدهی و
آن دل بجدائی ندهی **قوله** رو بیکی آر که فرخندگیست + ترک دوئی کن که پراگندگیست + میوه مقصود
یکی آر درخت + تا نکند پای بیکجای سخت + گر زخندگیست علت مصدریست کاف امر رو بیکی
آر ناشی ست رو بیکی آر زیرا که رو بیکی آوردن فرخندگی ست که پراگندگی ست یعنی ترک
دوئی کن زیرا که ترک دوئی کردن موجب پراگندگی و تشویش است بیت ثانی تمثیل رو بیکی
آوردن و یکجا قرار گرفتن میوه مقصود است میوه که از درخت مقصود ست پس عاشق بمذهب
عشق بازی همین است که عاشق یک معشوق باشد نه طالب مطلوب متعدد و مقصود ازین تنبیه
آن ست که طالب حق باش نه عاشق ماسوی الله وا ایراد حکایت برین معنی ست: **حکایت
عاشق که در حضور معشوق بقصد دیگر دیده گشاد و بدان کج نظری
از نظر معشوق راست بین دور افتاده.** **قوله** بوالهوسے بر سر راهے رسید
جلوه کنان چارده ماهے بدید + بوالهوس اے عاشق اهل هوس نه صادق جلوه کنان
صفت مقدم چارده ماه معشوق بکمال حسن **قوله** هاله شده گرد قمر معجرش خیمه زده بر
مه خود چادرش + هاله بهاء والف وفتح لام حلقه و دائره که گرد ماه بسبب بخارات ارضی پدید آید
قمر رخ تابان معشوق معجر مقنع است یعنی ای رخ او قمر بود و معجر گرد او مثل هاله شده بود مصرعه ثانی
در ترقی ست یعنی رخ ماه و خورشید بود و چادر او بر آن خیمه شده یا آنکه رخ او خورشید بود و معجر از سبب
لطافت باس نو ماه و مثل ماه بود چه معجر قریب رخ شده و چادر بالائے او **قوله** نغمه سرا جنبش خلخال
او + نافه گشا زلف زد نبال او + خلخال بفتح خا معجمه ثانی والف پائے برنجن. نافه گشا
بوئی بخش **قوله** نعره بر آورد که اے خودپرست + پائے مکن تیز که رفتم ز دست + فاعل نعره بر آورد
بوالهوس ست که اے خودپرست رعنا معشوق مستغنی از دست رفتن بیخود شدن و بے اختیار
گشتن **قوله** ایها فریاد شدم همنفس + راه کرم گیر بفریاد رس + بفریاد شدم همنفس ای همدم فریاد
شدم راه کرم گیر اے کرم بنمائے و توجهے بمن کن رس بفتح را و سین مهمله رسیدن و امر از رسیدن +
قوله تازه صنم چون شغف او بدید + دید همه شور و شغب او شنید + تازه صنم معشوق رعنا شغف
اشتیاق شیفته گردانیدن + **قوله** چون گل خندان زدم او شگفت + غنچه نوشین شگفانید و گفت +
زدم او اے از سخن او شگفت بکسر شین و ضم کاف بمعنی گلفتن غنچه نوشین دهن شیرین شگفانید اے بکشاد +
قوله خواهر من سیر ایک نے پے + به ز چو من صد سر یک موئے وے + بیان گفت است به زچه من آه اے بکسید

موئے وی بہتر از ہیچوں من صدست **قوله** نیست ز خوباں سخن آنجا کہ اوست * من کیم و صد چو من آنجا کہ اوست * یعنی در آں مرتبہ حسن کہ خواہر من دارد سخن خوبان دیگر کردن خوب نیست **قوله** باشرف حسن خدادادِ من * رفت بہ شاگردیش استادِ من * بدانکہ ہر قدر کہ در مظہرے ظہور کند آن قدر آں جمال مربی آں مظہرست چہ ظاہر مربی مظہرست پس آں قدر جمال کہ در ظاہرست مربی من ست و آں قدر جمال کہ در خواہر من ظاہرست مربی اوست و مربی وے باکمال ست از مربی من پس مربی من نسبت شاگردی دارد پیش مربی وے لے حسن او و جمال او باکمال ست **قوله** سادہ دل آں وسوسہ چوں گوش کرد * قاعدۂ کار فراموش کرد * سادہ ہماں بو الہوس وسوسہ کمی حسن محبوب و زیادتی حسن خواہر او قاعدہ کار طریق عشق کہ ثبات بر یک معشوق باشد **قوله** در غلط افتاد ز گفتار او * چشم وفا تافت ز دیدار او * کرد بسے در رہ و پردہ نگاہ * دیدۂ وے کیسے نہ براہ * رہ رو بے رہ یعنی ہر طرف **قوله** باز ولیب بہ سخن باز کرد * لابہ گری پیش وی آغاز کرد * لابہ بلام والف وفتح بار موحدہ تملق و فروتنی لابہ گری تملق کردن **قوله** بانگ زد آں ماہ کہ اے ہرزہ گو * بہ کہ بگردانی ازیں ہرزہ رو * ہرزہ بالفتح بیہودہ ازیں ہرزہ اے ازیں بیہودہ عشق **قوله** قبلۂ مقصود یکے بیش نیست * قاصد آں قبلہ دو اندیش نیست * غلت روئے گردانیدن از عشق بیہودہ **قوله** شرط طلب ترک دوئی کردن ست * روئے ارادت بہ یک آوردن ست * شرط طلب در روئے ارادت شرط عاشقی و عاشق بودن **قوله** چوں زیکے رو بدو آوردۂ * رسم نواست اینکہ تو آوردۂ * زیکے اے از طلب یک معشوق بدو آوردۂ اے طالب دو معشوق گشتۂ رسم نواست اے از ہیچ عاشق ایں طریق سر نزدہ **قوله** چند کشیدن ز دو بنیاں گزند * دیدۂ دل جامی ازیشاں بہ بند * انتقال بہ سوئے تنبیہ نفس خود از دو بنیاں گزند کشیدن باعتبار صحبت بایشاں ورزیدن و ہمچوں ایشاں شدن و از توجہ بہ معشوق حقیقی کہ واحد مطلق است روئے تافتن و ظاہرست کہ ایں امر موجب گزند دل و جان است دیدۂ دل اے توجہ دل ازیشاں اے از دو بنیان **قوله** چشم ترا گرنہ غبارے ز شکے ست * چوں ز دو عالم نہ رخت در یکے ست * اثبات مدعائے سابق ست اے ترا شک و تردد ست و صاحب یقین ہستی و اگر ترا شک نباشد پس چرا متوجہ بہ یکی نیستی

مقالۂ نوزدہم در حسب حال خام طبعاں کہ از شعر شعر دامی بر ساختہ و دو دست و پائے ہر پختہ و خامے انداختہ

قوله خام طبعاں شاعراں کہ طبع خام دارند و بر اندک حاصل مدح لئیماں میکنند شعر بالفتح موی و بکسر موزون **قوله** بحر ازل موج کرم در گرفت *

دامن ساحل همه گوهر گرفت ٭ بحر ازل ذات باری تعالی موج کرم در گرفت ملے کرم فرمود ساحل ممکنات
چه ممکنات مغائر ذات اند یعنے ذات الٰہی کرم آغاز فرمود و گوہرہائے اسرار ذات که تعد و لا تحصی ست
بر ممکنات ریخت و دامن عقل ایشاں پُر گوہر گشت و بر آں اسرار آگاه گردیدند **قوله** جوهریٔ طبع سخن
پروراں ٭ کز نگہے بفراست دراں **قوله** ہر چه سزا بود بسفتن بسفت ٭ و آنچه در پردہ نسیان نهفت
جوہری جوہری شناس جوہری طبع طبع سخن پروراں شاعراں ای در گوہرہائے اسرار الٰہی ہر چه سزا بود بسفتن آ
ہر اسرار که لایق گفتن بود بسفت یعنی بگفت و به سخن خویش در آورد و آنچه ہر اسرار که لایق گفتن نبود و حکم
افشائے آں نداشت در پردہ نسیان نهفتا یعنی مستور داشت چنانچه میفرماید **قوله** گوہر ان سفته ہزاراں ہزار ٭
گوش جہاں را شده زیں گوشوار ٭ گوہر سفته اسرار گفته شده ہزاراں ہزار صفت گوہر گوش جہاں ای گوش اہل جہاں شده
گوشوار ای مسموع اہل جہاں چنانچه کتب منظومه منثوره در جہاں متداول اند پس ایں سخنہائے اسرار الٰہی اند نبایدکه
بتقدیر نموده بیجا خرج کنند و بنرخ ارزاں فروشند چنانچه شعرای خام طبع و لہذا میفرماید **قوله** حیف که ایں
قوم گہر نا شناس ٭ مہره کش سلک امید و ہراس ٭ ہر چه بداں نام گہر بسته اند ٭ مہره صفت بر دم خر بسته اند کاف
که اینقوم الخ بیان حیف ست و تقدیر کلام چنین ست که حیف ست بر ایں امر که اینقوم الخ ای قوم شعرا نا قدراں
گہر نا شناس ای نا شناسنده قدر گہرہائے اسرار مصرعهٔ ثانی بیت اول صفت قوم ست مہره کش ای ناظم مہره در سلکے سازنده
سلک امید و ہراس امید قبولیت دادن صله و ہراس ای ہراس عدم قبولیت و ندادن صله ہر چه یعنی ہر سخن ضمیر بداں راجع به ہر چه
مہر صفت ای مثل مہره دم خر ای احمق و جاہل یعنی حیف ست بر ایں امر که ایں شاعران نا قدراں گوہرہای سخن که قیمتی اند در
صفت احمقاں خرج کرده اند **قوله** گوہری کرده ز شرف زہرگی ٭ زاں شرف افتاده بجز مہرگی ٭ گوہرای سخن ز شرف ذاتی
از شرف ذاتی تو ز زہرگی ای بلند قدری خر مہرگی ای بیقدری یعنی سخن به شرف ذاتی خود بلند قدر ست اما از شاعراں
نا قدراں بیقدر گشته **قوله** ایکه رسد از داد الشورت ٭ مرسله بر مرسله زاں گوہرت ٭ خطاب بشاعران قدر داں که
دار زاں فروشاں و تنبیه بر گراں فروشی و قدر دانی کردن گوہر سخن - ای حرف ندا و منادی که شاعر باشد محذوف ست که
که رسد الخ بیت صفت منادی و مقصود بالندا ربیت لاحق است مرسله بر مرسله بسیار **قوله** ہر چه کشائی ہنر خویش
باش ٭ نرخ فزائے گہر خویش باش ٭ ہر چه کشائی ای ظاہر کننده ہنر خود را یا کمال ادای آنچه لازم ست از عروض و
قوافی و ذکر صنائع معلوم کن و بداں شعر قدر را سنجیده کن ٭ **قوله** باش بدکان چه دوراں بهوش ٭ جنس گراں را مشو
ارزاں فروش ٭ دوکانچه دوراں دوراں و ایراد صیغه تصغیر برای تصغیر قدر اوست و مصرعهٔ ثانی تفسیر به ہوش دادن
جنس گراں جنس سخن که قیمتی است **قوله** داشت فلک چوں بتو ارزانیش ٭ تو مده ارزاں زگراں جانیش ٭ ارزاں
داشتن بمعنی دادن ہمزه گراں جانی کاہلی و سستی ضمیر شین ہر دو مصرعه بجنس گراں و نسبت ارزانی داشتن بفلک مجاز ست

قوله چند زنار طمع و پیو و لاف + پر قد هر سفله شوی حله باف + تار بفوقانی و الف صد پود و تار طمع طمع پود بضم
بار فارسی و سکون واو پیمانی که در عرض کار بافند پود آنت لاف هر سفله لے بر قسم سفله حله باف به سبب صفت
مدح یعنی از طمع و لاف هر سفله را موصوف با وصاف حمیده خواهی ساخت چنانچه در ابیات لاحق بتفصیل
مبین است قوله چند نهی نام لئیمان کریم + چند کنی وصف سفیهان حکیم + لئیم ناکس و بخیل کریم بخشنده و جوانمرد
و از گناه درگذرنده سفیه نادان و سبک عقل حکیم دانا و درستکار و استوار و حاکم و خداوند حکمت
قوله آنکه بصد نیش یکی قطره خون + ناید از مساک ز دستش برون + نام کفش قلزم احسان کنی + وصف
به بحر گهر افشان کنی + تفسیر بیت سابق ست آنکه بمعنی الذی که بصد نیش خون آه صله و موصول آن
خویش مبتدا و بیت ثانی خبر و همچنین ابیات آینده بصد نیش ای بصد نیش که بدستش زنی فاعل ناید قطره
خون است ضمیر کفش راجع بآن که وصف دای وصف آن سفیه قوله و انکه بتعلیم که ماه و سال + شکل
الف نشناسد ز دال + عارف آغاز ازل خوانیش + واقف انجام ابد دانیش + تعلیم که ماه و سال بگیتی که ماه و
سال در وی تعلیم میگیرند شکل الف الخ بغایت جاهل و غبی است آغاز ازل ازل انجام ابد ابدای عارف
اسرار ازلی و واقف اسرار ابدی میخوانی قوله و انکه چو از گریه بر آید خروش + ترو نهد از بیم به سوراخ موش
نشمر زیان پیلبان خوانیش + بلکه دلاور تر از آن خوانیش + ترو نهد الخ ای نهایت جبان ترس اروژیان
بکسر زای فارسی و تحتانی و الف تند و خشمناک و دمان بالفتح دال مهمله و میم و الف فریاد کنان ای تروی شادی مفرط
و یا غضب بسیار و بمعنی تیز رفتن قوله این همه اندیشه ناراست چیست + این همه آئین کم و کاست چیست
اندیشه ناراست و آئین کم و کاست ذکر بیجا و صفت بیموقع است چنانچه مذکور شد قوله انهمه از حرص و هوا
زاده است + خود که ز حرص و طمع آزاده است + این همه ای اندیشه راست و ایراد مصرعه بر عموم ست و
کاف که بمعنی کدام ست قوله دور بود جوع و طمع از شبع + گرسنه چشم اند حروف طمع + جوع گرسنگی طمع
ای اهل طمع یا جوعی که از طمع است شبع سیر و ایراد مصرعه ثانی برای نکته ست ای حروف طمع مشعر دارند دوران حلقه
توری با هیچ چیزے نیست و محض در وی خلو ست قوله شب که طمع بر تو کمین آورد + پشت قناعت بزمین آورد +
کمین آوردن غلبه کردن پشت قناعت الخ ای طمع قناعت ترا مغلوب سازد قوله رخت به بیغوله ماتم کشی +
بیهوده چند فراهم کنی + بیغوله بالفتح باء فارسی و سکون تحتانی و ضم غین معجمه و واو مجهوله و فتح لام و گوشه
بیغوله ماتم خانه فقر تو و خواند نمایت افلاس بیهوده چندے سخنان بیهوده قوله پوست کنی معنی استاد را +
غور کنی طرفه بغداد را + پوست مراد از عبارت و الفاظ است معنے استاد مضمون شعر استاد غور کنی
برهنه کنی از روئے عبارت اخذ کردن طرفه بغداد را معشوقه بغداد که معنی استاد باشد و مصرعه در

تخییل مصرعهٔ اول ست و همچنین بیت لاحق **قوله** بر کشی از شاه اطلس لباس اطلس سازیش لباس از پلاس + شاه بهمان معنی استاد اطلس لباس بمعنی اطلس پوش صفت شاه ست اطلس ثانی مفعول برکشی ست شین سازیش مضاف الیه لباس ست پلاس کنایت از عبارت ناشایسته شاعر مخاطب است ای عبارت شایستهٔ استاد را دور کرده معنی او را در عبارت ناشایسته خود می آری **قوله** قافیه معیوب در دمی ناروا + علت ذرلش المیسیلی هوا + بدانکه قافیه در علم قوافی عبارت ست از مجموع آنچه تکرار در آخر مصرعها یا بیتها یا در چیزیکه بمنزلهٔ آخر باشد بشرط آنکه از حروف قافیه و حرکات آنکه مقرر اند باشد و حروف قافیه نه اند چنانچه درین قطعه مذکور ست **قطعه** قافیه در اصل یکحرف است وهشت آنرا تبع. چار پیش و چار پس این نقطه آنها دائره + حرف تاسیس و دخیل و ردف و قید آنگه روی + بعد ازان وصل و خروج ست و مزید و نائره + وحرف مقدم بر روی آن ست که درین بیت پیش ازین مذکور شد وحرف متأخر از روی آن ست که پیش او درین باب مذکور شده است روی عبارت ست از آخرین حرف اصلی از قافیه یا از لفظی که آنرا در عرف قافیه میگویند یا آنچه بمنزله آن حرف فی الواقع یا آنچه شاعران را بتکلیف بمنزلهٔ آن حرف داشته باشد و تاسیس عبارت است از الفی که یکحرف متحرک واسطه باشد میان او و روی چنانچه خاور و یاور و دخیل عبارت است از آن حرف متحرک که واسطه باشد میان تاسیس و روی مانند واو در لفظ خاور و یاور و ردف عبارت ست از الف ساکن ماقبل مفتوح و واو ساکن ماقبل مضموم و یا ساکن ماقبل مکسور که پیش از روی واقع شده چنانچه زمان و کشورستان و خون و چون و تازین و زمین و در میان ردف و روی حرف ساکن اگر باشد آنرا زاید گویند و آن شش حرف اند که مجموعهٔ آن شسفرنخ میشود چنانچه داشت و گوشت و مواد و یافت و کوفت و فریفت و کاست و گریست و تافت و سوخت و گریخت در اند و ما قید حرف قیست ساکن غیر حروف که پیش از روی باشد بی واسطه و حروف در لفظ فارسی ۱۳ سیزده اند و در لفظ عربی بسیار اند چنانچه این بیت مبین ست **نظم** بود ده بلفظ عجم حرف قید + بلفظ عرب گرچه باشد کثیر + با و خا و را و زا و سین شین + دگر عین و فا و نون و ها یاد گیر + و مثال این حروف درین بیت مذکور است **بیت** ابر و تخت و در نرم دست گشت + نغز گفت و بن گلچهره خوش ست + وصل عبارت ست از حرفیکه بروی پیوندد و حرف وصل بحکم استقرا ده ست چنانچه درین مذکور ست **ابیات** ده بود وصل فارسی گو را + الف و دال و کاف و ها و شان + حرف جمع و اضافت و مصدر + حرف تصغیر و رابط ست و گر + و امثله

آں بترتیب دریں ترکیب مذکورست بیت رفیقا باید عیارگی کرده باشے * خوان پشیم آدرون سراچه خروج حرفےست که بوصل پیوندد چنانچه میم دراں مثال یاریم وندایم مزید حرفیست که بخروج پیوندد ومانند شین دریں الفاظ بستیمش وسوه ستیمش نائره عبارت ست از حرفیکه بمزید پیوندد خواه یکے باشد چنانچه شین دریں الفاظ سپردستیمش ونبردمیش وخواه پیشتر باشد مانند میم وشین دریں مثال سپردستیمش ونبردستیمش وحرکات قافیه شش است چنانچه دریں بیت مذکورست بیت رس واشباع وحذو وتوجیه است * بازمجری وبعد زوست نفاذ * رس حرکت ماقبل تاسیس وآں حرکت بفتح نمے باشد چنانچه مائل ونائل واشباع عبارت ست از حرکت دخیل فتح یا ور وور آدر ودکسره زائل ونائل حذو حرکت ماقبل روف وقیدست چنانچه حرکت ماقبل ها مهر وچهر توجیه عبارت ست از حرکت ماقبل روی ساکن چنانچه فتح ماقبل نون تن ومن مجری حرکت روی ست وقتیکه به او حرف وصل پیوندد چنانچه کسره تا دریں مثال که پرستی وهستی ونفاذ حرکت صلست وقتیکه خروج باو متصل شود چنانچه فتح یا دار هانیم وتا توانیم وحرکت خروج د مزید را هم نفاذ گویند مانند حرکت میم وشین دریں مثال که پرورمیشاں وآورمیشاں وعیوب ملقبه قافیه چارست چنانچه دریں بیت مذکورست بیت بزونجم عیب چارست وآنها سناد ست واقواو اکفا وایطا اسناد خلاف روف است مانند داد ودوید ودید اقوا تبدیل توجیه است مانند کل وگل وتبدیل حذو ست حذوی که حرکت ماقبل روف مانند دود ودیر وتبدیل وی که حرکت ماقبل قید است در قافیه که روئے آں متحرک باشد تبدیل آں جایز داشته اند مانند آهسته وبسته اکفا تبدیل روی ست به حرفیکه در مخرج باو نزدیک باشد مانند صباح وسیاه وغیر آں چنانچه چپ وطرب وسراچه وخواجه وایطا تکرار قافیه بیک معنی غیر از قافیه مصرعه اول مطلع که تکرار آں درغیر مطلع ایطا می گویند ومطلقاً عیب نیست چنانچه ترا ومرا وبهار را ویار را صفات وکائنات وسراچه وغلاچه ودردمند وحاجتمند ونیکوتر وبهتر وحاجب عبارت ست از یا کلمه بیشتر که مستقبل باشد در تلفظ وپیش از قافیه اصلی بیک معنی تکرار یابد چنانچه لفظ از یار دریں رباعی رباعی هر چند رسد به نفس از یار غمے * باید نه شود آنچه دل از یار دمے * زانروکه چو نیک بنگرو زاں غمها * از جانب دوست اکثر از یار کمی واگر حاجب درمیان دو قافیه واقع شود در غایت لطافت باشد چنانچه دریں رباعی اسـ...ل

بیت اے شاہ زمیں بر آسمان داری تخت + سست ست عدو تا تو کماں داری سخت + جملہ سبک آری و گراں داری رخت + پیری تو بتدبیر و جواں داری بخت + ردیف عبارت ست از کلمہ یا بیشتر مستقل باشد و تلفظ و بعد از قافیہ اصلی بیک معنی تکرار باید چنانچہ دریں رباعی + رباعی یارب تو خلاصیم ز بہر عصیاں دہ + تشریف لباس رحمت و غفراں دہ + نی نی کہ مراد تست مقصود دلم + یعنے کہ بمن ہر چہ خواہی آں دہ + قافیہ معیوب اے مشتمل بر سناد و ایطا و اقوا روی نا روا اے مشتمل بر کفا علت و زلش اے شکست وزن کہ بر قانون بحر عروض نباشد قولہ صدر و عجز و بے مزہ از و خام رو + حشو خبر دادہ خود از نام او + بدانکہ عروضیاں رکن اول مصرعۂ اول را صدر گویند و رکن آخر مصرعۂ اول را عروض گویند و رکن اول مصرعۂ دوم را ابتدا گویند و رکن آخر مصرعۂ ثانی را ضرب و عجز خوانند چنانچہ دریں بیت مذکور ست صدر و عروض و ابتداء + آنکہ ضرب و آں چیزکہ درمیان بود حشو ست تمثیل او چنین ست یار از بوئے مرا دیوانہ کرد + باز از عقلم صبا دیوانہ کرد + تقطیع او چنین ست کہ فاعلاتن فاعلاتن فاعلات + فاعلاتن فاعلاتن فاعلات + پس فاعلاتن اول مصرعہ را صدر گویند و فاعلات کہ در آخر مصرعۂ اول ست عروض نامند و فاعلاتن کہ درمیان صدر و عروض ست حشو نامند و فاعلاتن کہ در اول مصرعۂ ثانی است ابتدا گویند و فاعلات کہ در آخر مصرعہ دوم ست ضرب و عجز خوانند۔ و فاعلاتن کہ درمیان ابتدا و ضرب ست حشو نامند بے مزہ بی قانون عروض حشو در لغت آنچہ بالشت با و پُر کنند و آنچہ پوچ باشد ضمیر او در مصرعۂ اول راجع بصدر و عجز و در مصرعۂ ثانی را حشو بخشو ست و از خام او لے از خامی خود و از نام او لے نام خود اے کہ صدر و عجز اند حشو و پوچ ست یا ضمیر در ہر دو مصرعہ راجع بہ شعر باشد اے صدر و عجز آں شعر نا مزہ و حشو او زشت و پوچ است قولہ از تعب طبع کج اندیش خویش + چوں شوی آسودہ نہی پیش خویش + از تعب متعلق آسودہ است یعنے از رنج و قتی آسودہ مشوی مفعول نہی ہماں سودہ شعر خام است یعنے مسودہ شعر را برائے صاف نمودن چوں پیش خود نہی و اسباب او از کاغذ و دوات وغیرہ مہیا کنی چنانچہ در بیت لاحق می آید قولہ کہنہ دواتے چو دلت تار تنگ + کاغذ از تیرہ رخت بردہ رنگ پتا را اے تاریک بردہ رنگ اے از سیاہی رخ تو کاغذ شید سیاہ گشت + قولہ خامہ چو نظم سخنت سخت سست + املاء نا روا است و

خط نا درست + سخت معنی بسیار املا، الفاظ کہ حرار لفظاً نون با تعقد چنانچہ منتظر بصورت مرقومہ املا نا روا است چنانچہ منتظر بدیں صورت من نظر نویسد نا روا است خط خام و زشت **قولہ** گشتہ دو تا میل سواد ش کنی + واسطۂ نیل مراد ش کنی + سواد نوشتن نیل مراد حصول مرا +

قولہ وہ سر دستار زنی صبحگاہ + قطرہ زناں تا در اصحاب جاہ + قطرہ زدن یعنی تند و تیز رفتن کہ پویہ نیز گویند اصحاب جاہ دولت مند + **قولہ** خواجہ بروے کہ مبینا د کس + منتظر او مبینا د کس + خواجہ اے صاحب کہ مبینا د کس الخ البیت صفت خواجہ **قولہ** چوں بدر آید پس صد انتظار + برز بر بہتر از خود سوار + پیش روی بوسہ بپایش دہی + لابہ کناں داد ثنایش دہی + چوں بدر آید شرط و بیت ثانی جزا فاعل بدر آید خواجہ برز بر بہتر از خود سوار اے بر اسپ کہ بہتر از دست سوار زیرا کہ از اسپ فائدہ بار برداری ست و از خواجہ ممسک ہیچ فایدہ نیست یا آنکہ از حماقت مثل خر بود و اسپ بہتر از خر ست لابہ بلام والف و فتح موحدہ تملق و فروتنی و چرب زبانی و شین بپایش راجع بخواجہ و ایراد ثنا و ثنایش از تجنیس ست **قولہ** رقعہ شعر آوری از سر بردن + صد رقم از حرص و طمع در درون + از سر اے از دستار سر **قولہ** آرد ش آں رقعہ کہ صد پارہ باد + نامۂ عصیان قیامت بیاد + شین آرد ش راجع بخواجہ فاعل آرد رقعہ جملہ کہ صد پارہ باد + دعائیہ صفت رقعہ است نامۂ عصیان مفعول آرد ست نامۂ عصیان قیامت بیاد اے آں قدر ملول و مکدر شود کہ بروز قیامت از نامۂ اعمال خود عاصیاں مکدر خواہند شد **قولہ** تا نہ خورد زخم سفاہت ز تو + رقعہ ستاند بہ کراہت ز تو + مصرعۂ اوّل علت مقدم مصرعۂ ثانی ست سفاہت بد گوئی **قولہ** او ز زبان طلبت در گرہ + حرص تو دندان طمع کردہ تیز + بیہودہ گفتار تو در ہیچ کس + نقش بر آب است و گرہ بر نفس + بیہودہ اے بے گفتہ و بیفر مائش بر آب الخ اے بی ثبات و بے قرار و ایراد نقش و نفس از تجنیس ست **قولہ** مژدہ بر آں بیہودہ کو بیہدہ است + خاصہ بر آں کس کہ نہ فرمودہ است + مژدا اے مژد طلب کردن + **قولہ** طرفہ کہ کارے بہ تبرع کنی + باز بر آں مزد توقع کنی + تبرع بخشیدن چیزے و کردن کارے کہ بر دو واجب نباشد **قولہ** سوخت جہاں از طمع خام تو + خلق بجاں آمد از ابرام تو + ابرام استوار کردن و ستوہ آوردن و ملول کردن + **قولہ** ترک لجاج و کم ابرام گیر + یکدم زیں غدغہ آرام گیر + لجاج ستیزہ کردن اے ستیزہ در سوال کردن + غدغہ بدو دال مہملہ مفتوح و دو غین معجمہ ساکن تفرقہ

واضطراب **قوله** خواجه زفضل تو بصد دل ملول + تو زندمیش زبان پر فضول ۰۰ بصد دل ملول آمدے بسیار ملول پر فضول پرلاف **قوله** تو به حضورش به سرور آمده ۰۰ او زحضورت به نفور آمده + منتظر وقت نشسته که چون ۰۰ با تو دهد نفرت خاطر برون ۰۰ ایراد حکایت بر طبق این معنی است ۰۰ **حکایت مدح گفتن لاغری شاعر خواجه فربه را که بر روے لباس آسودگی از فربهی تنگ آمده بود** **قوله** فربهی از خوان سخن پروری ۔ شاعریش کرده لقب لاغری + فربه اے پخته وقوت ناک در شاعری سخن پروری شاعری خوان سخن پروری سخن پروری شاعریش کرده الخ اے تخلص او در شعر بود شاعرے **قوله** گفت به نظمے خوش و شعر فصیح + بہر یکے خواجه فربه مدیح ۰۰ فاعل گفت ہماں لاغری و مدیح بمعنی مفعول گفت ست **قوله** خواجه مسکین چو مدیحش شنید ۰۰ بوئے توقع به مشامش رسید ۰۰ لفظ مسکین برائے ترحم ست بحال خواجه که از شاعر لاغری عاجزی گمان داشت **قوله** کرد ازاں نامه پر رنگ ریو + خاطر آورم چو ز لاحول دیو + فاعل کرد خاطر خواجه است ورم بمعنی رمیدن مفعول او **قوله** خاست ازاں انجمن پر گزند ۰۰ کرد توجه سوئے قصر بلند ۰۰ انجمن پر گزند باعتبار بودن آں لاغری در آں و مصرعۂ ثانی معطوف بر اول ست اے خاست و توجه کرد ۰۰ **قوله** چوں نفس از فربہیش گشت تنگ ۰۰ در رہش افتاد زمانے درنگ ۰۰ گفت بدو لاغری مدح سنج + فربہیش مید هد اے خواجه رنج ۰۰ خواجه ازاں نکته چو گل بر شگفت + با دل صد پاره بخندید و گفت ۰۰ ازاں نکته اے ازاں سخن که فربہیش مید ہد اے خواجه رنج و وجه شگفتن و خندیدن آنکه ازیں سخن نکته و لطیفه دیگر ناشی ست چنانچه بیت لاحق مفسر اوست ۰۰ **قوله** رنج ہمه گرچه ز تن پروری ست + رنج من اکنوں ہمه از لاغری ست ۰۰ ہمه اے ہمه مردم تن پروری اے فربہی **قوله** لاغرے از فربہیم دست برد + در کف صد محنت و رنجم سپرد + دست بردن سبقت نمودن بر رنج نمودن ست و مصرعۂ ثانی تفسیر دست بردن ست **قوله** جان تو جامی به درون لاغرست ۰۰ حرص تو از جان تو فربه ترست ۰۰ انتقال مولوی علیه الرحمته بحال خود لاغری جان باعتبار عدم نور وجود ظلمت است چه از تن پروری و حرص جان تاریک میشود **قوله** عمر گرانمایه به سر مے بری ۰۰ غافل ازیں فربہی و لاغری ۰۰ فربہی فربہی حرص لاغری لاغری جان پس مے باید که جان را فربه سازی و حرص را لاغر کنی ۰۰

مقالہ ہفتم در پند دادن فرزند ارجمند را کہ در دبستان طفولیت
بہ نبات حسن پروردہ باد و در دبیرستان بلاغت بنہایت کمال
پے آوردہ باد قولہ اے شب امید مرا ماہ نو ؛ وی ز بختم بہ خیالت گرو ؛ شب امید
امید ماہ نو اے روشنی بخش خیال اے صورت اے دیدہ بخت من بصورت تو بیناست ؛
قولہ از پی سلخی روئی نماید ہلال + روئے نمودی تو پس از شصت سال ؛ شصت سال اشارت
بہ عمر خود ست اے بعد عمر شصت سال تولد شدہ قولہ سال تو چار ست بوقت شمار + چار تو
چل باد چلت باد چار + اے چار سال تو بہ چہل سال کشند چلت باد چار اے ہر یک چہل تو
چار چل شود یعنے عمر تو یک صد و شصت گردد ؛ قولہ ہر چلہ تو یک چلہ کز علم و حال ؛ سیر
کنی در درجات کمال ؛ ہر چل تو اے ہر یک چہل از ان چار چہل یک چلہ اے اربعین کہ
سالکان بر خود لازم کنند و دران کسب کمال کنند کز علم و حال الخ ہر چہل تو یک چلہ باشد
کہ دران درجات کمال از علم و حال سیر کنی از علم و حال بیان درجات کمال ست قولہ نام
تو شد یوسف مصر وفا ؛ باد لقب دولت دین را ضیا ؛ مصر وفا و فلک اے از کمال محبت یعنے
نام تو محمد یوسف ست و لقب تو ضیاء الدین باد ؛ قولہ میکنم از خامۂ حکمت نگار + بہر تو
این نامۂ حکمت نگار + این بیت معقود بالندا ست حکمت نگار صفت خامہ اے خامہ کہ نگارندۂ
حکمت ست حکمت نصیحت این نامہ حکمت ست اے مقالہ ہفتم کہ مشتمل بر نصیحت فرزند ست
معقول نگار میکنم نامۂ حکمت ست قولہ گرچہ ترا نیست کنون فہم و پند ؛ چون بحد
فہم رسی کار بند ؛ حد فہم عقل و بلوغ کار بند اے در عمل آر ؛ قولہ تا نہ شود برقہ روئی
تو موئی ؛ پا منہ از خار رہ بازار و کوئے + موئے اے موے ریش پا منہ الخ اے تا ریش بر روئی تو
نیامد در بازار و کوئے مرو چہ وقت بے ریشی مفضی بر فساد ست قولہ سلسلہ بند قدم
خویش باش ؛ حبس نشین حرم خویش باش ؛ این بیت تفسیر مصرعہ ثانی بیت سابق ست سلسلہ
بند بند کشندہ حبس مصدر بمعنی مفعول اے محبوس نشین خانہ نشین خویش باش قولہ
ہیچگہ از صحبت ہم خانگان ؛ رخت کش بر در بیگانگان ؛ ہم خانگان مادر و پدر وغیرہ
از ان بخانہ رخت کشیدن بیرون رفتن قولہ طلعت بیگانہ میمون بود ؛ خاصہ کہ سالش
ز تو افزون بود ؛ علت رخت کشیدن بر در بیگانہ ہست قولہ در بہ دبستان بر و کارت دہند +

مقالہ ہفتم در پند دادن فرزند ارجمند را کہ در دبستان الخ

لوح الف با بکنارت وہند : ہر دو کار شغل لوح الف با اے لوح کہ بروے الف و با یعنی
حروف تہجی نوشتہ باشند + قولہ پہلوئے ہر سفلہ مشو جا نشین : از ہمہ یکتا شو و
تنہا نشین : پہلوئے ہر سفلہ مشو جا نشین الخ اے نشیننده نہ پہلوئے سفلہ مشو تنہا نشستن
تفسیر یکتا شدن ست اے از ہمہ بیگانگاں تنہا نشین و بہ سفلہ ہم صحبت مشو زیرا کہ
شخص در ذات خود نیک میباشد و بہ صحبت سفلہ سفلہ مے شود چنانچہ قولہ
گرچہ بخود نیست کج اندام الف : بیں کہ چساں کج شده در لام الف : بخود الخ اے
بذاتہ الف کج نیست لام الف مرکب بدیں شکل لا می نویسند قولہ لوح خود آندم کہ نہی
در کنار + چوں الف انگشت ازاں بر مدار : آغاز نصیحت است لوح خود لوح الف و بے کہ
برائے خواندن خود مہیا کنی نہی در کنار اے خواندن آغاز کنی چوں الف ا ہ اے چنانچہ
الف مثل انگشت بر لوح چسپان است قولہ دال وش از شرم فگن سر بہ پیش : صاد
صفت دار بر آں چشم خویش : دال وش اے چنانچہ حرف دال سر افگنده است بدیں
صورت د صاد صفت اے چنانچہ حرف صاد کہ بصورت چشم است و بر آں لوح چسپیده
است قولہ خنده زناں گاه ہاں گاه ہایں + رشتہ دنداں مکن چو سین : مصرعہ اوّل حال
ست از مخاطب قولہ دل مکن از فکر پریشاں دو نیم + تنگ دہاں باش ز گفتن چو میم : فکر
پریشاں ای بازی وغیره سوائے خواندن ز گفتن اے از گفتن دیگر کلام قولہ گوش مکن
بیہوده بر قیل و قال + تا نہ کشی درد سر گوشمال : بیہوده بیفایده قیل و قال گفتگوئے
سوائے خواندن درد سر رنج و آزار گوشمال اے آزار گوشمال استاد قولہ در ادب درس
معلم نگاه + تا نہ شوی طبلک تعلیم گاه : لفظ ادب مضاف الیہ درس ست و درس مضاف مضاف
الیہ معلم است اے ادب درس معلم نگاه دار یعنے بر طریقے کہ معلم ترا سبق دہد ہمچناں
بتادیب دار و یاد کن طبلک خورد کہ در ہندی ڈھولک گویند و مقرر ست کہ طبلک
بوقت نواختن سیلے بسیار مے خورد تعلیم گاه مدرسہ قولہ سیلی اگرچہ فضیلت دہ ست
گر تو بہ سیلے نہ رسانی بہ است : ضمیر او راجع بہ استاد و مفعول نرسانی محذوف ست
اے خود را قولہ پے چو بہ سر منزل قرآں بری + روزے ہر روزه ازاں خواں خوری :
پے چو بہ سر منزل الخ قرآن خواندن آغاز کنی روزے ہر روزه اے سبق ہر روزه خواندن
ازاں اے قرآن مجید بعد الحمد کہ در ابتدائے مصاحف بود + شاید مصحف بنشار در کنار +

چند گرہ بمیان زدن بسیار مقید بودن شاہد مصحف مصحف **قوله** باش ز رخسار نکو فال او + محو تماشائے خط و خال او + رخسار قرآن صفحہ او اے قرآن خالی و خال حروف مسطورہ آں قرآن **قوله** ہر چہ کنی زاں گہر سلک خویش + ساز بہ تکرار زباں ملک خویش + ہر چہ اے سبق ہر قدر کہ باشد زاں اے از قرآن گہر سلک خویش اے مسلوک و محفوظ در سلک ادراک و فہم خویش ملک خویش باعتبار یاد داشتن **قوله** حرف نوشتہ بدل طفل خرد + کزلک نسیان نتواند سپرد + علت بیت سابق است کزلک بفتح کاف فارسی و سکون زاء معجمہ و کسر لام قلم تراش کزلک نسیان نسیان **قوله** چوں تو حق حفظ وی آری بجائے + حفظ حق از جانب شود عمر زدلئے + دست طلب دہ بہ قلم گاہ گاہ + شو بسوئے خط خط رو براہ + حق حفظ وی ای ادا حق کردن قرآن حفظ حق الخ اے حفظ باری تعالیٰ بحصول دولت جان ترا خوش ساز و بیت ثانی جزاء بیت اول ست دست طلب خط خط خط ر و براہ متوجہ یعنی نوشتن ہم بیاموز **قوله** باز نشان از رہ کسب کمال + از نم آں نائرہ گردی ملال + باز لفظ زائدہ است کہ اول فعل واقع شدہ نائرہ قلم از نم آں نائرہ اے از نوشتن قلم گرد ملال ملال ای نقصان کمال خود بنوشتن خط پیدا کردن دور کن **قوله** کوش بہ تحسین خط از ہر نمط + لیک نہ چندانکہ شوی جملہ خط + صفر مکن بہر دو انگشت خویش + از گہر پر ہنر مشت خویش + صفر مکن خالی مکن بہر سہ انگشت خویش ای بہر نوشتن کہ بسہ انگشت حاصل میشود یعنے بہ حصول یک ہنر خط کہ بسہ انگشت حاصل میشود خالی مکن مشت خود را از ہنرہائے دیگر **قوله** شعر اگرچہ ہنر دیگر است + شمہ از عیب ہنر اندر ست + عیب اے نفس خود را در مدح ناپاکاں خرچ نمودن **قوله** شعر کہ عیش زمیاں سر زند + تہمت پاکانش قلم در زند + قلم زدن ترک نمودن + **قوله** در فتدت گر اندیشہ اش + کوش کہ چوں من نہ کنی پیشہ اش + ضمیر سہ جا شین راجع بہ شعر کوش الخ اے بسیار کوشش مثل من نکنی **قوله** ہر نفس آمد گہر ارجمند + قیمت آن بیشتر از چون و چند + آں گہر از دست مدہ رائگاں + خاصہ کہ در مدح فرومایگاں + بیان عیب شعر است چون و چند اے ہر چہ در عالم است آں گوہر اے نفس **قوله** محنت ایں کار بخود در مدہ + رنج کشی در طلب علم بہ + ایں کار اے شعر کردن **قوله** در طلب علم کمر چست کن + دست ز اشغال دگر سست کن + تاج سر جملہ ہنرہا ست علم + قفل کشائے ہمہ درہا ست علم + با تو من از علم چہ گویم سخن + علم چو آید بتو گوید کہ کن + یعنے وقتیکہ در علم مشغول باشی علم بتو گوید کہ بجز علم شغل ہائے دیگر از دست مدہ لیکن **قوله** علم کثیر آمد و عمرت قصیر + آنچہ ضروری ست بداں شغل گیر + کشمیر

بسیار قصیر اند کہ آنچہ ضروری است اے علیکم ضروری باشد از صرف و نحو و اصول و فروع و تفسیر حاشیہ وغیرہ کہ علم دینی باشد قولہ ہرچہ ضروری است کہ لشّ حاصل کنی + بہ کہ عمارت گری دل کنی + اے چوں از ضروریات علم فارغ گردیدہ و در حصول دل سعی کن قولہ آن ست عمارت گری دل کہ دل واکشی از کشمکش آب و گل + بیان عمارت گری دل ست از کشمکش آب و گل اے پرورش تن از آب و خورش و لباس وغیرہ کہ تعلق بہ تن دارد قولہ پائے بہ دامن کشی و سر بہ جیب + تن بہ شہادت دہی و جاں بہ غیب + پا + بہ دامن کشی اے خلوت گزین باشی سر بہ جیب اے مراقب باشی تن بہ شہادت دہی اے تن بہ اشتغال ایں علم مشغول داری جان بہ غیب اے جان را بحق مشغول داری قولہ یاد خدا پردگی ہش کنی + ہرچہ بجز اوست فرامش کنی + پردگی ہش اے پردہ ہوش بجز اوست اے ہرچہ بجز یاد حق تعالیٰ ست فراموش کنی و اصلاً ماسوی اللہ را در ہوش راہ نہ دہی چنانچہ حکایت بریں معنی ایراد یافتہ کہ ارشاد پیر مرید را ایں مطلب است کہ مشغول بیاد حق باشی و ماسوی اللہ را فراموش سازی حکایت پیر ہوشیار و مرید فراموش کار قولہ سادہ مریدی ز جہاں دست شست + آمد و در صحبت پیرے نشست + سادہ مرید اے نادان و جاہل از طریق سلوک بحق ز جہان دست شست اے ترک جہان نمود و عازم سیر الی اللہ گشت قولہ گرم نہ کردہ بزمیں جا ہنوز + خاست ازاں انجمن دل فروز + جائے گرم کردن قرار گرفتن انجمن جان فروز مجلس پیر کہ نور بخش جان بود قولہ پیر برآشفت کہ تعجیل چیست + نفرت دیو از دم جبریل چیست + کاف کہ تعجیل چیست بیان گفت محذوف است ای برآشفت و گفت کہ تعجیل چیست نفرت دیو اے نفرتے کہ منسوب بہ دیو ست کہ از دم جبریل کہ سخن نصائح مرشد باشد قولہ گفت قضا پردہ کش ہوش گشت + نادرہ چیزیم فراموش گشت + فاعل گفت مرید ست قضا حکم خدا پردہ کش ہوش گشت ای بر ہوش من پردہ کشیدہ قولہ میروم ایں لحظہ بہر روے و کوے + تا کنم آں گم شدہ را جستجوے + پیر خرد ست ید کہ اے بوالہوس + در دو جہاں ہست یکے چیز و بس + کاں نہ سزاوار فراموشی ست + قبلۂ گویائی و خاموشی است + اے پیر بغصہ فرمود یکے چیز اے ذکر خداوند تعالیٰ گویائی و خاموشی بیاد عربی است اے قبلہ اہل گویائی و اہل خاموشی ست قولہ گر ہمہ آفاق در آغوش تو + باشد آں چیز فراموش تو + در آغوش تو باشد اے حاصل تو باشد آں چیز اے یاد حق قولہ غایت آگاہی تو

غافلی ست، حاصل اوقات تو بیجا اصلی ست، این بیت جزاء بیت سابق ست غایت آگاهی
اے انجام وآگاهی که به شغل علم داری غافلی ست **قوله** در بود آن چیز فرا یاد تو، شاد کن
خاطر ناشاد تو، کو دو جهان گشته فراموش باش، لب ز سخن بسته فراموش باش، آن چیز
همان ذکر حق تعالی فرا یاد اے یاد **قوله** جامی ازین شغله خاموش کن، هر چه نه آن چیز فراموش کن
شغله شغل ماسوی الله مصرعهٔ ثانی تفسیر خاموش کن ست **قوله** زانکه سر انجام تو خاموشی ست
آخر کاری تو فراموشی ست، علت خاموشی کن است خاموشی و فراموشی از ماسوی الله که وقت مرگ
حاصل آید پس آنچه عاقبت کار ست همان کار بند و بعجل آر، **در ختم کتاب و خاتمه
وخطاب تحفة الاحرار گوید قوله** خامه چو بر موجب جف القلم، خشک بیفتاد
ازین خوش رقم، بر موجب جف القلم اے بر مقتضائے مضمون جف القلم بما هو کائن یعنی
خشک شد قلم ازلی بعد نوشتن آنچه موجود گردید پس قلم من هم بعد نوشتن این خوش رقم که در کتاب
باشد خشک گشت واز نوشتن فارغ گردید **قوله** بهر دعا از لب ام الکتاب، حرف سقاک
اللهش آمد خطاب، جزاء شرط که بیت سابق ست ام الکتاب لوح محفوظ ش ضمیر راجع بخامه
است اے خطاب او حرف سقاک الله آمد یعنی سیراب دارد ترا الله تعالی اے همواره
نویسان باشی **قوله** روح امین دست بآمین کشاد، چرخ برین سبحه پروین کشاد، گوهر آن سبحه
بپایش فشاند، در قدمم غالیه سائیش نشاند، گفت جزاک الله ازین فیض پاک، از تو بسجاده
نشینان چه باک، روح امین جبرائیل علیه السلام سبحه پروین پروین قدم غالیه سائے
باعتبار سیاهی نوشتن قلم فاعل فشاند گفت فلک برین ست این فیض پاک تحفة الاحرار
سجاده نشینان خاک بزرگان دین که بر خاک ساکن اند یعنی از سبب این فیض پاک به سجاده
نشینان تو رسید جزاه دهد ترا حق تعالی جزائے خیر، **قوله** نقش شفا خامهٔ عیسیٰ ست این، یا رقم
خامهٔ مانی است این، شفا نامهٔ عیسیٰ علیه السلام به آیات وے اعمی و ابرص را صحت و شفا
میداد و مانی نام نقاش که در نقاشی به کمال رسیده و دعوئے پیغمبری نموده بود نقش خود
را اعجاز قرار داده حاصل آنکه کتاب من شفا بخش اعمی ست و در خدمت رقم مانی باید
گفت **قوله** غنچهٔ از گلبن ناز آمده، یا گلے از گلشن راز آمده، ناز کشش معشوقه اونام
مدخنے ست خوشبوناک و غایت شهرت که بنازش صنوبر خوانند و اینجا بمعنی لازمی
حسن و لطافت مراد ست راء اسرار و سخنهائے پوشیده گلبن ناز نازگلشن راز باغ ست

نسخه فیض
نسخه از تو بس
نسخه افشانده

بمعنی قوله حرف کش دفتر فرزانگی ست. تازه کن نامهٔ دیوانگی ست * حرف کش نویسنده دفتر فرزانگی
ای دانائی بخش ست تازه کن الخ ای دیوانه ساز مر طالبان حق را قوله قفل کشائی در کاخ صفاست *
عطر فزائی گل شاخ وفاست * کاخ صفا صفائی صفائی بخش باطن ست عطر فزای ای
خوشبوئی بخش شاخ وفا و وفا ای وفا بخش ست بذات حق تعالی ای عشق عند احاصل آید از و قوله
نظم کلامش شد بغایت بلند * تا نه شود هر کس ازان بهره مند * صبح طرب مطلع انوار اوست * جیب
ادب مخزن اسرار اوست * صبح طرب بطرب مطلع انوار آغاز کتاب جیب ادب ادب مخزن اسرار
مقالات کتاب پس برین تقدیر صبح طرب و جیب ادب محمول ست بر مطلع انوار و مخزن اسرار یعنی
مطلع انوار صبح طرب ست و مخزن اسرار جیب ادب ست ای در آغاز او انوار حمد و نعت و صفت
پیر و در بیان تجلیات ست و در مقالات او بیان آداب سلوک الی الله است و قوانین شغل معاش
و معاد ست و اگر مطلع انوار و مخزن اسرار محمول بر صبح طرب و جیب ادب باید نمود معنی چنان میشود که
بطرب او یعنی آغاز او مطلع انوار ست و جیب ادب یعنی مقالات او مخزن الاسرار ست و ایهام
به نکته تالیف مطلع انوار و مخزن اسرار که منسوب بامیر خسرو دهلوی و شیخ نظامی گنجوی رحمهما الله ست در
دبیت قوله سر معانیش نه ارزان و فیق * کش نتوان یافت به فکر عمیق * لفظ خوش و معنی ظاهر درو *
آب زلالیست جواهر درو * مصرعهٔ ثانی تفسیر مصرعهٔ اول ست پس آب زلال کنایت از لفظ خوش ست
و جواهر عبارت از معانی ظاهر و جواهر در آب زلال نمایان باشد نه پنهان و مصرعهٔ با این معنی بیت
لاحق ست که قوله از خس و خاشاک چو صاف ست آب * زان نه شود بر در و گوهر حجاب * شاهد
اسرار وی از صوت و حرف * کرده لباسی به بر خود شگرف * شاهد اسرار الاسرار ای معنی
از صوت و حرف بیان لباس ست قوله بسته حروفش تتق مشک فام * حور مقصورات فی الخیام * بسته الخ
ای برای شاهد اسرار حرف او پرده مشک فام بسته مصرعهٔ ثانی که تضمین آیهٔ کریمه است تخییل مصرعهٔ اول ست یعنی
گویا اسرار حوران ست که کوشک ساخته شده اند در خیمهای پس اسرار مثل حوریست و حروف برای قصر ست
و اوراق خیمهاست قوله واسطهٔ خامه چو آراستش * از قبل من بقی خواستش * واسطهٔ خامه
فاعل آراست و خواست خامه است و ضمیر ش در هر دو مصرعه راجع به کتابت است قوله تحفهٔ اسرار لقب
دادمش * تحفه باحرار فرستادمش * مصرعهٔ ثانی معطوف بر مصرعهٔ اول ست یعنی تحفة الاحرار نام او کردم و تحفه پیش
آزادگان و بزرگان فرستاده ام و مخفی نیست که این کتاب تحفه بخدمت شیخ خود علیه الله الاحرار فرستاده شد لهذا بنام
او کرده قوله هر که بدل از خرد ش ره رو نیست * در نظرش هر ورق گلشنی ست * در ست چمنهاست ره آنجا سطور را برگ گل

شادی و نهال سرور، بیان گلشن ست چمنها خبر مقدم سطور ست مصرعهٔ ثانی صفت چمنهاست گل شادی
شادی نهال سرور سرور قوله جوی زر از جدول شان آب خورده، سبزه تر گردد ازان لاجوردی، از جدول نگین
جوئیست شان مضاف الیه آب خورده آب خورده بمعنی نصیب و قسمت از لاجوردی بیان سبزه است یعنی جدول از
جوی زر ست که آبخورد چمنهاست و خط لاجوردی که گرد جدول از زر پیدا شد گویا سبزه ایست که گرد جوها بر آمده
است قوله گرد مجلد سوی جلدش چو سهیل، داد ادیم از سر مهرش سهیل، مجلد بکسر لام مشدده جلد ساز شین جلدش
راجع بکتاب شین مهرش مضاف الیه ادیم ست راجع به مجلد و فاعل داد سهیل ست و ادیم مفعول اول او و شین مهرش
مفعول ثانی و مقرر ست که ادیم از تاثیر سهیل رنگین میشود قوله زهره شد از چنگ خوش آوازه اش، تار بریشم ده
شیرازه اش، خوش آوازه صفت چنگ و شین آوازه اش راجع زهره و شین شیرازه اش راجع به تار یعنی زهره
برای شیرازه کتاب من از چنگ خوش آوازه خود تار بریشم داده قوله هیکل آیات گرامی ست این، حرز حمایت گه
جامی ست این، این هیکل تعویذ که برای محافظت از آفات در بازو یا گردن اندازند آیات گرامی عبارت از
وعظ و نصایح عالی ست ای کتاب من تعویذیست که در روایات گرامی نوشته شده و حرز بالکسر جای
استوار و تعویذ حمایت گه نگاهدارنده یعنی نگاهدارنده جامی ست از نسیان خلق چه خواندن کتاب موجب
یادآوری مصنف ست قوله باش خدایا به کمال کرم، حافظ او ز آفت هر کج قلم، آغاز دعا در حق کتاب
خود ضمیر او راجع به کتاب کج قلم غلط نویس قوله ظلمت کلکی ازین حرف نور، دار چو انگشت بد اندیش
دور، ظلمت کلک سیاهی قلم ضمیر وے راجع به کج قلم این حرف نور ای کتاب که حرف او از نور
حقایق و دقایق روشن ست یعنی سیاهی آن قلم کج قلم ازین حرف روشن دور دار چنانچه انگشت دشمن
از وی دور ست ای کتاب من در نوشتن آن کج قلم میاره و آنرا محفوظ دار قوله چون بتراشد ز سر خامه نیش،
سازد ازان نیش دل نامه ریش، ز سر خامه بیان نیش ست و مصرعهٔ ثانی جزا مصرعهٔ اول ست دل نامه ریش
کردن باعتبار بیرون آوردن نامه از صلاح و خوبی و درستی آوردن آن قوله هر خطی از خطهٔ دانش
برون، گشته سر حد خطا رهنمون، چون خط تقطیع نه بر اصطلاح، وز حک او صلاح نگیرد صلاح، خطهٔ دانش دانش سرحد
خطا خط تقطیع خطی که عروضیان وقت وزن کردن شعر در داشتن می آرند چنانچه مصرعهٔ بیت بلحن خفیه اوزان
کنند چنین نویسند چون خط تق مفتعلن طیع نه بر مفتعلن اصطلاح فاعلان نیز اصطلاح کاتبان است حک تراشیدن
صلاح صلاح دادن صلاح خوبی و درستی مصرعهٔ ثانی بیت ثانی صفت مصرعهٔ اول ست ای چنین خط که
تراشیدن و صلاح دادن درستی نیابد قوله تیغ کند خامهٔ سرتیز را، رشته برد نظم در آویز را، رشته نظم انتظام
انتظام سخن شعری خراب سازد قوله همک ای از عیب جوان بهتر است، ورا کش زد قافیه سراسر است
یعنی نظم سخن

تقطیع

عوان بالفتح سخت گیر اے ظالم قولہ دیدہ حرفیکہ بود دیدہ باز ٭ گردد زو وقت کتابت فراز ٭ دیدہ باز چشم وا
کہ بود دیدہ باز صفت حرفیکہ چشمہ دار ست چنانچہ صاد و میم و غین بیاض فراز بستہ یعنی چشم حرف چشمہ دار را
بند و کور ساز د قولہ حرف نگار د چو بہ کلک ہوس ٭ نقطہ نہ برجائی نہد چون مگس ٭ کلک ہوس اے
کلکے کہ از راہ ہوس در دست گرفتہ نہ از راہ دانش ٭ قولہ گاہ زند بر رخ غم خال غسم ٭ گاہ شود سیم
زدستش ستم ٭ بیان مثال نقطہ نہ برجا نہادن ست و آن بر دو شق ست یکے آنکہ حرف نقطہ دار نبا شد
بروے نقطہ انداز د چنانچہ بر لفظ عم نقطہ انداز د و عم را غم انداز د و دیگر نقطہ پائین باشد وی با لا
می انداز د چنانچہ نقطہ لفظ سیم را بالا انداز د سیم را ستم ساز د و خال غسم آن نقطہ کہ بر لفظ غم ست قولہ
گاہ مرید از قلمش مرتد ست ٭ صد رو سے آنجا کہ ز ولیب صد ست ٭ مرید اے لفظ مرید صد رو سے اے
لفظ صد کہ نوشتہ اوست آنجا کہ زولب صفت صد ست یعنی لفظ ہر جا کہ نوشتہ اوست در اصل صد ست
حاصل آنکہ از بسکہ لفظ مرید از نقطہ بیجا کردن او لفظ مرتد شدہ است و لفظ صد ہم ازیں سبب لفظ
شدہ ست و ایہام بدیں معنی ست کہ مریداں از سبب قلم کج نویسی او مرتد شوند و انا رادہ کہ بوسے داشت
بر گردد و آنجا کہ حسب نوشتہ است صد کس ضد او گردد و بد گوئی او کنند قولہ چند بلب باج حکایت
دہم ٭ شکر بتاراج شکایت دہم ٭ باج حکایت حکایت آن کج نویس یعنی تا چند بلب حکایت آن کج نویس
کنم و الآن کہ وقت ادای شکر ست بر اتمام نعمت کتاب شکایت پیش کنم پس باید کہ شکر او نمائیم چنانچہ
میفرماید قولہ شکر کہ این رشتہ بپایان رسید ٭ بخیہ این کار بدامان رسید ٭ این رشتہ ای تالیف کتاب
نظم آن بخیہ معنی دوختن و کنایت از انتظام کتابست اے بخیہ این خرقہ کتاب بداماں رسید اے با خر
رسید قولہ مہر نہ خاتمہ این کتاب ٭ شد رقم خاتم تم الکتاب ٭ مہر نہ ختم کنندہ خاتمہ این کتاب
اے ہمیں داستان آخر این کتاب جائے تم الکتاب اے لفظ تم الکتاب کہ خاتم ست اے ختم کنندہ است
اے آخر واقع شدہ مہر نہ خاتمہ کتاب گشتہ اے خاتمہ کتاب بلفظ تم الکتاب است پس لفظ تم الکتاب
از جہت تلفظ یک خاتمی ست و قسم اوکہ عبارت از نقش حروف اوست مہر نہ و ختم ساز ندہ و تمام کنندہ
خاتمہ این کتاب الحمد للہ رب العلمین والصلوۃ والسلام علی رسولہ محمد و آلہ اجمعین
و تاریخ اتمام تحفۃ الاحرار از حساب جمل کہ تم الکتاب ہشت صد و نود و چہار ست ۸۹۴ پیداست فافہم ٭

ت	م	ا	ل	ک	ت	ا	ب	
۴۰۰	۴۰	۱	۳۰	۲۰	۴۰۰	۱	۲	۸۹۴

کتاب تحفۃ الاحرار باختتام رسید

از کردہ قولہ ہر کہ بد از خروش روز بیست و دوم شہر صفر ۱۳۰۲